AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- nikaragua'ya ilişkin bazı bilgiler
- el salvador: iç savaş?
- TKP'de ayrılık: hangi yandan "ilerlemeli"?
- diyalektiğin sefaleti ya da "parti bayrağı" nın mao eleştirisi
- politika ve fiziksel bilimler
  luke hodgkin
- sistem - ideoloji - reklamcılık
  necdet erkan
- peyami sefa'nın romanları
  berna moran
- şiirin bugünkü durumu
  tahir abacı
- şiirler, tablolar
  tarık günersel
- iktisadi kalkınma ve ideolojiler
  cemil meriç
- türkiye kapitalizminin krizi üzerine
  arslan galip
- faşizme karşı mücadele
  clara zetkin

54/55

AĞUSTOS - EYLÜL 1979
50 LİRA

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL.ŞTİ.

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
AĞUSTOS-EYLÜL 1979
CİLT 8 / SAYI 54/55

NİKARAGUA'YA İLİŞKİN BAZI BİLGİLER 8

EL SALVADOR: İÇ SAVAŞ 11 JÜLİDE ERGÜDER

ABD SİYASAL NÜFUZUNUN GERİLEYİŞİ 18

TKP'DE AYRILIK: HANGİ YANDAN «İLERLEMELİ»? 24

DİYALEKTİĞİN SEFALETİ YA DA «PARTİ BAYRAĞI»NIN MAO ELEŞTİRİSİ 27

POLİTİKA VE FİZİKSEL BİLİMLER 32 LUKE HODGKİN

SİSTEM - İDEOLOJİ - REKLAMCILIK 48 NECDET ERKAN

PEYAMİ SAFA'NIN ROMANLARINDA İDEOLOJİK YAPI 51 BERNA MORAN

ŞİİRİN BUGÜNKÜ DURUMU ÜSTÜNE NOTLAR 57 TAHİR ABACI

ŞİİRLER, TABLOLAR 67 TARIK GÜNERSEL

İKTİSADİ KALKINMA VE İDEOLOJİLER 71 CEMİL MERİÇ

TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN KRİZİ ÜZERİNE 78 ARSLAN GALİP

FAŞİZME KARŞI MÜCADELE 86 CLARA ZETKİN

ODTÜ'DE GELİŞEN OLAYLAR ÜZERİNE / «İSMAİL BEŞİKÇİ OLAYI»NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ / SİNEMAMIZ POLİTİKLEŞİRKEN ÖNE ÇIKAN BAZI SORUNLAR 94

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
Osman Balcıgil

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yöneten
Murat Belge

Kurucular
Onat Kutlar, Murat Belge,
Ömer Laçiner, Can Yücel

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul. Tel. 27 99 58

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 500 TL., Altı aylık 250 TL.
Dış ülkelere Yıllık 1000 TL., Altı aylık 500 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap No: 92991

İlân
Tam sayfa 1200 TL., ● ½ sayfa 600 TL., ● ¼ sayfa 300 TL.

Dizgi / Baskı
Kent Basımevi

Kapak Baskısı
Reşo Basımevi

Cilt
Ergün Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
ANKARA / AYDIN SAMİ
İSTANBUL / ÖZGÜR DAĞITIM
İZMİR / GEDA

Basıldığı Tarih
19/EKİM/1979

Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.
Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır.
Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez.

1975 senato kısmi seçimi ve 1977 genel seçimi, toplumsal muhalefet hareketinin güçlü bir yükseliş gösterdiği, toplumun hemen bütünüyle politikleştiği ve genelde iki kampa ayrışmasının gitgide derinleştiği koşullarda yapıldı. Devlet mekanizması, bütünüyle siyasal düzen, yükselen kitlevi politikleşme olgusu nedeniyle sarsılmakta, işlevini zorlukla yerine getirebilmekteydi. Toplumsal-siyasal örgütlenme dokusu, «yönetilen» yığınların eylemliliğinin yükselişi sonunda geleneksel yönetici-yönetilen ilişkisini eskisi gibi sürdüremez duruma gelmişti. Bu yüzden sözkonusu seçimler asıl olarak siyasal düzen açısından önemliydiler. Seçimlerde tarafların ilkin «Demokrasi Cephesi» ve «Milliyetçi Cephe» olarak görülmesi bunun açık kanıtıdır. Seçimlerdeki propaganda temaları, seçim sonuçlarının değerlendirilişi öncelikle bu açıdan yapılmaktaydı. Örneğin tüm «sosyalist eğilimler» in «MC'ye hayır» vb. sloganlarla desteklediği CHP, iktidara gelirse, 141, 142'nin kaldırılacağını, sendikaların siyasal ağırlıklarını artıracak «yönetime katılma» gibi düzenlemeler yapılacağını, memurların sendika kurma hakkının yasallaşacağını— vb. söylüyor, böylece toplumun genel örgütlenişinde ve toplumsal kesimlerin «siyaset»e etki derecelerinde önemli değişikliklere yol açacak bir «düzen» kuracağını açıklıyordu MC partileri, birbirlerine göre önemli farklılıkları varsa da bu «ilerici» düzen değişikliğine karşı olmakta birleşiyorlardı. Bu bakımdan 1975 ve 1977 seçimlerinde alınan tavırlar öncelikle «düzen» sorununa ilişkin olarak tespit edilmişti.

1979 kısmi senato seçimlerinin ise «düzen» açısından özel bir önemi yoktur. Özellikle toplumsal muhalefet hareketinin durgunlaşması, siyasal düzen üzerindeki «tehlike»yi —en azından— şu anda gündem-dışı hale getirmiştir. İki bakanın istifasından sonra, bu seçimin hükümet sorunu açısından da özel bir belirleyiciliği kalmamıştır. CHP ağırlıklı hükümetin 14 Ekim sonrasında düşeceği artık veridir. F. Sükan ve A. Karaaslan adlı bakanların zamanlandığı iyice belli istifaları, düzen kulislerinde epeyden beri Ekim sonrası hükümet biçimleri tezgahlandığını göstermektedir. F. Sükan'ın istifası ile kamuoyu bunlardan birinin «ara rejim» adı altında hazırlandığını öğrendi. Anlaşılan eriye eriye bir avuç kalmış DP'li ile bir avuç «etkili ve yetkili» çevrenin sözcülüğünü yapan, müzmin ara rejimci CGP ve bazı partilerdeki az sayıdaki «gerçek Atatürkçü»lerin hesabı bu. Öte yanda ise düzenin iki büyük partisi AP ve CHP'nin sanırız uzunca bir süredir üzerinde anlaşmaya çalıştıkları «geçici hükümet»(ler) alternatifi var. Ne CHP, «yeni destekler»le bir kez daha hükümet etmeye ne de AP bir III. MC'ye isteklidir. Her iki parti de «ara rejim»e karşıdırlar, ve ne denli yıpranmış olurlarsa olsunlar bu tür girişimleri önleyebilecek güce sahiptirler. Sanırız, her ikisi için de uygun bir erken seçim tarihi, seçim yasasında tek partinin iktidara gelebilmesini kolaylaştıran değişiklikler vb. konularda anlaşmaya vararak ya da pazarlıklarını sürdürerek —iki etaplı— bir geçici hükümet formülü üstünde uzlaşmaktan yanadırlar.

Yalnızca AP ve CHP değil, öteki partiler de 14 Ekim sonrasında siyasal düzenin bir stabilizasyon evresine gireceğinin farkındadırlar. Türkiye toplumunun yaşadığı dağdağalı 1973 - 1979 döneminin siyasal partilerin güç oranlarına etkisi bu seçimlerde ölçülecektir. Partiler bu seçimin sonuçlarını, 1973 - 1975 ve 1977 seçim sonuçlarına bağlı olarak değerlendirip yollarını çizeceklerdir. Bu yüzdendir ki 14 Ekim seçim kampanyaları «Cephe»ler arası bir seçim mücadelesi görünümünden çok uzaktır. Her parti kendisi için oy istemekte, kullanabileceği her kozu öne sürmektedir. 1973 - 1979 döneminde tüm partiler hem iktidarda hem muhalefette bulundular. Denendiler. Şimdi bu deneyin ilk sonuçları belli olacak ve partiler asıl belirleyici olan —muhtemelen erken— genel seçime kadarki stratejik önemdeki evrede ne yönde bir çalışma sürdürmeleri gerektiğini bu sayısal sonuçlardan çıkartacaklardır.

Sayılar, «Türkiye Sosyalist Hareketi» dediğimiz genel alandaki başlıca parti ve gruplar içinde önemli. 14 Ekim seçimlerine parti olarak, kendi «bağımsız» adaylarını destekleyerek, ortak «bağımsız» aday çıkartarak katılan parti ve gruplar, hernekadar sosyalizmin alternatif olduğunu «göstermek» vb. amaçlarla seçimlere katıl-

dıklarını ileri sürmekte iseler de, sanırız seçimler ertesinde hiçbirisi eldeki sayısal sonuçları sosyalizmin alternatif olarak benimsenme oranı olarak değerlendirmeyeceklerdir. Tıpkı bir önceki paragrafta belirtildiği gibi burada da seçimlere katılan parti ve gruplar «kendi»leri için çalışacak ve alınan sayısal sonuçlara göre, önümüzdeki dönemdeki yollarını belirleyeceklerdir. Bu parti ve grupların alacağı oyların «Sosyalist Hareket»in aldığı toplam oy içindeki oranı, seçim ertesinde kaçınılmaz olan «netleşme» süreci için önemlidir.

Seçimlere katılan parti ve grupların birçoğunun neden birbirlerinden ayrı oldukları epeydir kendi taraftarlarınca da soru konusudur. Bilmektedirler ki bu ayrılığı açıklamak gitgide güçleşmektedir. Bir kısmı seçimlerin hayli öncesinde «birleşme» için ilişkiye geçmişlerdi (*TİP* ve *TSİP*). Kuvvetle umulurki seçim ertesinde bunlar arasında birleşme çalışmaları yeniden başlayacaktır. Birleşmenin hangi oranlarda olacağı, yani birliğin yönetim kademelerinin paylaşım oranı, büyük ölçüde seçim sonuçlarınca belirlenecektir. *TİP*, *TSİP* ve *TKP*'nin birleştirilmesine yönelik çabaların da seçim ertesinde yoğunlaşacağı umulur. Bilindiği üzre İstanbul'da bu üç partinin oy oranlarının kıyaslanması imkan dahilindedir. Yeri gelmişken belirtelim ki bu üç partinin bilinen «asgari müştereği»ni tek bir partinin temsil etmesi zorunlu hale gelmiştir. Eğer, diyelim *TİP*, bu çok temel asgari müştereğe karşın birleşmeye katılmazsa, sanırız başka bir eğilim olarak biçimlenmek zorunda kalacaktır.

TKP içinde başgösteren ayrılık ile özellikle ilgilenen «*Birlik Yolu*»nun seçimlere bazı partilerle ittifak yaparak girmesinin bu ilgiyle ilişkisi varmıdır bilemiyoruz. Fakat şunu söyleyebiliriz ki bu ittifakın alacağı oy. *TKP* içindeki ayrılık açısından hayli önemli bir göstergedir.

«Türkiye'de bölümünde bu konu ile ilgili bir yazı olduğu için bunun üzerinde durmayacağız.

Bilindiği üzere, *TKP* içinde «sol» bir muhalefet başlatan «İşçinin Sesi» çevresi, *TKP*'nin *TİP* ve *TSİP*'den çok, *TEP*, *Birlik Yolu* ve *Kurtuluş* gibi gruplarla ilişkilerini geliştirmesinden yanadır. Seçimlerde birlikte aday gösteren *TEP-Birlik Yolu* ittifakının alacağı oy *TKP* içi hesaplar için önemlidir.

Seçimlere en güçlü olduğu illerde «bağımsız» adayları destekleyerek katılan *Kurtuluş*'un alacağı oy da bu çevreler tarafından aynı açıdan değerlendirilecektir. Fakat alınacak oylar, *Kurtuluş* için daha değişik açıdan bir ölçüt olacaktır. Adı geçen *TEP* ve *Birlik Yolu*'ndan farklı olarak *Kurtuluş*, bugüne değin SBKP'ye karşı açık karşı tavır almasına rağmen SBKP izleyicileri ile arasına belli bir mesafe koymaya da titizlikle çalışmıştır. Ayrıca öteki konularda da hayli farklı tavırlara sahipti. Özellikleri olan bu çizgi, aşağıda anlatılan nedenlerden dolayı önümüzdeki dönemde genel bir tutum belirlemesi yapmak zorunda kalacaktır. En güçlü olduğu illerde aldığı sonuçlar, burada hayli önemli bir faktör olacaktır.

«Türkiye Sosyalist Hareketi»nin bunca çok sayıda parti ve gruba bölünmüş hale gelmesinin başlıca iki nedeni vardı: 1960'lardan itibaren ivme kazanan kapitalizmin gelişmesi, bunun yol açtığı geçiş süreci sarsıntıları ilk nedendi. İkincisi ise aynı dönemde başgösteren «Uluslararası Sosyalist Hareket»teki bunalım idi. Artık bu iki neden de mümkün sonuçlarına vararak eski etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır. Türkiye'de siyasal-toplumsal düzen, hâlâ yaşamakta olduğu bunalımı kendi kanalları içinde çözümleme —imkanını değilse bile— insiyatifini sağlamıştır. *Bu anlamda* Türkiye toplumu 1970'ler boyunca geçirdiği sarsıntı döneminden çıkıp «istikrar» dönemine girmektedir.

«Uluslararası Sosyalist Hareket»teki bunalımda da benzer bir noktaya geliş sözkonusudur. Bunalım çözümlenmemiştir ama eski gerilimini hızla yitirmektedir. 1976'dan sonra önce SBKP yanlısı kampta, daha sonra ÇKP yanlısı kampta meydana gelen ayrılmalar, SBKP-ÇKP kutupsallığının eski belirleyiciliğini ortadan kaldırdı ve ÇHC-Vietnam savaşı gibi olaylara karşın, bu süreç duraklamadı. Şu an SSCB ve ÇHC iki komşu devlet olarak görüşme-uzlaşma masasına oturmaya hazırlanıyorlar. Bir süreden beri görülmektedir ki artık «uluslararası» bir sosyalist hareketten sözetmek fiilen imkansızdır. Bunalım süreci boyunca ortaya çıkan belli başlı eğilimler (SBKP ÇKP, Avrupa Komünizmi vb.) artık uluslararası anlam ve içerikte «çözüm»ler, görüşler getirmeyi terk etmişlerdir. Herkes «kendi» çözümünün peşindedir ve bu çözümü nerede arayıp buldukları da ortadadır.

«Türkiye Sosyalist Hareketi» dediğimiz sınırları belirsizleşmiş alandaki parti ve gruplar arasındaki ayrım çizgilerini, görüş ve tutum farklılıklarını belirleyen başlıca iki faktörün eski önemliliklerini fiilen yitirmeleri yakın bir süre sonra parti ve grupların teorik-ideolojik kimliklerinde de bir takım değişimlere yol açacaktır elbette. Eskiden ayrı örgütlenmeye, bölünmeye neden olan, bu tür girişimlere haklılık kazandıran «görüş ayrılıkları» artık bu niteliklerini yitirecektir. Kendi «bağımsızlık»larını titizlikle korumaya kararlı gruplar, partiler yeni ayrılık konuları ortaya atabilir ve bir süre daha kendilerini koruyabilirler.

Fakat sürecin ana karakteri bellidir. «Türkiye Sosyalist Hareketi»nde artık belirli eğilimler tek bir örgütlenme altında toplanmak noktasındadırlar. ÇKP çizgisinin resmi temsilcisi bellidir. SBKP çizgisi de benzer bir kararlı örgütlenişe sahip olacaktır, bu noktaya geliş süreci başlamıştır.

Sorun bunların dışında kalan geniş «ortadakiler» kesiminde nelerin olabileceğidir. Büyüklü küçüklü birçok gruptan oluşan bu geniş ke-

simde yer alan bazı gruplar kendi aralarında tıpkı SBKP ve ÇKP çizgisi gibi, diyelim bir AEP çizgisi (belki de yeni-Stalinist bir çizgi) oluşturmak, bunun temsilcisi olmak eğilimindeler.

Şu son on yıla yaklaşan dönem boyunca, en azından SBKP-ÇKP kutupsallığının empoze ettiği ya ÇKP'den ya da SBKP'den yana tavır alma zorunluluğu düşüncesine karşı kararlılıkla direnen gruplar, bu direnmelerini sırf ÇKP ve SBKP'yi olumsuzlama çerçevesinden çıkarıp, bunların —reel— «sosyalizm» anlayış ve uygulamalarının kökten eleştirisi, «reel sosyalizm» ile sosyalizmin niteliksel farklılığı temelinde kendilerini ifade edebilecekler midir?

Önümüzdeki dönemin tayin edici sorusu budur.

Bu soru henüz gündemde değildir. Şu anda «ortadakiler» kategorisine giren gruplar arasında «seçimlerde takınılması gereken tavır» konusunda bir tartışma sürmektedir. Bir kısmı seçimlere kendi «bağımsız» adayları ile katılmakta, ötekilerin önemli kısmı ise seçimleri boykot çağrısı yapmaktadır. Bir de *TEP*'den sözetmek gerekiyor. Çünkü, bilindiği üzere *TEP*, yıllardan beri solun asgari müştereklerde birliğini savunmakta ve sanırız son durumda *TİKP* hariç bütün parti ve grupların bir çatı altında toplanmasını önermektedir. 14 Ekim seçimlerinde *TEP*, İstanbul'da birkaç parti ve grupla (*VP*, *Birlik Yolu*, ve bazı küçük gruplar) ortak aday göstermiş, Tokat'ta ise yörede varolan bütün gruplar *TEP* üyesi bir adayı desteklemekte birleşmişlerdir.

Bu dergide sürekli olarak savunulan ve az önce özet olarak aktarılan yaklaşımın, *TEP*'in «asgari müştereklerde birleşme» ile temelden farklı olduğu ortadadır. *Birikim*'de, «Türkiye Sosyalist Hareketi» dediğimiz genel alanda saflaşmanın zorunlu olduğunu vurguladık. Bu saflaşma; sosyalizmi, devlet mülkiyeti temelinde bir —hızlı— kalkınma yöntemine, bir «adil» paylaşım düzenlemesine indirgeyen «reel sosyalizm» anlayışı ile, *sosyalizm* anlayışının iki ayrı platform olarak şekillenmesi ile mümkündür. Bu sonuncu anlayış sosyalizmi, insanların toplumsal faaliyetlere etkin biçimde katılabilmelerine, eylemlilik kapasitelerinin nitelikçe yükselmesine elveren, bu yönde gelişen yeni bir toplumun inşası olarak kavrayan, sınıfların gerçekten ortadan kalkışının, yeni bir hayat tarzının, yeni değer ölçülerinin, gerçekten eşit bir paylaşım düzeninin ve Marksist sosyalizm teorisinde öngörülen öteki ayırdedici özelliklerin ancak çok yönlü eylemlilikte bulunabilen insanların toplumunda gerçekleşebileceğinin bilinci üstüne kuruludur.

Asıl üstünde durmak istediğimiz konu ÇKP ve SBKP takipçisi olmayan gruplar arasında seçimlere ilişkin tavır nedeniyle kopan tartışma. Bunun ilgiye değer oluşu, biri seçime «bağımsız aday»larla katılan, öteki boykot çağrısı yapan iki grubun, bu tutumlarını «sosyalizmin bir alternatif olduğunu» gösterebilmek amacıyla aldıklarını ileri sürmeleridir. Bu bakımdan konuyu «sosyalizmin bir alternatif olarak gösterilmesi» bağlamında ele alacağız.

Seçimlere bağımsız adaylarla katılan *Kurtuluş*, boykot yapan grupların gerekçelerini doğrulamakta ama bunlara dayanılarak boykot çağrısı yapılmasına şiddetle karşı çıkarak, bu tutumu gevezelik, dar kafalılık olarak nitelemektedir.

Fakat ilginç nokta şudur: *Kurtuluş*, seçimlere katılarak «Egemen sınıfların tüm eğilimlerinin yalancılığını kitlelere anlatmamız, yalan ve demagojiyi teşhir etmemiz ve gerçekleri kitlelere kavratmamız gerekir» demekte, «seçimleri bu gerçeklerin anlatılacağı, egemen sınıfların temsilcilerinin gerçek yüzlerinin teşhir edileceği bir platform olarak kullanmayı» (*Kurtuluş* S. 33, s. 12) amaçladığını belirtmektedir.

Boykot önerenlerin amacı da farklı değildir. Örneğin *Devrimci Yol* «...düzen partilerinin halkı düzene bağlamak ve oy toplamak için sürdürdükleri kampanyaları teşhir etmek, halkın çıkarlarını değil, hakim sınıfların çıkarlarını savunduğunu açıklamak» için (*Dev Yol* s. 30, s. 2) için boykot *kampanyası* önermektedir. Yani yaklaşık aynı temaları kullanan iki kampanya sözkonusudur. Her ikisinde de halka —işçi ve dır. *Kurtuluş*, bu gerçekleri kavrayan insanlaemekçi kesimlere— anlatılacak gerçekler aynının «bağımsız aday»a oy vererek kavradığı şeyi bu davranışta ifade etmesini gerekli görmekte, *D. Yol* ise, bu gerçekleri kavrayan kişinin seçimlere katılmamasını, «direniş komitelerinde örgütlenmesi»ni önermektedir.

D. Yol'un seçimleri boykotun yanısıra —halk iktidarının nüveleri— olarak nitelediği «direniş komitelerinde örgütlenme» önerisini de getirdiği dikkate alınırsa; salt boykotu savunan *H. Kurtuluşu* ve *D. Halkın Yolu* gibi gruplardan daha farklı bir çizgide olduğu görülür.

Bu son nokta önemlidir. Çünkü bununla *D. Yol'un* önerisi, salt bir olumsuzlama olmaktan uzaklaşmakta, eleştirilen «parlamenter siyasal düzen»in karşısına şu koşullarda siyasal niteliği ağır basan bir alternatif kurum getirmektedir. *D. Yol* 30. sayısında «bugün için önemli olan ülke çapındaki seçimler platformunun yönetime ve onun faşist baskı politikalarına karşı direniş mücadelemizin yaygınlaştırılması platformu haline getirilmesi; bütün emekçi halklarımızın gözünde bu baskı, zulüm ve sömürü düzenine karşı gerçek halk iktidarı kavramının yayılması Direniş Komitelerinin bünyesinde bunun somutlanması halkın bilincinin bu doğrultuda geliştirilmesidir» diyerek bu tutumunu formüle etmektedir. Derginin aynı sayısında yayınlanan «Direniş Komiteleri»ne ilişkin yazıda bu örgütlenmenin niteliği kapsam ve iç işleyişine iliş-

kin görüşler oldukça geniş ve anlaşılır biçimde anlatılmaktadır.

Dolayısıyla şu söylenebilir ki *D. Yol*, seçimler ortamında bu «Direniş Komiteleri»nin şahsında topluma sosyalist (lerin getirdiği) bir alternatif sunmaktadır. Bunlar sürekliliğe sahip kurumlar olarak sunulduğu için, kalıcı, temel bir alternatif durumundadırlar.

Kurtuluş'un gösterdiği alternatif farklıdır. Örneğin Kurtuluş Sosyalist Dergi'nin 33. sayısında şöyle denilmektedir:

«Anti-faşist mücadelenin sıcak yanında önlerinde gördükleri sosyalistleri yığınlar, siyasi hayatın diğer cephelerinde de önlerinde ve birleşik bir güç olarak görmek istemektedirler (...) Ve günlük sıcak mücadelede devrimcilerin yanında düşünülen bir çalışmadır. Az önce görülen aynı devrimci hareketi bir alternatif olarak göremediği için bu kez CHP'ye kaymaktadır» (a.g.d. s. 35)

Sanırız bu satırlar aradaki farklılığın formüle edilmesine elverir. Şöyle ki *Kurtuluş* sosyalist hareketin (sosyalizmin) bir alternatif olarak görülmesi sorununun örgütsel çözümünü, güçlü bir sosyalist partinin kurulmasında görmekte ve bunun şu durumda bazı gruplara dağılmış güçlerin birleşmesi, bir parti olarak örgütlenmesi ile mümkün olacağını düşünmektedir. Yani sosyalist alternatifin gösterilmesi için yapılacak örgütsel çalışma, *kadroların örgütlenmesi* planında olan halk yığınları seçimler karşısında düğü üzere *D. Yol*'da ise *kitlelerin* —Direniş Komitelerinin özgül yapı ve işleyişi içinde— *örgütlenmesi*, bunların şahsında «düzen dışı» siyasal kurumların oluşturulması ön plana alınmıştır.

Kurtuluş açısından sosyalizmin alternatif olabilmesi konusunun düğüm noktası, «güçlü, sımsıkı örgütlü ve yığınlara güven vermiş, öncülüğü yüklenmiş bir komünist örgütlenme»nin oluşturulmasıdır. Bu gerçekleştirildiğinde işçi sınıfının toplumun en ileri kesimleri bu örgütün çevresinde *toparlanacaktır*. Bu toparlanma elbette ki sınıfın ve diğer emekçi yığınların geriye doğru tümünü *etkileyecektir*» *D. Yol'un* yaklaşımında ise gerek örgütlenme çalışmasının ağırlık noktası ve gerekse örgütlenmenin içeriği tamamen denilebilecek kadar farklıdır. Şu alıntı açıkça göstermektedir farkı:

«Devrimciler (komünistler) gelecek (yeni) toplumun öncüleridir. Bugünkü her yönüyle çürümüş ve bireysel çıkarlar temelinde yükselen toplumsal sisteme karşı, yepyeni bir toplumun, yepyeni bir insan ilişkileri sisteminin öncüleridir. Devrimin propagandası bir anlamda bu yeni toplumsal ilişkiler düzeninin halka açıklanmasıdır da. Devrim mücadelesi bu günkü düzenin sınırsız kötülüklerine karşı *gelecek günlerin sınırsız güzelliklerine sınırsız methiyelerden* ibaret olamaz. Bugün devrim için savaşırken bir yandan da kollektiflik temeli üzerine kurulu olan yeni yaşam tarzını, devrimci bir hayat tarzını nasıl kendimize somutlamak durumundaysak, halkla ilişkilerimizin ileri bir konumda olduğu devrimcilerin kontrolü altındaki bölgelerde de aynı şekilde bu yeni toplumsal ilişkilere ait unsurların yeşerip gelişmesi için çalışılması gerekir...» *(D. Yol, s. 30, s. 30)*

Dolayısıyla aradaki fark, birinde yığınlar «alternatifi», «güçlü sımsıkı örgütlü ve yığınlara güven vermiş öncülüğü yüklenmiş bir komünist örgütlenme»nin şahsında görecekler, ötekinde ise bizzat kendilerinde, kitle örgütlenmelerinin yeni bir hayat tarzının somutlanması yönündeki gelişiminde, bu temelde yürütülen siyasal mücadelenin başarısında, kendisinin etkin biçimde katıldığı siyasal faaliyetin kendisinde görecek, yaşadığı kollektif çok yönlü ilişkiler sisteminin, alternatifin kendisi olduğunu bilecektir.

Farklılık, söz konusu iki dergiden yaptığımız ilk alıntıdaki anlatımda da gözlemlenmektedir. *Kurtuluş* «egemen sınıfların *tüm eğilimlerinin* yalancılığını» «egemen sınıfların *temsilcilerinin* gerçek yüzlerini» teşhir etmekten sözederken *D. Yol* «eğilimler» ya da «temsilciler»in teşhirinden değil, «*düzen*»in teşhirinden söz etmekte vurguyu burada yapmaktadır. Buraya kadar verilen örnek ve açıklamalar bu farkın raslansal olmadığını göstermektedir.

D. Yol'un yaklaşımı ve—açıklamaya çalıştığımız gibi salt boykotçuluktan ibaret sayılması mümkün olmayan— önerilerinin olumlu niteliği belirtilmelidir. Güçlü kitle iletişim *şebekesinin*, bazı «sol» yazarlarımızın ve özel olarak CHP'nin yürüttüğü karşı kampanyaların söz konusu yaklaşım ve öneriyi sırf boykotçuluk olarak tanıtmaya çalıştıkları görülmektedir.

Bu ortamda, şüphe yok ki sosyalizmin, sosyalizm mücadelesinin çoktandır küllendirilmeye çalışılmış ayırdedici niteliğini kavrayan herkes, bu olumlu yaklaşımı ve öneriyi desteklemenin görev olduğunu bilecektir.

D. Yol'un yazısında halk iktidarının nüveleri olarak tanımlanan direniş komitesi örgütlenmelerinin, varolan burjuva —parlamenter— düzene karşı bir alternatif olarak kavranması gerektiğine dair bölümler bulunmakla birlikte bu nokta hakettiği kadar vurgulanmış değil. Seçimlere katılmama tavrı açıklanırken gösterilen nedenler, kullanılan temalar, bir *siyasal düzen*in eleştirisinden çok, o siyasal düzenin bir parçası olan partilerin eleştirisine aittir. Seçimlere katılmama nedenleri anlatılırken sıkıyönetimin varlığı, sıkıyönetim uygulamaları ve mevcut —iktidara aday— partilerin tutumları, örneğin CHP'nin vaad ettiklerini yapmayışı ya da AP'nin yaptıkları, yapacakları vurgulanıyor ve dolayısıyla «mevcut partilerin çözüm olmayacağı, bunlardan birşey beklenemeyeceği, birbirinden pek farklı olmadıkları» ana fikri işlenmiş oluyor. Bilindiği üzere bu, diğer partileri değil, kendisini öneren bir partinin yapacağı propagandanın ana fikridir. Bugün bütün

partiler ve ayrıca *TİP, TSİP, TİKP* gibi partiler bunu işlemektedir. Eleştirileri varolan *siyasal düzenin kendisine* yönelik değildir.

Bir de varolan siyasal düzene yönelik gibi gözüken anti-parlamentarist yaklaşım vardır. Seçimi, parlamentoyu, partileri, toplumun siyasal haklarını yadsıyan ve genellikle «milletin yüksek menfaatleri»ne cevap vermedikleri vb. gerekçelerle sözkonusu kurumları kaldırıp ya da askıya alıp yerine otoriter, diktatoryal bir düzen getirmeyi amaçlayanların yaklaşımıdır bu.

Son zamanlarda varolan seçim sisteminin etkili iktidarların kurulmasına imkan vermediğini, mevcut partilerin yıprandığını ya da «liderlerin yetersiz olduğunu» propaganda ederek «ara rejim» tezini ileri sürenlerin yaklaşımının temelinde —herşey bir yana— halkı her zaman aşağılayan, onun «siyaset gibi yüksek bir faaliyete katılmasına her zaman tepki duymuş olan, elitist önyargılar vardır. Şüphe yok ki şu anda bu tavır sahipleri «ara rejimlerini kurarlarsa yalnızca geniş halk kitlelerinin daha fazla sömürülmesi için önlemler almakla kalmayacaklar. Türkiye halkının mevcut siyasal kazanımlarını güçlerince budayacaklardır da.

D. Komiteleri'nin içeriğinin açıklandığı metinlerde ve uygulamada yer yer bulanık noktalar vardır. Adlandırma da kanımızca içeriği tam vermemektedir. Mevcut seçim imkanlarının kullanılmaması, örneğin «bağımsız aday»ların seçim arefesine kadar sosyalistlerin savunduğu bu yeni siyasal düzeni geniş kesimlere anlattıktan sonra çekilmeleri gibi bir yolun izlenebileceği de söylenebilir. Ancak bu noktalar özellikle şu anda ikincildir.

Fakat herhalde, yürütülen genel kampanyanın ağırlık noktasının «boykot» ögesinden kaydırılması, asıl vurgunun «direniş komiteleri» üzerinde yapılması zorunludur. Düzen partilerinin, «ara rejim» gibi örtülü diktatoryal düzen yanlılarının ve faşizmin karşısında sosyalizmin gerçek bir alternatif olarak belirmesi ancak bununla bu hayati başlangıcı olanca netliğiyle hayata geçirebilmedeki başarı derecesine bağlıdır. Görev herkesin omuzlarındadır.

Birikim

Uluslararası
Olaylar ve Sorunlar

Nikaragua'ya İlişkin Bazı Bilgiler

Aşağıda yazdıklarımız, Nikaragua'daki gelişmeleri izlemekte yararı olacak bir «tanıtma» çabasının ürünüdür. Nikaragua'daki özgün politik ve toplumsal yapının, Somoza rejiminin («Somozizm») oluşumu, özellikleri, iktidar aygıtı; Ulusal Muhafız kuvvetinin özgün niteliği, bu silahlı gücün asla herhangi bir ordu gibi görülememesinin nedenleri; halkın üzerine katran gibi çöken «aşağılanma ideolojisi»; Nikaragua'daki silahlı mücadelenin anlamı, gelişimi; ABD'nin politikasının dönemlere göre gösterdiği özellikler; ülkedeki muhalefet hareketinin yapısı, gelişimi; zaferin kazanılışına varan süreçteki önemli somut olaylar; Nikaragua sorununun aslında bir «Orta Amerika sorunu» olması, bunun nedenleri ve geleceğe etkisi; bu zeminde birtakım öngörüler, v.b., v.b. bunların hepsi, Nikaragua üzerine yayımlamakta olduğumuz broşürde yer almaktadır. (Muhtemelen dergimizin bu sayısının çıkışından hemen sonra broşür de piyasada olacaktır.) Gerçekten birçok ayrıntısı ile birlikte ve mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde sergilenmesi gereken Nikaragua «olayı»nı yorumlamaya bu nedenle burada girişmeyeceğiz. Belirttiğimiz gibi, burada daha çok bir «tanıtma» sözkonusudur.

Son onyılların en büyük halk ayaklanmalarından biri, Nikaragua Devrimi, ilk adımı atmayı, Somoza rejimine son vermeyi becerdi. Halk ayaklanmalarının yanında saf tutması hiç de olağan sayılamayacak birçok liberal, sosyal-demokrat çevrenin bile nefretine hedef olan Somoza rejimi artık yok ve bir daha kurulmayacak.

Somoza'nın kovulması, Nikaragua'daki birçok politik ve toplumsal gücün ortak mücadelesinin **ilk hedef**iydi. Bu hedef, işçilerle kapitalistleri, kır proleterleriyle kent tüccarlarını, Marksistlerle Hristiyanları v.b. mücadele içinde birarada olmaya itmişti.

Fakat bu, aynı zamanda, birbirinden köklü şekilde ayrılan bu güçlerin birlikte benimseyebilecekleri **son hedef**ti de. İktidar alındığında, birçok farklı talep, beklenti, ilke, öneri, uygulama... çatışacaktı kaçınılmaz olarak. Bugünden sonra, beklenmesi gereken, Nikaragua'da sınıf mücadelesinin keskinleşmesi anlamına gelecek bir gelişme, yani politik iktidar üzerindeki inisyatif mücadelesinin kızışmasıdır.

Bu mücadele, birtakım özgül koşullar içinde cereyan edecektir; bunlar, hem ülke içine, iktidarda pay ve etki sahibi olan güçler çeşitlenmesine hem de dış ortama ve etkilere ilişkindir.

SANDİNİSTLER

Nikaragua **Devrimini** yapan, hiç şüphesiz bu ülkenin halkıdır. Yıllar yılı en iğrenç koşullar altında insan posası haline getirilmiş bir kalabalığın, kendine güven kazanması, kaderini eline almak için toplara, zırhlı araçlara, uçaklara karşı bıçaklarla, oraklarla, tabancalarla, kaynar su dolu tencerelerle savaşmasıdır, buradaki «devrim».

Halk Devrimine FSLN (Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi) önderlik etmiştir. FSLN, birbirinden ayrı stratejilere, çalışma alanlarına sahip olarak faaliyet gösteren üç eğilimden, fraksiyondan oluşmaktadır. Bu üç fraksiyonun farklı tespitleri ve çalışmalarının ağırlığını farklı alanlara vermeleri, halkın devrim için örgütlenmesine değişik yönlerden katkıda bulunmuş, devrimci faaliyetler «üç koldan» ilerlemiştir.

FSLN'nin üç eğilime ayrışması, 1967 dolayındadır. Bu yılda yapılacak seçimlere karşı protestocu bir tavır alan FSLN, «dağlara çekilmiş» ve gerilla savaşına girişmiştir. Halk üzerindeki politik-ideolojik etkileri bakımından hayli olumlu sonuçlanan fakat askeri açıdan yenilgiyle kapanan gerilla savaşının ardından FSLN içinde tartışma başlamıştır.

Tartışmada, temel çalışma alanı, taktikler, yöntemler, burjuva muhalefetle ilişkiler v.b. sorular çevresinde farklı çizgiler belirginleşmiş, sonuçta iki ana eğilim ayrışmıştır.

Bunlardan GPP (Guerra Popular Prolongada: Uzun Süreli Halk Savaşı), dağlarda üstlenerek kırsal alanda gerilla mücadelesi yürütmeyi önermiş, ancak Tupamaros, Monteneros ve benzeri devrimcilerin hatasına düşmeyerek «aracı kitle örgütleri» kurulmasını, önderlikle kitleler arasında böyle bir bağ oluşturulmaksızın başarıya ulaşılamayacağını ileri sürmüştür. Kentlerde de bu tür örgütlenmelerin meydana getirilmesi zorunluluğunu öngörerek, bu şekildeki örgütlenmeye önem vermiştir. Asıl olarak ise, Ulusal Muhafızlarla çarpışmayı sürdürmüştür.

İkinci eğilim, Proletarios (Tendencio Proletario: Proleter Eğilim), ülkede özellikle 1960'lardan bu yana meydana gelen görece sanayileşmenin ve kapitalizmin gelişmesinin sonucu olarak kentlerde proletaryanın yoğunlaştığına, sayıca arttığına, potansiyel güç kazandığına işaret etmiş, çalışmaların bu proletaryaya yönelik olması gerektiğini ileri sürmüştür. Devrimci sürece bir «işçi sınıfı partisi»nin önderlik etmesi ve böyle bir partinin yaratılması, Proletarios'un hedefi olmuştur. Ancak Proletarios da Ulusal Muhafızlara karşı savaşmak için silahlı güçler oluşturmuş, özellikle son yıllarda da kırsal proletarya arasında örgütlenmeye gitmiştir.

GPP ile Proletarios'u uzlaştırma çabalarının başarısız kalması sonucu doğup sonra kendi özerk gelişmesini yaşayan Terceristas («Üçüncüler») ise, bu iki eğilimden farklı olarak, ülke halkının ayaklanmaya nasıl «yöneltileceğini» sormanın yanlış olduğunu, çünkü halkın zaten ayaklanmaya hazır bulunduğunu önkabul olarak koymuştur. Halk ayaklanması için koşulların olgunlaşmış bulunduğunu veri alarak, burjuva muhalefetle daha yakın bir güçbirliği yapılmasını önermiştir. Ayrıca, rejime anî, etkili darbeler indiren çarpıcı eylemleri tercih etmiştir.

Bütün olarak FSLN, bu ayrı eğilimlerden ve politik amaçları, anlayışları farklı birçok ögeden oluşmuştur. Özellikle Somoza'nın terörünü artırdığı son dönemlerde birçok farklı öge, FSLN'ye akmıştır. Hristiyanlar, demokrat nitelikli kimseler, salt anti-Somoza olanların yanısıra, Marksistler... FSLN içinde yer almaktadır. FSLN Ulusal Önderliği'nin en önde gelen adlarından, GPP fraksiyonunun önderi Tomas Borje Martinez, Cephe için «anti-emperyalist, devrimci örgüt ... bir parti ve çoğulcu bir parti» demektedir.

Geçerken belirtelim ki, sözkonusu çeşitliliğe en fazla sahip olan, Terceristas eğilimidir. (Geçen yılın Ağustos'undaki ünlü «parlamento baskını»nı gerçekleştiren gerilla timi Terceristas'dandır ve bu timi yöneten «Comandante Cero» (Komutan Sıfır) Eden Pastora da bu fraksiyondandır; Marksist değildir.)

FSLN'nin etkisi altında çeşitli kitle örgütleri vardır. Bu nitelikteki 22 demokratik örgütten oluşan MPU (Birleşik Halk Hareketi), FSLN'nin bütün fraksiyonlarının üzerinde anlaştığı bir anti-Somoza demokratik program oluşturmuştur. Dergimizin geçen sayısında yayımlanan bu program, Somoza sonrası döneme ilişkin ana politika ve önlemleri de kapsamaktadır ve FSLN fraksiyonlarının ortak hareketine zemin olmuştur.

ÖTEKİ GÜÇLER

«Ulusal Yurtsever Cephe» (FPN), MPU ile sözkonusu programa uyum gösteren burjuva muhalif grubu «Onikiler»in birleşmesinden meydana gelmiştir. Onikiler, elemanları hayli seçkin ve «üst düzeyde» kişilikler olan bir gruptur. Kitlesel bir desteğe sahiptir. Sandinistlerin silahlı mücadelesinin, Somoza'nın devrilmesi için en doğru yol olduğunu sürekli savunan Onikiler, son bir buçuk yılda «kendimize Sandinist diyeceğiz» yollu açıklamalar yapmışlardır. Onikilerin büyük önemi, burjuva muhalefetle Sandinistler arasında bir bağlantı sağlamalarında ve böylelikle «ortada» yer almalarındadır. Dolayısıyla her ikisi ile de diyalog kurabilmektedirler. Bu, onların etkinliğini artırmaktadır. Bu nedenle emperyalistler, açıkça kendilerinin uzantısı durumundaki burjuva ögelerden çok Onikiler üzerinde hesaplar yapmakta ve onların etkin olmasını güvence altına almaya çalışmaktadırlar.

Onikilerin girişken, atılgan tutumunun aksine, her zaman aciz, iktidarsız bir özellik gösteren genel burjuva muhalefet, kendi içinde farklı ögelerden oluşmaktadır. Kolayca anlaşılacağı üzere, büyük burjuvazi, uzlaşma fırsatları doğduğunda hemen bu yöne eğilim göstermiştir. Görece daha «aşağıda» yer alan burjuva kesimleri ise, bir parça daha mücadeleci olmalarına rağmen, uzlaşma eğilimini hiç yitirmemişlerdir. ABD'nin çabalarıyla, Somoza'nın muhalefetle görüşmesi sözkonusu olduğunda, burjuva muhalefetin uzlaşma eğilimleri en berrak şekilde görülmüştür.

Burjuva muhalefetin en uzlaşmacı ve son ana kadar mücadele içinde aktif şekilde yer almayan kesimi, bankerlerdir. Tarımsal ve sınaî alanlara uzanan etkinlikleriyle büyük bir gücü temsil eden bankerler; genellikle Amerikan sermayesi ile yakın bağlara sahiptirler. Asıl önemlisi, Somoza rejiminin kendine özgü işleyişi içinde Somoza ve ailesi ile en çok anlaşma, uyum içinde iş yapan kesimdir bankerler. Bu nedenle, burjuva muhalefetle Somoza arasında yalpalayıp durmuşlardır. Bankerlerin bugünkü yönetimde pay sahibi olmaları ABD'nin etkisiyledir. Bankerlerin politik mücadele örgütü «Nikaragua Demokratik Hareketi» yani MDN'dir.

Bankerler dışındaki hemen tüm burjuva kesimleri; Onikileri, geleneksel Tutucu Parti'yi, yine bir burjuva muhalif kuruluş olan ve içinde Sovyet yanlısı «Komünist» Partisi konumundaki NSP'nin (Nikaragua Sosyalist Partisi) de yer aldığı UDEL'i (Demokratik Kurtuluş Birliği) içeren birleşik örgüt Geniş Muhalefet Cephesi (FAO), 1978 ilkbaharında kurulmuştu. Aynı yılın sonbaharında Somoza ile görüşmeler sözkonusu olmuş, FAO önderliğinin izlediği uzlaşmacı tutum ve Sandinistleri devre dışı bırakma çabaları nedeniyle Onikiler, NSP ve başka ögeler FAO'dan ayrılmışlardır.

Güçlerin, ögelerin farklılaşması konusunda genel bir izlenim uyandırabilmek amacıyla andığımız bu olgulardan sonra, şimdi, iktidar el değiştirdikten sonra oluşturulan çeşitli resmî kurumlara bir göz atalım.

Yürütmenin en üstünde yer aldığı söylenen, aslında herhalde daha çok «simgesel» bir önemi olan «Cunta» (bu kelime «birlik» anlamına geliyor), bilindiği gibi, 5 kişiden oluşuyor. Bunlardan biri, 1978 Ocağında öldürülen burjuva muhalefet önderi Pedro Joaquin Chamorro'nun eşi Violetta Chamorro. Ölen eşi gibi, burjuva muhalif ögeler üzerinde «bütünleştirici» bir etkisi olduğunu tahmin ettiğimiz V. Chamorro, Cunta'nın bir başka üyesi ile birlikte «sağ kanat»ı oluşturuyor. Bu üye Alfonso Robelo Callejas. Robelo MDN'nin önderi, yani banker. Üstelik Amerikan sermayesi ile yakın bağlarından söz ediliyor. Robelo, yeni alınan hükümet önlemlerinden bazılarını açıklarken, bunların «sosyalizm yönünde» adımlar olmadığını özenle belirtmişti.

Cunta'nın «sol kanadı» ise iki Sandinistten meydana geliyor. Daniel Ortega Saavedra ve Moisses Hassan Morales. İkisi de Terceristas'dan. Ama Terceris-

tas'ın «sol»larından. Daniel Ortega'yı **Le Monde**, Nikaragua Devriminin «ömrü boyunca bir sosyalist devrim için savaşmış gerilla önderleri» arasında sayıyor. Hassan ise Gazze'den göçmüş bir Filistinli'nin oğlu ve gerilla önderi.

Cunta'nın «denge ögesi», Onikilerden Sergio Ramirez Mercado. Ramirez'i Batı kaynakları el üstünde tutuyor. **Newsweek** onun için bir keresinde «ABD açısından güvenlik etmeni» diye yazdı. Fakat öte yandan Ramirez, Somoza'ya karşı mücadele içinde «militanca» bir tutum takınmıştı, Sandinistlerle de oldukça iyi diyalogu vardı.

HÜKÜMET

18 kişilik hükümet ise tam anlamıyla bir «türlü». Onikilerden birçok bakanın yer aldığı hükümette, 26 yıl Ulusal Muhafızlarda çalıştıktan sonra kaçmış olan Larios Savunma Bakanı; «uzun süreli halk savaşı» stratejisinin teorik-pratik önderlerinden, FSLN'yi kuran en eski Sandinistlerden Tomas Borje Martinez ise İçişleri Bakanı. Borje, Marksist olduğunu açıkça söylüyor ve yeni Nikaragua ordusunun kuruluşundan ilk planda sorumlu olduğu çeşitli kaynaklardaki haberyorumlardan anlaşılıyor. Borje, halk milisi kurulacağını ileri sürüyor.

Hükümetin çeşitliliği gerçekten hayli ilginç. Örneğin ..... Bakanı Cruz, menecerleri, teknokratları v.b. geri getirmekten söz eden biri; Çalışma Bakan Yardımcısı ise NSP'den bir kişi. Dışbakan Onikilerden rahip d'Escoto, Kültür Bakanı da FSLN'den rahip Ernesto Cardenal.

BAZI «HESAPLAR»

Şu anda Nikaragua'da savaş alanlarının sıcaklığı tam anlamıyla ortadan kalkmadığından, iktidarın alınmasından sonra ülkenin en büyük gücü konumuna FSLN yerleşti. En etkin olan güç o, çünkü silahlar onda. Ulusal Askerî Komutanlık'da FSLN'nin her eğiliminden bir kişi yer alıyor. Ayrıca FSLN'nin kendi Ulusal Önderliği de gelişmelerde hayli etkin. Bu önderlik, her eğilimin eşit olarak temsil edildiği 9 kişilik bir komite. Elbette Komutanlık ve Ulusal Önderlik, öteki resmî kurumlara göre epeyce solda.

Burjuvazi, bir an önce «normal» koşullara dönülmesini istiyor. Seçimler yapılmasını, halkın oylarıyla başa gecebilecek burjuva alternatiflere karşı FSLN'nin silahlı gücüyle bir şey yapamayacağını ve bir profesyonel ordu konumuna geçerek «kışlasına çekileceğini» hesaplıyor. Serbest genel seçimler, FSLN önderlerinin çoğu tarafından da sözü edilen bir konu. Ama buna karşılık, Moisses Hassan, kurulmuş bulunan Cunta-Hükümet-Devlet Konseyi v.b. yapısının en az dört yıl korunması gerektiğini söyleyerek seçimlerin epeyce ertelenebileceğini belli etti.

DIŞ İLİŞKİLER

Dış ilişkiler alanında yönetim oldukça ustalıklı bir politika izliyor. İktidara geçer geçmez, yeni ordu kurmak için ABD'den silah istediler örneğin. ABD vermeyince «başka yerler»den alma imkânı doğdu tabiî. Yeni Nikaragua yönetimi, asıl olarak Bağlantısızlar'la ilişki kurup, ABD ve Reel-sosyalist devletlerle arayı açmama tavrını sürdüreceğe benziyor.

Belirtmek gerekir ki, bu onun tek yaşama şansı. Yani kendi kaderine hakim olmak istiyorsa tek şansı. Çünkü aksi halde, örneğin ABD'ye veya başka odaklara bağımlılaşması durumunda, yine yaşar, ama başka birileri tarafından sürekli denetlenir/belirlenir.

ABD ile arayı fazla açmama kaygısı, Nikaragua'nın yeni yöneticilerinin tutumunu belirleyen bir öge olmaya devam edecek. Bu çok önemli. Çünkü ABD'nin teşvikiyle uygulanacak çeşitli emperyalist baskılar (ekonomik ablukadan fiilî müdahaleye kadar) karşısında Nikaragua'nın tutunabileceği pek bir dayanak yok. Reel-sosyalistler açıkça destek sağlayamazlar. Çünkü dünya dengesi hesaplarının temelinde yer alan kurallarla çelişir böyle bir destek tutumu. ABD'nin «doğrudan» nüfuz alanı olan bir bölgedeki Nikaragua'ya açık Sovyet v.b. desteği pek mümkün görünmüyor. Ancak dolaylı kanallardan, Küba ile ilişkileri sıcak tutarak Reel-sosyalist kamptan destek alınabilir. Ne olursa olsun, Nikaragua'nın bağımsız-bağlantısız bir görüntüsünün olması zorunlu.

ORTA AMERİKA ÇERÇEVESİNDE

Nikaragua ile ilişkili bir önemli sorun da, öteki Orta Amerika diktatörlüklerinin zayıf durumu nedeniyle ortaya çıkıyor. Ülkeleri içinde toplumsal dayanakları hayli cılız olan Honduras, El Salvador, Guetemala diktaları, her an devrilme tehlikesiyle karşı karşıya. Bu ülkelerde de burjuva muhalefet ögeleri var ve özellikle Guetemala ile El Salvador'da gerilla hareketleri gelişkin.

ABD'nin bakış açısından, Orta Amerika epey nazik bir durumda. Nikaragua'daki olay, öteki Orta Amerika ülkelerinin halkları üzerinde yüreklendirici bir etki yaptı. Sözkonusu halkları boyunduruk altında tutmanın başlıca aracının müthiş bir aşağılama ve acizlik duygusu yaratma politikası olduğu gözönüne alınırsa, bu etkiyi büyük boyutlarda düşünmek gerek.

FSLN, komşu ülkelerdeki gerillalarla sıkı bağlar kurmuş mu, onlara aktif destek sağlıyor mu, açıkça bilinmiyor. Ancak, Sandinistlere ve Nikaragua halkına karşı El Salvador ve Guetemala askerlerinin de gizlice savaştıkları, en son, devrimden kaçan Ulusal Muhafızların binlercesinin bu ülkelere sığındığı gibi olgular gözönünde tutulursa, FSLN'nin komşu ülkelerdeki mücadeleye ilgisiz kalmayacağı daha kolay anlaşılır. Kaldı ki, Orta Amerika'nın, hattâ genel olarak Latin Amerika'nın önemli bir özelliği burada rol oynamaktadır: Latin Amerika halkları arasındaki çok büyük benzerlikler nedeniyle, herhangi bir yörede başlayan aktif mücadelenin çevreye yayılması kolay, hattâ kaçınılmazdır denebilir. Konuştukları dil bile ancak şive farkıyla ayırt edilebilen Nikaragua ve diyelim El Salvador insanları, uzun yıllardır çektikleri acıların benzer niteliği, düşmanların aynılığı v.b. nedenlerden ötürü, birbirlerine, salt iki komşu halk olmaktan çok daha yakındırlar.

Nikaragua konusunda ABD'yi en çok kaygılandıran

durum budur. Nikaragua'da gelişmeler kısa zamanda billurlaşmayacaktır. Daha bir dönem, burjuva ögelerle şu ya da bu düzeyde «solcu» ögelerin gizli mücadelesi sürecektir. Fakat bu arada başka Orta Amerika ülkelerinde de devrimler olursa, bölgedeki devrimci güçler çok daha büyük bir hareket serbestliği ve yaşama imkânı elde edecekler, ABD'nin gelişmeleri denetlemesi imkânsız denecek kadar zorlaşacaktır.

—oOOo—

EL SALVADOR:

İç Savaş?

Derleyen: JÜLİDE ERGÜDER

El Salvador geçen bahar aylarından buyana sürekli gündemde. General Carlos Humberto Romero'nun askerî yönetimi sallantıda. Bu yoksul Orta Amerika ülkesi ise iç savaşın eşiğinde. Nikaragua'da Sandinista gerillalarının iç savaşı başarı ile sonuçlandırarak yönetimi ele geçirmesinden sonra, Lâtin Amerika'da su yüzüne çıkan her türlü yeni gelişme özel bir ilgi çekiyor. ABD'nin Lâtin Amerika'daki etkinliğini yitirmesine yol açabilecek yönetim değişiklikleri, Orta Doğu'daki karmaşa da göz önüne alınırsa, salt bölgesel açıdan değil, dünya barışı açısından da önem kazanıyor.

International Herald Tribune gazetesinde yayınlanan aşağıdaki kısa makale, El Salvador'un bir iç savaş tehlikesi karşısındaki siyasal ortamını özetlemesi nedeniyle ilginç. Ancak, yazının çevirisini sunmadan önce, El Salvador hakkında bazı temel bilgileri kaydetmek yararlı olabilir.

ORTA AMERİKA'NIN EN UFAK AMA NÜFUS YOĞUNLUĞU EN YÜKSEK ÜLKESİ: EL SALVADOR[1]

El Salvador yaklaşık 22 bin km²'lik yüzölçümü ile Orta Amerika'nın en ufak ülkesi; Büyük Okyanus'un kıyısında, La Paz ırmağı ile Fonseca körfezi arasında yer alıyor. Başkenti, nüfusun yarım milyonu ancak bulan San Salvador. Ülkede başlıca İspanyolca ile yerli maya ve nahua dilleri konuşuluyor.

El Salvador volkanik bir arazi üzerinde kurulmuş, bu nedenle de ülke toprakları henüz tam yerleşmemiş. Kuzeyde Atlantik Okyanusu'nun etkisiyle görece soğuk bir iklim görülürken, ortada, And Dağları ile kıyı sıradağları arasında büyük bir çöküntü var. Bu çöküntünün tam ortasından bütün Amerika ülkelerini birbirine bağlayan kara ve demiryolu geçiyor. Şeker kamışı, kahve gibi ticari bitkiler burada yetiştiriliyor, endüstriyel faaliyetler kısacası, ülke nüfusunun çoğu bu topraklarda toplanmış. Özellikle 1962 yılında demiryolunun tamamlanmasından sonra, bu bölgenin zengin tarım kaynakları daha da gelişmiş, denize dökülen ırmakların ağızlarında pirinç yetiştiriliyor. Sıcak vadilerde ise tahıl tarımı (özellikle mısır) yapılıyor.

El Salvador ekvator bölgesinde olmasına rağmen, kuzey rüzgârlarının etkisiyle ılımlı bir liklime sahip. Yağışlı bir ülke, mayıs-eylül ayları arasında çok yağış alıyor. Doğal bitki örtüsü tarımın çok geniş bir alana yayılması sonucunda hemen hemen yok olmuş. Kuzey batıdaki kurak topraklarla And Dağları'ndaki geniş otlaklarda (toprakların %33.3'ü otlak olarak kullanılıyor) büyük sığır ve koyun sürüleri besleniyor. Irmaklar kısa ve sel gibi. Irmakların düzensiz akışı hidrolik güç sağlanmasına olanak vermiş, ülkede çok sayıda hidro-elektrik santralı var.

Lâtin Amerika ülkeleri arasında, en çok kalabalıklaşan ülke El Salvador: nüfusu her yıl düzenli olarak %34 oranında artıyor. Bu nüfusun yaklaşık %65'i tarımla uğraştığı için, kırsal yörelerde nüfus daha yoğun. Ancak, çalışan nüfus gün geçtikçe endüstriye kayıyor.

El Salvador'da üretimin hemen tamamı iç tüketimde kullanılıyor, yalnız kahve ihraç ediliyor ki, kahve toplam ihracatın %87.6'sını oluşturuyor.

Başlıca tarım ürünleri	Toplam üretim gelirindeki oranları[2]
Mısır	%54.5
Kahve	%25.6
Fasulya	% 7.1
Pirinç	% 5.4
Şeker kamışı	% 3.8

El Salvador'da, daha önce belirtildiği gibi, fazla nüfus nedeniyle, halk boş bulduğu her karış toprağı ekiyor denebilir. Sun'i gübre kullanımı ve makineleşme de tarımda verimliliği arttırıcı etki yapmış. Ülkenin dış ticaretinin çoğu ABD'ye yönelik: ithalatın %70'ini ve ihracatının %80'ini ABD ile yapıyor. Bu arada, uzun vadeli yatırımlar için BIRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), IMF (Uuluslararası Para Fonu), Export-Import Bank ile Amerika Devletleri Arası Gelişme Bankası'ndan kredi alıyor.

Çok zengin bir tarihe sahip El Salvador; Maya kültürü bu topraklarda doğup serpilmiş. 1917'deki bulgular El Salvador'da Mayalar'dan önce de bir uygarlık yaşadığını ortaya koymuş. Şu anda ülkede yaklaşık 130 bin kadar kızılderili yaşıyor. VII. yüzyılda bilinmeyen bir nedenle güneye göç eden Mayalar, geriye günümüzde yoğun arkeolojik çalışmalara konu olan zen-

gin bir uygarlık malzemesi, özellikle de Thuacan ve Cihuatan kentlerinin kalıntılarını bırakmışlar.

İspanyolların El Salvador'a gelmesi XVI. yüzyıla rastlıyor. Bu dönemde, ülke toprakları büyük illere bölünmüş; bu illerin herbiri, başkumandanlığı Guatemala'da bulunan Yeni İspanya (Nueva Espana) naipliğinin bölümlerini oluşturuyormuş. İspanyolların yönetimi altında ülkede, Izalco volkanının ardarda püskürmesi üzerine Sensonate bölgesinde kakao tarımının gerilemesine dek, kakao ekimi, çivit yapımı, hayvancılık bir hayli gelişmiş. Daha sonraki yıllarda kakao ekiminin iyice gerileme nedenleri arasında, Caracas'ın rekabeti, Acajutla limanının korsanlar tarafından talan edilmesi, dünya piyasasında kakao fiyatlarının gerilemesi, XVI. yüzyıl ortalarında kızılderililerin köle olarak kullanılması yasaklanınca, kakao çiftlikleri sahiplerinin bedava işçilerini yitirmeleri de sayılıyor.

El Salvador'un çoğu melez olan halkı, günümüzdeki özelliklerini XVIII. yüzyılın son 30 yılında kazanmaya başlamış. Ülkede beyaz, melez, dağlı, Gaskonyalı, Katalan, Fransız vb. kökenli karmaşık bir halk yaşıyor. 1778 yılına dek okul falan da yokmuş, zamanla matbaa gelmiş ve kitaplar basılmış. Şimdi ise, ülkede ilk öğretim parasız ve herkese zorunlu. Devlet öğretim üyelerinin yetiştirilmesi işini üzerine aldığı gibi, özel eğitim kurumlarını da sürekli denetliyor. Ayrıca, devlet özerk El Salvador Üniversitesi'ni de finanse ediyor. İkinci üniversite Katolik Üniversitesi. El Salvador'un en büyük gazetesi, başkentte yayınlanan ve yaklaşık 80 bin tirajlı «El Diario del Hoy». Bunun yanısıra iki radyo ve iki TV verici istasyonu var.

1811 Orta Amerika'da bağımsızlık hareketinin başlangıç tarihi. El Salvador 15 Eylül 1821'de bağımsızlığını ilân etmiş. Bağımsızlık için, XVI. yüzyılda bu toprakları fethe gelenlerin torunları olan beş büyük toprak ağası mücadele etmiş. Her biri 6 bin hektardan fazla toprak sahibi olan bu ağalar, bağımsızlığı ilân eden meclisin önde gelen kişileriymiş. El Salvador bağımsızlığını elde etmiş ama siyasal yaşamı bir türlü istikrar kazanamamış. 1821-1840 yılları arasında El Salvador bir hayli karışık bir dönem yaşıyor: Orta Amerika Federasyonu'nda önemli bir rol oynayan El Salvador Guatemala'nın federasyondaki egemenliğine baş kaldırmış, Guatemala, Honduras ve Nikaragua'nın müdahaleleri ile boğuşmuş. San Salvador piskoposluğu kurulduktan sonra, ülkenin siyasal bağımsızlığını kilise de tanımış.

Guatemala'nın sürekli müdahaleleri ile uğraşmak zorunda kalan El Salvador'da hep istikrarsız devlet başkanları işbaşına gelmiş. Çoğu kez darbe ile gelen başkanların çoğu ya kendi haleflerini tayin etmişler, ya da kendi kendilerini yeniden başkan ilân etmişler. El Salvador'un siyasal yaşamında dikkati çeken bir başka özellik de kısa aralıklarla habire anayasa değiştirilmesi. Örneğin, geçen yüzyıldaki anayasa değişikliklerinin tarihleri sırasıyla şöyle: 1824, 1841, 1864, 1871, 1872, 1880, 1883, 1885.

El Salvador'un son 100 yıllık siyasal yaşamına bir göz atıldığında, yönetimi ele geçiren ailelerin, kahve ticaretini ellerinde tutan çevrelerle iyi geçinmeye özen gösterdikleri dikkati çekiyor. Bu arada çıkan bazı ayaklanmalar ise çoğu kez diktatörlüklerle sonuçlanmış: 1931'de devlet başkanı olan Arturo Araujo'nun vaatlerini yerine getirmemesi üzerine çıkan ayaklanmada binlerce kişinin (resmî rakam 24 bin) ölmesini, Maximiliano Hernandez Martinez'in diktatörlüğünün izlemesi gibi. 1932-1944 yılları arasında diktatörlük yapan Martinez, savaş sırasında açıkça müttefiklerden yana bir tutum izlemiş. Martinez 1944'te devrilmiş ve hemen arkasından yeni bir anayasa yapılmış.

Ülkede kahve ticareti 14 ailenin elinde. Birbirini izleyen darbeler ve diktatörler bu ailelerin, deyim yerindeyse, dalgasını taşlayamamış. Kahve ve pamuk fiyatları düşmeye görsün, baştaki diktatör hemen devriliveriyor: 1956-60'da Yarbay Jose Maria Lenus'un düşüşü gibi. Lenus'tan sonra kurulan sol eğilimli, askersivil karışımı cunta, başta merkez bankasını millileştirmek gibi bazı toplumsal reformlara yönelmişse de, düzende radikal değişiklikler yaratamamış.

1962'de yeni bir anayasa yapılmış. Bu anayasaya göre 18 yaşını dolduranlar oy verme hakkı kazanmış. Yasama erkini, üyeleri 2 yılda bir seçilen Temsilciler Meclisi, yürütme erkini 5 yılda bir seçilen cumhurbaşkanı ve yargı erkini de üyelerini Temsilciler Meclisi'nin seçeceği Yüksek Mahkeme'nin kullanması öngörülmüş.

El Salvador'da 6 siyasal parti var:

— Ulusal Uzlaşma Partisi (Parti de Conciliacion Nacional) iktidar partisi.

— Hristiyan Demokrat Parti (Parti de Democrato Cristiano).

— Yenilik Hareketi Partisi (Parti Accion Renovadora) ılımlı liberal.

— Demokratik Birleştirme Partisi (Parti de Unification Democratica) Lenus'un partisi.

— Demokratik Hareket Partisi (Parti de Action Democratica).

— Nisan ve Mayıs Devrimi Partisi (Parti de Revoluvinario de Abril y Mayo).

El Salvador'un yoksul bir ülke olduğunu daha önce belirtmiştik. İktisadî yapı hayli adaletsiz, işsizlik yaygın, nüfus yoğun olduğu için halk komşu ülkelere göç ediyor. 1930 iktisadî bunalımından çok kötü etkilenmiş. halkın yaşam düzeyi ancak 1950'den sonra kahve fiyatlarının yükselmesi üzerine biraz düzelebilmiş. XIX. yüzyılda çivit üretimini geçen kahve üretimi El Salvador'u Lâtin Amerika'nın 3. büyük kahve üreticisi yapmış. Ancak, ülke geliri bir tek ürünün yani kahvenin ihracına bağlı olduğu için, El Salvador dünya piyasalarındaki fiyat hareketlerinden aşırı etkilenen, ekonomik yapısı zayıf bir ülke.

«Serbest seçim vaadine rağmen

EL SALVADOR'DA BİRKAÇ AY İÇİNDE AYAKLANMA ÇIKMASI BEKLENİYOR

San Salvador — El Salvador'un sağcı hükümeti, önümüzdeki yıl ülkede ilk kez serbest seçimler yapılacağını vaad etmesine rağmen, buradaki birçok gözlemci hükümetin seçimlere dek ayakta kalamayabileceğine inanıyorlar. Siyaset bilimi ve diploması uzmanları da, bu yoksul ve kalabalık ülkede, iki üç ay içinde, silâhlı bir ayaklanmanın patlak vereceğini söylüyorlar.

Başkan Carlos Humberto Romero, geçenlerde, muhalefeti dağıtmayı amaçlayan bazı girişimleri açıkladı. Bu girişimler arasında, bütün siyasal sürgünlerin ülkeye dönmelerine ve Mart ayındaki Kongre ve belediye seçimlerinin uluslararası gözetim altında yapılmasına izin verilmesi yer alıyordu.

General Romero, askerî devlet başkanlarının 45 yıl yönetimi ellerinde tutmasından sonra, geçen hafta, partisinin 1982 seçimlerindeki devlet başkanı adayının sivil olacağını söylediğinde, orduya dayalı kendi Ulusal Uzlaşma Partisi üyelerini bile şaşkına çevirdi.

General Romero, bunun yanısıra, uluslararası ve yerel Kızıl Haç yetkililerini hapishaneleri teftiş etmeleri için davet etti. Romero söz konusu daveti muhalefet ile Katolik Kilisesi'nin düzinelerle insanın gizlice tutuklandığı yolundaki iddialarına cevap olarak yaptı.

Çok Az, Çok Geç

Ancak, diplomatik ve askerî çevreler kadar, ılımlı ve solcu muhalefet grupları da, Lâtin Amerikalıların **salida** (otoriter yönetimden demokrasiye geçiş) diye adlandırdığı bu ilk pırıltıların hem çok az olduğunu, hem de çok geç kaldığını düşünüyorlar; üstelik, El Salvador'un hepsi birbirinden kaynaklanan toplumsal ve ekonomik adaletsizlikleri çözmeye yetmeyeceğine inanıyorlar.

El Salvador yıllar boyu hükümetin baskısı ile aşırı sağcı ve solcu akımların eylemlerine sahne olurken, terörizm ve işçi mücadelesi çok hararetli gelişmiştir.

Son iki ay içinde, iddia edildiğine göre kiliseyi yozlaşmakla suçlayan sağcı militanlar tarafından, 2 papaz öldürülmüştür. General Romero'nun işbaşına gelmesinden buyana 6 papaz katledilmiştir. 4 Ağustos'ta papazlardan birinin öldürülmesini, buna apaçık bir misilleme olarak, birkaç gün sonra, hükümet yanlısı bir belediye başkanının katli izlemişti. Bir başka kentte, Nisan ayında iktidardaki partinin üyesi belediye başkanı öldürülmüştü. Geçen hafta ise, onun yerine geçen yeni belediye başkanı katledildi.

San Salvador'un merkezindeki kiliselerden birinde düzinelerle rahip ve rahibe, altı piskopos arasındaki bölünmeleri, papazların öldürülmesini ve dolaylı olarak da hükümeti halkın yeterince kınamamış olmasını protesto etmek amacıyla, bir haftadır açlık grevi sürdürüyor.

El Salvador'un en az üç büyük kentindeki öteki kiliseler, militan grupların köylüye dayalı federasyonu, Halk Hareketi İçin Birleşik Cephe ile Devrimci Halk Bloku'nun protestocu üyelerince işgal edilmiş bulunuyor. Mayıs ayındaki bu ve buna benzer protesto gösterileri sırasında ve ertesinde, hükümet kuvvetlerinin en az 80 kişiyi vurması[3], uluslararası alanda kınanınca, General Romero, güvenlik kuvvetlerinin tahriklere kapılmayacağını söyledi.

İşçi Grevleri

Dört büyük fabrikada militan işçi grevleri başladığı zaman da hükümet benzer vaadlerde bulunmuştu. Grevlerin Devrimci Halk Bloku ile işbirliği yapan bir komite tarafından örgütlendiği haber veriliyor. Grevciler, endüstriyel tesisleri ele geçirmek, yönetıcileri ve öteki işçilerin rehin almak gibi, benzer taktikler kullanıyorlar.

Askerler halktan destek gören gerillalarla ittifak halindeki yıkıcı güçleri suçlarken, ılımlı siyasal grup'ar arasında, üyelerinin zaman zaman militan solcu ideologlarca kullanıldığı duygusu var. Hükümetin dışında ise, bu güçlerin makul talepler öne sürdüğü görüşü yaygın.

Ilımlı liderler ve diplomatik kaynaklar, giderek yayılan grevlerle fabrikalara el koyma eylemlerinin, ülke çapında bir yıkım hareketinin provası olmasından kaygı duyuyorlar.

Aynı zamanda, bir halk ayaklanmasından da korkuluyor. El Salvadorlu gerillaların Nikaragua'da geçenlerde gerçekleştirilen devrimi taklit etmeleri olasılığını göz önüne alan hükümette paniğe yakın bir telâş havası esiyor.

İsyancıların Saldığı Korku

Sandinistaların önderliğindeki Nikaragua hükümeti, devrimi ihraç etmeyeceğini açıkladı. Şimdilik, aksini yaptığına ilişkin hiçbir belirti yok. Ancak, önde gelen siyaset adamlarından birinin ifadesiyle, «Çarpışmaya hazır silâhlı bin gerilla var.» söylentileri ortalıkta dolaşıyor.

Nikaragua'nın aksine, El Salvador'daki durum önemli farklılıklar gösteriyor. Gerilla grupları birbirinden çok daha kopuk ve bu gruplar Sandinistalar gibi uzlaşmaya, ılımlılarla işbirliği yapmaya pek yatkın değil. 4 milyon 800 bin nüfuslu bu ülkede muhalefet bir tek adam ya da aile üzerinde değil de, hükümet organlarındaki yozlaşma ve baskı yönetimiyle, tarıma dayalı ekonomi üzerinde yoğunlaşmış. Toprağa sahip olmayan ama durmadan çalışan halkın %90'dan fazlası, etkin bir biçimde para ekonomisinin dışında tutuluyor.

Yine de, Nikaragua'da olduğu gibi, siyasal geçitlerin yokluğu, hükümetin kalıcı bir değişikliğe yönelmemekte ayak diremesi, şiddet eylemleri için verimli bir zemin oluşturmuş.

Muhalefetteki siyasetçiler açısından serbest seçim mekanizması pek bir anlam taşımıyor. Çünkü, bir politikacının dediği gibi, «Oyunu sandığa atıyorsun. Ve bu oy sayılıyor. Ama, seçim kampanyasına katıldın diye dayak yersen, bütün bunların ne anlamı var?»

Hükümete çeşitli yönlerden baskı yapacak bir plan oluşturmak umuduyla Hristiyan Demokratlar, kilisenin ve daha liberal iş çevrelerinin çeşitli kesimleriyle birlikte, işçi, köylü ve öteki kitle gruplarıyla görüşmeler yapmaya başladılar. Başladılar ama bu süreç çok yavaş ilerliyor ve herkes zamanın giderek daraldığını hissediyor.

Herkesin tek çözüm yolu diye birbirine fısıldadığı şey, General Romero'nun yerine bir başkasının geçmesi. ABD'nin Lâtin Amerika işleri uzmanı Viron Vaky'nin, basına pek duyurulmayan ziyareti sırasında, derin kaygılarını dile getirdiği ve başkanlık seçimlerinin ileri bir tarihe ertelenmesini önerdiği ifade ediliyor. Kaynakların belirttiğine göre, General Romero, bu öneriyi, Anayasa'yı ihlâl edeceği gerekçesiyle geri çevirmiş.

Bazıları sivil-asker karışımı geçici bir cuntanın kurulmasını ya da aşırı sağdan gelebilecek bir darbenin önünü alabilmek amacıyla, merkezden kaynaklanacak bir darbenin bile çıkış yolu olabileceğini düşünüyor.

Bir gözlemcinin dile getirdikleri şöyle: «Kimisine göre asıl sorun Romero, başkalarına göreyse Romero gitse de birşey farketmez. Çoğunluğa bakarsanız, herhangi bir girişimde bulunmak için artık çok geç.»

Karen De Young, «Rebellion Predicted in El Salvador Within Months», **International Herald Tribune**, 27 Ağustos 1979»

Son Gelişmeler...

Ajanslar, bu yazının yayınlanmasından on gün kadar sonra, Romero'nun kardeşinin öldürüldüğü haberini geçtiler: 58 yaşında ve bir otobüs şirketi sahibi olan Jose Romero, evinin yakınlarında vurulmuş, yanında bulunan kızı ise ağır yaralanmıştı. Romero'nun cesedi üzerine Sandinistaların bayrağı bırakılmıştı ama katillerin kimlikleri kesin olarak belirlenemedi. El Salvador'un İspanya'dan bağımsızlığını kazanışının 158. yıldönümüne rastlayan 15 Eylül günü, yaklaşık bir hafta önce öldürülen iki solcu öğretmenin cenaze törenine 25 bin kişi katıldı ve nasıl olduysa, olay çıkmadı!.. Ama, Jose Romero'nun öldürülmesinin üstünden daha on gün geçmeden, bu kez, gösteri yapan güvenlik kuvvetleri 2 kişinin ölümüne ve 12'si ağır, 27 kişinin yaralanmasına neden oldu. O gün, ücretlerin arttırılmasını ve sağcıların saldırılarına karşı can güvenliklerinin sağlanmasını isteyen 20 bin öğretmen gösteri düzenlemişti. Sayıları bini bulan bir işçi ve öğrenci grubu ise bu gösteriyi desteklemiş, Romero'nun istifa etmesini isteyen sloganlar atmış, polisin dağılma uyarılarını dinlemeyince de üzerlerine ateş açılmıştı.[4] Ertesi günü, öldürülen 2 öğrencinin cenaze töreni dolayısıyla El Salvador'da askerî birlikler alarma geçirildi.[5]

Bu arada, bir iç savaşın çıkmasına engel olmaya çabalayan ABD yönetiminin özel olarak görevlendirdiği bir diplomatın, üç hafta içinde, El Salvador'a habersiz iki ziyaret yaptığı haberi sızdı:[6] Güney Amerika uzmanı William Bowder hükümet yetkilileri ile görüşmeler yapmıştı. Aynı haberde, Ağustos ayı başında da, Latin Amerika işleriyle görevli dışişleri bakan yardımcılarından Viron Vaky'nin, Romero'ya, 1982'de yapılacağı açıklanan başkanlık seçimlerinin ertelenmesini önerdiği kaydediliyordu.[7]

23 Eylül tarihli bir haberde, San Salvador'da bir traktör fabrikasının genel müdürü olan 37 yaşında Amerikalı bir işadamının, kimliği belirsiz silâhlı kişilerce kaçırıldığı, El Salvadorlu yardımcısının ise öldürüldüğü öğrenildi[8]. İki gün sonra, gerillaların el bombaları ile San Salvador'daki Ulusal Saray'a saldırması gerilimi bir anda arttırdı.[9] Başkentin orta yerinde patlak veren olayda, koruma taburu otomatik silâhlarla ateş açınca, iki ateş arasında kalan sivil halktan en az 7 kişi öldü, 30 kişi de yaralandı.

[1] El Salvador'a ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Meydan-Laroûsse, Cilt 4. s. 206-9.

[2] Burada verilen rakamlar en son istatistikleri yansıtmadığı için yaklaşık veriler olarak kabul edilmelidir.

[3] 3 Mayıs 1979'da Devrimci Halk Blok'una mensup gerillalar Fransa ve Kosta Rika elçiliklerini basarak, elçileri rehin aldılar. Gerillalar, tutuklu bulunan 4 arkadaşlarının salıverilmesini ve Romero'nun istifa etmesini istediler. Pazarlık uzun sürdü, sonunda gerillalar son yılların en uzun süreli rehin alma olayını gerçekleştirdikten sonra, rehineleri salıverip Panama'ya geçtiler. Bu arada, gerillaları desteklemek amacıyla, San Salvador'da büyük katedralin önünde gösteri yapan sivil halka ateş açan güvenlik kuvvetleri yaklaşık 30 kişinin ölmesine neden oldu. Daha sonra çıkan olaylarda halktan ölenlerin sayısı 80'e ulaştı.

[4] *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1979.

[5] *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1979.

[6] *Günaydın*, 17 Eylül 1979.

[7] Bu nokta Karen De Young'un yazısında da yer almıştı.

Not: Bu derlemede, görece kısa olduğu, dolayısıyla çok sayıda gazete haberi kullanılmasına gerek kalmadığı için dipnotlarında gazete ve tarihlen ayrı ayrı verilmiştir. Çin ya da Uganda'ya ilişkin yazılar gibi, çok olgu ve haber kaydedilen derlemelerde de her bir olgu için dipnotu verilebilir. Ancak, bu durumda dipnotlar sayfalar tutuyor ve yer darlığı nedeniyle genel bir dipnotu veriliyor.

«ABD Nüfuzunun Gerilemesi» Konusu

Business Week'in Yazısı Dolayısıyla Akla Gelenler

Amerika Birleşik Devletleri son zamanlarda önemli bir tartışmaya sahne olmaktadır. Tartışmanın ve bu tartışma etrafındaki mücadelenin başlıca teması, ABD'nin dünya çapındaki güç ve prestij kaybıdır. Ünlü **Business Week** dergisi, Mart ayındaki bir sayısında, konuya belirli çevrelerin yaklaşımını yansıtan bir yazı yayımladı. Yazı, sözkonusu tartışmaya ışık tutmasının yanısıra, ABD'nin ve kısmen bütün emperyalist sistemin geleceği açısından öngörülerde bulunmaya imkân veren önemli verileri kapsamaktadır. «Sistem»in ve özel olarak bir dönem öncesinin «Dünya İmparatorluğu» ABD'nin şu andaki durumu, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişim temeli üzerinde en önemli hatlarıyla anlatılmaktadır burada. Ve muhtemel gelişmelere belirli ölçüde ışık tutulmaktadır.

Şüphesiz bu içerikte bir makalenin **Business Week**'den alınmış olması, sözkonusu verilerin ve yorumların «sahibinin sesi»nden aktarılması anlamına gelmekte ve yazının önemini artırmaktadır.

Business Week'in gerçekten, konuyla ilgili olarak önem taşıyan bütün noktalara değinen makalesi, ABD'de Carter yönetimine karşı özellikle büyük tekeller ve dış politikada daha «aktif» olunmasını öneren siyasal çevrelerden yükselen eleştirileri de yansıtmaktadır. Bu bakımdan ABD'nin şu andaki «kötü durumu»nu betimlerken, zaman zaman abartmalara gidebilmektedir. Elbette, arada «şöyle bir değiniliveren» çıkış yolu önerilerinde de Carter yönetiminin çizgisinin ABD'yi esenliğe kavuşturamayacağı kanısı yaratılmaya çalışılmaktadır. Fakat yine de bunlar, yazının önemini azaltmamaktadır.

*

Makalenin ana teması, başta da söylediğimiz gibi, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra edindiği egemenlik konumunun sarsılmasıdır. Bu konu, «İkinci Dünya Savaşı sonrası emperyalist dünya sistemi» tartışmaları açısından belirleyici önemdedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında Avrupa ve Japonya'nın nasıl bir yıkım içinde bulundukları bilinir. Avrupa'nın emperyalist devletleri ve Japonya o sırada ne ekonomilerini yeni baştan güçlü bir şekilde kurabilecek, ne de güvenliklerini sağlayabilecek durumdadırlar.

Üstelik gerek Kızılordu'nun aynı sıralarda Avrupa'nın orta yerinde bulunuşu, gerekse Nazilere karşı direniş hareketlerinin en ön saflarında yer alan komünistlerin bu sayede elde ettikleri prestij, özellikle Avrupa emperyalistleri açısından, muazzam etkili bir tehdit ögesi oluşturuyordu.

Bu koşullarda dünya emperyalist sisteminin üzerine koruyucu kanatlarını germek doğal olarak ABD'ye düştü. ABD, savaşın ülkesine hiç uğramaması nedeniyle, öteki emperyalistlerin yıkım durumunu paylaşmıyordu.

Üstelik, savaş içi üretim sırasında ABD, müthiş bir teknolojik atılım ile sermaye yoğunlaşması yaşamıştı. ABD üretimi artık, ancak evrensel bir hammadde kaynakları, sürüm pazarları ve yatırım alanları ağının varlığı halinde gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi mümkün hale gelmişti. Aynı zamanda, fazlasıyla gelişmiş savaş üretiminin ürünlerinden de ekonomik veya askerî-siyasal-stratejik açıdan yararlanmak gerekliydi.

Yani bir yandan, genel emperyalist sistemin ayakta tutulması, ABD'nin, bu sistemin alanı içindeki ülkeleri ekonomik bakımdan canlandırmasını, askerî güvence altına almasını gerektiriyordu; öbür yandan ise, ABD, bizzat kendi ekonomik ihtiyaçları için «yayılmak» zorundaydı.

Bu karşılıklı gereklilik durumunun sonucu, ABD'nin, askerlerini dünyanın 64 ülkesine yollaması, askerî ve ekonomik yardımlarla birçok ülkeyi nüfuzu altına alması; ABD tekellerinin sınır tanımaz bir şekilde dört bir yanda faaliyete başlamaları gibi gelişmeler oldu.

Öte yandan ABD, sahip olduğu konumdan yararlanarak, dünya emperyalist sistemine kendi çıkarlarına uygun —öteki emperyalist devletler karşısında kendisine en fazla avantaj sağlayacak— **bir biçim vermeye** girişti.

Bu «biçim», azgelişmiş ülkelerin bütünüyle ekonomik-malî kanallardan sömürülmesine dayanan, **ilhaksız egemenlikti**. ABD zaten, Birleşik Devletler olarak toprak ve devlet bütünlüğünü oluşturduktan kısa bir süre sonra, Latin Amerika'da emperyalist yayılmasına başladığından beri bu özgün emperyalist stratejiyi uygulamıştı. Görünüşte siyasal bağımsızlığına sahip olan, ama temelde çok sağlam ekonomik-malî bağlarla

kendisine bağımlı bulunan bölgeler yaratmıştı. ABD Başkanlarından Theodore Roosevelt, «Güleryüzlü olun ve yanınızda kocaman bir sopa taşıyın; istediğiniz kadar ileri gidebilirsiniz böylece» diyerek ifade etmişti bu stratejiyi. Gerçekten de, hangi ABD uydusu ülkede «ters» bir gelişme olsa, «kocaman sopa»lar, yani deniz piyadeleri, derhal duruma müdahale edip bağımlılığı güvence altına almışlardı.

İşte ABD, öteki emperyalist devletleri sömürgelere bağımsızlık vermeye zorlarken, bu işten kendisinin hiç zarar görmeyeceğini umuyordu, İkinci Dünya Savaşı sırasında.

Gerçekten, bir dönem ABD'nin hesapları doğru çıktı. Ama 1950'lerin sonlarına doğru Avrupa ve Japonya —Amerikan sermayesi, ileri teknolojisi, askerî güvencesi, kendi kalifiye işgücleri v.b. sayesinde— ekonomik canlanmaya yönelip «toparlanmaya» başlayınca, koşullar değişti. Bu ülkelerde yeniden kurulan sanayi ve genelde ekonomi yapısı da, ABD'ninki gibi, evrensel hammadde kaynaklarına, pazarlara ve yatırım alanlarına ihtiyaç gösteriyordu. Metropollerin birbirlerine karşı fiilen alan kapattıkları dönem («sömürge imparatorlukları» dönemi) geride kalmıştı. Artık bütün dünya, bütün metropollerin tekelleri için ekonomik faaliyet alanı olmalıydı. Metropoller, mümkün olduğunca kendi ülkelerinde bile birbirlerine karşı elverişsiz koşullar yaratmaya yönelmemeliydiler.

İşte aslında ABD hegemonyasının sarsılması bu dönemde başladı. Avrupa ve Japonya devletleri ve tekelleri, ABD'den «herkesin» karşılıklı olarak uyacağı ve koruyacağı uluslararası bir sistemin uluslar-üstü kurallarının saptanmasını istediler. Hem artık ABD'nin koruması olmadan da yaşayabilecek güçteydi «sistem». Bu nedenle ABD, savaşın hemen sonrasındaki özel koşullarda elde ettiği ayrıcalıklardan vazgeçmeli, «bütün egemenlerin eşitliği» ilkesi geçerli kılınmalıydı.

ABD bu eğilimlere karşı, hiç olmazsa «eşitler arasında birinci» olarak kalabilmek için direnecekti elbette. Fakat bir süre sonra, sözkonusu «uluslar-üstü» işleyiş kurallarını kabul etti.

1960 yılında, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü OEEC'nin dağıtılıp, onun yerine, Avrupa devletlerine ek olarak, ABD, Japonya, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın da üye oldukları Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü OECD'nin kuruluşu, bir bakıma bu değişimin başlangıcını simgeler. «Avrupa Birliği fikrinin babası» gibi sıfatlarla anılan Jean Monnet'nin bu olay hakkındaki sözleri ise simgesel bakımdan daha da değerli ve aydınlatıcıdır: «Masanın çevresinde oturup tartışmak yerine, hepimiz masanın aynı tarafına oturup sorunları karşımıza koyduk.»

Bugün «Trilateral Commission»larıyla*, her yıl yinelenen «Yediler Doruk»larıyla v.b. izlediğimiz uluslararası sistem, bu süreçte, çokuluslu tekellerin ortaya çıkması ve zaman zaman merkez aldıkları devletlerden dahi bağımsız girişimlerde bulunmalarıyla oluşup, pekişti.

İşte, tek-yanlı bakıldığında ABD'nin nüfuz kaybı olarak görülen görüntünün temelinde bu genel süreç bulunmaktadır.

*

Bugün gelinen noktada, ABD, bir «dünya dengesi»nin en büyük iki gücünden biri durumundadır gerçi. Ayrıca ekonomik kaynaklar ve teknoloji bakımından da hâlâ büyük ölçüde rakipsizdir. Ama **Business Week**'in makalesinde ortaya serilen olumsuzluklarla karşı karşıya bulunduğu da gerçektir.

Bu olumsuzluklara ve genelde «nüfuz kaybı»na karşı ABD'de savunulan politikalar, iki ana çizgide toplanabilir. Bunlardan ilki, özellikle Dışişleri Bakanı Cyrus Vance'da simgeleşen «dengeci», «barışçıl» eğilimdir. Bu eğilim, Carter'ın «güleryüzlü Amerika» yaratma projeleriyle ve ABD Birleşmiş Milletler Sürekli Elçisi Young'un ısrarla sürdürdüğü «Üçüncü Dünyacı» (!) ve «zenci dostu» (!) politikayla bu bakımlardan uyum halindedir.

Amerikan Büyükelçiliği (Türkiye) Uluslararası İletişim Kurumu'nca yayımlanan **Ufuk** ABD adlı derginin 7. (30.4.1979) sayısında **Time**'ın Washington büro şefi ve «Cumhurbaşkanlığı» köşesi yazarı Hugh Sidey, sözkonusu politika çizgisinin hedeflerine şöyle ışık tutmaktadır:

* Trilateral Commission (Üç-Yönlü Komisyon): ABD, Avrupa Devletleri ve Japonya'dan devlet ve çok uluslu tekel temsilcilerinin katıldığı, uluslararası sistemin genel işleyişine ilişkin ekonomik düzenleme kararları alan üst düzeyde örgüt. Kuruluşuna önayak olanlar arasında Zbigniew Brzezinsky de bulunmaktadır.

«... Carter'ın (İnsan) haklar(ı) konusundaki ısrarı ve Birleşmiş Milletler Büyükelçisi Andrew Young'un samimi yardımları sayesinde Birleşik Amerika, Güney Afrika'da çoğunluğu oluşturan zenci halktan yeni saygı kazanmıştır. Ülke dışına yaptığı gezilerde Cumhurbaşkanı bu kampanyasında hiçbir gerilemede bulunmamıştır. Cumhurbaşkanı olduğu sürece insan hakları konusunda sessiz kalmayacağı görüşünü işlemiştir. Carter'ın bu yolda ısrarı dünyanın her tarafında, birçok kişi için insanlık yolunda Amerika'nın sağladığı yeni bir umut ışığı olmuştur.» (s. 19)

ABD'nin «güleryüzlü» politikaşı, Vance'ın «babacan» üslubuyla ise şöyle dile gelmektedir:

«(Azgelişmiş ülkeler) ... zengin Batılı ülkelerin artık 'odun kesicisi ve su çekicisi' olmama arı gerektiği inancındalar, biz de bunu anlıyoruz. Son yılda, bunların Birleşik Amerika'ya karşı duyduğu kuşkuyu azalttık ve böylece de, petrolden başka hammadde ve emtia etrafından kurulmuş yeni karteller ve sonu gelmeyen siyasal ve ekonomik düşmanlık girişimleri ile karşılaşmamız ihtimalini azalttık. Üçüncü Dünya ülkeleri kendilerini önemli ve egemen ülkeler olarak nitelediğimizi ve insan olarak duydukları arzuları anladığımızı şimdi biliyorlar. Dünyanın özgürlüklerine yeni kavuşan ülkeleri Birleşik Amerika'nın yapıcı ortakları olabilir.

«Şu konuda bir yanılgıya düşmeyin: Bu ülkeler Birleşik Amerika'nın ilk günlerinin çok küçük örnekleri değildir. Birçoğu bizim onaylamayacağımız siyasal yolları, ekonomik gelişmeyi seçecektir. Fakat hiç olmazsa çoğu modern toplumlar meydana getirmeye çalışırken anlayış ve yardım için bize bakacaktır.

«● Teknolojimizi bunlarla paylaşmayı isteyecek miyiz?

«● Ekonomilerinden çoğunun dayandığı temel emtia fiyatlarının istikrarlılaştırılması yolunda bunlara yardıma hazır olacak mıyız?

«● Uluslararası piyasada bunların ürünlerine hakça davranacak mıyız?

«● Bizim zevkimize hep uymasa bile onların ekonomik gelişme planlarını desteklemeyi isteyecek miyiz?

«Bütün bu sorular karmaşıktır ve bazıları güç sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Fakat bu sorulara anlayışla eğilmezsek kendi çıkarlarımıza zarar vereceğimizi ve kendi değerlerimize sadık olmayacağımızı bu yönetim tümüyle kavramıştır.» («Birleşik Amerika'nın Üçüncü Dünyaya Taahhüdü», **a.g.e.**, s. 49)

Bunların karşısında Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinsky'nin öncülüğünü ettiği daha «saldırgan» eğilim yer almaktadır. Bu eğilim ise, ABD nüfuzunun, özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişkilerin geliştirilmesine dayanarak, SSCB'nin nüfuz alanlarının zararına genişletilebileceğini ileri sürmektedir. Hattâ bizzat Doğu Avrupa ülkeleri arasında —Romanya gibi ülkeler üstünde— SSCB zararına nüfuz kazanma atılımlarına girişilebilir bu görüşe göre. **Business Week**'in makalesinde bu tür eğilimleri besleyebilecek, yaygınlaşan bir saldırganlık yanlılığından söz edilmektedir.* Bizzat sözkonusu derginin yaklaşımının da bu eğilimlere pek uzak bulunmadığı da makale okununca anlaşılacaktır.

*

Business Week'in makalesinde geçen birtakım önemli noktalarla ilişkili olarak belirtmek istediklerimizi, yeri geldikçe notlar koyarak dile getirmek üzere, sözü geçen yazıyı aktaralım:

* ABD dış politikasındaki eğilimler üzerinde 49. (Mart 1979) sayımızda yer alan, «Sadece Çin-Vietnam Savaşı mı?» başlıklı yazıda da durmuştuk.

ABD Siyasal Nüfuzunun Gerileyişi:
Yeni Bir «Top mu Tereyağ mı»? Tartışmasının Eşiğinde*

Büyük bir ülkenin gücünün ve nüfuzunun gerileyip gerilemediğini gösterecek ölçütleri saptamak son derece güçtür, ancak hemen hangi ölçütü temel alırsak alalım, ABD —o İkinci Dünya Savaşı sonrasında peydahlanan dev— siyasal nüfuzunu yitirmenin bunalımıyla açıkça yüzyüzedir. Jeopolitik açısından bakılırsa, Vietnam Savaşı'nı izleyen yıllar, ilerlemeden çok geri çekilme belirtileriyle doludur. Güvenilir bir ABD dostu olan İran Şahı'nın tahttan indirilmesi bunun sadece en son örneğidir. Ekonomik bağlamda, paranın değer yitirmesi ve ilişkili güçlüklerden dolayı ülkenin dış baskılara karşı direnci azalmıştır. Ve büyük güçlerin gerileme devrelerinde genellikle görüldüğü gibi, [bunalımın] temelinde önderlik yanlışları yatmaktadır.

Yozlaşma o denli belirginleşmiştir ki, artık ulusal politikanın temel ilkeleri saptırılmıştır. Ülke, acı Vietnam deneyinden sonra giderek kendi içine kapanırken, Washington politikası da ekonomik nimetlerden kimin ne pay alacağı etrafında dönen kısır tartışmalarla giderek yoz bir hal almıştır. Bu çekişmelerden ötürü enerji tüketiminde tutum sağlamak ve vergileme sistemini düzene sokmak gibi önlemler alınamamış ve ekonomik büyümeyi teşvik edecek, enflasyonu denetleyecek politikalar benimsenememiştir.

Bu büyük ekonomik sorunlar çözümsüz kaladursun, gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve 1980'lerde dış politika ve savunma sorunlarının yeniden siyasal tartışmanın ön planına çıkması beklenmektedir. Yeni bir «Top mu, tereyağ mı?» tartışmasının patlak vermesi hemen hemen kesindir. Eğer ABD'nin siyasal nüfuzunun gerilemesi önlenecekse, Federal Bütçede savunma harcamalarını kısma eğilimi ortadan kaldırılmak, ekonomi politikası da yatırımları artırıcı ve bu artışın bedeli olan tüketim kısıntısını sağlayıcı bir biçim almak zorundadır.[1]

Geçen onyılın iç politika yanlışları —petrol dışalımının artan yükü, başıboş enflasyon ve uzun vadeli yatırımların süregiden yetersizliği— bu «Top mu, tereyağ mı?» tartışmasının çetin geçeceğine işaret eder. ABD orta sınıfı, yüksek enflasyon ve ağır vergilerin birleşik yükü altında ezilmektedir. Devletin elinden yakasını kurtarma derdinde olan bu sınıf, yeni uluslararası yükümlülükler kabul edecek —özellikle bu yükümlülükler yeniden askere alınmak anlamına gelirse— bir ruh haline sahip değildir kesinlikle. [Orta sınıfın] bu dar bakışı, karşılaştıkları güçlüklerden haksız rekabeti [yani büyük tekelleri] sorumlu tutan dokuma ve çelik gibi sanayilerde ve Vietnam anılarının hâlâ canlılığını yitirmediği Kongre'de de yankılanacağa benzer.[2]

Bunlar da doğal olarak karşılarında güçlü askerî teşkilatı (military establishment) ve dışarıya açık, dünya çapında etkin çokuluslulların hemen tümünü bulacaklardır.

«Dünyayı gezdikçe ABD'nin itibarının açıkça sorgulandığını ve tehdit edildiğini şüpheye yer vermeyecek biçimde görüyorum,» diyor Chase Manhattan Ltd.'ın Londra müdürü Otto Schoepler. «İran [olayı], varolan ateşin körüklenmesinden ibarettir. [İran'da siyasal itibarın yitirilişine] paralel olarak, uluslararası pazarlarda ABD şirketlerine gösterilen güven ve itibar da sarsılmıştır. Sadece üretim ve tüketim malları sanayilerinde değil, benim alanımda bile bu itibar kaybı hissedilir bir dereceye varmıştır. Amerikan bankaları artık eskisi gibi egemen değildir.» Londra'da Manufacturers Hanover Ltd. şirketinin yöneticisi S.A. Constance ise, daha da öteye gitmektedir: «Dünyada en çok konuşulan konu, Amerikan nüfuzunun yıpranmasıdır» ve bu yıpranış, «bir Meksika Cumhurbaşkanının ABD Başkanına nasihat vermesinden daha çarpıcı bir örnek bulamazdı».

Yaklaşmakta olan çatışmanın belirtileri bugünden Washington'da görülebilir. Gerek Beyaz Saray, gerekse Kongre'de, ABD'nin uluslararası ilişkilerde güç kullanmaktan artık yeternce kaçındığına ve yalıtımcılık (isolationism) dönemine bir son vermek gerektiğine inananların sayısı gittikçe artmaktadır. ABD'nin denizaşırı ülkelerde güçlü bir nüfuz kurması yolundaki istekler artık alışılmış sağ muhalefetten gelmekle kalmayıp, parti ve ideoloji engellerini aşmış, yaygınlaşmıştır.[3] Ronald Reagan ve John Connally gibi tutucu Cumhuriyetçiler Carter yönetimine karşı dış politika konusunda bir Cumhuriyetçi Parti kampanyası başlatırken, onlara Tennessee Senatörü Howard Baker ve eski CIA Başkanı Bush gibi ılımlı Cumhuriyetçilerin de katıldığı gözlenmektedir. Washington Senatörü Henry M. Jackson ve New York'tan Daniel Patrick Moynihan gibi Demokrat Partili şahinlerin alışılmış eleştirilerinin dışında, İllinois Senatörü Adlai Stevenson ve Ohio'dan John Glenn'in de Başkan Carter'ın politikasına karşı çıktıkları görülmektedir.

DIŞ POLİTİKADA YANKILAR

Gerilemenin başlangıcı, İngiliz ve Fransızların petrol kaynaklarını güvencelemek için Süveyş Kanalı'nı işgal ettikleri 1956 yılına rastlar. John Foster Dulles'ın dogmatizminin etkisinde kalan Eisenhower yönetimi bu işgale karşı çıkmıştır. Petrolün siyasal güç ve ekonomik büyüme açısından önemini kavrayamayan yönetim, Avrupalıları geri çekilmeye zorlamıştır. Bu çok önemli yanlış, o günden sonraki yönetimlerin tümünün ortak miyopluğunun altını çizer: dış politikanın para ve ekonomiyle olan sıkı bağlarını görememe (ya da görmezlikten gelme) miyopluğu.[4]

* «The Decline of O.S. Power: New Debade over Guns and Butter», *Business Week*, 12 Mart 1979.

HERŞEY SÜVEYŞ'TE BAŞLAMIŞTI...[5]

Tarihte paralellikler çizerken çok kolay abartma yapılabilir, ancak ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan bir imparatorluk olarak çıktığı ve o günden beri de her imparatorluğun nasibi olan sorunlarla karşı karşıya kaldığını söylemek yanlış olmaz. Eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un sözleriyle, güçlü ülkelerin «varkalmaları — ve hattâ belki de gelişmeleri» için, uluslararası nüfuzun askerî, siyasal ve ekonomik boyutları arasındaki ilişkiler, önderleri tarafından kavranmak zorundadır. ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bir tek kez bu ilişkileri tüm yönleri ile kavrayabilmiştir: 1948'de yürürlüğe giren Marshall Planı'yla. Bu başarılı politika sayesinde ABD ve müttefikleri, 1930'ların ekonomik bunalımını kötü bir düş gibi gerlde bırakan ve büyük sanayi demokrasilerine sürekli istikrar ve gelişme vaadeden olağanüstü bir ekonomik rönesans yaşamışlardır.

1956-1965: İmparatorluklar, hayatta kalabilmeleri için gereken bir metayı kendi sınırları içinde üretemedikleri ya da bu metayı sağlayacak başka bir kaynağı etkili askerî ya da siyasal önlemlerle sağlama bağlamadıklarında, her an gerileyebilirler. Roma İmparatorluğu için bu meta, Mısır ve Kuzey Afrika'nın o zamanlar münbit topraklarında yetişen buğdaydı. ABD içinse, 1950'lerin ortalarından bu yana, Orta Doğu'nun görece ucuz petrolüdür.

John Foster Dulles, 1956 Süveyş bunalımını bir modası geçmiş 19. yüzyıl sömürgecilik uygulaması olarak görmüştür. Bunda gerçek payı olabilir, zira Süveyş Kanalı'nı inşa eden Fransa, onu imparatorluğunun can damarı haline getiren de İngiltere olmuştu. Ancak Asvan Barajı'nın finansmanına son vererek Mısır'ı kanalı devlet'eştirmeye kışkırtan ve arkasından da Kasım ayında Kanal'a saldıran müttefiklerini geri çekilmeye zorlayan ABD, Batı'nın ekonomik sağlığı açısından petrol krizinin ne denli önemli bir tehlike oluşturduğundan habersiz olduğunu kanıtlamıştır. Süveyş yanılgısı Ruslara Ortadoğu'nun kapısını aralamıştır.

Belli başlı müttefikleriyle ilişkilerinde ABD'nin bir başka zayıflığı da askerî harcamaların yükünü paylaşmaları için Avrupalı ve Japon ortaklarına baskı yapmaktan çekinmesiydi. Doların yıpranmasını da başlatan budur zaten. Gerçekten de dünyanın tanık olduğu ilk «dolar krizi» 1960 yılında meydana gelmiştir. O dönemde uzmanların çoğu sabit kur sistemindeki aksaklıkların yüklü askerî harcamalardan ileri geldiğini öne sürmekteydi.

Küba, Amerikan «imparatorluğu»nu ayakta tutmanın doğurduğu mükerrer sorunlardan birini daha açığa vuracaktı: Üçüncü Dünya'da radikal ekonomik ve toplumsal değişmeyi tecrit etme ve yönlendirmedeki başarısızlık.

1961 Domuzlar Körfezi fiyaskosu, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füze göndermesi için bir fırsat olmuştur. Bu olayı izleyen füze krizinde ABD, 1947 Berlin hava köprüsü olayından beri en ciddi süper güçler çatışmasında Rusya'yla yüzyüze gelmiştir ve bu karşılaşmadan muzaffer çıkmakla beraber, Florida'nın 90 mil kadar açığında bir Sovyet yanlısı devletin varlığını da tescillemiştir.[6]

1965-1970: Ortak güvenliğin aşırı büyük bir payını yüklenen ABD, Vietnam'da imparatorlukların geleneksel sorunlarından birini daha tanımaya fırsat bulmuştur: sınırları korumanın kaynaklar açısından yüksek maliyeti. 1965 Tonkin Körfezi kararıyla körükörüne Başkan Lyndon B. Johnson'un izinden giden Senato, başına geleceklerden habersiz, ABD ulusunu Asya'da bir kara savaşına sürüklemişti. Birtakım iddialı toplumsal programların gerçekleşmesine gittikçe daha fazla kaynak ayıran bir toplumda bu savaşın bedeli, ABD'yi 15 yıldır etkileyen ekonomik sıkıntılar, enflasyon ve yıpranan dolar olmuştur.

1971-1979: Süveyş ile başlayan, petrol kaynaklarını güvenceleyememe başarısızlığı, Vietnam Savaşı'nın doğurduğu ekonomik ve siyasal güçlüklerle birleşince, 1970'lerde ABD Angola ve Afrika Boynuzu'nda Sovyet destekli Küba müdahalesini de içine alan bir dizi yenilgiyle karşı karşıya kaldı.[7] Son onyılın başında, 15 Ağustos 1971 tarihinde doların altın karşılığının kaldırılmasıyla Bretton Woods uluslararası para anlaşması da tarihe karışmıştı. Bu yıl, aynı zamanda 20. yüzyılda ilk ABD dış ticaret açığının görüldüğü yıl olmuştur ki, bu hem korumacı (protectionist) eğilimleri körüklemiş, hem de ABD çokuluslu şirketlerine karşı ülke çapında siyasal bir kampanya açılmasına neden olmuştur. Dolar-merkezli para sisteminin çökmesiyle başlayan, yeni para blokları kurma çabaları sonucunda da Avrupa Para Sistemi kurulmuştur.

Ancak onyılın doğurduğu en ciddi bunalım, OPEC'in 1973 yılında başarılı bir manevrayla petrol kaynakları üzerinde denetimi ele geçirmesiydi. Petrol fiyatlarının dört kat artması dünya ekonomisinin 1930'lardan beri gördüğü ilk genel bunalıma yol açmıştır. Ve ABD, İran Şahı'nın devrilmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlara bir Marshall Planı'nın askerî, siyasal ve ekonomik eşdeğeri olabilecek bir çözüm bulamazsa, dünyanın başlangıcından beri görülen en büyük ekonomik refah dönemi böylece sona ermiş olabilir.

ABD dış politikası üzerinde patlak veren polemiğin ilk belirtileri, 1969 Temmuz'unda Guam adasında açıklanan Nixon Doktrini'nden tam on yıl sonra filizlenmiştir. Bu doktrinin temel önermesi, ABD'nin dünya çapındaki savunma yükümlülüklerinin kısılması ve aynı zamanda bu askerî yükün bir bölümünün öteki ülkelere paylaştırılmasıydı. Soğuk Savaş'ın denetimci politikası ve Kennedy-Johnson döneminin «nereye olsa

gideriz» politikalarından bu kesin kopuş, ABD'nin dünyadaki nüfuzunu kısmak ve yeniden belirlemek açısından ilk girişimi oluşturuyordu. Son askerlerin geri alındığı 1973 yılı boyunca ve 1975'de Saygon'un komünistlerin eline geçmesine dek süren ABD'nin Vietnam Savaşı'na katılımı süresince, bu, ABD'nin dünya nüfuzunu sınırlama teması, Washington yetkililerinin ve özellikle Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın ağzından düşmemiştir. Kissinger 1970'de şöyle diyordu: «Birçok ülkede ABD'nin geri çekildiği izlenimi doğmuş olabilir, ama tüm bu yaptıklarımızın nedeni, Amerika'nın dünyada yerini koruyabilmesinin, çok uzun bir süre ayakta tutabileceği ilişkiler kurmasına bağlı olduğuna ilişkin inancımızdır.» Nixon Doktrini'nin kavramsal yararları tartışılmamakla birlikte, ABD'nin ulusal çıkarlarını doğru bir biçimde saptayamadığı ve genel devlet yönetimine karşı yaygın bir güvensizliğin doğmasına neden olduğu da bir gerçektir. Yabancı devlet adamları, Batı'nın güvenliği ve refahı açısından ABD'nin neyi vazgeçilmez bulduğunu bırakın, neye önem verdiğini bile anlamakta güçlük çekmişler ve ABD'nin gerektiğinde kararlılıkla eyleme geçeceğine olan güven tümüyle tükenmiştir.

Vietnam ve Watergate'in getirdiği şaşkınlık, ABD'nin dünya gücü rolüne yaraşır bir tutum almasını önlemiştir. Ancak İran sorunu —özellikle sanayileşmiş dünyanın enerji kaynaklarının tehlikeye düşmesi açısından— Nixon Doktrini'nin çelişkiler üzerinde bina edildiğini ortaya sermiştir. Dolayısıyla, siyasal koşullar Carter yönetimini ulusal çıkarları daha kesin çizgilerle tanımlamaya ve onları savunmak için ilk adımları atmaya zorlamaktadır.

İran'daki ayaklanmadan sonra Basra Körfezi kaynaklı petrolü elden kaçırmanın telâşı içinde Beyaz Saray, ABD askerlerinin gerektiğinde Ortadoğu'ya müdahale edebileceklerini kamuya açıkladı. Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail ve Mısır'ı kapsayan gezisinden dönen Savunma Bakanı Harold Brown şöyle demişti: «Bölgedeki dostlarımıza ABD'nin artık hem askerî açıdan hem de ekonomik kalkınmayla ilgili olarak bölgede daha etkin bir rol oynayacağı güvencesini vermeye gittim ve inandırıcı olabildiğim kanısındayım.» Ne var ki, şunu da eklemişti Brown: «Ancak dostlarımızın yapacaklarımızı görmeyi beklemeleri de doğaldır.»[8]

Carter yönetiminin hemen tüm girişimlerinde eksik olan icraattır. Petrol dışalımlarını kısmak için bir enerji yasası teklifi getirmiş, ancak sonuçta çıkan yasanın içeriği yetersiz, biçimiyse sembolik olmuştur. 1972'de ABD, petrolünün %28'ini ithal ediyordu, 1977'de ise bu oran %47'ye fırlamıştı. Enflasyon konusunda Hükümet, Federal Bütçede 29 milyar dolar gibi «orta karar» bir açık öngörmüş ve Federal Rezerv [Merkez Bankası] ise faiz oranlarını 12 ayda 350 endeks birimi (index points) artırmıştır. Buna rağmen fiyatlar tırmanmaya devam etmekte, GSMH 1978'in son çeyreğinde %6,4'lük bir artış göstermekte ve işçi kuruluşları gönüllü fiyat ve ücret denetimi politikasını açıkça yermektedir. Hükümet ve maliyenin dışarıda doları desteklemeye karar vermesi için ise geçen yıl dünya parasal dengesini sarsan o son derece ciddi krizin olması gerekmiştir; ve alınan önlemlere rağmen durum endişe verici olmayı sürdürmektedir.

Ne var ki, işsizliğin arttığı ve seçimlerin yaklaştığı bu dönemde Carter yönetiminin bu parayı desteklemeye politikasını bile sürdüreceğine inananlar azdır. ABD için duyulan bu kuşkuların iyi bir nedeni vardır elbet. ABD nüfuzunun dünya çapında gerilemesinin altında, bir hükümet değişikliği ile ortadan kalkabilecek basit yönetim aksaklıklarından daha derin nedenler vardır. 25 yıl boyunca, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'e kadar ABD, son derece mükemmel bir dünya ekonomik düzeninin önderliğini yapmış ve bu sayede görülmemiş bir bolluk yaratılmıştır. Şimdi bunalıma düşmüş olan ise, bu dünya sisteminden başkası değildir. Dünya tarihindeki öteki ekonomik ve siyasal imparatorlukların aksine, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu düzen, sıkı bir sınır denetimine ve merkantilist ticarî kısıtlamalara gerek duymayan bir serbest pazar düzeniydi. Bu düzenin temel ilkeleri, bugün de ülkeler arasında sermaye ve malların pazar mekanizması dolayımında serbest dolaşımıdır.

1946 Bretton Woods anlaşmasından başlayarak ABD, dünyanın yıkıntılarından, doları dünya rezerv parası kabul eden ve tüm paraların serbest konvertibilitesini (değişimini) öngören bir dünya para düzenini bilinçli bir şekilde inşa etti. Doların altına, tüm öteki paraların da dolara bağlı olması, ticaret ve kalkınmanın finanse edilebilmesi için gereken istikrarı güvencelemişti.

HEM BANKACI HEM POLİS

Bundan da öte ABD, dünyada gümrük duvarlarını ve kısıtlamaları kaldırmak için savaşmış ve dev bir serbest pazar yaratmak için Avrupa Topluluğu'nun kuruluşuna önayak olmuştur. Marshall Planı'yla ABD savaşın yıktığı Avrupa ekonomilerini yeniden kurma seferberliğini başlatmış ve Japonya'ya da güçlenmesi için yardım etmiştir. Nükleer şemsiyesi ve ordusuyla ABD bu serbest ekonomi düzenini Sovyetler Birliği'nden gelebilecek dış tehlikelere ve bazı pazarları ya da dirimsel kaynakları ele geçirebilecek iç düşmanlara karşı korumayı taahhüt etmiştir. Hem banker hem de polis olarak ABD, savaş sonrası dünya ekonomisinin hamîsi olmuştur.

Yaratılan bolluktan düzenin tüm ülkeleri pay alırken ABD bu konuda kendine bazı ayrıcalıklar sağlamıştır. Doların tüm öteki paralar tarafından ölçüt alınan dünya rezerv parası olmasından dolayı ABD, uluslararası ödemelerde hiçbir zarar görmeden sürekli açık verebilmiş ve —öteki ülkelerin aksine— bu sorunu çözmek için içeride bir kemerleri sıkma politikası uygulamak zorunda kalmamıştır. Yabancı ülkeler ise, doların sabit bir altın karşılığı olmasından dolayı ellerindeki dolarları uzun süre hoşnutlukla muhafaza etmişlerdir. Pratikte bu düzen, ABD'nin kendi enflasyonunu ihraç etmesini sağlamıştır. 1970'lere doğru ise sistem artık bütçe açığını kapatmaya ve faiz oranlarını düşürmeye yaramaktadır, zira yabancı devletler ellerindeki fazla dolarları ABD devlet bonolarına yatırıyor ve böylece bu yabancı alacakların hesabı ABD maliyesinin borçlarının üçte birini oluşturur duruma geliyordu.

Böylece dolar çabucak, Bretton Woods anlaşmasında saptananın çok üstünde değer kazandı ve bunun sonucu olarak ABD dışalımları ucuzlarken, aynı zamanda ABD çokuluslusları da kolayca dışarıya açılarak filizlenmekte olan Avrupa pazarlarına yatırım yaptılar. Bugün ise dış [dıştan ABD'ye yapılan] transferler en büyük 100 ABD çokuluslu şirketinin toplam kârlarının üçte birinden fazlasını oluşturmakta.

Doğal olarak bu açık pazar sistemi, onu destekleyen ABD'yi bazı yüküm ülükler altına soktu. Ağır askerî harcamalar ABD vatandaşlarının vergileriyle ödeniyor —Avrupalılarla Japonların ödemek zorunda olmadıkları vergilerdi bunlar— ve savaşlara ABD ordusu tek başına girmek zorunda kalıyordu. Ancak bu dev dünya pazarında kazançlar muazzamdı ve ABD şirketleri tüm öteki Batı şirketleri gibi kâr ediyorlardı.

Ancak bugün her yerde ABD'nin zayıfladığının belirtileri görülmekte ve sistemde yer yer çatlaklar açılmaktadır. Vietnam Savaşı sırasında başlatılan politikalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri kurulan hayat düzenini tehdit etmektedir. Hiçbir doğal kaynak ya da pazarın bulunmadığı bir yerdeki yenilgiden sonra başlayan ABD'nin dünya çapında geri çekilmesi, ulusun dirimsel petrol kaynaklarını ve dünya ekonomisini enerjil temelini koruma yeteneğini zedelemiştir. Avrupa, Japonya ve ABD'nin ekonomik güvenliği için Ortadoğu vazgeçilmezdir ve Şah'ın devrilmesinin yarattığı deprem dalgaları Suudi Arabistan hanedanını, Emirlikleri ve öteki Basra ülkelerini de sarsmıştır. ABD'nin gösterdiği bu zayıflık, üyeleri arasında Abu Dabi'den Venezuela'ya dek türlü ülkeler bulunan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC), yeni bir enflasyon spiraline yol açacak bir petrol zammı yapma cesaretini vermiştir.[9]

Savaş sonrası düzendeki çatlak da giderek büyümektedir. Başıboş enflasyon ve ardı arkası gelmeyen ödeme açıkları, dolara olan güvensizliği kronikleştirmiştir. 1950 ve 60'larda sağlam bir değer olan doları ellerinde bulundurmaktan hoşnutluk duyan merkez bankaları, şirketler ve kişiler, bugün artık dolardan kaçmaktadır. 1971'de, tarihinin ilk dış ticaret açığını verdikten sonra ABD'nin doların altın standardını kaldırmasıyla çöken Bretton Woods sabit kur sistemi ardından uçucu, değişken bir fiilî para sistemi doğurmuştur. 1977'de Carter yönetiminin —ABD'nin dış pazarlarda daha iyi rekabet etmesini sağlamak amacıyla— doların değer kaybedişine göz yumması, bir rezerv parası olarak dolara güvensizliği son haddine vardırmıştır. 1970'den bu yana, dokuz yıldan beri dolar, marka karşı %50 ve Japon yenine karşı %44 değer yitirmiştir. Dolara olan güvensizlik, dolara yatırılmış milyarların bu sözü edilen paralara, altına ve hattâ [bazı] mallara yatırılmasına yolaçmıştır.

Uluslararası ticaret hacmindeki artış 1960'larda %9 ile 10 arasındayken, 1978'de %5'e ve geçen yıl da %4 gibi düşük bir düzeye inmiştir. «Pilimizin bitmesinin başlıca nedeni doların düşüşüdür,» demektedir, 33 yıldır Asya'da yaşayan Citybank Başkan Yardımcısı Raymund A. Kathe. «Vietnam'da kendimizi harcadık. Şimdiyse dışarıda er geç geri almamız gereken çok fazla dolarımız var ve insanlar sizin paranızı artık kabul etmiyorsa dışarıda askerî bir güç muhafaza etmek de olanaksızdır.»

Tarihinde ilk kez ABD, doların dışarıdaki durumundan dolayı içteki para politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. 1978 sonuna doğru dolar öyle bir hızla düşmeye başlamıştır ki, yaklaşmakta olan bir dünya para krizini önlemek için ABD Merkez Bankası 1 Aralık tarihinde faiz oranlarını artırmak zorunda kalmıştır. Ülkenin yakın tarihinin belki de en önemli olaylarından biriydi bu. Doların uluslararası konumu, ekonomik politikayı kolaylaştıracağına birden onu olumsuz yönde etkileyen bir yük oluvermişti. Ve yüz yıl boyunca dünya rezerv parası olan sterlinin zayıflamasının İngiltere'yi nasıl son derece tehlikeli bir dur-kalk ekonomisine ittiğini açıkça anımsayanlar üzerinde 1 Aralık önlemleri soğuk duş etkisi yaptı.

ULUSLARARASI YARIŞMADA BÖLGESEL BLOKLAR

Tüm bu sayılan güçlükler dünya ekonomik sistemini bölgesel bloklara bölmektedir, zira Avrupa ve Japonya giderek artan bir ABD güçsüzlüğü olarak algıladıkları olgunun etkilerinden kendilerini kurtarmak çabasındadır. ABD dolarının yıpranmaya devam etmesi ve tüm dünyada olduğu gibi bu ülkede de korumacılık (protectionism) eğilimlerinin artmasıyla, mark ve yene dayalı para blokları oluşmaktadır. Almanya ve Fransa'nın kurmaya çalıştıkları Avrupa Para Sistemi, değişken dolara karşı bir parasal istikrar bölgesi oluşturmak yönünde bir savunma önlemidir açıkçası. Japonya, gittikçe korumacı bir tavır alan Avrupa ve ABD'nin kendisini zorladıkları «gönüllü» dışsatım kısıtlamalarının doğurduğu kayıplardan kurtulmak için pazar aramak amacıyla Çin ve Güneydoğu Asya'ya açılmaktadır. Suudi Arabistan'dan Tayland'a dek birçok ülke paralarını, birbiri ardına basiretsiz dolardan kurtarıp, yene, marka, ya da ticarî hacme göre ağırlıklı bir para sistemine bağlamaya ve böylece düşen ABD parasından korunmaya çalışıyorlar.

Dünya ekonomik sisteminin bölgesel bloklara parçalanma eğilimi Ortadoğu petrolü üzerinde denetimin yitirilmesi tehlikesiyle daha da hızlanmaktadır. Avrupa ve Japonya bu bölgenin petrolüne yüzde yüz bağımlı olduklarından, bu petrolün ABD'ye düşman bir ülkenin ellerine düşmesi halinde ABD ile olan yakın ilişkilerini koparmak zorunda kalabilirler.

Bugüne dek Carter yönetimi ABD'nin askerî gücünü yeniden duyurmak için bazı önlemler almamış değildir. Askerî harcamalarda %3'lük gerçek bir artış sağlanmış ve Savunma Bakanlığı yetkilileri Suudi Arabistan ve başka petrol zengini ülkelere ABD desteğinin güçlendirilmesi konusunda bazı sözler söylemiştir. Ancak ABD askerî gücünün ekonomik temeli, ABD'nin dünyadaki nüfuzunun, en azından denizlerde bekçilik eden uçak gemilerinin sayısı kadar önemli bir düzeyidir.

«Enflasyon dünyanın tümünde bize her şeyden çok zarar verdi. Doların devalüe edilmesi dolara olan güvensizliğin bir yansımasıdır ve kendi dükkânımızı işletmeyi beceremediğimizi itiraf etmemiz anlamına gelir. Dünya ABD'den önderlik bekliyor, ama biz bu önderliği sağlayamıyoruz,» diye konuşmaktadır, merkezi

Milwaukee'de olan Harnischfeger Corp. şirketinin Yönetim Kurulu Başkanı Henry Harnischfeger. İnşaat ve madencilik araçları yapan bu şirket, İran'la bir sözleşmenin iptalinden geçen yıl 20 milyon dolar, Almanya'daki faaliyetlerinde ise kur farklarından gene milyonlarca dolar kaybetmiştir.

Ekonomik ve malî yoldan dünyaya nüfuz etme yöntemleri Bonn ve Tokyo'ya hiç yabancı değildir: ABD nükleer şemsiyesine sığınan bu ülkelerin hükümetleri ekonomik baskılar yoluyla hatırı sayılır bir uluslararası nüfuz sağlamışlardır. Ancak ABD, hiç şüphesiz Watergate sonrasında geliştirdiği ahlâk anlayışını denizaşırı etkinliklerine de yansıttığı için, uluslararası nüfuzun gerektirdiği malî ve ekonomik gerçekleri gözden kaçırmıştır.

Yanlışlarını onarmak için hükümet, yurt dışında Avrupa ve Japon rakiplerine pazarları terketmek zorunda kalan çokuluslu şirketlere karşı açtığı «savaş»a büyük ihtimalle son vermek zorunda kalacaktır. Citybank'tan Kathe'e göre: «Bizi yarışamaz duruma sokan şu bazı işgüzarların çıkardığı yasalar durdukça iş yapamayız.» Kathe'in yakınmasının nedeni de şudur: «Japonlar, Almanlar, İngilizler ve Fransızlar Asya'da ve başka yerlerde yatırım ve ticarette büyük ilerlemeler kaydediyorlar, zira onların elini ayağını bağlayan, rüşvete ve boykota karşı yasalar ya da bir çevre korunması baskısı yok.»

Kathe ayrıca, «Eğer ABD şirketlerine gider ve neden Endonezya'ya, Filipinler ve hattâ Kore'ye yönelmediklerini soracak olursanız, oraya el sürmemeyi yeğlediklerini, dillerinin yandığını söyleceklerdir,» demektedir. «Kaçırdığımız fırsatlara bakamayız. Rüşvet yasalarının yarattığı sorunlar o yörelere göz atmamızı bile engelliyor.»

Ayrıca örneğin Japonlar ne zaman ABD ile siyasal ya da askerî konuları görüşmek için masaya otursalar —sözgelimi Okinawa adasının devri ya da Japonya'daki Amerikan askerlerinin kalması veya gitmesi hakkında— «ekonomik çıkarın parmağı hiç eksik olmaz», diyor Kathe. «ABD ise salt siyasal ve askerî kaygılarla pazarlık ediyor. Biz işadamları İkinci Dünya Savaşı öncesi gibi bir uzlaşmazlık çıksın istemiyoruz, ama Japonya'nın, ABD hükümetinin ondan bugüne dek istediğinden çok fazla ödün verebileceğine inanıyoruz».

ABD'nin içinde bulunduğu siyasal nüfuz bunalımının bedelini ödememesi imkânsız. Bu da dirimsel çıkarların sözkonusu olduğu her alanda sert kararlar gerektiriyor: Ortadoğu sorununda, enerji politikasında, çokuluslu şirketlere karşı takınılan tavırda ve askerî hazırlık konusunda.

[1] Savunma harcamalarının kısılması, yatırımların —özellikle ülke içi petrol üretiminin artırılması amacıyla— artırılması ve kitlesel refah, yani bol tüketim, Carter yönetiminin pek kolayca vazgeçemeyeceği hedefleri arasındadır. Askerî harcamaların kısılmasına etki yapma amacıyla Carter'ın silah satışlarında sınırlamalara gitme çabası hatırlanmalıdır. Öbür yan, Carter, önerdiği vergi tasarısı ile büyük petrol şirketlerinin kârlarını azaltmaya kalkışmıştır Ama bu iki konuda da pek sözü edilecek bir başarı kazanamamış, silah satışlarında Carter'ın önerdiği çapta bir kısıtlama, silah tekellerinin gücü nedeniyle gerçekleştirilememiş; vergi tasarısı ise, şirketlerin bu koşullarda üretimi artırmama tehditleri karşısında erimiştir. Dolayısıyla *Business Week* Carter politikasına karşı eleştirel bir tutum almaktadır, buradaki önerileriyle.

[2] Orta sınıfların bu ruh hali, tekellere karşı hava ve Vietnam'ın olumsuz anıları, «saldırgan» dışpolitik eğilimin aşmak zorunda olduğu engellerdir. Ve şüphesiz aynı zamanda Carter politikasının da dayanaklarıdır.

[3] Burada, bizzat *Business Week*'in de bu eğilimi desteklemesinden doğan bir abartma var gibi. Az yukarda orta sınıfların «ruh hali» üzerine söylenenlerle buradaki «yaygınlaşma» iddiası ne ölçüde bağdaşmaktadır?

[4] Ancak sözkonusu «miyopluğun» fazla ileri olduğunu söylemek biraz haksızlık olacaktır. Çünkü Süveyş Bunalımından henüz birkaç yıl önce, ABD İran'la ilk CIA kökeni darbeyi gerçekleştirmiş; hem Musaddık gibi bir «isyankâr» «kötü örneği» tasfiye etmiş hem de ağırlıkla İngiliz petrol şirketlerinin denetimindeki İran petrolü üzerinde ABD tekellerine eşit haklar sağlamıştır. Daha sonraki yönetimlerin Latin Amerika'nın birçok ülkesindeki marifetleri —hayli tipik bir örnek vermek gerekirse Şili olayını söyleyebiliriz— ise yine, «miyopluk» derecesinin pek fazla olmadığını göstermektedir.

[5] Bu bölüm ana yazıya ek olarak hazırlanmış bir çerçeveli yazıdır. Ama yazının akışını bozmadığı, aksine daha fazla anlam bütünlüğü sağladığı için araya koyuyoruz.

[6] Fakat bu olay ABD için gerçek bir ders de olmuştur ABD bundan sonra, özellikle Carter'ın «güleryüzlü» politikası döneminde, «Üçüncü Dünya'da radikal ekonomik ve toplumsal değişmeyi tecrit etme ve yönlendirmede» o kadar da başarısız olmamıştır. En göze çarpan başarısızlığı İran olayındadır. Güney Afrika, Zimbabwe ve en son olarak da Nikaragua sorunlarında ABD daha gerçekçi, deneyli davranmıştır Nikaragua'da Somoza'nın çıkış yolunun kalmadığını görür görmez derhal Sandinista'ların hükümetinden yana ağırlığını koymuştur. Ayrıca, ABD'nin belirlediği çerçevenin dışına çıkan bir siyasal-toplumsal hareketin ille de ABD'nin yanlış politikası nedeniyle radikalleştiği de söylenemez elbette.

[7] Angola'da gerçi ABD'nin desteklediği örgütler yenildi. Ama acaba bunda, MPLA'nın başarısı ve ona gelen Sovyet (silah) ve Küba (asker) yar-

dımı kadar, ABD'nin de FNLA ve UNITA'yı pek de kararlı şekilde desteklememesinin rolü yok muydu? Sonra Küba'nın fiilî varlığına rağmen ABD neden bir an olsun, doğrudan müdahaleye yeltenmedi? Bunda şüphesiz çeşitli etmenler rol oynamıştır. Fakat bunlar arasında en önemlilerinden biri, aynı sırada Portekiz'deki hareketlilik içersinde azımsanmayacak etki gücüne sahip Komünist Partisi'nin adeta birdenbire olaydan çekilmesi, yani SSCB'nin Portekiz'de verdiği tavizdi.

Sonra, Afrika Boynuzu'nda ABD neden «yenilmiş» olsun? Etyopyanın Sovyet nüfusuna girmesine karşılık Batı da Somali'yi «kazandı».

[8] Aynı Harold Brown'un, bundan bir süre önce de «Başka ülkelerin içişlerine, onlara iyilik etmek için bile karışılsa, istemiyorlar. Biz bunu ne zaman yaptıysak tepki gördük» dediğini hatırlamanın yeridir. ABD'nin müdahale tehditlerini, son zamanlarda Amerikan kamuoyunu «imparatorluk» ideolojisi ile biçimlendirme yönünde artan çabalara rağmen, yine de hep gerçekçi bir bakışla ele almak gerek.

[9] Bu zamlar konusunda da hayli dikkatli olmak gerek. Çünkü 1978'deki ünlü «OPEC Bunalımı»ndan ABD ekonomisinin epey yarar gördüğünü ileri süren ekonomi uzmanlarının sayısı hiç de az değildir. Ve son petrol zamlarından sonra çok uluslu tekellerin kârlarında artma olduğu da, konuyla ilgili çeşitli çevrelerce iddia edilmektedir.

OYUN
aylık
tiyatro
dergisi
cihangir
akyol sok.16 tophane_ist.

Türkiye'de...

TKP'de Ayrılık: Hangi Yandan «İlerlemeli»?

Türkiye Sosyalist Hareketi dediğimiz sınırları belirsizleşmiş, bulanık alanda son aylarda meydana gelen en ilgiye değer olay TKP içinde başgösteren ayrılıktır.

TKP merkez organı **Atılım**, 1979 ortasında, partide bir sağ oportünist akım olduğunu ilan etti. Ardından, Atılım'ın Temmuz 1979 sayısında bu kez sol oportünist bir akımdan söz edilmeye başlandı. Bu durumda «sağ», TKP merkezi ve «sol» oportünizmlerden oluşan üç akım var demektir. Fakat sanırız bu tasnif TKP merkezinin o bilinen klasik şemayı zihinlere yerleştirmek için yaptığı suni bir tasniftir. TKP merkezi; birilerini «sağ»a, birilerini «sol»a, kendisini de «ortadaki doğru» yere yerleştirmeye çalışmaktaysa da, görünen odur ki, şu anda TKP saflarında birbirleriyle açık «savaşım»a girişmiş iki kanat vardır. TKP merkezi ile onun sol oportünist olarak nitelediği «İşçinin Sesi» çevresi.

Bu iki kanat arasındaki ayrılık giderilemeyecek gibi gözükmektedir. «Savaşım» kızışmakta, TKP merkezi öbür tarafın yayınlarının parti taraftarları, sempatizanları arasında dağıtımını yasaklayıp, **Atılım**'da ve Radyo'da suçlayıcı bir kampanyaya girişirken; öteki kanat da polemiği yaygınlaştırmakta, TKP'nin belli başlı sloganları yerine yeni sloganlar ortaya sürmekte ve taraftarlarına «demir disiplinli bir kadro» oluşturmanın gereğini anlatmaktadır.

Ayrılığın boyutları hakkında fikir verecek önemli bir nokta şudur: İşçinin Sesi'nin 101. sayısında «TKP'de bugünkü tıkanıklığı yaratan **çok önemli** bir sorunun artık açıkça görüşülmesi gerekiyor» denilmektedir. Bu çok **önemli sorun** «1973'e dek TKP'nin eritilmesi» (likide edilmesi) sorunudur. İşçinin Sesi, 1973'e dek TKP'nin ne tüzüğü, ne programı, ne hücresi, ne örgütü, ne yönetimi olmuştur» diyerek soruyor. «Kimlerdir bu likidasyonun sorumluları» ve ekliyor «Suçlular cezalandırılmış mıdır? Cezalandırılmadıysa neden?»

Bu soruların kime yöneltildiğinin apaçık bir kanıtı da gazetenin aynı sayısında çıkan R. Fuat Baraner hakkındaki yazıdır. Bilindiği üzere R. Fuat, 1960 öncesi TKP'nin saygın önderlerinden biridir ve uzun süre Parti genel sekreterliği yapmıştır. İşçinin Sesi ondan şöyle sözetmektedir:

«Mustafa Suphi, Salih Hacıoğlu gibi Parti önderleriyle bir solukta adı geçen Reşat Fuat Baraner yoldaşımızın, bu büyüğümüzün anısı savaşımımıza ışık tutuyor.

Leninizme sımsıkı bağlı, parti düşmanlarına, likidatörlere karşı amansız bu yoldaşımızı bilmek zorundayız. Gün savaş günüyse, yenilgi ölüm demekse, bu yiğit savaşçıyı her yönüyle tanımak zorundayız.»

Daha pek az süre önce TKP'nin şimdiki merkezi komite sekreteri İ. Blen'i insaf ölçülerini aşan bir biçimde göklere çıkaran, tertiplediği birbirinden ilginç «taarruz»larda kazananlara en büyük mükafat olarak İ. Bilen'in, bu «dev»in posterlerini dağıtan (ikincilere Marx'ın, Lenin'in eserleri veriimekteydi) İ. Sesi gazetesinin, «TKP'nin adı bir solukta geçen önderleri»ni sayarken İ. Bilen'den sözetmemesi ilginç. Şüphesiz TKP'nin yakın tarihi —1940 sonraları— hakkında söylentileri bilenler, İ. Bilen'den sözedilmeyip Salih Hacıoğlu'na bu denli önemli bir konum atfedilmiş olmasını çok daha ilginç ve anlamlı bulacaklardır.

TKP merkezi ile «İşçinin Sesi» çevresi arasındaki ayrılık konusu dikkate alındığında, «İşçinin Sesi»nin neden böyle birdenbire R. Fuat hayranı kesildiği anlaşılıyor.

İ. Sesi, TKP merkezinin TİP, TSİP ve TKP arasında birlik kurulmasına ilişkin politikasına karşı çıkmaktadır. Onun önerdiği ise «TEP, Vatan Partisi, Emeğin Birliği ve Kurtuluş» gibi grup ve partilerle daha yakın işbirliğine —belki de birleşmeye— yönelik bir politikadır.

Şöyle sormaktadır İ. Sesi:

«Neden anti-TKP'ciliği her yayının her satırında sıratan TİP'e mesaj üstüne mesaj çekilir de halkının kurtuluşu yolunda her gün kurban veren hareketlere karşı devrimci bir tutum alınmaz?»

Bu satırların az üzerinde şu sözler var:

«Öte yanda TEP, Vatan Partisi, Emeğin Birliği ve Kurtuluş gibi hareketlerin adı ancak küfür etmek için ağza alınıyor.»

İşçinin Sesi, TKP merkezinin bu hareketleri «ağzından kan saçarak goşist akımlar» diye nitelediğini, oysa onların tek tek değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyor.

Görülmektedir ki TKP merkezi ile İşçinin Sesi çevresi arasında hayli belirgin bir tutum farkı var. Ve ilgiye değer nokta şudur ki TKP merkezi, TİP ve TSİP gibi şimdiye kadar SBKP çizgisine herhangi bir itirazda bulunmamış olan, tersine TKP'den bile daha sadık savunucu olduğunu göstermeye çalışan partilerle birlik kurmaya yönelmişken; İşçinin Sesi'nin tercih ettiği hareketler, tam da bu özelliğe sahip değillerdir. Hatta bazıları SBKP'ye «revizyonist» diyebilen, onu «şabloncu çizgi» önerdiği için eleştiren hareketlerdir. (Kurtuluş) TEP uzun süre SBKP, ÇKP çatışmasında «taraflsız»lığı yeğlemişti ve ancak ÇKP ve takipçilerinin son yıllardaki tutumları nedeniyle ÇKP'yi eleştiren bir tutuma girdi. VP SBKP'ye hiçbir zaman karşı tavır almamakla birlikte, SBKP takipçisi partilerin sloganla-

rını, taktiklerini benimsemeyip kendi özgün «Doktorcu» çizgisinde seyretti. Emeğin Birliği ÇKP yanlılarına, «Maocu»lara karşı en öfkeli gruplardan biri olmakla beraber, siyasal tavırları TKP'ye göre her zaman «goşist» nitelikte idi. Ayrıca belirtmek gerekir ki VP ve TEP hiçbir zaman şimdiki TKP'yi meşru TKP saymadılar. Kendilerini gerçek TKP diye ilan etmedilerse bile, «geleneği» kendilerinin sürdürdüklerini savunmaktan da geri kalmadılar. Emeğin Birliği ve Kurtuluş için ise TKP, izlediği sağ, pasifist çizgi nedeniyle komünist parti sıfatını taşımaya hakkı olmayan bir «K» Parti olageldi.

TKP içinde «sol» bir muhalefet, «aktif» bir kanat lanse eden İşçinin Sesi, bütün bu sayılan grupları TKP —veya kendi— etrafında birleştirmek ya da bu grup ve taraftarlarının önemli bir bölümünü toparlamak istemektedir.

Bu hesabın gerçekleşmesinin önündeki ilk engel, herşeyden önce İ. Sesi'nin şimdi TKP içinde kalıp kalmayacağıdır.

İ. Sesi'nin önde gelen ideologu R. Yürükoğlu, şimdi TKP içinde büyük gürültülere neden olan ve Parti merkezi tarafından yasaklanan kitabına aşağıya aldığımız ibretli dua-yemin ile başlamıştı:

Bilen Yoldaş, / Bütün ömrümüzü tümüyle / işçi sınıfının, / halkımızın kurtuluşuna adayacağımıza, / Leninci ilkelere, / devrime / bağlılığımızı geliştirip, / bu bilinç, bu onurdan ödün vermeyeceğimize, / İşçi sınıfının gücüne, / devrimin utkusuna / senin gibi inatla, tutkuyla inanacağımıza, / Başarıdan baş dönmesine, / gerilemeden karamsarlığa kapılmayacağımıza, / Oportünizmin her türüne, / her belirtisine karşı / ardıcıl ve Leninci bir savaş yürüteceğimize, / Leninizme / ve proletarya enternasyonalizmine, / Lenin'in ülkesine, / devrimlerin kalesi Sovyetler Birliği'ne / bağlılığı gözbebeğimiz gibi koruyacağımıza, / senin gibi özverili, / çetin, / onurlu savaş yolundan / yürüyeceğimize and içeriz!

«Emperyalizmin zayıf halkası Türkiye» adlı kitap böyle başlıyordu ve her sayfasında «Bilen Yoldaş» saray dalkavuklarını utandıracak bir uslûpla «yadedilmekteydi». Şimdi ise R. Yürükoğlu, İ. Bilen'in başında bulunduğu TKP merkezinin «geçmiş»ini gündeme getiren, partinin 1973 öncesinden sorular sormaya hazırlanan bir muhalefet yürütmektedir. TKP merkezi bu muhalefeti partide barındıracak mıdır?

Sanırız kendisine kalsa dakika bırakmaz. Ama acaba «dünya devrimci merkezi» ne der buna?

İşçinin Sesi, ideoloğu R. Yürükoğlu'nun 100. sayısındaki yazısında «Açık yanıt vermek zorundasınız» başlığı altında sorduğu ilk soruda, «S. Birliği'ne karşı en bağlı» olanın kendileri olduğunu anlatmaktadır. «Avrupa Komünist» partilere saldırdı diye kendisini kınayan TKP merkezine «Yuro-komünizmin dünya işçi sınıfının çıkarlarına ters bir akım» olduğunu hatırlatıyor. «Dünya işçi sınıfı» —yani SBKP— sözkonusu akımı böyle nitelemişti. Bu yüzden İ. Sesi kendi tutumunun «özüyle sözü bir doğru tutum» olduğunu söylüyor. «Dünya işçi sınıfı» bu sadık «sesi»nin TKP'den atılmasına göz yumar mı? Kanımızca SBKP, şu anda kendisine bağlı partiler içinde, belli, açık bir çizginin izlenmesini önerecek, empoze edecek durumda olmadığı için; yani bizzat kendisi kararsızlık içinde olduğu için, TKP ve öteki bağlı partiler içinde doğan farklı çizgilerden birinin, bir kısmının tasfiye edilmesini isteyemez. Dolayısıyla, eğer İşçinin Sesi, TKP merkezi tarafından tasfiye edilmezse, bunun nedeni, onun SBKP'ye «en sadık» oluşu olmayacaktır.

Çünkü bizzat SBKP'nin kendisi, ciddi bir tavır belirleme noktasındadır. Dolayısıyla, şu anda İşçinin Sesi'nin mi, yoksa TKP merkezinin mi SBKP'ye «en sadık» oldukları hakkında bir şey söylenemez. Sanırız yakın bir gelecekte SBKP'nin tutumu netleşecek ve asıl o zaman özellikle Türkiye'de ve yalnızca TKP içinde değil, bütün «anti-ÇKP» kesimde herşey yerli yerine oturacaktır.

Son yıllarda SBKP'ye bağlı kamp içinde önemli gelişmeler oldu. Avrupa'nın en güçlü KP'leri SBKP ile geleneksel sıkı bağlarını kopardılar. Romanya, ÇHC ile yakın ilişkilere girecek kadar «bağımsız» bir çizgi izlemeye başladı. «Sosyalist ülkeler bloku» içinde benzer gelişmelerin olabileceğine dair güçlü belirtiler ortaya çıkmaktadır. Bunlara ek olarak devletlerarası düzeyde meydana gelen bazı gelişmeler (ABD-ÇHC yakınlaşması, ABD'nin Afrika ülkelerinde prestijinin artması, Orta Doğu'da güç kazanması, Afganistan olayı) Sovyetler Birliği'nin dünya ölçüsündeki konumunu olumsuz yönde etkiledi.

Sovyetler Birliği devleti ve SBKP, her iki plandaki gelişmeler karşısında istikrarlı politikalar izleyemedi. Önce sert tutum aldığı olaylar karşısında çok geçmeden daha yumuşadı, hatta ödün veren tutumlara girdi. Örneğin Avrupa Komünizmi akımına karşı ilkin sert, suçlayıcı bir tepki göstermişken, önleyici girişimlere başvurmuşken; daha sonra uzlaşmaya, hatta ötekilerin sert tutumlarını ödünler vererek yumuşatmaya çalıştı. Romanya'nın «bağımsızlık» politikalarına karşı da benzer zikzaklı çizgiyi görmekteyiz. SBKP Romanya'nın ve son yıllarda kendisi ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdiği Yugoslavya'nın ÇHC ile dostane görüşmeler, antlaşmalar yapmalarını bile, fazlasıyla tepki göstermeden izledi. Sovyetler Birliği ile ÇHC arasında bir savaştan söz edilmesine yol açan Vietnam-Çin savaşının üzerinden çok geçmeden Sovyetler Birliği ile ÇHC arasında görüşmelerin başlayabilmesi ise, başlı başına önemli bir olaydır. Bu olay her iki tarafın da aralarında yıllardır süregelen gerginliği gevşetmeye karar verdiklerini göstermektedir. Sovyetler Birliği ve ÇHC, SBKP-ÇKP arasındaki ideolojik çatışmayı sürdürmenin artık gereksiz olduğunu, bu çatışmanın kendisinden kazanılabilecek bir şey kalmadığını görerek, çıkarları, hesapları ayrı iki devlet olarak, devletlerarası ilişkiler zemininde görüşmeye başlamışlardır. Çıkarlarının uyuştuğu yerlerde anlaşacak, çatıştığı yerlerde herhangi iki devlet gibi mücadele edeceklerdir.

Bu noktaya gelişle birlikte SBKP'nin her düzeydeki ilişkilerini, politikalarını yeniden tanımlaması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. 1960'lardan beri Uluslararası Sosyalist Hareket platformuna yönelik tezlerini, tavırlarını ÇKP ile süren çatışmanın gereklerine göre oluşturmuş olan, dünya çapındaki politikalarını yine aynı gereklilik uyarınca, belli teorik-ideolojik temala-

ra dayanarak açıklamaya çalışan SBKP, şu anda gerek ÇKP-SBKP ideolojik kutuplaşmasının çok geri plânlara çekilmesi nedeniyle, gerekse genel olarak devletlerarası ilişkilerde meydana gelen gelişmeler, değişmeler nedeniyle, şu son yıllarda izlediği kararsız çizgiyi netleştirmek, sistematik hale getirmek durumundadır.

Somut kanıtlara sahip değiliz, ama bu noktada, SBKP içinde farklı eğilimlerin ortaya çıkacağını söylemek yanlış olmaz. Bunlardan birinin daha sekter, katı bir ideolojik-siyasal eğilimi, «yeni Stalinist» diye nitelenebilecek bir anlayışı savunabileceğini, öteki-(ler)in ise ılımlı, hatta «demokratik» bir eğilim olabileceğini tahmin edebiliriz. Öteki «sosyalist ülkeler» komünist partileri içinde de benzer bir durum doğabilir.

«Türkiye Sosyalist Hareketi» dediğimiz genel alandaki durum böyle bir gelişmenin zorunluluğunu gösterir bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de bu genel alan içinde, kimi SBKP'ye tam bağlı, kimi kısmî eleştirilerde bulunmakla birlikte Sovyetler Birliği'ndeki kurulu düzene yapısal bir eleştiri getirmeyen, bu düzeni «esas olarak sosyalist» diye niteleyen birçok grup ve parti vardır. Yukarıda da değinildiği gibi, şu anda TKP içinde doğan ayrılığın görünen iki kanadı bunları iki ana gruba ayırmaktadır. TKP merkez eğilimi TİP ve TSİP üzerine oynamakta, ötekileri «goşist» olarak niteleyip, dıştalamakta; İşçinin Sesi ise TİP ve TSİP'i «küçük-burjuva legalist sosyalizmi» olarak niteleyip, ötekilerin «halkın kurtuluşu için hergün kurban veren» hareketler olduğunu söyleyip, eğer TKP, «SBKP'ye karşı olmayan» geniş kesimi toparlamak istiyorsa bunlar üzerine «oynaması» gerektiğini savunmaktadır.

TKP merkezi ve İşçinin Sesi çevresi arasındaki tartışma da bu konu dolayısıyla gündeme geliyor. Çünkü önde görünen tartışma konusu «Türkiye'de devrimci durum» olup olmadığıdır. İ. Sesi'nin ideoloğu R. Yürükoğlu ilk baskısı pek dikkat çekmeyen «Emperyalizmin Zayıf Halkası Türkiye» adlı broşürünü, ikinci ve üçüncü baskılarında «yeni yanlar» ekleyerek yayımladığında görüldü ki yazar, «Türkiye'de devrimci durum vardır» tespitini olabildiğince vurgulamakta ve bu nedenle, ayaklanma ve devrim, burjuva devletinin yerle bir edilmesi ve proletarya diktatörlüğü sorunlarının bugün çeşitli yönleriyle pratik sorunlar olduğunu» ileri sürmektedir. TKP merkezi kitap yayımlandıktan yedi ay sonra merkez organı **Atılım**'da, bu tespit ve önerilerin parti politikasına ters düştüğünü, «partinin Leninci politikasının bugünkü koşullarda serüvenciliğe götürecek biçimde çarpıtılmış» olduğunu ilân etti.

Şüphe yok ki İşçinin Sesi çevresinin «onbinleri, yüzbinleri ayaklandıran eylemler»den, «burjuva diktatörlüğünü yerle bir edip, proletarya diktatörlüğüne varmak»tan söz eden bu «yeni» önerileri, Türkiye'de en sol tanımlanan grupların bile yanına yaklaşamayacağı kadar sol öneriler. Öyle anlaşılıyor ki 1979 yazında Cambridge bahçesinde döner satarak «görkemli yaz taarruzları» yapan İşçinin Sesi, «zayıf halka»nın yayımlandığı 1978 Aralığından beri, Türkiye'nin en keskin sol takımıdır; ama ne yazık ki değeri bilinmemektedir. Üstelik İşçinin Sesi, TKP'nin «faşizme geçit yok» gibi sloganlarını bırakmış ve «faşizmi ininde geberteceğiz», ya da «devrimci savaşımla faşizmi geberteceğiz!» gibi müthiş sloganlar yazmaktadır.

Edindiğimiz bilgilere göre TKP yanlısı örgütlenmeler içindeki İşçinin Sesi taraftarları bu sloganları, son derece ahenkli seslerini gayet iyi kullanarak bağırabilmektedirler. Buna rağmen TKP içinde fazla yandaş bulamamışlar. Şimdilik TKP merkezi tartışmasız biçimde daha güçlü.

Ancak bu, İşçinin Sesi çevresinin «partiyi yitirdiği» anlamına gelmiyor. Güçlü ihtimalle TKP içinde parti kaybedilmiştir; ama sözkonusu çevrenin TKP dışındaki hayırhah gruplar üzerinde ve içinde önemli denilebilecek etkilemeler yaptığı da ortada.

Az önce değinildiği gibi İşçinin Sesi çevresi bu olgu nedeniyle önem kazanıyor.

Bunu söylerken İşçinin Sesi'nin «TEP, VP, Emeğin Birliği ve Kurtuluş» gibi parti ve grupları kendi etrafında toparlayabileceğini kastediyor değiliz. Gerçi İ. Sesi grubu hem TKP içinde egemen hale gelmek, hem de bu grupları «TKP'lileştirmek» ister. TKP'den tasfiye edilmedikçe, çabalarını bu yönde sürdürecektir. Ancak sözkonusu parti ve gruplar karşısında tek kozu TKP içinde oluşu, dolayısıyla Sovyetler Birliği-SBKP kozuna daha yakın oluşudur. İ. Sesi'nin şimdilerde savunur olduğu «sol» görüş ve tutumların daha ılımlılarını ileri süren sözkonusu grupların SBKP'ye karşı eleştirilerinin önemli bir ögesi de, onun, TKP'nin «sağ» çizgisine izin veriyor oluşu ve genelde «barışçıl yol»lardan yana olmasıydı. SBKP son yıllarda, örneğin Afganistan ve Etiyopya'daki «devrim»leri desteklemekten de öte tavırlara girerek bu tür «devrim»leri pekala alkışlayıp, «devrimci yöntem» saymaya hazır grupların sempatisini toplayabildi. Şimdi bir de İ. Sesi'nin temsil ettiği «sol»culuğun TKP'de varolmasına izin verdiği görülürse, daha doğrusu SBKP'ye bağlı TKP içinde bu müthiş «sol»cu kanat ortaya çıkabiliyorsa, sözü edilen grup ve partilerde SBKP yanlılığı eğiliminin daha bir güç kazanması kaçınılmazdır. Kaldı ki İ. Sesi, şimdiki TKP yöneticilerine karşı «savaşım» vermekte ve onları «geçmiş»teki tutumları nedeniyle ciddi biçimde suçlamaya da hazırlanmaktadır. Bu nokta özellikle TEP ve VP gibi partiler için önemlidir. Bilindiği gibi, bu partilerin muhalif oluşlarındaki önemli etkenlerden biri bu «geçmiş»tir. TKP yöneticilerini 1973 öncesindeki «likidasyonlar»dan dolayı suçlamaya hazırlanan İ. Sesi, böylece TEP ve VP ideologlarına, özel düşmanlık duydukları İ. Bilen ve öteki «eski»lere karşı hücuma teşvik etmekte ayrıca herkesin üzerinde birleşebileceği R. Fuat Baraner sembolünü öne çıkararak, bir katılma zemini oluşturmaktadır.

Fakat sanırız İ. Sesi'nin hesabında TEP ve VP'ye seslenen bu «geçmiş» faktörünün önemi daha çok «manevi»dir. «Maddi» açıdan önemli olan ise Emeğin Birliği —ki yaptığı bir birleşme sonucu «Birlik Yolu» oldu— ve Kurtuluş gruplarıdır. İ. Sesi'nin «sol»culuğu, hele TKP'nin 1973 sonrası politikasının bu noktadan belli bir eleştirisi ile birleştirirse, herhalde **«Birlik Yolu»**nun tamamına yakın kısmında, **Kurtuluş**'unsa belli bir bölümünde «neden ayrıyız» sorusu yoğunlaşacaktır. Bunun sonucu İ. Sesi'ne katılmak olmayabilir. Hatta bu ihtimal hayli zayıftır. Sözkonusu gruplar kendi

içlerinde ve aralarında daha belirginleştirilmiş bir SBKP yanlısı çizgi oluşturabilir, böylece «temsil güçlerini» artırabilirler. Bu grupların İ. Sesi'nin «sol»culuğunu fazlasıyla ciddiye aldıkları söylenemez. Gerçi İ. Sesi, bu grupları kendi etrafına, kendi çizgisine çekip toparlamaktan cayacak değildir. Bunda başarı kazanmasını engelleyecek bir neden daha vardır: henüz eleştirmediği hatta ünlü «Zayıf Halka»da övmekten geri kalmadığı TKP'nin 1973-1979 arası politikası. İ. Sesi, TKP Merkez Komitesi sekreteri İ. Bilen'e değme dalkavuğun yapamayacağı övgüler sıralayarak, bu 1973-79 arası TKP poiltikalarını onaylamaktaydı. Fakat şimdi durum değişmiştir. Dolayısıyla İ. Sesi, pekala bu tavrını değiştirebilir; bu politikalara ve onların mimarı İ. Bilen'e en sert ithamı yöneltebilir. Çünkü o patlıcanın değil padişahın dalkavuğudur.

«Padişah» Ise kendisine tam bağlılığını ilân etmiş olanlarla, kendisini «merkez» olarak kabul etmeye eğilimli çeşitli parti ve gruplar arasında daha şimdiden belirginleşen iki farklı kümeleşmenin hangisinden yana tavır aldığını kesinleştirmiş değil. Ancak bunun zorunluluk haline geleceği zaman fazla uzak değildir.

Daha önce ÇKP takipçileri kampı bu anı yaşadı. Şimdi yalnızca TİKP soy ve tek ÇKP takipçiliğini sürdürüyor. Öteki gruplar ÇKP'yi hatta bir kısmı bütün olarak Mao-Zedung'u, onun düşüncelerini en ağır biçimlerde suçlayarak değişik ama kararsız çizgilere geçtiler.

TKP'den **Kurtuluş**'a kadar uzanan geniş bir kesim içinde yeralan çok sayıda grup ve parti de benzer bir süreçten geçmek zorundadırlar. İ. Sesi'nin TKP içinde başlattığı muhalefet asıl olarak bu zorunlu sürecin başlamakta olduğunu gösterdiği için önemli. Bugüne değin birbirlerinden şu veya bu konudaki görüşleri veya şu ya da bu soruna ilişkin pratik tutumları nedeniyle ayrılan sözkonusu gruplar, gelinen noktada ayrı oluşlarının nedenini artık eskiden olduğu kadar kolayca, makul gösteremeyeceklerdir.

—oOOo—

Diyalektiğin Sefaleti Ya da «Parti Bayrağı»'nın Mao Eleştirisi

Parti Bayrağı, bilindiği gibi, AEP'nin son zamanlardaki siyaset değişikliğine paralel olarak, 1979 yazı başlarında, 5 yıldan beri savunulan «Mao Zedung Düşüncesini» reddetti ve alternatif olarak «Stalin'in yere bırakmadığı bayrağı daha da yükseklere kaldırmayı» önerdi. Bu olay, kendi başına ilginç olduğu kadar, Türkiye Sosyalist Hareketi açısından önemle üzerinde durmayı gerektiren birtakım dersleri de içermektedir. PB'nın tavrındaki sakatlıkların eleştirisi bu nedenle sadece PB'nın temsil ettiği siyasî anlayışın eleştirisi olarak kalmayacak. Hareketteki öbür unsurları da farklı ölçülerde ilgilendiren genel birtakım ilkelerin açılmasını gerektirecektir.

Bu yazıda **Parti Bayrağı**'nın Temmuz 1979 sayısında yayımlanan Mao Zedung'la ilgili iki yazı üzerinde duracağız. Yazılar, özet olarak, Mao'nun tezlerinin «Marksizm-Leninizmle ortak hiçbir yanı bulunmayan» «anti-Marksist», «revizyonist», «küçük burjuva bir teori ve pratiğin ifadesi» olduğu temasını işlemektedir. Ayrıca Mao'nun laf cambazı, oportünizmin tipik simgesi, alçak, liberal, anarşist, Marksizm tüccarı, sofist, menşevik, Proudhon'cu, Buharinci, Titocu, Konfuçyuscu, Kautskyci v.b. olduğu da belirtilmişse de, bunlar üzerinde uzun boylu durmaya gerek yok.

Eleştirilerin gerekçeleri kısaca şunlardır: 1 — Sosyalist devrim proletaryanın tek başına iktidarına, demokratik halk devrimi Ise proletarya ile birlikte köylülük ve belki milli burjuvazinin iktidarına dayanır. Mao bunlardan ikincisini savunmuş, oradan proletarya diktatörlüğüne geçişi reddetmiştir. (s. 12-16) 2 — 1949'da kurulan devleti «tüm halkın devleti» ilan ederek devletin sınıfsal kökenini inkâr ve proletarya diktatörlüğünü reddetmiştir. (s. 16-23) 3 — Devrimden sonra dahi milli burjuvazinin ve KP dışındaki demokratik partilerin varlığını savunmuştur. (s. 23-48) 4 — Sosyalist inşa sürecinde toprak ağaları ve kapitalistleri yoketme değil, «ideolojik kalıba dökme» yöntemini seçmiştir. (s. 48-60) 5 — Yine aynı olgunun bir başka cephesi olarak, sosyalist toplumda burjuva unsurların varolacağını ileri sürmüş ve Rusya'da Kruşçev karşı-devrimini bununla açıklamıştır. (s. 67-70) 6 — Nihayet, bu siyasetlerin felsefî plandaki karşılığı olarak, diyalektiği karşıtların birliği ilkesine indirgemiş, niceliğin niteliğe dönüşmesi ve olumsuzlamanın olumsuzlanması ilkelerini reddetmiştir. (s. 63-88)

PB'nın bu sonuncu eleştiride anlattığı şey, Mao'ya göre, burjuvazi ile proletaryanın ebediyen birbiriyle yer değiştirerek yaşayacağı ve proletaryanın rakibini yokedip karşıtlığı aşması anlamında bir nitelik değişikliğinin gerçekleşmeyeceğidir. Eleştirinin bir bakıma en ilginç ögesi budur. Tartışma boyunca yer yer olguların çarpıtılması, yer yer bazı olguların açıkça kavranamaması şeklinde kendini gösteren garip mantık sakatlığını en açık biçimde burada görüyoruz. Bu nedenle değerlendirmemize buradan başlayacağız. PB'na göre:

> «(Mao Zedung) sınıflar ortadan kalkıncaya kadar ve proletarya varlığını sürdürdüğü müddetçe burjuvazinin de toplumda olması gerektiğini söylüyor. Ve şöyle diyor: «Burjuvazi olmadan proletarya olmaz, proletarya olmadan burjuvazi olmaz.» Oysa proletarya, sınıf olarak burjuvaziyi, ekonomik sistem olarak kapitalist özel mülkiyeti ve burjuvazinin siyasi rejimini, ideolojisini, kültürünü v.b. yoketmedikçe sosya-

lizmi inşa edemez, insanın insan tarafından sömürülmesine son veremez. İşte Mao Zedung bu tarihi zorunluluğu inkâr ediyor. O, **her zaman burjuvazi varolacak demekle,** kapitalizmin sonsuza kadar yaşayacağını ifade ediyor.» «Mao Zedung Düşüncesi'ne göre, eğer burjuvaziyle proletarya arasındaki çelişki yokedilecek olursa, sosyalist toplumdaki çelişkiler de biter, böylece toplumsal gelişme durur, toplumun ilerlemesi sona erer; Bunun için de, toplumun gelişmesini sağlamak gerektiği iddia edilir, dolayısıyla da **burjuvaziyle proletarya arasındaki çelişmenin ilelebet yaşaması** zorunluluğu üzerinde durulur.» (s. 67, abç.)

Çin Devrimi hakkında en küçük bir bilgisi olan herkes bilir ki, altı çizili fikirler ne Mao ne de ÇKP tarafından hiçbir tarihte savunulmamıştır. Aksine dönem dönem burjuva unsurlara karşı sa'dırı kampanyaları açılmış (1951, 1957, 1966, 1975 v.b.), tüm burjuva unsurların süreç içinde yokedilmesi gereği vurgulanmıştır. Burjuvazinin ilelebet yaşamasını savunmak diye bir şey sözkonusu değildir.

Ne var ki, PB'nın, açıkça olgulara ters düşen bir şekilde bu tezleri Mao'ya atfederken içtenlikli olduğuna inanıyoruz. «Burjuvazi olmadan proletarya olmaz proletarya olmadan burjuvazi olmaz» denmiştir ve PB bundan, basit bir akılyürütmeyle, burjuvazinin yaşamasının savunulduğu sonucunu çıkarmaktadır. PB'nın çıkardığı sonuç Mao'nun fiilen savunduğu tezlerin tam tersi ise, bu olsa olsa Mao'nun kendi laflarıyla çelişen bir oportünist olduğunu gösterir.

Ya da PB'nın bazı şeyleri anlayamadığını.

Mao'nun (ve Marx'ın ve Lenin'in) «Burjuvazi olmadan proletarya, proletarya olmadan burjuvazi olmaz» sözünden çıkardıkları sonuç, burjuvazinin ilelebet yaşaması değil, **ikisinin ancak birlikte yokedilebilecekleri,** proletarya yokedilmedikçe burjuvazinin gerçek anlamda yokolmayacağı, yüz defa yokedilse her seferinde daha güçlü olarak hortlayacağıdır. Tıpkı serflik ve toprak köleliği yokedilmedikçe toprak ağalığının nesnel temelinin yokolmayacağı gibi. PB'nın neden bu çok basit sonucu çıkaramadığı, **kavrayamadığı** üzerinde dikkatle düşünmek gerekir. Bu sorunun cevabını aramak, PB'nın temsil ettiği siyasi anlayışın özünü ve genelde Sosyalist Hareketi malûl eden birtakım önemli sorunları kavramakla birdir.

Çözümlemeye önce oldukça soyut bir düzeyde başlayacağız. Bunun bir gerekçesi, PB'nın Mao'ya karşı nihaî kanıtlarını felsefe alanında getirmesi, en genel eleştirisini o alanda yapmasıdır. Getirilen kanıtların diyalektik anlayışla ilgisi olmayan boş laflar olduğunun gösterilmesi bu nedenle önemlidir. Ama bundan da önemli olan, diyalektiğin ilkelerine soyut olarak ifade edilen bakış açısının, olayları değerlendirme yönteminin, en pratik ve somut olayları kavramakta nasıl vazgeçilmez nitelikte olduğunu; buradaki sakatlıkların en güncel pratik sorunların kavranışında nasıl terslikler doğuracağını göstermektedir. Bundan dolayı PB'nı ve farklı ölçülerde tüm Hareketi ilgilendiren en genel eleştirileri diyalektik alanında yapmak ve «bu soyut lafları geçelim de asıl ne demek istiyor ona bakalım» anlayışından sıyrılmak gerekir.

DİYALEKTİĞİN İLKELERİ

Diyalektik düşünce, olayları **ilişkileri içinde** kavramayı, zıtlık ve çelişkileri birer **ilişki** olarak değerlendirmeyi gerektirir. Diyalektiğin öteki bütün ilkeleri bu temelden türer ve bu temelden soyutlandığında, hiçbir anlamı olmayan metafizik aptallıklar haline gelirler.

Gerçekliği ve özellikle toplumsal gerçekliği oluşturan her öge, kendisi gibi pek çok sayıda öge arasındaki karmaşık ilişkilerden oluşan bir ilişkiler sistemi, bir **ilişki platformu** içinde anlam taşır. Örneğin birtakım insan'arın «proleter», «burjuva», «Türk», «Kürt» v.b. kategoriler oluşturması, böyle bir ilişkiler sisteminden bağımsız olarak düşünülemez. Bu insanlar, ilişkiler sisteminden bağımsız olarak düşünülemez. Bu insanlar, ilişkiler sisteminin dışında, «proleter», «burjuva» v.b. değil, düpedüz iki ayaklı hayvanlardır.

İki ayaklı hayvanı pro'eter bir insan yapan toplumsal ilişkiler nedir? Herhalde çalışmak (emekçi olmak) değil: ormanda sürü halinde yaşayan ilkel insanlar da çalışır, kölelerle uşaklar da çalışır, burjuva da canı isterse evinde oturup çalışır, özgür komünist insanlar da çalışır. Marx'a göre pro'eterliğin koşulları şunlardır: 1 — Emekçinin çalışabilmek için emeğini para karşılığında **birilerine** satmak zorunda olması, kendisine emeği karşılığında para vereçek **birilerini** bulamadıkça çalışamaması; 2 — Dolayısıyla kendi emeğinin bir bütün olarak kontrolüne sahip olamaması, emeğinin kendisine değil, **kendisine ücret veren kişilere** ait olması; 3 — Dolayısıyla üretimin ve bir bütün o'arak toplumun ve insanlığın kontrolü, yönlendirilmesi ve tarih içinde geliştirilmesi işinin fiilen çalışan insanların dışında **başka insanlara** ait olması, işçinin bu süreçte bir araç, bir «kol gücü» olarak kullanılması. Bu anlamda, bir çeşit kö'elik olan proleterlik, köleleri yönetecek bir sınıfla ilişkisi dışında düşünülemez. Marx'ın ve Mao'nun «burjuvazi olmadan proletarya olmaz, proletarya olmadan burjuvazi olmaz» derken anlattıkları budur.

Aynı ilişki platformunun ögeleri olan kutuplar arasında şüphesiz derin karşıtlıklar ve mücadeleler olabilir. Olması da zorundur. Ancak bu karşıtlıklar da yine içinde varoldukları ilişki platformu dışında ele alınamazlar. Hele iki olay arasında uzlaşmaz bir karşıtlık teşhis ediyorsak, bu demektir ki karşıtlık tesadüfen olan bir şey değildir, her iki olayın da doğasında olan, onların varlıklarını tanımlayan, zorunlu bir karşıtlıktır. Yani her iki olayı da bu karşıtlıktan ve **dolayısıyla karşıtıyla ilişkisinden** soyutlayarak, bağımsız bir şey gibi tanımlayamayız. Bu ilişkinin dışında, tek başına düşünülebilen mutlak bir şey gibi alamayız.

İlişkiler sistemi içinde varolan bazı çelişkiler, sisteminin aslî bir ögesi olan, sistem sürdükçe varolacak çelişkilerdir. Bundan dolayı bu çelişkiler, kendi içlerinde iki zıt dinamiği barındıran çelişkiler olarak görülmelidir, bunlar bir yandan sistemi parçalama, yırtma, ilişkiyi koparma istidadını taşıyan birer istikrarsızlık unsuru ise; bir yandan da çelişkinin sürmesi, çelişkiyi doğuran ilişkiyi de sürekli yeniden-üreten bir düzen unsurudur. Burjuvazi ile proletarya arasında sürekli (bitmez, uzlaşmaz) bir çelişki vardır diyoruz.

Ama **proletaryanın proletarya kalacağı varsayıldığında,** —ki PB'nın mantığı böyledir— yukarıda 1, 2, 3 diye sıralanan temel ilişkilerden kolaylıkla çıkarılabileceği gibi, bu çelişkinin varabileceği tek yer şudur; emekçinin emeği karşılığında aldığı paranın artması, emekçinin emeğini daha kolay satması, üretimin tümü üzerinde daha çok söz sahibi olması, hatta toplumun yönetimine önemli oranlarda katılması. Proletarya yönetime fiilen ağırlığını koysa bile, bütün bu denilenlerde koşul, proleterlerin proleter kalması, yani burjuvazinin (iş ve ücret veren sınıfın, kö'e sahiplerinin) varlığını ve işlevini sürdürmesidir. Proletarya proletarya kaldığı sürece kendi zıddını, burjuvazyi sürekli yeniden üretir; burjuvazi de sürekli proletaryayı yeniden üretir. Mücadele, zıtların devamlı yer değiştirdiği bir dans havası içinde sürer gider. Proletarya kazara burjuva sınıfının topunu kırımdan geçirse, kendisine iş ve ücret verip emeği kendi hesabına kaydedecek bir sınıfın çok geçmeden hortlaması kaçınılmazdır.

Proleter eğer proleterse, işi birilerinden alıyor ve emeğini ona satıyor demektir. O «birilerinin» adı ne olursa o'sun (özel teşebbüs, devlet, «Komünist» parti, üretim birimi görevlileri v.b.) aralarında burjuva-proleter ilişkisi vardır. Kısa bir dönem için proleterler duruma hakim olsalar bile, ilişkinin mantığı bir süre sonra işveren kesimin tam hakimiyetini yeniden kurmasını gerektirir. Hem de iş ve ücret aldığı kaynakları darmadağın ederek kendi kendini sefalete ve kaosa sürüklemiş olan işçi sınıfının tam ve kayıtsız desteğiyle. Bu dönüşte işçi sınıfı belki eskiden sahip olmadığı birtakım maddi ve idari olanakları elde ederek «güçlenmiştir»; yeniden başa geçen burjuvazi de eski burjuvazi değildir. Ama işçi sınıfının mücadele şevki, sınıf bilinci, devrimci dinamiği, uzun süre onarılamayacak kadar kırılmıştır. İşçi sınıfı «karşıtına dönüşmüş», kendisini sömürenlere «muhtaç» olduğuna inanmış, onların destekçisi haline gelmiştir. Rusya ve Çin'de bugün olana; İngiltere, İtalya ve Almanya'da 1920'lerin, ABD'de 1930'ların büyük işçi mücadelelerinin ertesinde işçi sınıfının içine düştüğü pasifliğe bakmak yeter.

Çelişkinin aşılması, çelişkiyi bizzat kendi benlikleri içinde taşıyan iki tarafın her ikisinin ve aralarındaki ilişki platformunun, onları birer taraf (kutup, karşıt) olarak tanımlayan platformun aşılması ile olur. **Marklerden ayıran özgül bakış açısı budur.** Bunun somut **sist-Leninist siyasi hareketi öteki tüm siyasi hareket**-biçimlenişini aşağıda tartışacağız.

Şimdi, «diyalektiğin ilkeleri» denilen şeyleri bu perspektiften ele alalım.

1 — İşçi sınıfı eğer içinde varolduğu ilişki platformu içinde kavranırsa, **karşıtların birliği** olan, yani bizzat kendi içinde iki karşıt öge, ya da **çelişki** taşıyan bir olaydır; hem ilişki sisteminin bir parçasıdır, hem de onun karşıtı. Bu, düzenin kendi çelişkisinin (hem burjuva düzeni, hem de burjuva düzeninin karşıtı olan sınıfı kendi zorunlu olarak doğurduğu bir parçası olarak içinde taşıyor) düzenin bir ögesine yansımasıdır. İşçi sınıfı bu karşıtların birliği içinde vardır. Dolayısıyla bunlardan biri bir dönem ölçüsüz olarak ağır basarsa, bir dönem sonra ötekinin ortaya çıkıp durumu dengelemesi kaçınılmazdır —eğer ki işçi sınıfı işçi sınıfı olarak kalırsa—.

İşçi sınıfı uzlaşmaz çelişkiyi kendi bağrında taşır ve çelişkinin bir yönü yokedilince çelişkinin de aşılacağını sanmak hayal olur.

2 — **Nitelik sıçraması,** tez ile antitezden birinin yokolmasıyla değil, her ikisini ve aralarındaki ilişki/çelişki (birlik/karşıtlık) platformunu aşan bir başka ilişki platformunun kurulması demektir. Bu platformda artık burjuva bulunmadığı gibi, proleter de bulunmaz. Nicel'iksel dönüşümde esas, birbiriyle ilişki içindeki ögelerin aynı kalmasıdır: sadece bazıları artar, bazıları eksilir hatta geçici olarak yokolur, aradaki güç dengeleri değişir v.b.. Niteliksel dönüşümde bizzat ögelerin artık aynı ögeler olmadıkları görülür. Niceliğin niteliğe dönüşmesi derken anlatı'an şey, a) yeni bir ilişki platformuna geçmek için gereken dinamiğin, eski platformun **kendi iç çelişki ve mücadeleleri** olduğu, b) fakat dönüşüm sürecinde bir noktadan sonra artık o çelişkilerin yerini bambaşka ilişki/çelişkilerin alacağıdır.

3 — İşçi sınıfı bir yönüyle kapitalist düzenin olumsuzlanması, yani «anti»si, karşıtıdır. Fakat devrim ögesi bu olumsuzlamada değil, bunun ve bunda varsayılmış olan tez-antitez ilişkisinin olumsuzlanmasındadır. **Olumsuzlamanın olumsuzlanması** derken sözü edilen iki öge, a) hareket noktası olan olumsuzlama (düzen ilişkilerinden doğan çelişki) ve b) bunun aşılması ve artık o «anti»lik platformunda tanımlanmayan yeni bir olumluluğun inşasıdır.

Temeldeki fikir kavranmadığında bu ilkelerin nasıl anlamsız laflara dönüşeceği, PB'nın konuyu ele alışında çarpıcı bir biçimde ortaya çıkıyor.

PB'na göre olumsuzlamanın olumsuzlanması, «mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesidir» ve «Mao, bu tarihsel zorunluluktan 'kurtulmak için' bu yasayı reddediyor.» (s. 84) Boş laf bir yana bırakılırsa, söylenen nedir? Olumsuz (karşıt, düşman, kötü, mülksüzleştirici v.b.) bir unsur var, dolayısıyla yokedilmelidir (o'umsuzlanmalıdır). Çok basit: madem ki adam kötü, mücadele edip yokedersin. Mao mendeburu «somut olgu'ara dayanan» bu kadar açık bir gerçeğin «içinden sıyrılmaya çalışıyor». Anlatılan şeyin diyalektiğin olumsuzlamanın olumsuzlanması ilkesiyle ilgisi bile olmayan basit bir karşıtlık (antitez) mantığının olabildiğince metafizik bir örneği olduğu açıktır. Asıl ilginç olan, bu çok basit «düşmanı yokedelim» ilkesinin neden «olumsuzlamanın olumsuzlanması» gibi gizemli ve «ağır» teorik bir lafla ifade edilmek istendiğidir. Amaç teorik bir boşluğun «kutsal» laflarla örtülmesi midir sadece, yoksa daha da öte bir şey mi?

Nicelik-nitelik konusunda PB'nın iki ayrı yorum getirdiği göze çarpıyor.

a) Nicel değişiklik (evrim) yavaş ve dereceli, nitel değişiklik (devrim) ani ve sıçramalı olur.

> «Şeylerdeki yavaş değişiklikleri ifade eden nicel değişikliklerin, ani ve sıçramalı nitel değişikliğe yol açmadan, aritmetik toplamları sonucu, yavaş yavaş o şeyin ölmesi ve yeni bir şeyin doğması diye bir şey yoktur.» (s. 79)

Öyle olsun diyelim. Ama bu bize değişen **niteliğin** nasıl değiştiği konusunda bir şey söylemiyor. Değişim

yavaşsa evrim, hızlıysa devrim oluyor. Mao'nun deyimiyle «yemek lokma lokma yenirse» nicelik, bir lokmada yutulursa nitelik. İşte bu zavallı anlayışla.

«denebilir ki, (Mao'nun) iradesi dışında toplumda meydana gelen devrimci durumlar, ani ve sıçramalı dönüşümler, Mao'yu devrimci bir tarzda hareket etmeye zorlamıştır. Mao Zedung kendi fikirlerini esasta pratiğe uygulasaydı, onun devrimden yana olması da düşünülemezdi.» (s. 81)

Yani Mao yavaş, ama şartlar hızlı gidiyor. 50 yıllık mücadelesinde fikirlerini bir türlü pratiğe uygulayamayan adamcağıza insanın neredeyse acıyası geliyor.

b) PB'na göre nitelik değişikliği, aynı zamanda, iki zıt arasındaki mücadelede bir tarafın ötekini yokedip çelişkiyi ortadan kaldırmasıdır.

«Diyalektik düşünceye göre, mutlak olan, zıtlar arasındaki mücadeledir. Bu mücadele sonucu, herhangi bir şey içinde gelişen yeni zıt diğer zıddı inkâr eder. Ve çelişki çözülür, yeni bir nitelik ve onun içinde yeni çelişki ve çelişkinin yeni kutupları doğar.» (s. 67)

Anlatılan şudur: Örneğin Çarlığa karşı demokratik devrim yapılır; bu başarılınca bu kez burjuvazi temizlenir; sonra sıra köylüleri imha etmeye gelir; sonra ulusal azınlıklar halledilir; bu da bitince parti içinde temizlik başlar; bütün hizipler temizlenince de proletaryanın bayrağı «en yükseğe» çıkmış olur. Bu konuyu aşağıda uzun uzadıya tartışacağız. Ama anlaşılması imkânsız olan şey, burada ne anlamda bir «nitelik değişikliği» olduğudur. Olan şey sadece bir ögenin kendi dışındaki her ögeyi temizlemesidir. Oysa bazı ögelerin eksilmesi, olsa olsa, nicelik değişikliği olabilir. Eğer ögeler sabit veri kabul edilip, sadece bazılarının yokedilmesi tasarlanıyorsa, **niteliksel** dönüşüm nedir? Dönüşen nedir? Yoksa bu, Mao'ya atfedilen «ögeler aynı kalır» metafiziğinin en kaba örneği değil midir?

Karşıtların birliği konusuna gelince, PB'nın bu laftan tek anladığı şey, «geçici, koşullu ve izafi»lik konusundaki vurgudan (s. 72-74) da anlaşılacağı üzere, belli bir uzlaşma, ittifak ve işbirliği kavramıdır. Karşıtlar durum gerektirince birleşir, ama durum değişince, önce davranan parsayı toplar. Uzlaşmalar olur, ama esas olan uzlaşan karşıt ögelerin kendi öz çıkarları olup, uzun vadede karşıtların mücadelesi karşıtların birliğinden daha önemlidir. Karşıtların birliğini temel alan Mao, bu nedenle, sınıf uzlaşmacısıdır.

«Zıtlar arasında dengenin bulunduğunu söylemek (yani zıtların temeldeki birliğini savunmak — B.), sürekli ve mutlak mücadeleyi inkâr etmekle özdeştir.» (s. 74)

PB böyle diyor. Zıtların birliği kavramından bir kırıntının bile anlaşılmadığına bundan iyi bir kanıt bulmak zordur. Zıtların birliği demek, bir şeyin doğası içinde birbirine zıt ve **dolayısıyla birbiriyle sürekli mücadele eden** iki yanın bulunduğu demektir. Yani zıtların birliği ile çelişki aynı şeydir ve diyalektiğin ilk adımı bu olayı kavramaktan geçer; öteki tüm yasalar bundan türer. Bu anlaşılmayınca, zıtlık ve birlik birbirinden tamamen kopuk iki zıt kavram gibi değerlendirilir; değil mi ki iki şey ya zıttır ya birdir? Ve «zıtların birliği» lafı da, ustalar dediği için usulen kullanılacak, ama ne anlama geldiğine dair kimsenin bir şey bilmediği «kutsal» bir formül olup çıkar. Şöyle düpedüz komik sonuçlara varılır:

«Lenin, Mao'nun kastettiği şekilde zıtların birliği diyalektiğin ve evrenin temel yasasıdır demiyor. Lenin, zıtların birliği diyalektiğin özüdür diyor, ama temellerinden biri, başta gelen demiyor. Temellerinden biri, başta gelenlerden biri diyor.» (s. 75)

Özüdür demek Leninizm, temellerinden biri, başta gelen demek anti-leninizm ve ikisi arasındaki ayrımı «keşfetmek» de proletarya bayrağını yükseltmek olup, bunlar çok önemlidir!

Çuvai dolusu laf içinde anlatılan şey şu basit önermeden ibarettir: düşmanlarımızı temizlemek Marksizmdir; icabında bu işi daha rahat yapmak için bazı düşmanlarla anlaşıp işbirliği yaparız, ama nihai hedef onları da temizlemektir. O kadar. Bu anlayışta eşyanın ikili tabiatının, çelişkinin, birliğin özünde zıtlık, zıtlığın özünde birlik olduğunun, proletaryanın süreç içinde dönüşümünün, proleterliğin özündeki çelişkinin olumsuzlanmasının v.b. yeri yoktur. İlişki ve çelişki yoktur, biz ve düşmanlarımız vardır. Dönüşüm yoktur, iki ögeden birinin varlığı ya da imhası vardır. Diyalektik yoktur, metafizik bile denemeyecek bir mantık vardır. Ama bu anlayış, teorinin ve diyalektiğin yokoluşu olan bu anlayış, hiçbir zaman çıplak biçimiyle ortaya konamayacağı için, bunun esrarlı ve «kutsal» laflarla örtülmesi, bulandırılması, sanki bir teoriye dayanıyormuş havasına sokulması gerekir. Marksizm yoksulluğu, alabildiğine bir lâf kalabalığı içinde boğulmalıdır. Ve bu lâflar alabildiğince anlamdan uzak olmalıdır ki ifade ettikleri «felsefenin sefaleti» çıplak gözle görülmesin.

PB'nın «felsefi» lâflarına bundan fazla değinmeye gerek görmüyoruz. Ancak PB'nın tezlerinin eleştirisinin, sadece bunların **anlamsızlığını** teşhir etmekle tamamlanabileceğini sanmamak gerekir. İlk bakışta, en yüzeysel bir sağduyu süzgecinden bile geçmesi olanaksız gözüken anlamsızlıkları siyasi bir tartışmada kanıt diye öne sürmenin; ve üstelik son derece radikal bir siyasi tavır değişikliğinin **adeta başka tutunacak dal kalmamış gibi,** nihai gerekçesi ve kanıtı diye öne sürmenin şüphesiz önemli siyasi anlamları olmalıdır. Bu siyasi anlamları ortaya çıkarabilmek için, bir yandan PB'nın temsil ettiği siyasi anlayışın son yıllardaki tarihine ve yapısal hale gelen çıkmazlarına; bir yandan da, PB'dan bağımsız olarak, Mao Zedung'un ve Stalin'in Marksist-Leninist teori içindeki özgül konumlarına değinebilmek gerekecektir. Şuna inanıyoruz ki PB, Mao ve Stalin arasındaki tartışma götürmeyen teori ve pratik farkını doğru olarak kavramış, bunu yapmakla Sosyalist Harekete istemeden çok büyük bir hizmette bulunmuş ve kendi tavrını açıkça ayırım çizgisinin yanlış tarafından yana koymuştur. Bu ayırımın yapılabilmiş olması bile, bize bugün Mao'nun devrimci teori ve pratiğe tarihî katkılarını daha bir-iki yıl öncesine oranla çok daha sağlıklı bir şekilde de-

ğerlendirebilme —ve gerekirse eleştirebilme— imkânı vermektedir. Özellikle devrimci-demokratik halk cephesi ve bunun proletarya diktatörlüğü ile ilişkisi konularında yoğunlaşan bu katkıları bir başka yazıda inceleyeceğiz. Bunları tartıştığımızda, PB'nın kendisini bugün bulunduğu köşeye neden ve nasıl sıkıştırdığına dair bazı ipuçları da bulabileceğiz.

küçük

p.k. 701, izmir

eylül 1979 1 15 TL

bülent akarsu / nezih danyal

tarık günersel / ahmet güntan

gündüz kuzugüdenlioğlu / levent küey

fergun özelli / asım öztürk

halim yazıcı / salih yurttaş

DAĞITIM

Ankara: Bayraktar Kitapevi, Hat Hitapevi, Evrensel Kitapevi,

Remzi İnanç Toplum Yayınevi

İstanbul: Özgür Dağıtım

İzmir: Aydın Kitapevi, İleri Kitapevi

LUKE HODGKIN

Birikim 54-55/32

Politika ve Fiziksel Bilimler

Çeviren BÜLENT AKSOY

Doğruyu pratikten çıkar ve gene pratikle doğrula, pratikle geliştir. Algısal bilgiden yola çık ve o bilgiyi yaşayarak akli bilgiye doğru geliştir; sonra bu akli bilgiyi al ve onu, hem öznel dünyayı hem nesnel dünyayı değiştirmek için, devrimci pratiğin canlı bir kılavuzu haline getir.

Mao-Tse-Tung, «Pratik Üzerine»
(Seçme Eserler, I. 308)

Radical Science Journal dergisinin amacı bir bilim politikası geliştirmek. Politikaya karşı en çok direnen bilimler hep fiziksel bilimler olmuştur, özellikle matematik. Bu yazıda bu soruna eğilmek istiyorum İlkin bilinen, eski bir güçlük var karşımızda. Matematik kendi pratiğiyle kesin —hattâ katı— bir fikir geliştiren en eski bilimdir, öyle ki, matematiğin bilimselliği, 2, 500 yıl sonra, doğal olduğu kadar tarihî olmayan bir özellik gibi görünmeye başlamıştır. Matematiğin tarihinde toplumsal belirleyicilerin de bulunması gerektiği fikri Marksistlerce bile saçma bir fikir sayılmıştır.

Oysa biz politikadan, dolayısıyla günümüz toplumundaki bilimden söz edeceğiz. Simon Pickvance'ın biyolojide uyguladığı analize benzer bir analizi matematikte uygulayabilseydik, değindiğim güçlüğün bir önemi kalmazdı. Çoğu zaman teorik fiziğin, bazen de başka bilimlerin işe karıştığı yerde ben, genel bir terim olarak, «matematik» terimini kullanıyorum; siz de uğraştığınız bilim dalını bu bağlamda düşünebilirsiniz. Söylemek istediğim şey, sınaî üretimin Marksist tablosunu örnek aldığımızda «bilimsel bilginin üretim ilişkileri»ni anlamamamızı sağlayan iş sürecinin incelenmesidir Bilim adamının verdiği ürünün işbölümünün sınırlarıyla, hiyerarşilerle, iş disipliniyle nasıl denetlendiği böyle bir analizle açıklanabilir. Ama bu da gene, matematikte, özellikle matematiğin benim üniversitede, öğretim ve araştırma alanlarında çok yakından tanıdığım bölümünde, daha güç olan bir şeydir. Öğretim ve araştırma bireysel çalışmalardır, insanların birbirlerinden öyle pek etkilenmelerini gerektirmez; «örgütlenme» gibi toplumsal ilişkiler işin içine açıkça girdiği zaman da bilim dışına düşmüş sayılırlar. Yaşadığım hayatın, uğraşımın ve kendileriyle tartıştığım arkadaşlarımın uğraşlarının özellikleri, varoluşumuzu belirleyen toplumsal ilişkiler ile bilimin birbirlerinden bağımsız alanlar olarak görülmesine yo açıyor; iyi öğretimin ya da iyi araştırmanın nasıl artan bir baskı altında yapıldığının farkında olan ve bu çalışmaların piyasa değerini bilen sendikacılar için bile böyle bu.

Öyleyse işe nerden başlayacağız? Matematiğin kendi pratiği konusunda eleştirel yönü gittikçe ağır basan bir düşünce açısı gelişmeye başlıyor. Bu alanda çalışan kimseler bu açının bir anlamı olduğunu,* matematiğin birbiri üstüne yığılmış genellemelerle titizlikle kurulmuş, doğrunun billûrlaştığı aşılmaz bir dağ değil, bir yanılgı alanı, bir çatışan fikirler alanı, bir belirsizlik alanı, kendi gelişmesi içinde sürekli bir doğruya yaklaşma ve oranlama alanı olduğunu ilk gören kimselerdir. Bu bakımdan başkaları kabul etmese bile matematikçiler, matematik işlemini bir yoldan yaptıklarını, ama başka bir yoldan da yapabileceklerini kabul ederler Örneğin Leibniz'den (1680) 19. yüzyılın sonlarına kadar «bölünemeyecek kadar küçük nicelikler»den söz edebiliyorduk. Daha sonra bu saçma, çelişik, kabul edilmemesi gereken bir şey oldu. Şimdiyse, 1965'den, yani Abraham Robinson'un* eserinden bu yana, Leibniz ve öğrencilerinin bilim adına saygıdeğer bir iş yaptıkları kabul ediliyor. Birçok örnekten sadece biridir bu. Ne var ki bu gerçeği kabul edenler bile, matematikte meydana gelen değişme ve çatışmaların toplumsal belirleyicileri olması gerektiği fikrini zorlama bir fikir sayarlar. Örnek verdiğim eserin özellikleri gözönüne alınırsa, toplumsal formasyon nasıl işe karışabilir?

Politik strateji sorunlarıyla uğraşırken aynı zamanda bu gibi sorunlar üzerinde de düşünen kimseler sadece Marksistlerdir (onların da pek azıdır). Bu iki perspektifi her yönüyle birleştirmek gerektiğine inandığımdan, «matematiğin bilimselliği» soyutlamasını çürütebilmek ve onu modern politik bir bağlam içine yerleştirebilmek için, kendi bilimsel pratik anlayışıma olduğu kadar Marksist yazarlara da ağırlık verdim. «Marksistlere göre,

* I. Lakatos'un ilk eserlerinden biri bu alanda bir temel eserdir; Lakatos'un eseri, neyi açıkladığını çok iyi bildiği için, hem kolaylıkla okunabilecek hem de bilimsel yönden saygıdeğer ve inandırıcı bir kitaptır. Bkz. **Proofs and Refutations.**

* Robinson, (dx) gibi bölünemeyecek kadar küçük niceliklerin serbestçe kullanılmasının klasik mekanikte olduğu gibi çelişkilere yol açmayacağını ispatlamıştır.

ideoloji demek...» gibi birtakım dogmatik önermeler kurduğum ilk taslağıma gelen eleştirilerle birlikte, —bu önermelerin tezimde önemli bir yeri vardır— Marksist tartışmalara, örneğin «ideoloji»nin anlamı ve nasıl üretildiği konusunda yapılan tartışmalara da bakmak gereğini duydum. Yapılan eleştirilerde, benden çok farklı düşünen iyi Marksistler olduğu da hatırlatılmıştı bana. Böylece, kendi görüşlerimi savunmaya çalışırken, 20'lerde Gramsci, Bukharin ve öteki düşünürlerin, bugünse Althusser ve yandaşları ile onlara karşı çıkanların yaptıkları tartışmaların altında yatan politikayı gördüm. Geçmiş tartışmaların günümüz pratiğindeki görüşlerimize ışık tutabileceği inancıyla, yazımda bu politikaya yer vermeye çalıştım; bu arada, yeri geldikçe, pratiğin ölçütünü geçmiş Marksistlerin görüşlerini yargılamak ve eleştirmek için de kullandım.

Bukharin ve arkadaşlarının yazdıkları Sovyet yazılarının *Science at the Cross Roads* adıyla yayımlandığı 1931 Londra konferansı özellikle bilim adamları için önemli bir katkı sayılmalıdır. Matematikçi Colman'ın yazdığı yazı Marksist bilim analizlerinin güçlü ve zayıf yanlarının özellikle iyi bir örneğidir; bu çalışma, benim bu yazımın da temeli olan, BSSRS konferansında yaptığım «Sosyalist Bir Bilim Var Mıdır?» başlıklı konuşmanın da, bu yazının ilk taslağının da odak noktası oldu Batı Matematiğinin o dönemdeki zayıf yönlerini ele alıyor, özellikle, matematik problemlerinin cevaplarını hesaplamak için etkili yöntemler olmadığını söylüyordu Colman. Bu eksikliklerin üretim güçleri üzerinde bir fren etkisi yapacağını, bunun da Batı ekonomilerinin durgunluğunu artıracağını görebiliyordu. Sonuç olarak da, «sosyalist düzende», yani Sovyetler Birliği'nde matematikte yeni bir hesap yöntemi bulunacağını ileri sürüyordu.

Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'nda kapitalist üretim alabildiğine genişlerken bilgisayarlara bağlı yeni bir matematik doğdu. Bir raslantı mıydı bu? Yeni bilimin doğurduğu biçim ekonomik koşullardan bağımsız mıydı? Bu sorulara verilecek cevap, hiç şüphesiz, «hayır» olmalıdır; ama daha somut bir şey söyleyemez miyiz? Günümüz kapitalizminde özel olarak matematiğin, genel olarak da bilimin yeri konusunda nasıl bir fikir veriyor bize bu?

Bu yazının büyük bir bölümünü gün ışığına çıkarmak istediğimiz bu konulara ayırdık. Ancak, şimdiye kadarki deneylerimden biliyorum ki, bu konular kalın bir sis perdesiyle kaplı. Modern kapitalizmde bilimin bir temel öge olarak taşıdığı önem dikkate alınırsa, o sisin durduğu yerde durmasına izin verebileceğimizi de sanmıyorum Bana yöneltilen ya da yöneltilebilecek başka eleştirilere bir cevap olarak şunu da eklemem gerekir ki, bu sis dağıtma işi, yani «kapitalist bilim»in ve onun politikasının niteliğini gözönüne serme çabası, bilim işçilerinin bugün kapitalizmle, emperyalizmle ve devletle bir uşak/efendi ilişkisi kuran bilime karşı verdikleri atölye mücadelelerinden, ona karşı yürüttükleri kampanyalardan ayrı düşünülemez. Aynı hareketin aynı yola başvuran bir parçasıdır bu; bunun bu şekilde değerlendirileceğini umarım.

BİLİMİN ÖZERKLİĞİ

«Bilimin özerkliği» sorunu yalnız bu dergi için değil, genel olarak sol için gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Kimi yazarlar toplumsal olmayan, tarafsız bir bilimsel bilgi fikrine karşı çıkarlarken (Simon Pickvance, Brian Easlea, Bob Young* örneğin) ya da bilimsel teorilerin ekonomik «temel»le belirlendiğini göstermeye çalışırlarken (Sohn-Rethel, *Radical Science Journal* 2/3); kimileri de, özü toplumsal formasyondan etkilenmeyen ve ancak bilim-dışı bir şeyin, *ideoloji*'nin (Althusser ve yandaşları) ya da *bilimcilik*'in (BSSRS'nin birçok sözcüsü, Jonathan Cooke'un *RSJ*'de yakında yayımlanacak bir yazısı) müdahalesiyle bozulan bir «bilim» —daha doğrusu bilimler— olduğunu söyleyerek onlara karşı çıkıyorlar. Althusser bu tavrın en sivri örneğini verir: «Bilim, en az Stalin'in üst-yapıya giremeyeceğini gösterdiği dil kadar üst-yapı kategorisi değildir artık.» *(Reading Capital,* s. 133) Sonra şöyle söyler: «Felsefenin sınırlarını belirlemek için çekilen bütün çizgiler bir temel çizgiye indirilebilir: bilimsel olanla ideolojik olan arasında çizilecek çizgiye..» *(Philosophie et philosophie spontanée des savants,* s. 50) Althusser çevresinde dönen tartışmalarla Althusser'in «bilim» ve «ideoloji»den ne anladığını daha iyi açıklayan bu önermeler (bu konuya tekrar döneceğim) Young ve Easlea'nin tavırlarının tam karşıtı sayılabilir Bu yazarlar «burjuva bilimi» ve «sosyalist bilim» terimlerinin kullanılamayacağını üstü kapalı bir dille söylerlerken, Althusser *For Marx*'da bu terimlere açıkça karşı çıkar. (Bu yazımın ilk biçimini sunduğum BSSRS konferansında da burjuva bilimi/sosyalist bilim ayrımının çok tartışma götürecek bir konu olduğu ortaya çıktı.) Ben, bilimin toplumsal formasyon'a sıkı sıkıya bağlı olduğunu, günümüz biliminin de açıklayabileceğimi umduğum ölçüler içinde *burjuva* olduğunu kabul eden tutumu savunmak istediğim için, ilkin bu fikirlerin Marksizmin mirası içinde geniş bir yer tuttuğunu belirtmem gerekir; bu tartışma, hiç değilse Engels'in *Anti-Dühring*'inden beri (1878) belli bir biçimde, dönem dönem sürüp gitmiştir. Örneğin Althusser yukardaki alıntıların ilkinde, sözgelimi, «Marksizme göre, insanlık tarihini açıklayan teori atom teorisi değildir; tam tersine, atom teorisi ve bütün bilimsel varsayımlar, bütün bilimsel kanılar birer üst-yapıdır.» *(Hapishane Defterleri,* s. 468) diyen Gramsci'yi, bilimi bir üst-yapı olarak gördüğü için, eleştirir. Oysa Bukharin, *Science at the Cross Roads* adlı kitapta kendine ayrılan bölümde, bugün örneğin bir Bob Young'ın kullanabileceği terimlerle konuşur:

* Bob Young'ın «Bilim Toplumsal İlişkilerdir» başlıklı yazısı **Radical Science Journal**'in 5. sayısında yayımlanacaktır.

Bilimin kendine yeterli olduğu fikri («bilim bilim içindir» fikri) çocuksu bir fikirdir: çocuksudur, çünkü işbölümünün alabildiğine yaygınlaştığı tek tek toplumsal görevlerin farklı tipler, psikolojiler, tutkular halinde billûrlaştığı (Schiller'in dediği gibi: «Bilim bir tanrıçadır, bir sağmal inek değil») ayrışmış bir toplum düzeninde çalışan meslekten bir bilim adamının ÖZNEL TUTKULARI ile, PRATİK yani büyük önem taşıyan böyle bir etkinliğin nesnel ve TOPLUMSAL ROLÜNÜ birbirine karıştırır. Toplumsal hayatın başka olayları gibi bilimin fetişleştirilmesi, bilime bağlı kategorilerin de tanrılaştırılması; toplumsal görevler arasındaki gözle görünür ilişkilerin işbölümüyle ortadan kaldırıldığı ve bu görevlerin üyelerinin bilincinde mutlak, egemen değerler olarak bölündüğü bir toplumun ideolojik refleksinin başka bir yöne kaydırılması demektir. (Science at the Crose Roads, s. 20.)

Bir başka deyişle, bilim, toplumdaki başka etkinlikler gibi pratik bir etkinlik, temsilcileri (Marx'ın dilinde bunun bir karşılığı da «taşıyıcılar») bilim adamı olan toplumsal bir görevdir. Mutlak bir değerin ekonomik, hukukî ve daha başka görevlerde olduğu gibi kendi ürünlerine ayrılması pratik insan etkinliğini insanî olmayan bir nesneye çevirir, yani onu fetişleştirir. Bukharin sadece bilimin özerkliğini reddetmiyor, bilimin özerkliğinin neden savunulduğunu da açıklıyor. Üstelik bunu, Marx'ın üretici emek ve meta mübadelesiyle ilgili analizine başvurarak, toplumsal işbölümü çerçevesinde, toplumsal işbölümünün insan pratiğini etkilediği çerçeve içinde yapıyor.

Günümüzdeki tartışmaları yerine oturtabilmek için otuzların tartışmalarına dönmek uygun olur; çünkü Marksistler arasında bilimin özerkliği konusunda o zaman da farklı görüşler olmakla birlikte —Stalin sözünü ettiğim iki görüşü de savunur görünüyordu—, bu sorun, bugün olduğu gibi başlıca sorun olmak tehlikesinden uzaktı. «Tehlike» diyorum, çünkü özerklik sorunu bugünkü konuluş biçimiyle politik bakımdan iyi bir çıkış noktası değildir. Hele soru soyut biçimde soruluyorsa ve bilimden anlaşılan şey eski Yunanlıların, Galileo'nin, Newton'un ve Einstein'ın «klasik» bilimiyse... Thomas Kuhn'un «bilimsel devrim» diye nitelediği dönemler hayranlık vericidir, ama tipik değildir; «büyük» bilim adamlarının eserleri, bilimsel eserin hiç de tipik olmayan örnekleridir. Ayrıca sosyalist tarihçilerin, büyük adamları, tarihin kurucuları sıfatıyla oturdukları tahttan indirip Danton ile Robespierre'e, Pitt ile Fox'a bakan gözlerini kalabalıklara, «baldırı çıplaklar»a ve Luddite'lere (19. yüzyılın başlarında İngiltere'de fabrikalarındaki makineleri kırarak koşullarını protesto eden işçiler Ç.N) çevirmelerinden sonra,* bu kadar sosyalist düşünürün bilimi anlamak için hâlâ büyük adamları, büyük adamların başarılarını anlamak gerektiğini düşünmeleri gariptir. Bugün yığınla bilim adamı, birbirieriyle ve işverenleriyle (bu işveren bazen bir kapitalist şirkettir, bazen de devlet ya da devletin bir organıdır) sıkı bir günlük ilişki içinde, genellikle «devrimci olmayan» bir çalışma yapıyor. Fikir tarihi çerçevesi içinde değil de, politik çerçeve içinde düşünürsek, bugün yürürlükte olan «Bilim»in temeli budur; (burada tezimizin vardığı sonuca atlarsak) içinde yaşadığımız toplumda bu temel üzerine kurulan bilim ancak burjuva bilimi olabilir.

Ama bu, tezimizin çok kabataslak bir özetidir. Ben ilkin «bilim», «ideoloji», «üretim» kategorilerinin, özellikle, bugün matematiğe dayanan değişik bilimsel pratiklere nasıl uygulandığını daha ayrıntılı biçimde ele alarak bu özeti açmak istiyorum. Bu kategorilerin, «özerklik» ve «burjuva bilimi» sorunlarında, bizi, yukarda tanımladığım farklı anlayışlara götürmesini nasıl değerlendirdiğimi anlatacağım; modern kapitalizmde bilimin (gene özellikle matematiğin) rolü konusunda da bazı sonuçlar çıkaracağım. «Galileo'nin teorileri yükselen burjuvazinin ideolojisini yansıtıyordu» gibi önermelere kesin bir anlam vermedikçe, buna benzer önermeler kurmaktan sakınacağım gibi bunlara karşı çıkmaktan da sakınacağım; buna karşılık, bugünü geçmişe, Ph. D Joe Bloggs'u Galileo'ye tercih edeceğim. Bu bakış açısı Bukharin'in *Science at the Cross Roads* adlı kitaptaki yazılarında zaten vardır; Gary Wersky'in kitabın giriş bölümünde dediği gibi, o dönemin yazarlarından öğreneceğimiz pek çok şey var.

BİLİM

«Bilim»i anlamak ve bundan politik olarak yararlanabilmek için, konunun hiç değilse bir ölçüde berraklaştırılması gerekir. Ne anlıyoruz bilimden? Bilim adamlarının yaptıkları işi mi yoksa o işin sonucunu mu? (yazı ile edebiyat arasındaki ayrımla karşılaştırın bunu örneğin). Althusser Marksist düşüncenin gene eski bir geleneğini özetlerken bilimsel (bazen de «teorik») *pratik*'e ve bilimsel *bilgi*'ye başvurur («Maddeci Diyalektik Üzerine», *For Marx*, s 167 ve devamı). Bilimsel pratikle üretici emek arasında bir benzeşlik kurar; bu benzeştirmeyi hammaddeler, aletler ve ürünler yönünden yapar; sonuçta ortaya çıkan ürün, daha sonra bilimsel pratiğin «hammaddeleri» ya da «aletleri» olarak kullanılabilecek olan bilimsel bilgidir.

Bilimin gerçekten *ne* olduğu sorusunu bir an ertelemiş olsak bile, bence değerli bir ayrım bu. Birtakım önermelerin bugün yapılan bilim analizinin bir parçası olamayacak kadar belirsiz ve genel olduğunu görmemiz için bir ölçüt veriyor bize. Ör-

* Eric Hobsbawm ile George Rude'un **Captain Swing**, Rude'un **Crowd in the French Revolution**, E.P. Thompson'un **Making of the English Working Class** adlı kitaplarını ve daha birçok eseri örnek verebilirim, hepsi de son yirmi yılda yayımlanmıştır.

neğin: «bilimden yararlanmak ya da onu kötüye kullanmak (eski tavır-BSSRS); «bilim doğrudan doğruya bir üretim gücü haline geliyor» (Azcarate, *Marxism Today* 1972-Marx'a bağlı); «bilim kendi içinde teknolojiye dönüşmüştür» (Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, s. 128); bütün bu önermelere bir anlam verip onu kabul edecek ya da reddedeceksek, daha geniş bir analiz yapmamız gerekir. (bir yazarın «sanayi», «ulus» ya da «toplum» gibi geniş anlamlı terimler kullanmasının, çoğu zaman, ileri sürdüğü tezin sosyolojik nitelikte olduğunu ve politik sorunlardan uzak durduğunu gösterdiğini hepimiz biliriz. Aynı ölçüyü «bilim» kelimesi için de uygulayabiliriz.)

Şimdi iki sorunumuz var: bilimsel pratiğin ve bilimsel bilginin toplumsal niteliğini incelemek. Önce bilimsel pratiği alalım; geçmişi ne kadar tartışmak istersek isteyelim, *bugün*, bilimsel bir eserin kuruluşunda toplumsal koşulların ezici bir rol oynadığı açıktır. Matematikci Bloggs'un tezi üzerin de çalışırken geçimini sağlaması, bir problemi ve o probleme nasıl eğileceğini «seçmesi», yeterince çalıştığına inandıktan sonra tezini yazıp vermesi... bütün bunlar Bloggs'un kendisiyle «doğa» ya da «matematik literatürü» arasındaki mücadelenin ayrı bir parçası değildir. Tersine, toplumsal ilerlemenin bir parçasıdır: «Bloggs'un Tezi» adını taşıyan ve çeşitli baskılara açık olan bu ürünün yapısına akademik denetmenler, sınıf arkadaşları, seminerlerde ya da toplantılarda kurulan ilişkiler (okul yönetimi, danışmanlar, rakipler), başka bir düzeyde de Bilimsel Araştırma Konseyi, IBM, NATO ve öteki para kaynakları müdahale ederler. (Ben iki «denetmen»in tezimi nasıl yazacağım konusunda, bana, birbiriyle taban tabana çelişen öğütler verdiklerini gördüm: matematikcilerin farklı değer sistemleriyle toplumsallaşmanın içice geçmesiydi bu.) «Katıksız» araştırma alanını bir yana bırakın sanayi ya da eğitim alanında çalışan bilim adamlarının sayısının çok yüksek olduğunu düşünürsek, bilimsel pratiğin bu örnekte kendini gösteren toplumsal niteliği çok daha açık biçimde ortaya çıkar. Sanayi ya da eğitim alanında yapılan pratiğin ne kadarının gerçekten bilimsel olduğu konusunda görüşlerimiz ayrılabilir; ama bu sonuyu ertelersek, Althusser'in bilimsel pratiğe toplumsal pratiğin bir «düzeyi» olarak değinirken kabul ettiğini düşündüğümüz önemli nokta, *bütün* bilimsel pratiğin toplumsal nitelikte olduğudur. Bu yüzden, bilim adamları yalnız insanlarla ilişkiler kurdukları, bir işte görevli oldukları, sigortaya para ödedikleri, politik görüşleri oldukları (ya da olmadıkları), yiyecek maddeleri, giyim eşyaları aldıkları, yiyip içtikleri, televizyon seyrettikleri için, değil, bilimsel pratiklerine gömüldükleri zaman da toplumsal varlıklar oldukları için, toplumsal varlıklardır: gerçekte bu çalışma, bir anlamda, her şeyi belirleyen bir çalışmadır.

Bu noktayı fazla vurguladığımı düşünebilirsiniz. Ama söylediklerim, çalışmayı hayatın genel belirleyicisi olarak gören Marx ve Engels'in söylediklerinin ılımlı bir tekrarı sadece:

> İş bölüşümü başlar başlamaz, herkese değiştiremeyeceği, belirli bir çalışma alanı düşer. Her insan ya bir avcı, balıkçı, çoban, ya da eleştirel eleştirmendir* (ya da bilim adamıdır), geçim imkânlarını yitirmemek için de öyle kalmak zorundadır. (...) Ortaya koyduğumuz ürünlerin denetimimizden kaçan ve bizi aşan nesnel bir güç haline gelmesi, umutlarımızı boşa çıkarması ve hesaplarımızı alt üst etmesi, günümüze kadarki tarihî gelişmenin en önemli etmenlerinden biridir (*Alman İdeolojisi*, s. 44-5)

Marx ve Engels'in fikirlerini uyarlarsak, üreticiyle ürettiği ürün arasında nasıl bir ilişki varsa, bilimsel pratikle bilimsel *bilgi* arasında da aynı ilişki vardır. Bilim adamı denklemleri çözmek için bir teorem, bir temel parçacık kurar, bir program uygular (genellikle, bu noktaya kadar başkalarıyla ortak bir çalışma halindedir); ama çalışma tamamlandıktan sonra bazen bedava, bazen (gizli tutulmuş ya da patent hakkı istenmişse) kısıtlı biçimde, bazen de yüksek fiyatla satılarak, başkalarının kullanımına sunulur. Sunulan çalışmayı kullananlar, onu «tüketirler», onu kendileri de öğrenmeye, anlamaya, geliştirmeye çalışırlar: kimi zaman sanayide, kimi zaman da bilimin bir başka alanında uygularlar. Böylece bilimsel bilgi gelişir ve onu üreten tek tek bilim adamlarını «aşan nesnel bir güç» haline gelir.

Bloggs'un tezi ve yayımlandığında (yayımlanırsa) «Bloggs'un Teoremi» haline gelebilir, bir şöhret için çeşitli iş teklifleri, davetler alabilir, kendini tanıtabilir. Teorem, örneğin, başka bir kimsenin yaptığı çok daha önemli bir çalışmanın özel bir parçası olarak tanınabilir. Uzaybilimde ya da tarım kimyasında önemli uygulamalar getirebilir ve Bloggs kendini birdenbire çok farklı meslektaşlar, çok farklı ilgiler ve çok farklı iş tasarıları arasında bulabilir. Bloggs'un tezi çürütülebilir ya da tez önemini yitirebilir. Bütün bunlar, Bloggs'un yaptığı çalışmayla bilimsel bilginin bütünselliği arasındaki karşılıklı alış-verişin sonuçlarıdır. Önceden bilinemezler, bilinemedikleri gibi bilim adamının dışında gerçekleşirler: ekonomideki düşüşler, savaşlar, kapitalizmin genel genişleme ve daralma döngüleri ve uzay yarışı gibi «olaylar» yüzünden bilim adamları için iş pazarlarının değişmesinde bu durum çok daha açık bir şekilde görülür. Üretimin başka süreçlerinde olduğu gibi, «toplum»un ihtiyaç duyduğu şey üründür, yani bilimsel bilgidir ve bu ürünün tek tek üreticileri uzun dönemde vazgeçilmez olmaktan çıkarlar.

Ne var ki, ortaya koyduğumuz bilimsel bilgi «bizi aşan bir güç» haline gelmekle birlikte, (benzeş biçimde üretilen) sermaye kadar toplumu aşan bir güç de *değildir;* böyle düşünmek hence, bilimsel bilgi anlamındaki «bilim»i üretildiği ve tüketildiği toplumdan ayrı görmeye çalışan kimselerin de-

* Marx, eleştirinin ve eleştirilerin tarihi yaptıklarını ileri süren Bruno Bauer'i kastediyor - Ç.N.

rin bir yanılgısıdır. Maddeci bir açıdan bakıldığında, bilim adamlarınca üretilen bilgi, başka bilim adamlarının pratikleri içinde öğrenilmediği, anlaşılmadığı, uygulanmadığı, dönüştürülmediği sürece, varolamaz. Çünkü biliyoruz ki bilimsel doğrular, genel olarak, tıpkı fizik yasaları gibi yeni yeni yasalarla aşılabilecek (supersede), onlarla bütünleştirilebilecek *görece* doğrulardır; hattâ daha genel olarak alırsak, bilimsel doğrular, hangi nedenle olursa olsun onları kullanmak ihtiyacını duyan insanlarca da aşılır ve yeni doğrularla bütünleştirilir. Sermaye ile kurduğum bu benzeşliği daha da genişletmek isteğini duyuyorum; çünkü tıpkı sermaye gibi bilim de «büyümek» için yayılmak zorundadır, hattâ denebilir ki, varolabilmek için büyümek zorundadır.*

Bilimsel bilginin doğru bilgi sayıldığı süreç de toplumsal bir süreçtir. Marksistler bu fikri, bence, burjuva sosyoloji bilgisi içindeki kaynakları ne olursa olsun, bilim adamlarının yaptıkları işin ve ürettikleri bilginin politik yanıyla anlaşılmasının bir *koşulu* saymalıdırlar. Bizim kafamızdaki bilimsel doğru, o doğrunun sınanma ve kanıtlanma biçimleri kurumlarda, özellikle öğrenim kurumlarında öğrenilir ve oralardan topluma yayılır; bu kurumlar da toplumdan topluma büyük değişiklikler gösterirler. Bilimsel bir çalışmayı doğrulamak için elimizde bulunan iki temel ölçüyü dile getiren «yararlı» ve «doğru sonucu buldum» sözleri bile (ki bunlar da çok farklı şeylerdir) kurumlarda toplumsal değerlerle tanımlanır. Bir diferansiyel denklemin «çözümü» bir matematikçi için başka, matematikçinin söylediği şeyle öğrendiği öteki konular arasında bir bağlantı kurmaya çalışan bir mühendislik öğrencisi için başka, mühendis olarak çalışan bir kimse için gene başka bir anlam taşır. Denklemin çözümü, öğretimdeki farklı yaklaşımlar yüzünden, Fransa ve İngiltere'deki mühendislik öğrencileri için de başka başka anlamlar taşıyabilir Görüldüğü gibi, öğrenciler ancak taraflı sonuçları öğreniyorlar (yalnız öğrenciler mi?), ama bunları kullanıyorlar da, işte bu kullanış matematiğin toplumsal pratiğinin bir parçasıdır. Bu yüzden bilimsel bilginin nitelik değiştirmesinin önemli etkenleri vardır, yerel özelliklerin, değişik kültürlerin bile bu değişiklikte bir payı vardır. Toplumsal kurumların kazanılmış bilgi üzerindeki belirleyici etkisi bilim adamlarınca da *bilinir;* A. Princeton'da, Grenoble'da, Warwick'de çalışır, dolayısıyla bir diferansiyel denklemini belli bir biçimde görür, hattâ o denklemi gene belli bir biçimde «doğrular». Ancak, bu bilgi, bilim adamlarının kısıtlı çevresi dışına çıkmaz, bu çevrenin dışında kalanlarsa soyut bir «doğru» üzerinde evrensel bir anlaşma olduğuna inanmaya devam ederler; onlara okulda, özellikle matematik dersinde *öğretilmiş* bir şeydir bu. Wittgenstein'in dediği gibi: «Çocuklarımıza yalnız hesap pratiği verilmiyor, hesaplama işleminde yapacakları yanlışlık için benimseyecekleri tutum da öğretiliyor.» *(Remarks on the Foundations of Mathematics,* C-40). Böyle bir kavrayışla yaşamayı, bilimsel bilgi anlayışımızı bu temele oturtmayı öğrenmek, öğrenmenin toplumsallaşmak demek olduğunu öğrenmek zorundayız.

* Birikimini tamamlamadan yayılan «durgun» bilimin karşıt örnekleri vardır; ezberletilerek öğretilen ve uzun bir dönem içinde öğretmenden öğrenciye aktarılan bilimdir bu. Kurduğumuz benzeşlik burada bozuluyor ve konuyu daha iyi araştırmak gerekiyor. Ama bu, tabii, 1800'den sonraki bilime uygulanamaz.

İDEOLOJİ

Buraya kadar, bilim konusunda düşünmenin bir yönü üzerinde, bilimin toplumsal pratiği üzerinde durmaya çalıştık. Bunu yaparken süreç ile ürün arasındaki farkı gördük; sonra da, yalnız bilim üretimi sürecinin değil, ürünün kendisinin de toplumsal olduğunu ileri sürdük. Söylenmesi gerekli bir şey miydi bu? Yazımın başına aldığım satırlar yoldaşların bile söylediklerimizin tersini düşündüklerini gösteriyor. Oysa bu nokta, bence, *bu* tartışmanın gerçekten bitmesi gereken nokta; çünkü bilimsel pratiğin ve bilimsel bilginin toplumsal nitelik taşıdığını bir kez kabul etmişsek, onların bir bütün olarak toplumsal formasyona bağlı olduklarını ve sonunda (bu «sonunda» kelimesi ne anlama gelirse gelsin) o toplumsal formasyonun sınıfsal niteliğiyle belirlendiklerini de biliriz. Dolayısıyla bilime politik müdahale yapılabileceğini kabul ederiz; bunun klasik örnekleri (30'lardaki, 40'lardaki Sovyetler Birliği) kötü bir müdahalenin örnekleri olmuşsa, bu, hiçbir müdahale yapılamayacağının ve yapılmaması gerektiğinin *önsel* (apriori) nedeni olamaz.

Amacımızın (makine nasıl çalışır, gibi) doğrudan doğruya akademik bir tartışmaya değil, (sorunu değişim yönünden değerlendiren) politik bir tartışmaya girmek olduğunu bilerek, günümüz toplumunda varolduğu biçimiyle, bilim politikasını kaldığımız yerden tartışmaya devam etmek daha yararlı olacak. Önce, çok sık kullanılan «ideoloji» kelimesinden başlayalım. İdeolojik midir bilim? Yoksa sadece bir ölçüde ideolojik midir? Önemli midir bu fark? *Alman İdeolojisi*'nden 130 yıl sonra Marksistler hâlâ bu terimin (ideolojinin) anlamını tartışıyorlar; bu soruya verilebilecek geçici cevaplardan biri, bilimin günümüzde politik olduğunu söyleyip işin içinden çıkmak ve politika yapmaktır. Bu, sorunu fazlasıyla basitleştirmek olur sanırım (ben okulun, fabrikanın, hattâ polisin ortak özelliklerini tanırken aralarında bir ayrım yapmak istediğimizi kabul ediyorum); bilimin *nasıl* politik olduğunu anlatırken, biz, «ideoloji»yi bilimin politikleşme yollarından biri olarak tanımlayacağız.

Alman İdeolojisi'nde «ideoloji» sözü, sınıf tavrıyla çarpıtılmış, düzmece fikirler için kullanılır. Gramsci bu görüşün sakat yönlerini belki ilk kez açıkça gören düşünürdü; Gramsci, ayrıca, bu ta-

nımın Marx'ın *Politik Ekonomininin Eleştirisine Önsöz*'de sözünü ettiği ideolojiyle* bağdaşmadığını da belirtmiş ve Marx'a karşı, ideolojinin, insanların dünyadaki durumlarını toplu olarak düşünebildikleri *tek* toplumsal temel olduğu («doğru» luğun ya da «düzmece»liğin konuyla bir ilgisi yoktu) görüşünü getirmeye çalışmıştı.

> [Pek çok kimse] insanların temel çelişkileri ideoloji düzeyinde kavradıklarını ileri süren tezin psikolojik ya da ahlakî değil, yapısal ve epistemolojik nitelikte olduğunu unutur ve politikayı, dolayısıyla tarihi bir hüner yarışı, bir el çabukluğu olarak görmek alışkanlığını kazanır. *(Hapishane Defterleri*, s. 164)

> «İdeoloji»nin kendisi Marksizmin terimleriyle, tarihî açıdan bir üst-yapı olarak analiz edilmelidir. Belli bir yapının gerekli üst-yapısına da, belli bireylerin keyfî hayallerine de ideoloji dendiği için (hiç de raslansal bir şey değildir bu), ideolojileri değerlendirirken, öyle sanıyorum ki, bizi yanıltabilecek bir öge var. Kelimenin kötü anlamı yaygınlaşmıştır, çünkü ideoloji kavramının teorik analizi değişmiş, özelliğini yitirmiştir. (s. 376, düzeltilmiş çeviri)

Aslında, «ideoloji» kelimesini *çarpık* toplumsal fikir sistemleri için kullanmaktan vazgeçmek istemiyorsak, çarpıtılmamış sayılan toplumsal fikir sistemleri için de bir kelime bulmamız gerekir. O zaman da ahlâkî ve politik suçlamadan kaçınmak güçleşir. İdeolojilerin devrimci hareketlerin temeli olarak oynadığı role (İngiltere'deki Püriten hareket, Fransa'daki rasyonalizm, 19. yüzyılın sonlarındaki mekanik maddecilik/mekanik bilimcilik, sosyal demokrat işçi sınıfı) ve her sosyalist hareketin sloganlar, broşürler, kararlar ve konuşmalar gibi ideolojik «silâhlar»la bağlı olmasına karşın üstelik.

Bu noktada, gene, oldukça gelişmiş ama bence çok çelişik olan Althusser'in görüşüne dönmeliyiz. (Bu konuya tam bir açıklık getiren bir eleştiri için Geras'ın yazısına bkz., *New Left Review* 71). Kısaca söylersek, Althusser, Gramsci'nin ideolojinin *evrensel olduğu* yolundaki fikrine katılır; ama ideolojinin bıraktığı etkiyi bir çarpıtma olarak görür:

> İdeoloji belli bir toplumda tarihî bir varoluş ve tarihî bir rol yüklenmiş, kendi mantığını ve kesinliğini taşıyan ve yerine göre imgeler, mitler, fikirler ya da kavramlarla kendini gösteren bir yansımalar sistemidir (...) diyebiliriz ki, bir yansımalar sistemi olan ideoloji, ideolojide pratik ve toplumsal işlevin teorik işlevden (bilginin işlevi) daha önemli olmasıyla ayrılır. (For Marx, s. 231.)

> Bu yüzden, ideoloji Tarih'in rayından çıkması ya da raslansal ve anormal bir fazlalık üretmesi değildir. (s. 232)
> «Katıksız bilim», ancak onu ele geçiren, yakasına yapışan ya da pusuya yatıp onu gözleyen ideolojiden kendini kurtarabilirse varolur. Bu arınmanın ve kurtuluşun kaçınılmaz bedeli, ideolojinin kendisiyle, yani idealizmle sürekli olarak mücadele etmektir (...) s 170)
> İdeolojik bir önerme nesnesinden farklı bir gerçekliğin belirtisi olduğu gibi, nesnesine bağlı kaldığı ölçüde de düzmece olan bir önermedir. *(Philosophie et philosophie spontanée des savants*, s. 20.)

Althusser'in ideoloji konusunda takındığı, yalnız kendi düşüncesindeki gelişmelerle açıklanamayacak tavırların şaşırtıcı kapsamını gösterdiğini düşündüğüm için, bu alıntıları altalta sıraladım. Bilimi, getirdiği doğru'yla, toplumdan bağımsız bir etkinlik olarak göstermek üzere girişilmiş bir çabayı yansıtıyor bu sözler.

Demek ki ideoloji her toplumun (sosyalist toplumun da) gerekli bir parçasıdır— 2. alıntı; bir yansımalar sistemi kurduğu için, bilimsel pratiğe *benzer* bir topsumsal pratiktir (1. alıntı); aralarındaki tek fark, toplumsal işlevin *ne ölçüde* işe karıştığındadır (gene 1. alıntı). Bütün bunlar katılabileceğim, akla yatkın, uyarlı yargılar olarak görünüyor bana; aynı zamanda, Gramsci'nin yukarda belirttiğimiz tutumunun da geliştirilmiş bir biçimi. Ne var ki, ilk alıntıda yapılan ayrımın zayıf yönü («daha önemli» — hangi ölçeğe göre daha önemli?), ideolojiyle bilimin aynı toplumsal pratikler grubu içinde yer aldıkları sonucuna götürüyor bizi; Althusser, bilimi kurtarabilmek için (3. alıntı çok açıktır), bilimle ideolojiyi birleştiren çizgi üzerinde bir nokta seçip onu savunmak zorunda kalıyor. İdeoloji (toplumdaki ideoloji) teorisinin akla yatkınlığı, ideolojiyi bilime karşı gösterirken bütün akla yatkınlığını yitirip akla aykırı hale geliyor. Bunun da nedeni, «pratik-toplumsal» işlevin sona erdiği yerde bilimle ideoloji arasında çizilemeyecek bir sınır çizmeye çalışmasıdır. Bu çizgiye neden karşı olduğumu daha önceki bölümde belirtmiştim; burada vurgulamak istediğim tek nokta, bu tutumun, aynı anda hem geniş bir ideoloji anlayışı benimsenmesinin, hem de bilimin toplumsal formasyondan bağımsızlığının savunulmaya çalışılmasının *zorunlu sonucu* olduğudur.

Buraya kadar, uzun boylu açıklamalara girmeden, bilimin benim görüşüme göre ideolojik olduğunu söyledim. Ancak, Gramsci'den aldığım cümlelerden de açıkça anlaşılması gerekir ki, bununla, bilimin yanlış ve çarpık olduğunu ya da yönetici sınıfın çıkarlarına yaradığını söylemek istemiyorum Bilimin ideolojik olduğu önergesi geçmişte bu anlamda yorumlandı; o kadar ki Feynman, Monod, Eysenk ve Bloggs «ideolojik» eser veren kimseler olarak nitelendiler (hattâ bazı aşırı-

* Hukukî, politik, dinî, estetik ya da felsefî; kısacası, insanın bu çatışmanın (toplumsal devrim) bilincine vardığı ve uğrunda savaştığı ideolojik biçimler.

lar onları Sun gazetesine yakıştırdılar). Her eser gibi bilimsel bir eser de «pratiğin ideolojisi»* (pratiğin ideolojisi, yani o eserin neyin görüntüsü olduğu, bu görüntünün ne anlama geldiği, hangi sorunların ilginç olduğu ve bu sorunlara nasıl eğilirsek sonuç alacağımız... kısacası bilimsel etkinliğin karmaşık yansımaları) içinde yer alır. Bir takım bilim adamları arasında az çok paylaşılan bu ideoloji toplumsal etkenlerle belirlenir, ideoloji bilim adamının pratiğindeki seçimleri ve yönelimleri belirlediği gibi, ürettiği bilginin *türünü* de belirler. Bunun nasıl olduğunu bir sonraki bölümde daha özgül bir çerçeve içinde açıklayacağım.

Bilimsel pratiğin ideolojisi, hiç değilse günümüz koşullarında, bir burjuva ideolojisidir. Bununla söylemek istediğim şey şu: kapitalist toplumda bilim yapma etkinliğinin bireyler için kabul edilebilecek bir seçim olarak sunulmasının, bu ideolojinin bir işlevi olmasıdır. Kapitalizm politika, felsefe ve sanat alanlarında yarışan birtakım ideolojileri elinde bulundurmakla daha rahat yaşayacağına inanır; aynı durum, bilimsel pratiğin ideolojileri için de geçerlidir. (Gene geleneksel Marksist teorilerde, bu ideolojilerle yönetici sınıfın çeşitli «kesimleri» arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılır. Şu andaki konumuzla ilgili olmadığı için bu soruna hiç değinmeyeceğim.) Bugün, üniversitede matematik öğrencisiyseniz (ya da son 150 yılda matematik okumuşsanız), öğrendiğiniz en önemli konulardan biri de yüksek matematiktir (advanced calculus), ya da «analiz»dir. Öğrenciye öğretilebilecek güç teknikler de (buna güç denirse) bu alanda oluyor:

> 1. Yüksek matematikteki problemlerin (örneğin diferansiyel denklemleri, integral problemleri, minimum problemleri,...) *çözülebilirliğini* göstermek.
> 2. Çeşitli durumların çözüm yollarını bulmak, ya da tahmin etmek ya da yaklaşık değeri bulmak.

Bunlardan ikincisi geçmişte genellikle öğretilen bir konuydu. Bu konu, yaklaşık değeri bulmak için zekâya dayanan güç tekniklerden ve birtakım reçete formüllerden meydana geliyordu. Bölük pörçük olduğu için, çok kere anlaşılır nedenlerle sevilmiyordu: çünkü hem güç, hem de sıkıcıydı. 40'larda ve 50'lerdeki son teorik gelişmeler karşısında I. bölümün zevkle ve kolaylıkla bütün bir ders olarak öğretilebileceği anlaşılmaya başladı. Bu yönelişin en iyi ifadesi Cartan'ın *Differential Calculus* (1967) adlı eseridir. Cartan'ı «öğrenmiş» bir öğrenci soyut teoriyi çok iyi kavrar, *neden* belirli problemlerin çözülebildiğini ve bunu nasıl ispatlayacağını bilir.

Ama buna karşı kaçınılmaz olarak bir tepki doğdu. Öğrenciler probabilite teorisinde, mühendislikte, fizikte çok basit pratik problemlerini çözemediler. Somut olanı vurgulayan karşı-ideoloji (2 bölüm) daha sonra yayımlanan bazı ders kitaplarında kendini gösterdi, Dieudonne'un *Infinitesimal Calculus* (1968) adlı kitabı bunun en iyi örneğidir (kitabın adı bilinçli bir «tepki»yi yansıtıyor). Dieudonne eserin giriş bölümünde, Cartan gibi matematikçilerin yazdıkları ders kitaplarına açıkça saldırır:

> Bir ikinci sınıf ya da üçüncü sınıf öğrencisinin değişken değiştirmekle (change of variable) ya da kısmî integralle (integration by parts) didiştiğini gördüğünüz zaman, hele, bazen olduğu gibi, aynı öğrencinin, gene anlayamadığı gösterişli, anlamsız bir kuş diliyle bilgisizliğini ve beceriksizliğini örtüp göz boyamaya çalıştığını da görmüşseniz, irkilmekten başka bir şey yapamazsınız.
>
> En yeni fonksiyonel analizlere balıklama dalmak için klasik matematiği rafa kaldırmaya kalkmak, lâf kalabalığından başka sonuç vermeyecek, anlamsız bir çabadır.

Matematik öğretiminin pratiği, öğrenciyi üniversiteden koparan ideolojik matematik pratiği konusundaki bu oldukça ideolojik tezin iyi anlaşılması için, teknik terimleri çıkarmadım. Dieudonne de, Cartan da, Fransa'da ilgili bakanlıkça derslerin adamakıllı standartlaştırıldığı Fransız üniversite sistemine göre ders kitabı yazdıkları için, ideolojilerinin burjuva ideolojisinden başka bir şey olmadığından şüphe edilmemelidir. Buna rağmen, iki görüş birbiriyle yarış halinde; işte bu yarış, bu değişken yapı bugün bütün bilimlerin önemli bir özelliğidir.

Benim anladığım anlamdaki «bilim ideolojiktir» önermesiyle, aynı önermenin akla gelebilecek daha basit yorumları arasındaki bütün farklara rağmen, bilim adamlarının hâlâ şu tepkiyi gösterdiklerini görüyoruz: «peki, devrimden sonra da iki kere iki dört etmeyecek mi? 23 gene bir asal sayı* olmayacak mı? Bir tavşandaki kromozom sayısı gene (her ne kadarsa o kadar) olmayacak mı? (Bilimin, doğru cevabı seçme sistemine göre düzenlenmiş sınavlarla uyuşabilen en sıkıcı bölümlerinin nasıl bilimin bütünüymüş gibi düşünüldüğüne dikkat ediniz. Hayal gücümüzü biraz zorlayalım, sosyalist bir fizikçi de 1900 yılında şu soruyu sorabilirdi: nedensellik yasası devrimden sonra da geçerli olamayacak mı? Evet biliyoruz, belli sonuçlarda bulunan belli «doğru'lar» toplumsal formasyondaki, dil, kültür vb alanlarındaki değişikliklerle kolay kolay zedelenmez. Ama nedir bu «doğruluk»? Arşimet'in kürenin alanını bulduğu, 16. yüzyılda matematikçilerin ve mühendislerin onu yeni-

* Bu terim, Althusser'in «bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi» (Philosophie et philosophie spontanée des savants, s. 99) dediği şeye çok yakın bir anlam taşıyor.

* Asal sayı: 3, 7, 9 gibi kendisinden ve 1'den başka hiçbir sayıya kesirsiz bölünemeyecek olan sayılar - Ç.N.

den keşfettikleri, kürenin alanının da bugüne kadar geçen zaman içinde değişmediği yadsınamaz. Ama aslında değişen bir şey yok değildi. Arşimet, öteki Yunanlar kadar olmamakla birlikte, doğrunun aksiyomlarla ispatlandığı bir temel üzerinde çalışıyordu, ispatlama kuralları da kesin kurallardı. Bir kürenin yarıçapını da, alanını da bir *sayıyla ölçmek* imkânından yoksundu, çünkü «sayı» 1,2,3,... gibi sayılardan biriydi; uzunluk, alan ya da hacimse bir «nicelik»ti, yaklaşık değerler, ondalık değerler vb. yoktu. Bu yüzden, bugün Arşimet'in önermesini ya da elde ettiği sonucun ispatlanma biçimini, okulda öğrendiğiniz 4 πr^2 formülüne baktığınız zaman çok garip bulursunuz «Ancak benzer nicelikleri birbiriyle karşılaştırabileceğimiz» için, Arşimet'in önermesi bir kürenin alanının *ona yakın bir cismin alanına* eşit olduğunu çok çeşitli yollardan büyük bir yetkinlikle ispatlar.

Gelgelelim bunlar, bugün bizler gibi, π,$\sqrt{2}$ ve benzeri sayılara alışan, ispattan çok sonuca önem veren 16. yüzyıl mühendislerine de garip geliyordu. Böyle problemlerin pratik nedenlerle büyük ilgi uyandırdığı o dönemde Stevin, Arşimet'in çalışmasını genelleştirerek «fıçı biçimindeki kaplar»a uyguladı. Stevin «Antik» yöntemleri uygulayarak ispatın kanıtlarını gösterebileceğini, ancak bunun sıkıcı ve gereksiz bir iş olduğunu, çünkü daha basit sonuçlar için zaten bu ispat yöntemlerinin —ünlü «tüketme yöntemi»— method of exhaustion kullanıldığını açıkladı. Stevin bu yüzden bugün kolaylıkla anlaşılabilen, ama yetersiz kalan kanıtlarla bizim formüllerimize çok yakın formüller verir. Hernekadar bir kürenin alanının «değişmediği» söylenebilirse de, matematik pratiği öylesine köklü bir şekilde değişmiştir ki, bir alanın ifadesi ve ona inanmamızın nedenleri büsbütün farklı bir şey olmuştur. Çünkü nasıl kimya bütün bileşimlerin kimyasal formüllerinin listesine indirgenemezse, matematik de bir bilim olarak bir formüller listesine indirgenemez Bu bakımdan, Yunanlardan Rönesansa kadar «bir kürenin alan ifadesi»nin değişmesinin gerçek bir anlamı vardır; birçok şey gibi, matematik pratiğinin ideolojisi de değişen bir şeydir.

KURUMLAR

Bilimle ilgili politik düşüncenin odak noktası olan ideolojiden ayrılmak istiyorum artık. İdeoloji, kaçılmaması ya da gözden uzak tutulmaması gereken bir sorun; bunu böyle görmezsek, «bilimin tarafsızlığı» sorunu her yerde karşımıza çıkar. Ne var ki, günümüz toplumunda bilim konusundaki tek, hattâ en önemli sorun da değildir bu. Şimdi, ilk adım olarak, buraya kadar yaptığım gibi soruna ideoloji açısından bakmayı bırakarak, ideolojinin içinde barındığı toplumsal biçimlere, toplumsal kurumlara geçeceğim. Nitekim Galileo Katolik Kilisesi'yle karşı karşıya geldiğinde, sadece kendisi gibi düşünmeyen insanlarca kurulmuş bir örgüt değildi karşısındaki; onu işinden edebilecek, kitaplarını yasaklayabilecek ve ona işkence yapabilecek güçlü bir kurumla karşı karşıyaydı. Toplumun gerekli bir parçası olan ideoloji, —Galileo'nun öğrencilerinin ideolojisi de bunun dışında değildir— her şeyi kapsayabilecek nitelikte olmasa bile, böyle somut biçimler kazanabilir. Belirli kurumları «Devletin ideolojik aygıtları» olarak tanımlayan Althusser'in, işte burada, teoriye, tartışma götürse bile, önemli bir katkısı oldu (İdeolojik aygıtların karşısında polis, hapishaneler, ordu, Devlet bürokrasisi gibi genellikle Devlet'in *baskı* aygıtları olarak tanınan kurumlar vardır.) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* başlıklı yazısında, Althusser, önce bu kurumların adlarını verir: «eğitimsel DİA (ve özel çeşitli «Okullar»dan meydana gelen sistem); aile DİA'sı; hukukî DİA; politik DİA (içinde çeşitli partilerin de yer aldığı politik sistem);...» *(Lenin ve Felsefe,* s. 136-7).

Althusser burada, kendisinin de belirttiği gibi, ilkin Gramsci'nin değindiği önemli bir nokta üzerinde durur: yönetici sınıfın iktidarının tek ifadesi baskıysa, bu iktidar gerçekten yaşayamaz.

> Yapıcı bir eğitim uygulayan okullarla baskıcı ve yıkıcı bir eğitim uygulayan mahkemeler Devlet'in en önemli etkinlikleridir: ancak, gerçekte, bunların dışındaki birçok özel girişimler ve etkinlikler, yönetici sınıfların politik ve kültürel hegemonya aygıtını meydana getiren etkinlikler ve girişimler de, aynı amaca yöneliktir. *(Hapishane Defterleri,* s. 258.)

Böylece cinsel rollerimizi, «politika»da ve genel olarak dünya görüşümüzde yapabileceğimiz seçimleri bu kurumlar içinde anlayarak ve bunları işbölümü içindeki yerimize uydurarak, kapitalist toplumun yurttaşları olmayı öğreniriz Benim bilim adamı pratiğinin ideolojisi dediğim şeyin büyük bir bölümü de özellikle kurumlarda ortaya çıkar ve kurumlarla topluma yayılır. Bilim adamlığını seçme işi okullarda ve ailede yapılır ve hiç kimse, bu kurumların bilimi iyi bir gelecek olarak sunarlarken kadınlarla erkekleri eşit biçimde desteklediklerini söyleyemez. Bize bilim adamı olmak gerektiği öğretildiği için, okul, yüksek okul, üniversite ve daha sonra çalışacağımız kurumlar bilimsel çalışmanın ne olduğu konusundaki fikirlerimizi, bilimsel bilginin nasıl meydana geldiği konusundaki fikirlerimizi, ideolojimizi değiştirmeye ve kendilerine uydurmaya zorlarlar bizi.

Çeşitli yerlerde ve değişik biçimlerde yaşadığım bir durum gene bu. Okulda matematiğin zor olduğunu, yapılacak işin «problemler»in nasıl çözüleceği olduğunu; bunun sevilecek bir şey olduğunu ve tıpkı bulmaca çözmek gibi bir hüner istediğini, ondan öte bir şey de olmadığını öğrendim. Üniversitedeyse, daha önce değindiğim 50'lerde başlayan değişiklik sayesinde *gerçek* matematiğin kolay ve çok farklı bir şey olduğunu düşünmek cesaretini buldum. Matematikte bir şeyi ispatlamak sözkonusuydu, buysa hem ilgi çekici, hem de geniş bir alandı. (Maclane'nin 1952'de yayımlanan *Survey of*

Modern Algebra adlı kitabı bu alanda özgül bir eser olduğuna inandığım bir temel ders kitabıdır) Üniversiteye kadar okuduğum matematiğin doğal bir parçası olan bu matematiği, masalardan düşen ağır zincirlerle ya da düzleşen gezegenlerin yerçekimiyle ilgili problemleri küçümsemeye ve bunlardan uzaklaşmaya çalıştım. Üniversite yeni bir ideoloji getirmişti önümüze. Öğrencilerin bir bölümü onu «seçtiler». Ben de bunlardan biriydim.

Kurumlar bireyler için «bilgi»nin ne olduğunu da aynı şekilde belirlerler. Bazı şeyleri, örneğin elektrik yüklü bir şarjı, gerçekte olduğu gibi ya da sadece akla yatkın bir hikâye gibi öğreniyor muyuz? Klasik mekaniğe göre zamanın kesin bir yönü olmadığını, istatistik mekaniğe göreyse (örneğin termodinamiğin yasalarına göre) kesin bir yönü olduğunu öğreniyor muyuz? Öğreniyorsak, bu çelişkiyi aklîleştirme yolunu da öğreniyor muyuz? Aynı dönemde ve aynı alanda çalışan iki bilim adamı, bilimsel «gerçekler» üzerinde, eğitim çağlarının ve daha sonraki geçmişlerinin ürünü olan, açığa vurmadıkları büyük görüş ayrılıkları içinde olacaklardır. Demek ki, benim yalnız bilimsel pratik ideolojim değil, bilimsel bilginin nasıl oluştuğu konusundaki fikirlerim de, benim kendimden çok, fikirlerini bana ulaştıran benim dışımdaki toplumsal güçlerce biçimlendiriliyor.

Özellikle eğitim kurumlarının yalnız tek bir bilim işçisinin «bilim»den ne anladığını değil, genel olarak topluma göre «bilim»in ne olduğunu da belirlemekte baş rolü oynadıkları aslında herkesce bilinir Öğretmenler ders kitapları yazarlar, ders kitaplarıysa belli bir bilime ekledikleri, sundukları ya da ondan çıkardıkları şeylerle, geniş öğrenci kitlesi için uygulanagelen ders programlarını etkilerler. Okullar, yüksek okullar, bakanlık düzeyine kadar eğitim politikasını yürüten daha büyük kurumlar ve tabii bu arada yayınevleri çoğu kez «ayakta kalabilmek için» anarşik bir mücadele vererek, bütün bu süreç içinde gerekli düzenlemeleri yaparlar. Tutunmuş bir kitap o derste bilginin ölçüsü olur, kitabın bilimi nasıl yorumladığı da birçok alanda en etkili yorum haline gelir. Bu kurumlarda bilimi, bir kuşağın onu öğrenme biçimini *somut olarak* değiştiren bir devrim de başlatılabilir (ABD'de ve İngiltere'deki okullarda «yeni matematik» okutulması gibi).

Bu teori pek az gelişmiş bir teoridir. Bu bölümün başında yaptığım alıntı, bu kurumların (akademilerden, meslek örgütlerinden ve daha birçok kurumdan hiç söz etmiyorum) toplumda nasıl ideolojiler oluşturup yaydıklarını, böylece, özellikle bilimi biçimlendirmek için nasıl çalıştıklarını anlamak için, sadece bir çıkış noktası, hattâ bazı yönlerden yanlış sayılabilecek bir çıkış noktası, kazandırıyor Ancak ben, bu kurumların «temel» ile «üst-yapı»yı birbirine bağlayan en önemli bağlardan ya da dolayımlardan biri olduklarına inanıyorum Bilim, onların etkisiyle *burjuva* bilimi niteliğini koruyup geliştiriyor; verdiği bilgi, burjuva toplumuna uydurulmuş bir bilgi; öğrenim, çalışma ve örgütlenme biçimleri işbölümünden çıkıyor, bu yüzden de (Simon Pickvance'ın gösterdiği gibi) toplumdaki benzerlerine öykünüyor ve bunlar birbirlerini karşılıklı baskı altında tutuyorlar.

Bu baskının, zorunlu olarak duyulmadığı bir gerçektir; nasıl ailede ya da okulda bize toplumda yaşayabilmemizi sağlayan ideolojiler öğretilirken hiçbir şeyin farkına varmazsak, bazı düşüncelere kafa yormaya «zorlanırken» başka bazı düşüncelerin de baskı altında tutulmasının farkına varmayız. Sosyalist bir toplumda bütünüyle değişik modeller üzerine kurulan değişik kurumlar bilimin pratiği olarak ve herhangi bir bilim dalının pratiği olarak farklı görüntüler getirebilir, böylece, zamanla, bilim de değişir; budur işte sosyalist bilim. Bizim, bu ülkede böyle bir gelecek kurabileceğimizi sanmıyorum, çünkü içinde yaşadığımız toplum bütün bu gerçekleri görmemizi güçleştiren bir toplum Ama bu, tabii, böyle bir geleceğin kurulamayacağı anlamına gelmez.

ÜRETİM

Sorunun «temeli»ne inebiliriz artık. Genel anlamıyla bilim politikası için en önemli sorun olarak göze çarpan şu: «Toplum üretim çerçevesinde örgütlenir ve üretimle belirlenir», «Bilim toplum içinde kurulur» gibi yanyana sıraladığımız önermeler, bilim adamlarının onları kendi eserleri için birer anlamlı söz olarak görmelerine yetmemiştir; çünkü aradaki ilişki çok karmaşık, çok dolaylı bir ilişkidir. Bu konuya büyük bir ilgi gösterildiği 1930'lar için de hiç şüphesiz geçerlidir bu durum. Bugün birtakım şeyler daha kolay. 1970'lerde bilimin büyük adları Nobel ödülünü kazananlar değildir. Roche, Fisions, IBM, ABD Savunma Bakanlığı gibi örgütlerin her birinin, ne kadar parlak olurlarsa olsunlar bilime bireylere göre daha çok şey verdiklerini teslim etmek zorundayız. Onların bilime verdiklerini neden «son kertede» verdikleri de bireylerde olduğundan çok daha açıktır. Gözler önündeki korkunç bilim ticaretiyle Üçüncü Dünya'nın, kadınların, işçi sınıfının ve genellikle (ilâç şirketlerinde olduğu gibi) herhangi bir ayrım sözkonusu olmadan insan kitlelerinin sömürülmesi arasında açık bir ilişki vardır.

Bütün bunlar şunu açıkça gösteriyor ki, doğrudan doğruya sermaye çevresinde ve sermaye için örgütlenen geniş bir bilimsel eser sektörü vardır bugün. Bununla yeni birşey söylemiş olmadığım gibi, bilim adamlarının büyük çoğunluğu da bu sektörden olmayabilir. O halde sorun gene karşımızda: üretimbilimi ne ölçüde denetliyor? Sözünü ettiğim sektör bilimin genel gelişmesini nereye kadar etkiliyor? Sanırım bu soruların cevaplarına temel olabilecek noktalardan bazıları son iki bölümde ortaya koyduğum ideoloji anlayışında yatıyor Bundan sonrası için, giriş bölümünde başvurduğum örneğe dönmek istiyorum.

Biz «matematik»in tek bir bilim dalı olduğunda anlaşırız (ya da onu bölerek birtakım alt bölümlere ayırırız). Oysa, gerçekte, birbirinden temelden

farklı pratiklerle tanımlanan ve matematik adını alan *iki* ayrı bilim vardır. Aralarındaki fark katıksız matematik ile uygulamalı matematik arasındaki fark değildir; bu farkı ben «eski» ve «yeni» matematik diye tanımlıyorum. Bunlardan eski matematik 1930'lara kadarki durumuyla hem katıksız, hem de uygulamalı bir matematikti. Bu, daha çok, yazımda da belirttiğim analiz özellikleriyle —yani problemlerin çözülebileceğini gösteren tutarlı yöntemlerle ve az çok *amaca göre* çözüm yolları bulma yöntemleriyle— tanımlanan bir alandı. Problemler katkısız ya da uygulamalı olabilirdi, ama kullanılan yöntemler «tam bilgi» vermeyen (açıklamak gereği duyulan şey, okurun aradaki boşlukları doldurabileceği kabul edilerek açıklanır), ufak tefek ayrıntılara aldırmayan, aynı nitelikte yöntemlerdi. Önceki gün okuduğum bir mühendislik kitabında öğrenciden şu isteniyordu: «Aşağıdaki kısmî diferansiyel denklemleri basit diferansiyel denklemler gibi çözünüz». İşte bu, eski matematik dilinin tipik bir örneğidir, çünkü öğrenciye bu konuyu ne ölçüde öğrendiğini gösterebiliyor, ama tabii, aynı şeyi bir makineye gösteremiyor.

1930'larda bu matematiğin yoksun olduğu şey, ki ondan bugün de yoksundur, problemleri çözecek birbiriyle *tutarlı* yöntemlerdi. (Buna, Sigurd Zienau ve başkalarının belirttikleri gerçeğe rağmen, birtakım matematikçilerle fizikçilerin doğrudan doğruya bu sorunla uğraştıklarını ve bu soruna kısmî cevaplar getirmek yolunda bazı adımlar attıklarını eklemeliyim.) *Science at the Cross Roads'da* E. Colman «Matematiksel Bilimlerin Bugünkü Bunalımı ve Matematiksel Bilimlerin Yeniden Kurulması İçin Genel Taslak»ı yazarken de aynı sorunu ele alıyordu. Colman matematiğin bu eksikliğini «teori ile pratik arasındaki uçurum»la açıklıyordu:

> Matematik teorisi dallanıp budaklanıp büyük bir hızla ve zengin bir biçimde gelişirken, matematik pratiği, yani hesaplama yöntemleri yerinde sayıyor; daha doğrusu 17. ve 18. yüzyıllarda ulaştığı noktada duruyor (...) Teoride güç kazanan bir yığın matematik yön temi, uygulanamadığı için, pratikte hiçbir yarar sağlamıyor. *(Science at the Cross Roads, s. 223-4.)*

Colman iki ilginç noktaya daha değinir: birincisi, matematiğin temellerindeki «bunalım» denen şey (yani en önemli ispatların güvenilir mantıkî temelleri olmaması) maddeci açıdan bakıldığında, yukarda sözü edilen sorunlara göre ikincil bir önem taşıyor. İkincisi, matematik için tek yol olduğudur: «Matematiksel bilimlerin, maddeci diyalektiği dayanan, bilinçli bir şekilde planlanan yeni bir yapıya kavuşturulması, ancak ulusal ekonominin ve bilimin plânlandığı bir ülkede gerçekleşebilir.» (s. 225-6)

Genişleyen dinamik SSCB'den bunalım içinde inleyen Batı'ya seslenen bu sözler, iyimser bir Marksist analizdeki keskinliğin ve gözükapalılığın iyi bir örneğidir. Colman'ın daha o zaman görebildiği yeni matematiğin onun hiç aklına gelmeyen biçimlerde ve koşullarda ortaya çıkması da ironiktir (bu konudaki tahminleri 30'larda yaşayan herhangi bir kimsenin tahminlerini aşmamıştır). Problemlere çözüm bulmaya yönelik tutarlı matematik pratiği, genel çizgileriyle, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra, ileri kapitalist ülkelerde sanayi ile bilimin askerî örgütlerle o zamana kadar olduğundan çok daha geniş biçimde planlanmış bir çerçeve içinde sıkı bir işbirliği kurması sonucu, ABD'de doğdu. İlk bilgisayarlar (analog ve sayısal bilgisayarlar*) MİT, Bell Telephone, IBM ve askerî örgütlerin ortak çabasıyla, o zaman yapıldı. Sonuca giden hesaplama yöntemlerine dayanan «yeni» matematik ve ona bağlı alanlar, o zamandan bu yana eskisiyle karşılaştırılamayacak ağırlıkta, Colman'ın yokluğunu belirttiği etkili hesaplama yöntemlerine önem veren özerk bir bilim durumuna yükselecek noktaya ulaştı.

Bu iki bilimin apayrı bilimler olduklarını önemle belirtmeliyim. Ancak, «eski» matematiğin çeşitli dallarının birbirinden ayrılması dolayısıyla farklı düzeylerdeki bir ayrılıktır bu Bu iki bilimden biri tam bir eğitimden geçerek öğrenilirse, öbürü hiç öğrenilmez (Bilgisayar şirketleri, sık sık, bilgisayar eğitimi için gerekli olan temelin «aydınlık, mantıklı bir kafa»ya sahip olmak olduğunu söylerler). İki bilimin, eski ve yeni bilimin, farklı «nesneleri» olduğunu ve farklı bilgiler ürettiklerini göstermek için daha çok şey söylenebilir.* Bunun sık sık anılan tipik bir örneği lineer denklemleri çözmede başvurulan yöntemdir. Okullarda, üniversitelerde öğretilen standart yönteme göre, 100 lineer denklem çözmek için 70,000,000 kadar işlem yapmak gerekir. Ancak bu zevkli, çekici bir çalışma olarak görünür ve bir öğrencinin gerçekte o kadar çok denklem çözmek istemeyeceği varsayılır (sınav soruları arasında en çok üç ya da dört denklem vardır). «Yeni matematik» (nümerik analiz ya da hesaplama) anlayışına göre yazılmış ders kitaplarında bu yöntem, yani «Cramer Kuralı», ancak kaçınılması gereken bir şey olarak geçer. Onun yerine «pivotal yoğunlaşma» denilen bir teknikten (bu teknik aslında 1953 yılında bulunmuş, ama 1940'lara kadar hemen hiç dikkate alınmamıştır) çıkan bir yöntem grubu öğretilir. Bu 100 denklem pivotal yoğunlaşma yoluyla çözüldüğünde sadece

* Bilgisayarlar genel olarak iki gruba ayrılırlar; sayısal ve analog. Sayısal bilgisayarların işlemlerini sayma yolu ile yapmasına karşılık, analog bilgisayarlar işlemlerini ölçme yolu ile yaparlar. Başka bir deyişle, sayısal bilgisayarlar süreksiz bilgiler üzerinde çalışabilirken, analog bilgisayarlar sürekli bilgileri kullanarak çalışırlar - Ç.N.

* Althusser'in eserlerinde birçok yerde bulunan (özellikle **Reading Capital**, s. 157) bir bilimin «nesnesi» fikrini, bir bilimi başka bilimlerden ayırdetmek için kullanıyorum. Bu konudaki eleştiriler için Geres'ın sözünü ettiğim yazısına bakınız.

700,000 işlem yapmak gerekir ve yanlış yapma ihtimali de azalır. İki yöntem yan yana konursa, aynı probleme iki ayrı açıdan baktıkları ve «bir problemi çözmek» gibi basit bir kavram üzerinde bile farklı görüşte oldukları açıkça ortaya çıkar.

Hiç şüphesiz, iki bilim arasındaki farklar bu kadarla kalmadığı gibi, onları birbirlerinden özellikle ayıran şeyler de değildir bunlar. Yeni matematik üretimle kurulmuş özgül bir ilişki içinde ortaya çıktı. Gerçi bilgisayar bilimi ve nümerik analiz üniversitelerde okutulur ve bu alanda Ph. D. gibi birtakım dereceler verilir, ama bu «pratik» matematiğe gereklik duyan, makineleri satın alan (ya da zamandan kazanan), çalışacak insanları satın alan kurumların taleplerine, üretime bağlı bu sürekli ilişki, yeni matematiğin ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece, uzmanlaşma ve işbölümü taleplerinin güçlendiği her yerde olduğu gibi, üretim süreciyle kurulan ilişkiyle belirlenen bir ayrımla karşılaşırız. Hem bir bilgisayar bilim adamı, hem de geleneksel uygulamalı/katıksız bir matematikçi isteyen şirketlere çok az raslanır.

Üretim düzeyine paralel olarak, pratiğin ideolojisi ve o ideolojiyi yayan kurumlar içinde de ayrılıklar vardır. Kurumlarla ilgili görüşümü daha önce belirtmiş ve üniversitelerde eski matematik, yeni matematik diye ayrı bölümler bulunduğunu söylemiştim; bilimsel dernekler, meslek örgütleri ve yayın organları düzeyinde de aynı şekilde, paralel bir ayrılık vardır. Bir şirket hem «eski», hem «yeni» matematikçiler kullanırsa, matematikçiler çok kere ayrı gruplar halinde çalışırlar, hattâ kimi zaman aynı problemi çözmek için yarışırlar. Nitekim üniversiteler dışında, geleneksel matematikçilerle hiçbir paralelliği olmayan bilgisayar matematikçileri yetiştiren kurumlar vardır; örneğin Bilgi Kontrol Enstitüsü. Yeni matematikçiyi eski matematikçiden ayıran şey hangi pratiğin ideolojisidir, yaptığı çalışmanın amacı, özelliği neyi yansıtıyor? Daha önce verdiğim örnek, yani bir denklem sistemini çözmenin ne demek olduğu konusundaki fikrin değişmesi, bir açıklamaydı. Bir başka açıklama için, yeni matematiğin yaklaşımına özgü terimlerden birini, örneğin «altrutin» («subroutine») terimini ele alabiliriz (altrutin, daha uzun birçok hesaplarla bir blok halinde birleştirilebilecek, çeşitli basamaklardan kurulu bir sıra içinde uygulanan standard bir hesaplama programıdır, örneğin bir karekök vb. bulmanın bir altrutini vardır). Bu, yeni matematikte bilimsel bir terimdir, ama eski matematikte böyle bir terim yoktur. Eski matematiğin kurduğu çerçeve içinde akla bile gelmez, çünkü eski matematiğin kendi nesnesinin bir parçası olarak görmediği problemlere cevap verir (Sözgelimi; belli bir emir dizisine her seferinde uyulacağını biliyorsak, bir makineye hesap yaptırmak için nasıl daha az çaba harcayarak emir yazdırırız? gibi problemlerdir bunlar). Bunun la birlikte, «altrutin» terimi «rutin» kelimesinin yalnız günlük dildeki anlamından dolayı («onun gene o kendi rutinine gireceğini görebiliyorum» cümlesinde olduğu gibi) değil, bilim adamının çalışması yeni matematiğe özgü bir görüntüyü canlandırdığı için de (çünkü altrutinler ayrı ayrı [atomik] basamaklardan kurulur, sonra bunlar hesaplama işlemiyle ilgili bütün programların uygulanabileceği bir sıra içinde bloklar halinde birleşirler) ideolojik bir içerik taşıyor. Bilgisayarcı bilim adamının bu bilime ve ona yakın bilim dallarına özgü çalışmasını gösteren bütün bu düzen onu başka bilimlerden ayırır. Yeni matematik pratiğinin ideolojisi dediğim şeyin bir parçasıdır bu.*

Bana öyle geliyor ki, bu ideolojinin ve onun montaj fikri, bilimsel işletme fikri gibi aynı şekilde pratik olan, çağdaş kapitalizmin ideolojisi içindeki ögelerle kurduğu ilişkinin köklerine inilmesi, Marksist bilim tarihi için önemli bir katkı olacaktır. Matematiğin iç gelişmesi hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın, bu gelişmenin kökleri, hiç değilse bir ölçüde, Colman'ın görece önemsiz saydığı kuruluş «bunalımı» dönemindedir (1900-1920 yılları) Matematiksel tümden gelimin bağımsız *atomik basamaklar*'dan kurulu erekli (finite) bir düzene indirgenmesi (örneğin Bertrand Russel'da matematik mantığa indirgenir) fikri o zaman doğdu. Ancak böyle bir düzen «kusursuz» olabilirdi; bu kelime o zamanki teoride «çelişkilerden kurtulmuş» anlamına geliyordu; ama bugün daha pratik bir anlam taşıdığını görebiliyoruz A.M. Turing bu ilişkiyi 1930'da göstermişti, ancak bu gerçeğin anlaşılması için, makinelerin gerçekten varolacağı zamanı beklemek gerekiyordu.

Yeni matematik pratiğinin kazandığı özel biçimin temelinde, üretimin 1940'lardaki talepleri kadar, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu burjuva ideolojisi de vardır. Yeni matematiğin kurucularından biri olan John von Neumann şu sözleri söylerken geçmişten kopulduğunu kabul ediyordu: «İç ekonomi Gauss'dan beri alıştığımız bir örnek düzenden çok farklı olacaktır. (...) «Pratiklik» ve «çekicilik» (elegance) için yeni ölçütler gerekecek.» Von Neumann'ın eski matematiğin kelime dağarcığından, yeni bir biçim verilmek üzere, doğrudan doğruya ideolojik bir özellik taşıyan «çekicilik» nosyonunu seçmesi bir raslantı değildir. Bunun önemli bir matematik nosyonu olduğunu (bu konudaki geleneksel bakış açısını öğrenebilmek için Hardy'nin «Matematikçinin Savunması» adlı yazısını okuyunuz); bu nosyonun ideolojik bir özellik taşıdığını ve, John Berger'in *Ways of Seeing* adlı kitabında gösterdiği gibi, sanat alanlarında benzer adları alan nosyonlar gibi

* BSSRS konferansında bu yazının ilk biçimini sunduğumda «simulasyon» (öykünme) fikrinin, «altrutin» kadar değilse de, yeni matematik ideolojisinin iyi bir örneği olduğu ileri sürüldü. Buna bir ölçüde katılırım, ancak simulasyon fikrinin matematikle çok sıkı bir bağı yoktur ve matematiğin büyük ilgi duyduğu günümüz ideolojisini incelerken kullandığı bir terimdir. (Örneğin Roma Klübü Limits to Growth'da terimi bu bağlamda kullanır.)

toplumsal olarak belirlendiğini altını çizerek belirtmeliyim.

Bu örneği, yani bilgisayar bilimini, nümerik analizi ve ona bağlı bilgi alanlarını biraz ayrıntılı bir biçimde ele almanın nedeni, üretim ile bilgi, «temel» ile «üst-yapı» arasındaki ilişki konusunda belli bir fikir vermektir Tarihe baktığımızda aradaki bağı yadsımak imkânsız görünüyor. Gerçekte bilgisayar bilimi, sözkonusu dönemde ABD'de kapitalizmin ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmekle kalmamış, bilimin aldığı biçim de, bir yere kadar, elde bulunan makine cinsleriyle belirlenmiştir. «Donanım» («hard-ware»)* alanındaki devrimler (transistörler, yazılı devreler örneğin) bilimin daha yüksek ve daha özgül bir düzeye ulaşmasını sağlamıştır. Ancak, öteki belirleyicilerin varlığını ve önemini, Çolman'ın dikkatimizi çektiği sorunları ve «çözüm» fikrini bir işlem olarak bütünüyle değiştirme potansiyelini taşıyan formel mantığın getirdiği fikirleri de gözden uzak tutmamalıyız. Bütün bunlar, yeni bilimi ekonomik temelin bir «yansıması» olarak düşünemeyeceğimizi gösteriyor. (Arada apaçık bir ilişki olduğunu göstermek için «uygulamalı» matematikten bir örnek seçmiş olsaydım, «temel» ile olan ilişkileri daha açık bir biçimde ortaya koymak, bu ilişkilerin her şey demek olmadığını açıklığa kavuşturmak kadar güç olmazdı) Üretim yeni matematiğin varoluşunu belirledi, bugünse daha farklı bir varoluşu belirliyor; ama bu yeni matematiğin biçimleri, verdiği bilgi konusundaki güvenceleri, kısacası bilimsel pratiği bilim kurumunun yapısı, bilimin zengin tarihi ve bilim pratiğinin ideolojisi içinden çıktığı için, üretime daha dolaylı, daha karmaşık yollarla (dolayımlarla) bağlıdır.

Geçmişi ve bugünü şimdi daha dinamik bir görüşle ele alalım. Bilimsel üretimin üretimle bütünleşmekte olduğunu biliyoruz. Sayılar, bilim işçilerinin tezleriyle (Bob Young) ve bilim işçilerinin yaşanmış deneyleriyle yaptıkları analizlerle (Simon Pickvance) destekleniyor. «Kafa emeğinin toplumsallaşması ve mekanikleşmesi» sözleri, birtakım geçiş programlarında çoğu kez slogan haline getirilse bile, bugün, bilimle ilgili canlı, yaşayan gerçekleri dile getiriyor Bu bölümün başında söylediğim gibi, kapitalizm bilimsel pratiğin özünü ve örgütlenme biçimini değiştirdi; o kadar ki, bu değişikliğin 30'lardaki Cambridge Cavendish Laboratuvarı'na ya da bir öğretmenin buna benzer bir bilimsel çalışma modeline bağlanması bile artık geçerliğini yitiriyor. Ama bilim pratiği içindeki böyle bir değişiklik ergeç bilimin (bilimsel bilginin) kendisini de değiştirecektir; çünkü bilimsel bilgi ancak kendi pratiğiyle kurduğu ilişkiyle varolur. Bu değişiklik matematikte çok erken gerçekleşti ve matematiğin aldığı özel biçim toplumsallaşmanın ve mekanikleşmenin, makineyle sağlandığı için otomatikleştiği yepyeni bir bilim oldu.

Bu değişim süreci içinde, burjuva bilim ideolojisinin çok önemli bir kutupsallığı, katıksız teorisyenle mimar (designer)/mühendisin rolleri arasındaki ayrımın (tabiî aşırı bir örnek veriyorum) temelinde yatan «bilgi»—«kontrol» kutupsallığı ortadan kalktı. 19. yüzyılda da, 20, yüzyılda da «eski» matematikçi, katıksız matematikçi Doğa'yı belli bir ölçüde *biliyor;* verdiği bilgi onu *kontrol etmek* isteyenlere açık bir bilgi. Üstelik, bazı alışılmamış koşullar dışında, birinci süreci ikincisinden ayıran, sonuçların serbestçe yayımlanma ve yayılma ideolojisi var.

Yeni matematiğin yapısında (belli bir amaç seçilmesi, bu amaca varmak için bir ya da birden çok program düzenlenmesi, bu programların verimlilik yönünden değerlendirilmesi vb) bilgi/kontrol kutupsallığı yok oluyor. Matematik doğrudan doğruya *erekli çalışma programları* uygulanmasına dayandırılıyor. Bu da, kapitalizmin bugünkü aşamasına bence en iyi biçimde uyarlanan bilim ve bilimsel ideoloji konusunda bir fikir veriyor. Eski Galileo'cu ideoloji, yani yalnız bilimsel gerçeğin ardında koşan, bağımsız düşünen korkusuz araştırmacı ideolojisi, bilgi/kontrol modeliyle, kapitalizmin ilk aşamalarında çok yararlandığı ve bugün de yararlanmakta devam ettiği bilim ve teknoloji sistemi içinde eritilebilir. Colman'ın gösterdiği gibi, «katıksız matematik»in verimsizliği, 1930-larda üretici güçler üzerinde bir fren etkisi yapıyordu. İkinci Dünya Savaşına katılan güçlerin büyük çapta genişlemesinin getirdiği baskıyla yalnız yeni bir matematik değil, yeni bir matematik pratiği ideolojisi de doğdu. Şuna inanıyorum ki, artan malî darboğazlar problem çözümünde daha yüksek bir verimlilik düzeyine ihtiyaç duydukça, buna benzer ideolojiler başka bilimlerde de ortaya çıkacaktır. Ama tabii, belli bir bilimde ya da yeni bilimlerin kuruluşunda herhangi bir kopma olmuşsa, bu kopmanın getireceği biçim önceden bilinemez; kurulan yeni bilimlerin, yapılan yeni buluşların kapitalist üretimin ve kapitalist ideolojinin gelecekteki örgütlenme biçimine hangi «geri-besleme»lerle («feed-back»)* katılacağı ise, hiç bilinemez.

POLİTİKA OLARAK BİLİM

«Bilim ideolojiktir» önermesine bir anlam vermeye ve bunu «bilim üretimin ihtiyaçlarıyla belirlenir» önermesiyle açıklamaya çalıştım. Hiç kimse eğlence olsun diye akademik çerçeve dışına çıkarak önermelere anlam vermeye çalışmaz; hele bu dergide her yazının bir politik önerme olduğu düşünülürse. Bu yazı şimdiye kadar yayımlananlardan belki biraz farklıdır. *Radical Science Journal* dergisi gibi siz de bilimin kapitalist düzende

* Geri-besleme gene bir bilgisayar terimidir; kontrol amacıyla, bir makine ya da sistemin bir bölümünün çıktısının daha önceki bir bölüme girdi olarak verilmesi, onu beslemesidir - Ç.N.

* Donanım: bir bilgisayar sistemini meydana getiren aygıtların tümü - Ç.N.

tarafsız olamayacağını, bilimsel bilginin bugün en önemli işlevinin yaşama mücadelesine devam eden kapitalizmin yaşamak için başvurduğu çarelerin bir parçası olduğunu kabul etseniz bile, politika burada bitmez. Hattâ gerçekte burada başlar, çünkü yoldaşlar arasındaki anlaşmazlık da bu noktada başlıyor. Makine nasıl işler; onu nasıl kolayca yok edebiliriz? Bu soruyu cevaplandırmak için buraya kadar üzerinde genel çizgileriyle anlaştığımız sorunları daha iyi incelememiz gerekir. Bilim bazı bakımlardan tarafsız değildir, belli bir anlamda da ideolojiktir; birtakım güçlü kurumlar, biz bu kurumları burjuva devletinin bir parçası olarak görsek de görmesek de, bilimsel pratiğin burjuva niteliğini korumak, yeniden-üretmek, denetlemek ve yaşatmak için en temel işlevi yerine getirirler. Bu sorunlar üzerinde düşünmekle, dikkatimizi bundan sonra atacağımız adımın gerektireceği politik seçimler üzerinde toplayabilir, anlaşmazlığa düştüğümüz zaman da savunduğumuz fikirlere açıklık getirebiliriz Bob Young'ın «teoride ilerleme» dediği şeyi böyle anlıyorum ben. Bu ilerleme gerçekleşmeli ve pratikte de ilerlememize yol göstermelidir. Bilimin kapitalizmin temel bir parçası olduğuna inanıyorsak, onu anlamakla değiştirmenin yan yana gittiğine de inanmamız gerekir. ■

YARARLANDIĞIM KAYNAKLAR, KİTAPLAR V.B.

KİTAPLAR

L. ALTHUSSER, **For Marx; Reading Capital** (Balibar'la); **Lenin and Philosophy.** Hepsi de New Left Books yayını olarak Londra'da yayımlandı. Yazımdaki ihtiyat paylarıyla, hiç değilse **For Marx** ve kısmen **Lenin and Philosophy** bence okunması gerekli kitaplar. «John Lewis'e Cevap (Özeleştiri)» başlangıç için daha iyi bir kitaptır, **Marxism Today,** 1973. **Philosophie et philosophie spontanée des Savants** (1967), (Maspero, 1974). Monod'dan yararlanarak bilim adamlarının pratiğiyle ilgili çok dogmatik fikirler sunduğu bir kitaptır bu.

N.I. BUKHARIN ve başkaları, **Science at tha Cross Roads** (1931) (G. Werskey'in önsözüyle yeniden basıldı: Londra: F. Cass and Co., 1971). 1931'de önemsenmeyen bu esere günümüzün gözde Marksist-Leninistleri ve solcu bilim adamları da değer vermeyerek önemsemiyorlar. Bukharin ve Colman'ın yazıları kendi alanlarında bugüne kadar geliştirilmiş değildir. Bu kitabı ya almalı ya da üyesi olduğunuz kitaplıkta bulunmasını sağlamalısınız.

J. BERGER, **Ways of Seeing** (Penguin, 1972).

A. GRAMSCI, **Prison Notebooks,** ed. Hoare ve Nowell-Smith. Lawrence and Wishart, 1971.

G.H. HARDY, **A Mathematician's Apology** (Matematikçinin Savunması). Matematik güzeldir ve hiç kimseye yararı yoktur.

T.S. KUHN, **Structure of Scientific Revolutions,** Şikago, 1962.

MAO-TSE-TUNG, **Selected Works,** Foreign Languages Press, Pekin, 1961. **Four Essays on Philosophy,** aynı yayınevi, 1968.

K. MARX, **Grundrisse** (Penguin, 1974), özellikle «Makineler» bölümü, s. 690-712. **Capital** C. 1 (Londra: Lawrence and Wishart, 1970), özellikle IV. Bölüm görece artık-değer, işbölümü, makine. Marx'ın bilimin üretim içindeki rolüyle ilgili fikirlerinin çoğu bu bölümlerdedir. **Grundrisse**'nin «Makineler» bölümü son on yılda yapılan geniş kapsamlı yorumlar içinde özellikle etkili olmuştur.

K. MARX VE F. ENGELS, **Selected Works** (Lawrence and Wishart, 1970). **The German Ideology** (Lawrence and Wishart, 1965).

D.J. STRUIK, **A Sourcebook in Mathematics** (1200-1800) (Harvard, 1969). Sınırlı bir dönemi kapsamakla birlikte, matematiğin tarihi üzerine okuduğum en iyi kitap. Kitaptaki metinler geçmişteki matematik düşüncesinin yapısını bütün «özgül» yönleriyle gösteriyor. Struik bu metinleri seçmek ve değerlendirmekle çok yetkin bir iş yapmıştır. Yazımda geçen Stevin için bu kitaptan yararlandım.

L. HOGBEN, **Mathematics for the Million** (Londra: Allen and Unwin, 1936). Bu kitap ne zaman yeniden basılacak? Gerçi tabii bilgisayar sonrası matematiğe ve başka modern görüşlere değinilmiyor, ama bu kitapta kendisinden daha sonra yayımlanan **Scientific American** ve **Mathematics in the Modern World** gibi kitapları adamakıllı gölgede bırakan ve maddeci bir dille matematiği ve onun toplumsal yararlarını kararlı bir şekilde öğretmeye çalışan tam 650 sayfa var. Kitaptaki şekiller de aynı derecede iyi.

T.E. HULL, **Introduction to Computing** (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1966). Bilgisayar dili konusunda bilgi veren eğitici birçok kitap arasında bu oldukça kolay, kısa ve çok özlü bir kitaptır.

I. LAKATOS, **Proofs and Refutations** (Edinburgh: Nelson, 1963), **British Journal for Philosophy of Science,** C. 14'den ayrı basım.

H. MARCUSE, **One-Dimensional Man** (Londra: Routledge, 1964; aynı zamanda Sphere paperback).

J. VON NEUMANN, **Theory of self-reproducing automata** (Illinois, 1966).

PLATO, **Meno** (Penguin Klasikleri). Belli bir sorunla ilgili bir değerlendirme; Sokrates bir köleyi ezmek için matematik bilgisini kullanıyor, matematiksel fikirlerin ve başka bilgilerin özüne ilişkin idealist sonuçlara varıyor.

N. WIENER, **Cybernetics: Communication and Control in Man and Machine** (N.Y.: Wiley, 1948) **I am a Mathematician** (Londra: Gollancz, 1956).
Wiener «yeni matematik»in «tipik» bir sözcüsü sayılmamalıdır, çünkü hem eski seçkinlerdendir (MIT profesörüdür), hem de geleneksel bir libe-

raldir. Von Neumann'ın kitabı daha ilginç, ama daha az okunmaya değer bir kitaptır.

L. WITTGENSTEIN, **Remarks on the Foundations of Mathematics** (Oxford: Blackwell, 1956). Bloor'un yazısı (aşağıya bakınız) beni bu esere bakmaya zorladı; okunmasında yarar vardır; başka bütün filozoflardan farklı olarak Wittgenstein, matematiği bir toplumsal pratik olarak görmeye çalışıyor ve matematiğin yöntemlerini bu açıdan inceliyor.

MAKALELER

M. AZCARATE, «The New Role of Science», **Marxism Today** (Mart, 1973).

D. BLOOR, «Wittgenstein and Mannheim on the Foundations of Mathematics», **Studies in the History and Philosophy of Science,** 4 (1973), 173-191.

J. COOKE, «A Working Scientist's view of science and scientism», **Radical Science Journal** dergisinin 5. sayısında yayımlanacaktır.

B. EASLEA, «'Scientific Knowledge' and a livable world», **RSJ** 4.

N. GERAS, «Louis Althusser-an Assessment», **New Left Review** 71 (1972).

S. PICKVANCE, «'Life' in a Biology Lab», **RSJ** 4.

A. SOHN-RETHEL, «Science as Alienated Consciousness», **RSJ** 2/3 (1975), 65-101.

M. THOMAS, «Ideology and Mathematical Education», T. Pateman (ed.), **Countercourse: A. Handbook for Course Criticism** (Penguin, 1972), s. 187.201.

BOB YOUNG, «Science is social relations», **RSJ**'nin 5. sayısında yayımlanacaktır.

NEZİH DANYAL

DEVİR

ÇİZGİLER

IŞIK YAYINCILIK

DAĞITIM: ÇARK-PK-345
YENİŞEHİR, ANKARA

NECDET ERKAN

Birikim 54-55/46

Sistem — İdeoloji — Reklamcılık

Çocuğun biri, ilk defa gördüğü gökkuşağına uzun uzun baktıktan sonra annesine dönerek, «Anne,» demiş, «bu neyin reklamı?» Bu, belki yaşanmış da olsa bir fıkra; ama ben «daha başlar başlamaz her reklamı tanıyor, çok akıllıdır» diye çocuğunu öven çok ana-baba gördüm.

Çok zaman farkına bile varamadığımız, küçük ayrıntılarında bile etkisini derinlerde hissettiren bir olgu karşısındayız. Dolaysız olarak televizyon reklamlarından kaynaklanan —ve yanlış bir mizah anlayışıyla donanmış— her hafta yüzbinlerce okuyucuya seslenebilme olanağına sahip dergiler yoluyla da bu işlevin pekiştirildiği bir sistem bu. Öyle ki, baskı sayısı milyona varan belli başlı «mizah» dergileri neredeyse bütünüyle, televizyon reklam filmlerindeki sloganların ve gag'lerin «hicvi» niteliğinde bir *espri* anlayışıyla yayımlanıyor.

Reklamcılık, günümüz tekelci kapitalist toplumlarında yaşayan her bireyin içli-dışlı olduğu bir *olay*. Rastgele bir kelime değil bu; üzerinde durulması gerekli gerçek bir olay. Gazete, dergi ve benzerleri gibi basılı yayım araçlarından, radyo-TV gibi iletişim organlarına kadar her gün ve sürekli karşılaştığımız, farkında olalım ya da olmayalım, «ateş hattı» içinde olduğumuz bu olgu asal işlevinin ötesinde nelere hizmet ediyor? İktisadî kuralların gereklerine uygun olarak yaratılmış bu aracın işlevi salt iktisat alanını ilgilendirmiyor çünkü. Ortaya çıkış nedeni bu olsa da, kitle bilincinin yönlendirilmesi de aynı çerçeve içinde gerçekleştiriliyor. Bu nedenle sorunu salt, iktisadî olan «fazlanın emilmesi» odağında irdeleyerek, bu düzlemi bütünleyen ideolojik boyutun üzerinde durmamak gibi bir yanlışa düşülmemeli. İktisadî fazlanın emilmesi yollarından sadece biri, ama en önemlilerinden biri olan satış çabaları kategorisinde ele alınan reklamcılık olayının kitle bilincini manipüle eden sonuçları en az varoluş nedeni kadar önemli ve üzerinde durulmaya değer.

Genelde nasıl, yapısal değişimlere de uygun olarak daha incelmiş ve gerçekliğe uydurulmuş kurallar yürürlüğe konmuş, savaş çok daha çağdaşlaşmış yöntemlerle yapılır olmuşsa, kültür alanında da buna paralel bir süreç gözlemleniyor. Hâkim sınıflar arasındaki değerler çatışmasını unutmadan, bu mekanizmada asıl belirleyici olan ideolojinin egemen sınıf ideolojisi olduğu da eklenmeli hemen. Egemen sınıf ideolojisi başat ideoloji olunca da bu alandaki yönseme de doğal olacaktır. Burjuvaziler, daha doğrusu sömürge ve yarı sömürge ülkeler burjuvazileri her şeyde olduğu gibi kültür alanında da «ithalci» bir tavrı benimsemek zorundalar günümüzde. Bu alanda da bir montaj sanayii sözkonusu. Bir yandan dışarıdan emperyalizmin umutsuzluğu, hiçliği veya Dolce Vita hayat tarzını öne çıkaran kozmopolit kültürü ithal edilirken, öte yandan da ulusal kültür içindeki gerici ögeler gene başka bir hâkim sınıf tarafından kitlelere sunuluyor. Günümüz koşullarında ulusal bir burjuvaziden sözedilemeyeceği gibi emperyalizmin ancak denetim sanayiine sahip bir bağımlı ülkede ulusal bir kültürün var olduğu da söylenemez. Emperyalizm, girdiği ülkedeki ulusal değerlerin bütününü bozarak yerine kendi anlayışını, değerlerini ve ahlâk anlayışını koyacaktır.

Bir ülkede oluşturulmuş kurumların, kadroların, yerleştirilmiş tipik olan yaşama biçiminin, o toplumsal yapının sürdürülmesi için gerekli ve önemli güvencelerden olduğunu biliyoruz. İşte tek tek bu ögeler ve bunların oluşturduğu bütün, aynı zamanda, bu toplumsal yapının geleceğini de garanti eden önemli bir etken. Her ülkedeki ulusal kültürün ilerici-demokratik yanlarını ortadan kaldırma yolundaki bu sistemli saldırı, denetiminin büyük ölçüde elde tutulduğu iletişim araçlarıyla sürdürülüyor. Üst yapı kurumlarının her biriminde kozmopolit kültürün değer ölçütleri, moral ve sanatsal bakış açıları halk kültürü içindeki ilerici-demokratik ögelerin yerine «ikame» edilmeye çalışılıyor Ulusal kültür içinde varolan başat nitelikteki gerici ögelere yaslanılarak bunların ısrarla ön plana çıkarılmasıyla gerçekleştirilen bu eylem çatışma içine girdiği takdirde, gerici ögelerin yerine daha çağdaş olan burjuva-gerici değerlerini (kültürünü) verleştirmeyi de ihmal etmeyecektir. Sözgelimi, bizim toplumumuzda öteden beri varolmuş «diyar-ı küfr» anlayışı feodalizmin tasfiye sürecine paralel olarak cılızlaşmış, emperyalizmin güdümündeki burjuvazi, feodal gericiliğin uzlaşamadığı bu tip ideolojik uzantılarıyla çatışarak bunları tasfiye etmiştir. Her şey gibi geleneksel eğitim sistemi de, oluşturulan toplumsal yapının sürekliliğini sağlayacak kadroların ve insanın yetiştirilmesi amacıyla değiştirilir, bunu kısa yoldan sağlayabilmek için bizde çok örneği görüldüğü gibi yeni eğitim-öğretim merkezleri açılabilir.

Oluşturulmaya çalışılan bu insan, sistemin sunduğunu almaya hazır ve kabullenmiş olandır. Böyle bir toplumda birey, varlığını üretici olarak değil tüketicilik işleviyle algılar ve varlık nedenini bu işlevde görür. Bunun dışında bireysel doyum alanları tıkanmış, yaratıcı çaba bile işlevsiz,

«olmasa da olur» biçimi bir üreticiliğe indirgenmiştir; üstelik benzeri piyasada bol bulunan, ya da ikamesi mümkün bir yedek parçanın üreticiliğine! Bireyler, sistemin arzu ettiği ve kendine gerekli olduğu kadar bir kültürlülüğe de ulaştırılacaktır ama. Burjuva yaşama biçimi ve bir çok tüketim maddesinin kabul görebilmesi ancak böyle mümkün olabilecektir çünkü. Öte yandan, bu kabul, emperyalist dış dünyayla bağ kurulmasını, bu da, o toplumun kendine yeter toplumsal yapısının ve dışa kapalı yerel kültürünün parçalanması eylemini de gerektirecektir Ülke ölçüsünde bir iç pazarın kurulması, bunu ve ülke çapında bir «birlik ve beraberlik» duygusunu bireylerin bilincine ve toplumsal bilince yerleştirirken, burjuvazi tarafından bu bilinç, emperyalizmin genel ideolojisine bütünleştirilmeye (eklemlenmeye) çalışılacaktır. Çünkü ekmeğini ayrana doğrayan köylünün Cola cinsi gazozlara doğrar bir yaşama biçimine itilmesi ancak bu takdirde mümkün olabilecektir.

Biraz önce, burjuva-gerici ideolojinin karşı karşıya kaldığı ve kendi gelişimini tıkar gördüğü feodal-gerici değerler ve ögelerle çatışarak onu tasfiye ettiğini söylemiştim. Gene aynı platformda görülen bir başka yönseme ise feodal ve ulusal kültürü oluşturan ögelerden gerici olanlarının gereğinde günün koşullarına uyarlanarak yaşatılmaya çalışılması, feodal kültürün mistik ürünlerinin halkımızın öz değerleri olarak sunulmasıdır. Böylece, görünürde çok masum ve hatta «ulusal kültüre hizmet» amacıyla girişilmiş bir görüntüye sahip olan bir çabadır bu. Pir Sultan, Gevherî, Kaygusuz, Serdârî gelenekli bir toplumda yapılan «Aşıklar Bayramı»nda her yıl ödüllendirilen ürünlere bir göz atmak bile bu işin kimlere ve hangi nitelikte bir hizmet olduğunu ortaya koyacaktır. Aynı biçimde, «Türk Kültürüne Hizmet» sloganıyla çeşitli gazetelerce ve bankalarca yayımlanmış kitapların niteliğini düşünmek de konuya ilginç bir boyut katacaktır Bir kesim çağdışı gerici nitelikte feodal ürünleri yayarken başka bir kesim ise «batılaşmak/batılılaşmak» sloganıyla emperyalist batının yoz, kozmopolit kültürü için mürekkep harcamaktadır, aralarındaki çelişmelere karşın. Çağdışı ve çağdaş gericiliğin buluştuğu anlamlı yer! Kitap yayıncılığının bir gazete, hele bir banka için herhalde pek kârlı bir yatırım alanı olmadığı günümüz Türkiye'sinde bu işe gösterilen özel merak oldukça düşündürücüdür.

Reklamcılık, iktisadî gereklerle ortaya çıkmış da olsa, işlevini ideolojik bir çerçeve içinde yerine getirir. Çünkü ideolojik ve dilsel bir alanın içinden geçerek amacına ulaşır. Seslendiği katmanların sınıfsal söylemlerine, «toplumun sıvası» olan ideolojik söylemin isterilerine uymak zorundadır. «Sivil toplum»un işleyiş kuralları sadece politik toplumun doğrudan baskıcı amaçlarına değil, bunlarla birlikte üretim fazlasının tüketilmesi, baş sorunlardan biri olan talep azlığını gidermeye de hizmet eder. Ancak, reklam dili ve söylemi seslendiği kitlenin ideolojik oluşumunu hesaba kattığı ölçüde başarılı olacak ve arzulanan işlevini yerine getirebilecektir. «T. kalemleri öz malınız» sloganı, seslendiği kitlenin, o toplumsal formasyonun niteliğiyle ve toplumdaki ortak özlemler demetiyle uyum sağlayabildiği oranda başarılı olacaktır. İdeolojilerin toplumda bütünleşebileceği karşılıklarını bulabildikleri ölçüde etkin olmaları gibi, reklam dilinin niteliği ve içeriği de bu ideolojinin içerdikleriyle uyum içinde olmalıdır. O toplumda yükselen sınıf hangisidir ve bu yükselen sınıfın özlemleri hangi oranda diğer sınıf ve katmanların ortak özlemi olarak toplumu peşinden sürüklemektedir? Burjuvazinin yükselişi evresinde kendi özlemlerine ve inançlarına geçici de olsa, bir süre işçi sınıfı içinden bile yandaşlar bulabildiğini, bu özlemler ve umutlarla büyülenen işçiler, köylüler olduğunu biliyoruz. Sisteme sadık gazeteler, filmler, vesaire ile de tahrik edilen bu sınıf atlama hevesi ideal bir Aşil topuğudur reklamcılar için. Bu seçkinleşme özlemi gerçek bir ihtiyaç olmadığı halde yığınlarda bu mala karşı talep yaratılmasını sağlayabilir. İktisadî dille «harcama öncelikleri»ne yön verilebilir.

Kültür alanındaki saldırı nasıl, hayatın belirleyici maddî alanlarındaki saldırının bir parçasıysa, reklamcılıkta izlenen yol, kullanılan yöntemler de geneldeki bu saldırıdan kaynaklanarak genel ekonomik ve politik saldırıyı bütünlemektedir Yakın yıllarda epey tekrarlanmış bir otomobil reklamında aynı firmanın fabrikasında çalışan Mümin Usta adlı bir işçiden sözediliyordu örneğin. Güleryüzlü bir Mümin Usta fotoğrafının hemen altındaki satırlardan şunları öğreniyordu okur: Mümin Usta, otomobile karşı aşırı sevgisi ve tutkusu nedeniyle ilkokuldan sonra okumayı bırakarak tamirciliğe başlamış. Derken günün birinde işte bu otomobil fabrikasına girerek, sevk ve idarecilik seminerlerine katılarak «yüzlerce işçiyi emrinde nasıl çalıştıracağını» öğreniyor. Kısa zamanda maaşını 10.000 liraya yüüseltmeyi başaracaktır. Bir de araba alıyor mu! Aynı reklam metninden Mümin Usta'nın «en büyük zevkinin de kendi imal ettiği arabasıyla yavrularını alıp gezintiye çıkmak» olduğunu öğreniyoruz. «Mümin Usta»nın gerçek bir yeri vardır, hatta başka örnekler de bulunabilir ama «arabalı işçi» modelinin bir *hakikat* olmadığı toplumumuzda tekil örneklerden yola çıkarak genellemelerle «kurtuluş yolu» önermek, gerçekliği çarpıtmaya kalkmak neye hizmettir?

Günümüz kapitalist toplumlarındaki ileri teknolojik yapı içinde birey olarak ezilen, madde fetişizminin her türlüsüne uğrayan, kendisine sahte uğraşlar yaratarak yitirdiği özerk alanını yeniden ele geçireceğini uman günümüz insanı reklamcıların insafına terkedilmiş durumda Bir yandan da bireyler arasındaki rekabet ve üstünlük duyguları körüklenerek bütün hayat, düşeni yemenin kanun olduğu bir amansız yarış alanına dönüştürülmüştür. 1978 yılı yaz aylarında TRT 2'

den şöyle bir reklam spotu yayınlandığını duymuştum: «Yavrunuz A. giysin, arkadaşları kıskansın! A. kıskandıran giysidir!» Tüketim toplumunun hastalıklı yaşama değerleri ve konformizm almaşıksız özgürlük olarak sunulurken toplumdaki her bireyin toplum «sürü»sünün bir ögesi olarak kabul edilmesi, her gün ve her saat daha çok tüketim, daha hızlandırılmış bir yarış... Ve güdülen bir «sürü»nün standartlaştırılması! Beğenilerin, moral değerlerin istenilen kalıba dökülmesi, insanî duyguların vitrinlerde sergilenmesi; bütünüyle denetim altında tutulan bir toplum!

Farklı kesimlerden ve değişik zevklere sahip insanlar için aynı firmanın biçimsel değişikliklerle piyasaya sunduğu ürünlerle toplumun bütün katmanları üzerinde bir denetim ağı kurulur. Türkiye'de piyasaya sürülen 15 *değişik* çamaşır makinası gerçekte dört şirket tarafından üretilmektedir. Aynı şekilde, 1973 yılı toplam buzdolabı üretiminin %89'unu gerçekleştiren Arçelik A.Ş. ve Profilo San. ve Tic. A.Ş. bu üretimini piyasaya 12 değişik markayla sunmaktadır. Persil Gesellschaft mbh. ile Yapı ve Kredi Bankası'nın başlıca hissedarlarından olduğu Turyağ, deterjan/sabuntozu piyasasına üç değişik marka sürerken toplam kolalı ve gazlı meşrubat tüketiminin 158 milyonu yine üç ayrı etiket altında Fruko-Tamek tarafından karşılanmaktadır. Televizyon piyasasında da aynı mekanizmanın işlediğini biliyoruz. Hiç bir iktisadî analiz çabası gütmeyen bu özellikte bir denemede —durum üzerine fikir vermenin ötesinde— örnekleri uzatmanın fazla gereği yok.

Reklamcılığın çabası, görünürde hiç bir zaman sözgelimi «daha çok bira için» amacı doğrultusunda değildir ama sonuçta bambaşka bir olguyla da karşılaşılacaktır. Reklam spotu daima «bizim biramızı için (seçin)!» sloganını içerir. Ama bu demek değildir ki, (A), (B), (C) bira üretici firmalarının tek tek yaptıkları bu çağrılar toplam bira tüketimini etkilemesin. Her üretici firma kendi ürününün tercih edilmesi yolunda tüketici tercihlerini etkileyerek/güdüleyerek kendine kaydırabilme mücadelesini verirken tek tek her firmanın böyle girişimleri o ürüne olan talebi, bu da toplam talebi arttıracaktır. Bira örneği üzerinde ilerlenecek olursa şu görülebilir: Örneğin, (A) ve (B) bira üretici firmaları, birbirlerine karşı reklam alanında bir savaşa girişecek olurlarsa genel olarak toplam bira tüketimi de artar. Böyle bir savaşın başlaması için piyasaya oturtulmak istenen yeni bir markanın başlattığı reklam kampanyası, zincirleme olarak, piyasadaki yerini korumak isteyen öteki firmaları da etkileyecektir. Teorik şemalardaki klasik tekel durumunun gerçekte pek görülmediği bilinen şeylerden. Oligopol nitelikte bir egemenliğin kurallarını koyduğu günümüz kapitalist toplumlarında önemli bir rekabet yöntemi olan fiyatların düşürülmesine pratikte pek rastlanılmamasının nedenleri şüphesiz sistemin yapısına özgü bir oluşum. Tekelci firmaların birbirleriyle açıktan bir savaşa girmeleri demek olan «fiyatların kırılması», getirdiği psikolojik dezavantaj nedeniyle de çekici olmayan bir yol. Pratikte görülen ise tam tersine, açık ya da kapalı anlaşmalarla fiyatlar genel düzeyinin her zaman, monopol koşullarında belirlenen fiyatlar genel düzeyinde tutulduğu. İşte, oligopol işleyişin bu genel mekanizması nedeniyle klasik bir rekabet etkeni olan «fiyatlar rekabeti»nin ikincil bir konuma kaydığını, ama rekabetin başka alanlarda da ve biçim değişiklikleriyle sürdüğünü biliyoruz. Sistemin gerekli kıldığı bu alan değişimi sorunu, optimum bir rekabet noktası olan reklam alanında çözümlenebilecektir. Fiyatların düşürülmesiyle tüketicilerin satın alma güçlerinde bir artışın sağlanamayacağı da açıktır çünkü. Bu nedenle ideal çözüm olan tek yol, varolan talebi değişik yöntemlerle arttırmak, yani başdöndürücü bir hızla tüketimin kışkırtılması olmaktadır. (Bu denemenin doğrudan amacı olmaması nedeniyle kapsam dışı bırakılsa da şu noktanın hemen belirtilmesi gerekir ki, «fazla»nın yabancı ülkelerdeki yatırımlara aktarılması akıllıca bir çözüm olarak görülmez. Bu davranış, yatırımın yapıldığı ülkeden «fazla» dönüşüne yolaçarak sorunun daha da büyümesini yaratacaktır.)

Üretici firmaların birbirlerini karşılıklı olarak kışkırtan bu davranışları spotların seslendiği kitlelerde belki de önceden hiç bulunmayan yeni zevklerin ve alışkanlıkların ortaya çıkmasına yolaçacak, özetle, yeni bir alan da doğmuş olacaktır. «Amerikan hayat tarzı»nı oluşturacak ögelerin topluma bu yolla empoze edildiği bilinen bir gerçek. Bu evreden sonra «Cola» türü gazozun içilmesinin gerekli olup olmadığı tartışılır olmaktan çıkarak, zihinlerdeki «sorun», «hayatın tadı Pepsi»nin mi, yoksa her şeyle iyi giden Cola Cola»nın mı tercih edileceği noktasında düğümlenecektir. Güdülen kitle, farkına varmadan, o malın kendisine gerçekten gerekli olup olmadığını düşünemeyecek, hapsolduğu bu sorunsalın içinde sadece «tercih işlevini kullanabilecektir. Kendisine sunulan ve hapsolunan bu zoraki çember gene kendisine sunulan seçenekler arasından herhangi birini seçebilme sorunsalıdır. Bu aşamada da özgür iradesiyle değil, kendisine *sunulan*, başka bir ifadeyle «dayatılan» alanın içinde «özgür» kalmıştır. Bu seçmede önemli ve belirleyici olan, ürünün niteliği, marjinal faydası, v.b. gibi etkenler değildir. Belirleyici etken çok zaman, reklamların tüketici bilincinde ürün hakkında yarattığı imaj ve bu ürüne olan toplumsal veya çevresel rağbetin fazlalığı ya da azlığıdır. «Marlboro» üzerine olan toplumsal imaj bu sigaranın «kadınsı»lığı yönündeyse eğer, reklamlarda sürekli olarak, Vahşi Batı'nın doğası ve doğal ortamı içinde bu sigarayı tüttüren «vahşi» erkeklere yer verildiğinde bir süre sonra tüketici talebi «Marlboro Ülkesi»ne doğru yola çıkacaktır. Bu mekanizma o kadar güçlüdür ki, 1975 yılı Ekim'inde ABD'de bir örneği yaşandığı gibi bütün sayfalarında tek satır olmayan *fiilen de boş* bir kitabı bile bir milyonun üzerinde bir satışa ulaştırabilmektedir.

Reklamcılık her şeyden, bu arada özellikle psi-

kiyatriden yararlanarak öteki alanlarda sürdürülen sistemli saldırının tamamlayıcılığını yapıyor. Üstünlük ya da ezilmişlik duygularını kışkırtan ya da sömüren, cinselliği bolca kullanan reklam metinleri az değil. Bu arada zaman zaman «Boyacının aşkı ile filanca boya» örneğinde görüldüğü gibi halk kültürünün zenginliklerinden yararlanmayla gidilen yeni bir yağmalanma olayı ile de karşılaşılabiliyor. Bu konuda ilginç olacak bir reklam biçimini de birinden dinlemiştim. Mısır televizyonunda yayımlanan bir «Pepsi» reklamında uzun bir geğirmeden sonra şöyle diyormuş adam: «Elhamdülillah, Pepsi!.» Bu küçük örneğin, reklamcılıkta kullanılan yöntemlerin neleri bile içerebileceğini göstermesi açısından önemi büyük. Bu yılın «Çocuk Yılı» ilan edilmesi yüzünden olacak belki de, şu sıra her zamankinden daha fazla reklam, çocukları temel alıyor ya da en azından bu duygunun çevresinde döneniyor. «Torunuma/Yeğenime her şey feda!» sözlerini her akşam ve üstelik bu yakın çevrenin *bakışları* altında dinleyen birinin küçük bir fedakarlığa girerek —artık torunu mu olur, yoksa yeğeni mi— elinden tutarak o bankaya götürmesi sevgisini kanıtlayabilmesinin önemli bir belirtisi olacaktır. Neredeyse konuşmayı yeni öğrenmiş çocuklara bilmemne bankasının faziletleri anlattırılabilir; ya da doğrudan «yarının büyüğü» tüketiciler yaşıtları aracılığıyla kışkırtılarak bu alana çok önceden çekilebilirler. Bütün bu *dayatma*lar yeterli olmadığı takdirde —sonucu önceden belli yarışmalar— önemli bir reklamcılık (tanıtma) ve tüketimi kışkırtma ögesi olarak da kullanılabilir. Eski dergilerin birinde birinci sayfasında yarışmanın sonucu, yedinci sayfasında ise bu sonucun da övünülerek duyurulduğu bir reklam metni olan bir gazetenin küpürlerini görmüştüm! «A'nın büyük zaferi! Birinci Trakya Rallisini kazandı!» deniliyordu o reklamda. Daha çok gazetelerin uyguladığı «kuponculuk», paketin içinden «armağan»ların çıktığı tüketim maddelerinin piyasaya sürülmesi çok başvurulan bir kışkırtma yöntemidir.

Hepimizin bildiği ve her gün rastlanılan örnekleri çoğaltmanın fazla bir yararı olmayacaktır. Yöntemler eskidikçe, ideolojik çerçeve değiştikçe daha ince ve çağdaş koşullara elverişli yöntemler devreye sokulacaklardır. Değişmeyen tek olgu, kitle manipülasyonu, bilincin sürekli olarak bu sistemleştirilmiş beyin yıkamayla denetim altında tutulmasıdır. Huxley, «düşünceyi şekillendirmek için» elektrik akımı ve «uykuda bilgi aşılama» yönteminin kullanıldığı gelecekteki toplumu «Kahraman Yeni Dünya»da anlatırken engin sezgi gücüyle bilim-kurgu yapıyordu. Fakat, reklam mesajlarının, filmlerin arasına saniyenin çok küçük birimleri ölçüsünde konulmasıyla bilinçaltının algılama dışı güdülmesi gibi bir yöntemin bile —şimdilik uygulamaya konulmamış olsa da— «sıradan»lık kazandığı bir dünyada Huxley'in kitabı gittikçe bu nitelemenin dışına düşmektedir.

Reklamcılık gibi bir ideolojik bütünleştirme aracının dışında da, merkezileşmiş devlet aygıtının kitleler içinde çok yaygın bir haberalma ve denetim ağı kurabildiği ülkelerden bir ABD'de, FBI ya da CIA'nın eylemleri düşünülemeyecek boyutlarda bugün. Kamu ve özel sektör personelinin hemen hepsinin fişlenip izlendiği ABD, bu alanda öncelikli bir örnek olmanın şerefini taşıyor. Devletin baskı ögesini fizikî biçimlerde uyguladığı bu «alan»ın farklı olarak, Althusser'in deyişiyle Devletin İdeolojik Aygıtları'ndan Haberleşme aygıtı içinde düşünülebilecek reklamcılık, zor kullanarak değil ideolojik araçlarla çalışır ama öteki Devletin İdeolojik Aygıtları gibi zor ve ideolojiyi birlikte kullandığı dönemler de olur. Reklamcılık kurumları özel kurumlardır ama işlevlerini yerine getirdikleri ideolojik alan belirlenmiş ve sınırları çizilmiş bir ideolojinin içinde kalır. Gerektiği takdirde bu kurumların (şirketlerin) «zor kullandığı, sözcüsü olduğu tekelci şirketleri de harekete geçirerek veya onların güdümüyle kendisi harekete geçerek basın ve Radyo-TV gibi kitle iletişim araçları üzerinde baskılar yoluyla bir denetimi gerçekleştirdiği görülebilir Bunun en yakın örneği, bir süre önce televizyonda gösterilmiş ve reklamların insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini ve tüketim toplumu oluşturmaya nasıl hizmet ettiğini gösteren «At Gözlüğü» adlı televizyon filminin gösterilmesinden sonra büyük reklam şirketlerinin —muhtemelen tekelci şirketlerin harekete geçirmesiyle— TV yönetimine verdikleri «muhtıra»dır. Bu sırada, bu çevrelerin sözcülüğünü yapanlarca, «TRT'nin reklam gelirleriyle beslendiği» hatırlatılıyor ve «TRT'nin bu kaynağa karşı bir propagandaya alet olmaması» vurgulanıyordu.

Özel TV şirketlerinin piyasa kurallarına tâbi olduğu bir ABD'de ise reklamların bu ideolojik işlevinin de dışında, belgeseller, diziler ve hatta haber programları bile TV şirketlerine büyük reklam gelirleri akıtan şirketlerin politikalarına uygun biçimde düzenlenmekte, bu şirketlerin çıkarlarına ters düşen sözler bu antenlerden geçmemektedir. Bu nedenle, özel TV şirketleri arasında da bir rekabetin varolduğu ve tekelci şirketlerce birinden birinin yeğlenebileceği bu tür ülkelerde bir «At Gözlüğü»nün yayınlanabilmesinin çok güç, hatta imkânsız olduğu söylenebilir. Tıpkı, tekelci sermayenin bu yolla denetim altında tuttuğu bizdeki kimi gazetelerin bu şirketlerin güdümünde bir yayın politikası izlemesi gizi. (Bu tür yayın organlarında renkli televizyonun faziletleri üzerine çok şey yazılmıştı yakınlarda. «Yardım» olarak verilebilecek bir renkli vericisi bu yolla yaratılacak yeni televizyon aygıtı pazarı ve «renkli» olmanın sağlayacağı yeni imkânlar düşünüldüğünde bu yardımın önemsiz bir «tavuk» olduğu gözden kaçmayacaktır) Öte yandan, bir bankanın «Sanayide Devlet» sloganından rahatsız olup, «Bu sözle sanayii devlet yapar düşüncesi ortaya atılıyor» diyerek, bu reklamın engellenmesini isteyen tekelci sermayedarların bu *duyarlılığı* da anlamlıdır.

Teknolojinin geliştirilerek sanayie uygulanması

ve yönetimbilimi alanında *rasyonel* çalıştırma yöntemlerinin kullanılması ile üretkenliği arttırılan emek, —hiç bir zaman sonsuza kadar götürülemeyecek— artık-değer sömürüsünün, yerini nisbî artık değer sömürüsüne bırakmasını yaratmıştı. Bunun hayattaki karşılığı ise «arabalı işçi» modelinin yaygınlaşmasıyla, çalışanların tüketim maddelerine daha fazla yoğaltabilecekleri bir «refah düzeyi»ne ulaşıldıkça sömürü oranının yükselmesidir. Varlık nedeni olarak tüketici işleviyle başbaşa bırakılan günümüz bireyinde buna bağlı olarak kişilik de, «tüketici kişiliği»nin kısır döngüsüyle sınırlı olacaktır.

Sistemin sonucu olan reklam olgusu şüphesiz sorunun bütününden yalıtılarak ele alınamaz. Böyle bir toplumsal-ekonomik yapıda tek başına reklamcılığa karşı çıkmak yetersiz, kaldırılmasını istemek de «eşyanın tabiatına uygun olmayanı» istemek olacaktır. Reklamcılık olayının işlevini ve yarattığı sonuçları, bu ilişkileri açığa çıkarmaya yönelik bir kamuoyu oluşturma işi ise öncelikli bir görev olarak durmaktadır. Birkaç yıldan beri, böyle bir çaba görülüyor bizde, bunun olumlu kıpırdanmaları da başladı. Şimdilik, çocukları bu savaş alanının dışına çıkarmaya yönelik önlemlerin alınmasına başlandı sözgelimi. Ama bu yeterli değil, çünkü çocuklar da her zaman çocuk kalmayacaklar. Bu da, kapsayıcı olacak bir biçimde sorulacak «Ne Yapılmalı?» sorusunu ve cevapların bilinçlilikle ve yaygınlıkla uygulanmasını gerektiriyor. Vakit kaybetmeden ama, çünkü bu mekanizma şu anda da hızla çalışmakta!

MAYAKOVSKİ

Şiir Nasıl Yazılır?

• **Şiir sevenlerin ve şairlerin başucu kitabı**

Türkçesi: YURDANUR SALMAN

30 Lira

SERGEN YAYINLARI
P.K. 327 Sirkeci — İstanbul

BERNA MORAN

Birikim 54-55/51

Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı

Yukardaki başlıkta «Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı» deniyor, ama bu yazıda, sorunları ve yapılarıyla kendi aralarında bir öbek oluşturan 1922-1939 dönemi romanlarını incelemek istiyorum. İkinci döneminin eserleri saydığım son iki romanına (*Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız*) kısaca değinmekle yetineceğim.

«Alafranga Züppeden Alafranga Haine» adlı bir makalede Peyami Safa'nın züppe tiplerini incelerken, romanlarının çoğunda görülen değişmez bir şemadan söz etmiştim. Şimdi romanlarındaki ideolojik yapıyı belirtmeye çalışırken işe yine bu şemadan başlamak istiyorum. Daha önce de söylediğim gibi, Batılaşma ile ilgili bu toplumsal sorun dört kişinin rol aldığı bir aşk öyküsü üzerine oturtulur. Erkeklerden biri Batı, öteki Doğu'dur; ikisi arasında kararsız bir genç kız, bir de yazarı temsil eden, bilgili, akıllı ve Doğu'lunun dostu bir adam vardır. Bu dörtlü kuruluşun kişilerini, bunların karakterlerini, aralarındaki ilişki yapısını ve çıkan çatışmayı *Şimşek*'deki bir parçada özet halinde bulabiliriz. Yazarı temsil eden Ali, Pervin'in, Sacid ile Müfid arasındaki kararsızlığını dikkatle izlemektedir ve durumu şöyle koyar ortaya.

> Bu iki zıt mizaç arasında öyle bir cidal ki bir tarafta (Sacid'de), ihtiyacın azamisi, cehdin azamisi, ihtirasın azamisi, iktidarın azamisi, iradî ve uzvî kudretin azamisi var; öte tarafta (Müfid'de) bütün temayüller münfail, bütün hıslar, gayelerine vasıl olmadan ricat halinde, ruhun umumî kuvvetleri perişan, irade meyus ve cesaret münhezim, bütün şahsiyet ekseriya tevekkül içinde bulunuyor; Sacid büyük seciyeleriyle bir Garplı, Müfid bir Şarklı adam timsalidir; bu iki erkek arasında, her iki enmuzece de temayül eden, serî-üt-teessür Pervin de mütemadi bir tahavvül halindedir (...) «Kadın kalbi» dediğimiz tabii sevkler ve şuursuz temayüller mecmûu olan gizli ve muğlâk halita karşısında hangi türlü insan; cidalci, kudretli ve hain Sacid mi, yoksa, faziletkâr, mütevekkil, asil Müfid mi kazanacaktır?
>
> Ali'nin anlayışına göre bu mücadelenin İstanbul, Türklük ve insanlık cemiyetiyle doğrudan doğruya alâkası ve irtibatı vardı; bu cemiyet, bu iki muarız taraftan hangisine kıymet ve kuvvet veriyorsa onun galebe edeceği muhakkaktı; o halde bu cidalin neticesi insanlığın en son içtimaî ve ahlâki meyillerini, telâkkilerini de gösterebilmek iktidarını haiz ve bunun için, bir müdekkik nazarında, cidden ehemmiyetli idi. (s. 61)[1]

Görüldüğü gibi romanın baş kişileri Peyami Safa'nın «garplı» ve «şarklı» dediği iki erkek ve bunların arasında bocalayan genç kadın üçlüsü ile bilgili adamdan oluşuyor. Batı-Doğu çatışması da bir aşk çatışması ile temsil ediliyor: «kudretli ve hain Sacid mi, yoksa erdemli, mütevekkil, soylu Müfid mi kazanacak? Karşıt kişilikte iki erkeğin çarpışması, gerçekte, toplumdaki eğilimlerin çatışması.

Peyami Safa'nın 1939'a kadar yazdığı romanların (bir ikisi dışında) hepsinde yinelenir bu yapı. *Sözde Kızlar*'da (gazetede tefrikası 1922) Müberra, alafranga Behiç ile Fahri arasında kalmıştır ve Behiç ile evlenmeye niyetlenirken hatasını anlar Fahri'ye döner. Fahri'nin arkadaşı Nadir yazarı temsil eder. *Şimşek*'de (1923) Pervin, Müfid ile evlenir ama Batı'lı Sacid ile ilişkisini bir türlü kesemez ve roman iki erkeğin de ölümü ile sonuçlanır. Ali temsil eder yazarı. *Mahşer*'de (1924) Muazzez'i isteyen alafranga zümreden Alâaddin Bey'in karşısında fakir Nihad vardır ve sonunda savaşımı Nihad kazanır. Yazarı temsil eden gazeteci Kerim Bey. *Fatih-Harbiye*'de (1931) Macit Batı'lı, Şinasi Doğu'ludur. Neriman, Macit'e kapılmak üzereyken vazgeçer Şinasi'ye döner. Yazarı temsil eden Feritdir. *Biz İnsanlar*'da (gazetede tefrikası 1939) Vedia Rüştü ile Orhan arasında bir türlü karar veremez. Yazarın görüşlerini Orhan'ın arkadaşı Necati'den öğreniriz.

Doğu tipi erkek, dürüstlüğü nedeni ile zar zor geçinen bir küçük burjuva aydınıdır. Buna karşılık Batı'lı tip ya Osmanlı bürokrasisinin üst tabakasından zengin bir ailenin halktan kopmuş oğlu ya da vurguncu tüccar sınıfındandır. Romanlardaki bu değişmeyen ilişkiler yapısının nereden kaynaklandığı sorusunu biraz aşağıda cevaplamaya çalışacağım. Batı'lı ve Doğu'lu adamın özellikleri bir romandan ötekine fazla değişmez; *Şimşek*'den aldığımız yukarıdaki parçada olduğu gibi, yazar, bunları karşıt iki tipin özellikleri olarak sunar bize. Behiç, Sacid, Alâaddin ve Rüştü gibi Batı'lı adamlar bir bakıma alafranga züppe tipleridir, fakat daha önceki yazımda da söylediğim gibi bunlar Tanzimat edebiyatında rastladığımız

Felâtun ya da Bihruz tipinden çok farklıdırlar, çünkü budala ve gülünç değil zeki ve başarılıdırlar. Batı zihniyetinin ürünü olan kişilikleri ve dolayısıyla onları güçlü kılan yetenekleri vardır. Hırslı, atılgan, iradeli, enerjik, tuttuğunu koparan adamlardır, fakat aynı zamanda bencil, çıkarcı, yalancı ve sahtedirler Bunların romanlardaki rakipleri Fahri, Nihad, Şinasi, Müfid ve Orhan ise, idealist, yurtsever, dürüst, geleneklerine bağlı, duyarlı gençlerdir, ama hırsları yoktur, mütevekkil, hayalci, içlerine dönük ve beceriksizdirler.

Batı-Doğu sorununa karşıt kişilikler yoluyla, ahlâki açıdan yaklaşan yazarımız, ilk romanlarında Batı-Doğu bireşimini de, bu iki tür insanın olumlu yanlarının bir tek adamda toplanması olarak görür. Örneğin *Şimşek*'de Sacid ile Müfid'in olumlu ve olumsuz yönlerini kavrayan Ali'ye göre mükemmel insan bunların bazı özelliklerini kendinde toplayan insandır.

> Bu dünyada mutlaka bir «kâmil insan» enmuzecine ihtiyaç varsa, bence bu, ihtirasla feragatın en son derecelerini taşıyan bir «şark-garplı ruhu» olabilir. (s. 176)

Göstermeye çalışacağım gibi, Peyami Safa'nın romanları, başlangıçta kişilikler yolu ile somutlaştırdığı bu Batı-Doğu karşıtlığını daha soyut düzeyde açıklayabilme çabasını sergiler.

*

Peyami Safa'nın çizdiği karşıt karakterlerde ayrı dünya görüşlerinin yattığını söylemeye gerek yok. Öyleyse son kertede nasıl bir değerler karşıtlığı ile yüzyüzeyiz? Batı'lı tipin savunduğu başlıca değerler, yazarımıza göre Batı uygarlığına özgü değerler: para, çıkar ve hazza dayanan bir ahlâk anlayışı; Doğu'lununkiler ise Türk-İslam uygarlığından gelen manevî değerler ve dine dayalı bir ahlâk anlayışı. Şimdi bir adım daha ileri giderek romanların üzerinde kurulduğu temel karşıtlığı saptamak istersek, bunu madde ve ruh kavramlarına indirgeyebiliriz kuşkusuz. Zaten dikkat edersek görürüz ki Batı'lı adamın özellikleri beden ve madde ile, Doğu'lununkiler ise ruh veya kalb ile ilgili. *Şimşek*'de Sacid'in Pervine söylediği şu sözler yalnız kendisinin değil, bütün Batılılaşmışların hayat felsefesini özetler: «Bir şey bil: kalb yoktur Bir şey daha bil: herkes kendi için yaşar.» (s. 107). Bunlar için yaşamak, bedensel yaşamaktır. Bedenin görünüşü, bedenin rahatı, bedenin hazları bu insanların amaçlarını belirler. Onun için Batı'lı tipin kadından beklediği de bir kaç saniyelik zevktir. Ne sever ne de kıskanır, ama şık giyimi, serbest davranışları ve atılgan kişiliği ile kadınlar için çekicidir ve kolay avlar onları.

Doğu'lu ise ruhdur, kalbdir. Budur kadınları çeken de. Mebrure'ye göre Fahri «tertemiz saf bir ruh»dur, Vedia'ya göre de Orhan «ciddi bir ruh». Onda «ruhun aristokrasisi»ni bulur Vedia. Müfid' de de «kalbin kuvveti var» Pervin'in deyimi ile. Şinasi'ye gelince, onun da meziyeti «büyük bir rikkatli kalbi» olması. Doğu'lunun aradığı hazlar da bedenin değil ruhun hazları olduğu için aşka bir beden işi olarak bakmaz. «Müfid (...) aşkında eflatunîdir»; Orhan da «aşkların en romantik cinsiyle» sevdiğini söyler.

Romanlarda Batı'lı tipin başarılarına karşın aşağılanmasının nedeni de, bu başarıların madde dünyasında olduğu için aldatıcı ve değersiz sayılmalarıdır. *Fatih-Harbiye*'de Neriman'ın babası Osmanlı aydını Faiz Bey, Doğu'yu tembel ve uyuşuk bir kediye, Batı'yı da çalışkan ve uyanık bir köpeğe benzeten kızına şu cevabı verir:

> Kimi adam vardır ki sabahtan akşama kadar oturur ve düşünür. Onun bir hazine-i efkârı vardır, yani fikir cihetinden zengindir; kimi adam da vardır ki sabahtan akşama kadar ayak üstü çalışır, meselâ bir rençber, fakat yaptığı iş dört tuğlayı üstüste koymaktan ibarettir. Evvelki insan tembel görünür velâkin çalışkandır; diğer insan çalışkan görünür velâkin yaptığı iş sudandır. Zira birisi maneviyat ile, zihin gayretiyle yapılan iştir; öbürü vücut ile, bedenle yapılan iştir. Maneviyat daima daha alîdir, vücut sefildir. Yapılan işlerin farkı da bundandır. (s. 47)

Bundan ötürü Batı'lının üstünlüğü, kudreti, madde ve beden dünyasındadır; maddî değerlere, bedensel zevklere kavuşmasını bilir, ama amacına ulaşmak için ruhu, kalbi ve ahlâk kurallarını yadsır. Peyami Safa Batı-Doğu karşıtlığını madde ve ruh karşıtlığı şeklinde gördüğü için, tiplerin bu yönlerini belirtmek üzere, kahramanlarının özellikle aşk, para ve yurt sorunları karşısındaki tutumlarını ortaya koymaya yarayacak olaylar düzenler. Kadın kahramanlarına gelince, bu konuda rahatsızdır. Romanın yapısında onlara verdiği yeri ve karşılaştığı güçlüğü çözümleme yolunu incelersek ideolojik bakımdan ilginç noktalar saptarız.

*

Peyami Safa'nın romanlarındaki genç kız, Batılaşmış zengin bir aileden, genellikle Fransızca ya da İngilizce bilen uyanık bir kızdır Müberra İzmirli zengin bir tüccarın kızıdır, kolejde okumuştur, piyano çalar; Muazzez yine zengin bir ailenin kızıdır, alafranga bir evde büyümüştür, dil bilir; Vedia zengin bir ailenin kızıdır, dil bilir, kültüre önem verir, piyano çalar. Yalnız *Fatih-Harbiye*' deki Neriman, İstanbul tarafında, eski bir evde, para sıkıntısı içinde yaşıyan alaturka bir ailenin kızıdır: piyano değil ut çalar. Ama onun da Şişli' de oturan akrabaları vardır ve onlar yoluyla modern hayatı tanımış, etkisi altında kalmıştır. Bu genç kızlar içinde yetiştikleri ve yaşadıkları Batı taklitçisi yozlaşmış çevreye rağmen ahlâkça çürümüş değillerdir. Ne var ki Batı modeli erkek ile Doğu modeli erkek arasında, kararsızlık içinde sallanmaktadırlar.

Yazar romanlarına kahraman olarak az çok Batı terbiyesi ve kültürü almış bu kızlardan başkasını seçmez. Kaç göçü bırakmamış, kapalı eski tarz ailelerin cahil kızlarını ilginç bulmaz Onun gözünde sevilmeye ve evlenmeye değer kızlar, Batılaşmış çevrede büyümüş kızlar olduğu için romanlarındaki fakir genç aydın hep böyle bir kıza aşık olur. Böylece bir çıkmaza düşer Peyami Safa. Hem Batılaşmış yoz ailelere karşıdır, hem de yalnız o çevrenin kızlarına değer verir, yalnız onları lâyık görür dürüst, ülkücü kahramanlarına. Bu ikilemden kurtulmak için ilginç bir çözüm yolu bulmuş yazar. O da şu: Bu kızlar ana babalarını kaybetmiş kızlardır veya alafranga akrabalarının yanında büyümüş ya da onlara sığınmışlardır. Kokuşmuş ailenin gerçek kızı değildirler. Müberra'nın annesi ölmüştür, babasının ise yaşayıp yaşamadığı belli değildir ve Müberra İstanbul'a gelip Şişli'deki ahlâksız akrabalarının yanına sığınmak zorunda kalmıştır Muazzez öksüzdür ve savaş zengini, para için her şeyi yapan alafranga akrabalarının yanında yaşamaktadır. Vedia da öksüzdür, onu da, Avrupalılara hayran, Türklere düşman yengesi almıştır yanına. Yazar böylece kızı hem açık fikirli, zarif ve az çok kültürlü yapmak olanağını bulur, hem de bozuk çevresinden ayrı tutmak fırsatını. Kız, o çevrenin ahlâk anlayışını paylaşmaz, onlar gibi yurt sevgisinden yoksun değildir ve bilir onların ne mal olduklarını. Bununla birlikte Batı uygarlığının bazı göz kamaştırıcı değerlerine kapılmaktan da kendini alamaz. Bu yüzden Peyami Safa'nın bu kızlara karşı tutumunda da bir birine karşıt iki eğilim sezeriz. Hem çekici ve ilginç bulur hem de aşağılar ve hor görür onları.

İki tip erkeğin, başka bir deyişle, iki değerler sisteminin arasında kalan bu kızların da yapacakları tercih, temelde, yine madde ile ruh arasındadır ve Batı uygarlığına, konforlu «asrî» hayata ve özellikle Batı modeli adama karşı duydukları zaafa yazar fena halde öfkelenir, onları yüzeysellikle, hatta bilinçsizlikle suçlar. *Fatih-Harbiye*'de yazar adına konuşan Ferit kadınlarımızın uygarlığı bir kültür sorunu olarak anlıyamamalarından, görünüşe kapılmalarından yakınır: «Kadınlar medeniyeti gözleriyle anlamıya mahkûmdur» (s. 94); «Medeniyet kadının gözlerine hitab eder» (s. 114); «Fakat bizim kadınlarımız, şuursuz olarak beriki kültürü seviyorlar ve onlarda şuurlu bir hale gelen bugünlük yalnız şeklin estetiğidir» (s. 116). Kadınlarımızın gözle gördüğü, şeklin yani göze görünen maddenin güzelliği. Ne yazık ki görünmeyenin, ruhun, kalbin güzelliğini anlıyamıyorlar kolay kolay. Müberra'nın Behiç ile evlenmek niyetinde olduğunu öğrenen Fahri'nin, «bu genç kız da, nihayet, Havva'nın o ihtiraslı çocuklarından biridir ki yüz büyük kalbe bir Amerikan otomobilini tercih eder» sözlerinde, Peyami Safa'nın bu kızlara olan kendi öfkesi sezilir. (*Sözde Kızlar*, s. 164). Buna benzer suçlamalara bütün romanlarında rastlarız.

Kızlara cazip gelen yalnız otomobil gibi şeyler mi? Onları Batı'lıya çeken asıl onun görünüşü, fizik yönüdür. *Biz İnsanlar*'da Necati Vedia'yı değerlendirirken, «Avrupa şekillerine zaaf duyar. Belki Rüştü'ye bağlılığı ondandır» der (s. 295). Öyledir de. Rüştü'ye olan bağlılığının onun görünüşü ile ilgili olduğunu Vedia'nın kendisi de söyler sık sık. Örneğin şunları yazar günlüğüne: «Rüştü'ye 'baktığım zaman', Orhan'ı 'dinlediğim zaman' zevk alıyorum» (s. 356).

Doğulu erkek manevî değerler vaad eder, «aşkında eflatunîdir». Batı'lı erkek ise kızların cinsel isteklerine seslenir. *Sözde Kızlar*'ın iffetli Müberra'sı bile yalancı, ahlâksız, fakat «garip hareketleriyle müphem zevkler vaadeden» Behiç'e, zayıf bir anında teslim olabileceğini itiraf eder (s. 72). Fahri'nin hayali ise «genç kıza et râşesi» vermez; ruhu doyurucu bir bağlılık onun verebildiği. «Amma niye yarar?» diye düşünür Muazzez, «bütün bu yaşamak gürültüleri içinde ruhun vazifesi o kadar azalıyor ki» (s. 160). Orhan'ın ruhunu, kafasını beğenen Vedia, fiziksel bakımdan ona bir eğilim duymaz. Şu satırları okuruz günlüğünde:

> Demin (Orhan) beni sahilde kucakladı Bu üçüncü. Daha az vahşiydim. Alışıyorum. Başımı göğsüne koyduğum zaman Rüştü'yü düşündüm. Ah bu mukayeseler. Ne çıkıyor bunlardan? Aptallık. Her adamda başka bir adamı aratacak eksiklikler yok mu? (s. 355).

Bir çok okuru şaşırtabilecek olan, Batı modeli adam için bu cinsel tercih, Peyami Safa'da âdeta bir saplantı halindedir. Kızın onunla sevişmesi, Havva'nın şeytana uyması gibi, felâketlerle sonuçlanır hep. Zaten Peyami Safa'nın roman dünyasında «kötü» ile «iyi»nin ölçüsü madde-ruh ayrımında yatar. Başka bir deyişle, «suç», maddeye yönelmek şeklinde belirir ve bundan ötürü, kızın madde ile ruh arasında kararsızlığı bir çeşit suçtur; sürerse cezalandırılır. Kız kahramanın sonunda doğru seçimi yaptığı *Sözde Kızlar*, *Mahşer* ve *Fatih-Harbiye* mutlu biterken, Pervin ile Vedia'nın bir türlü karar verememeleri yüzünden *Şimşek* ve *Biz İnsanlar* ölüm ve acıyla son bulur. *Şimşek*'de Müfid ölürken Sacid'i de öldürür; Pervin yarı deli bir kadın olarak bırakır. *Biz İnsanlar*'da Bahri intihar eder, Orhan ölür Vedia da yıkılır Cezasız kalmaz suç. Ama gerçekte kadının kararsızlığı toplumdaki değer kargaşasının da ürünüdür, çünkü Peyami Safa'ya göre kadın, aklı ile değil içgüdüleri ile davranan bir yaratık olduğu için «memleket sallandıkça kadın kalbi bu zikzaktan kurtulamaz» (*Biz İnsanlar*, s. 313). Bundan ötürü olacak, kurtulabilenler de sadece kendi değerlendirmeleri ile değil daha çok bir tesadüfün yardımı ile kurtulurlar. Müberra ki içlerinde en olumlusudur o bile Behiç'e aldanarak onunla evlenmeye karar vermişken, son dakikada, Behiç'in daha önceki bir kurbanının adam hakkında korkunç bazı gerçekleri açıklayıp intihar etmesi üzerine aklını başına toplar. Neriman da alafranga Macit yüzünden nişanlısı Şinasi'den ayrılmak üzereyken, kendisininkine benzer durum-

daki bir Rus kızının, yaptığı yanlış seçim sonucu nasıl pişman olarak intihar ettiğini tesadüfen öğrenir ve Şinasi'ye döner.

Tanzimat'dan bu yana yazarlarımız kadın konusunda kendi dönemlerindeki gerici görüşleri aşmış ve yerleşmiş bazı inançları, âdetleri yıkmaya çalışmışlardı. Peyami Safa ise kadının toplumdaki yeri, görevi ve hakları konusunda tutucudur.

> Kadının edebiyatı zekâsında değil, rahmindedir. Yeni kadın yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır (...) Pirandelli mütercimi olarak değil, bir çocuk anası olarak ebedîleşebilirsin (...) Mütearifelere karşı isyanımızı bir orijinalite sanıyoruz; bu senin ve sizin kabahatinizden ziyade, tesiri altında kaldığımız Avrupa fikriyatının züppeliğine ait bir şaşkınlıktır (...) Onun için sana derim ki, saadetin ve idealin ve her şeyin karnındadır. (*Bir Tereddütün Romanı*, s. 177).

Yazarın Vildan'a söylediklerinden olsun, bütün romanlarından olsun çıkan sonuç şu: Kadın erkekten aşağıdır; onun yeri evidir, görevi de ana ve iyi bir eş olmak. Peyami Safa'nın kültürlü kızları beğenmesine bakarak bu konuda Osmanlı-İslâm düşüncesinden fazla ayrıldığını sanmıyalım. Yazarımız kadının okumuş olmasını, onun doğal bir hakkı saydığı için istemez; erkeği düşünerek, erkeğin kadında aradığı doyurucu, güzel bir nitelik olarak ister. Hiç bir romanında kadın kahramanı geçimi için çalışmaz, koca eğitiminden bu yolda yararlanmaz, evliyse kocasının eline bakar, bağımlıdır ona. Kadının erkeğe karşı bağımsız olabilmesinin ilk koşulu ekonomik özgürlüğünü elde etmesi olduğu için Peyami Safa açıkça karşı çıkar buna. Yukarda işaret ettiğim aile ilişkileri bu bakımdan da yazarın istediği durumu sağlar. Muazzez ve Vedia gibi öksüz kızlar zengin akrabalarına sığınmış oldukları için kendilerine ait ne paraları vardır ne servetleri. Doğulu tip ile evlenmesini istemeyen ailelerini, ellerinde bir tek bavulla bırakıp gideceklerdir sevdikleri adama. *Biz İnsanlar*'da Vedia'nın Orhanla evlenmeye bir türlü karar verememesinin bir nedeni de, yengesinin isteğine karşı çıkarak evlendiği takdirde geçimi için Orhan'ın eline bakmak zorunda kalacağıdır. Çalışmayan, güvencesi olmayan bir kızın evliliğini esaret olarak görür Vedia. Ama yazar, bu konuda çok duyarlı olan kızı bir süre sonra yola getirir. Vedia bu defa şu satırları yazar günlüğüne:

> Acaba en akıllıca aşk bu bağları sevmek midir? Evet Vedia. Bu bağları sevmek. Bu bağları çoğaltmak ve ruhu kıskıvrak bağlamak. Yanıldın çok. Hürriyetin için çalışmak istiyorsun. Yanılıyorsun. Bağlan, bağlanacaksın. (...) Kendini bırak. Bak ne güzel. Hem evin içinde vazifelerin olmayacak mı, çalışmıyacak mısın? Annen bu vazifeleri yapmasaydı, sen dünyada olmazdın. Hayat güzelse aile de güzel. (s. 367-368).

Peyami Safa kız kahramanlarının aile durumlarını belirttiğim şekilde çözümlemekle hem onların açık fikirli, kültürlü olmalarını sağlıyor, hem de içinde bulundukları kokuşmuş aile ve çevreden ayrı kalmalarını. Parasızlık nedeni ile kocalarına bağımlılıkları da cabası. Bir taşta üç kuş. O zamanki Türkiye'nin toplumsal koşulları içinde, böyle kızlar yalnız Batılaşmış ailelerde yetiştiği için bulabildiği en iyi çözüm bu, ama gönlü ister ki genç kız hem açık fikirli, kültürlü hem de kapalı bir aileden olsun.

> Eski ailelerin büyük bir kusurları vardı: Kapalı olmak; eski ailelerin büyük bir meziyetleri vardı: Gene kapalı olmak. Bu kapalılık onların zihinlerini kapamak suretiyle bir kusur, fakat seciyelerini muhafaza ettirmek suretiyle bir meziyet oluyordu. Yeni ailelerin de büyük bir meziyetleri var: Açık olmak; büyük bir kusurları da var: Gene açık olmak. Bu açıklık onların zihinlerini açmak suretiyle birer meziyet, fakat seciyelerini bozmak suretiyle birer kusur oluyor. O halde bugün için mükemmel bir zevcenin vasıflarını tayin etmek kolaylaşıyor: Eski ailelerin kapalı ahlâki terbiyesiyle yeni ailelerin açık fikrî terbiyelerini haiz bir genç kız. (*Bir Tereddüdün Romanı*, s. 47-48).

*

Sözünü ettiğim şemanın, Peyami Safa'nın ard arda yazdığı romanlarda tekrar edilmesinin ve yazarın kadın kahramana karşı hem zaaf hem de büyük bir hınç duymasının bir nedeni olsa gerek. Bu sorunu çözecek anahtarı *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nda bulabileceğimizi sanıyorum Herkesin de bildiği gibi *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* otobiyografik bir romandır, kahramanı da kemik veremine yakalanmış ondört onbeş yaşlarında, ama yaşına göre olgun bir genç çocuktur. Peyami Safa'nın iyi bir romancı olabileceğini kanıtlayan bu eserin eleştirisini yapacak değilim. Gerçi romanın akılda kalan güçlü kısımları yazarın hastalığını ve hastahaneyi anlattığı bölümlerdir, ama bizi ilgilendiren bu otobiyografik romanda rastladığımız aşk tema'sındaki üçlü ilişki. Romanın adı verilmeyen fakir, genç kahramanı, akrabası, Fransızlara hayran bir paşanın Erenköyü'ndeki köşkünde sık sık misafir kalır. Paşanın kızı Nüzhet ile aralarında bir aşk ilişkisi yeşermeye başlar. Ne var ki kız, ona umut verdiği halde, sonradan doktor Ragıp ile evlenerek Berlin'e gider Kisiler ve durum öteki romanlardakinin aynı. Nüzhet Batı terbivesi ile büyümüş, piyano calan bir genç kız. Karşısında iki erkek var. Biri, Türkive'de Batı etkisine isyan eden, fizik yönden zayıf, fakir bir genç; öteki, başarılı, zengin, zarif, «amelî ve haricî» bir zekâva sahip, fakat «basit bir insan (...) yalnız menfaatlerini sayacak kadar hesap biliyor» (ss. 86, 93). Paşa gibi «kozmopolit fikirleri» var ve düsünceleri, okuduğu yabancı okulun etkileriyle biçimlenmiş. Ayrıca, Peyami Safa aşktaki ilk

rakibinin Batı'lı kişiliğini kendisi açıklar, şu cümlesiyle: «Ecnebî mekteplerini işgal suretiyle manevî kapitilasyonları kaldırdığı için hükümeti beyeniyordum. Bu mekteplerin benim aşkımda rol oynayacak kadar ileri gideceklerini evvelden tahmin edemediğim halde» (ss. 100-101).

İnanıyorum ki Peyami Safa'nın çok genç yaşında başından geçmiş ve anlaşılan üzerinde derin izler bırakmış olan bu aşk olayı, sonradan romanlarının kişiliğini ve bunların arasındaki ilişkiler yapısını belirleyici bir rol oynamış. Batı-Doğu sorununu romana sokmak istediğinde, kızla iki erkeğin aşk öyküsünde Batı ile Doğu'yu karşılaştırmış ve böylece sözünü ettiğimiz ilişkiler yapısına ideolojik bir nitelik kazandırmıştır. Batı'lı erkekler Ragıp'ın geliştirilmiş çeşitlemeleridir. Kadın kahramanların kişiliği de Nüzhet'den belirgin izler taşır ve yazar, Batı yaşayış biçimine, Batı modeli adama duydukları zaaftan ötürü onları hınçla aşağılamaktan kendini alamaz. En iyi anlattığı iki duygunun kıskançlık ve şüphe olmasının nedenlerini de acaba buna bağlıyamaz mıyız? Ama maksadım işi psikanalize dökmek değil, yapıyı açıklamak.

*

Şimdi Peyami Safa'nın ideolojisinin somutlaştığı roman yapısını şu basit şema ile gösterebiliriz.

Seçici (kadın) { Seçenek I. Batı'lı erkek (madde) / Seçenek II. Doğu'lu erkek (ruh)

Romanlardaki olaylar ne şekilde gelişirse gelişsin, kadınla iki erkeğin işlevleri değişmez. Kadının yapısal açıdan işlevi seçiciliktir, tematik bakımdan ise, o dönemde, Türk toplumunun, iki uygarlığın değerleri arasındaki bocalayışını yansıtmak ve alafranga hayata özenmenin genç kızlarımız için nasıl bir tehlike yarattığını göstermektedir. Temelde madde-ruh karşıtlığını temsil eden iki erkeğin yapısal açıdan işlevi seçenek olmaktır. Kadının seçicilik işlevi, romandaki durum değişikliğini meydana getirmek görevini de ona yükler. Romanın başlangıç durumu, kadının iki seçenek karşısında bulunmasıdır ve durumun değişmesi kadının kararına bağlıdır.

Peyami Safa'nın geliştirdiği ideolojide karşıtlığın madde ve ruha indirgenebileceğini söyledik. İncelediğimiz romanlar gurubunun sonuncusu olan *Biz İnsanlar*'da yazarın tutumu bu doğrultuda gelişerek tam bir açıklık kazanır ve Batı-Doğu çatışması materyalim-idealizm çatışmasına kayar. Düşüncesinde, karşıtlığın bir felsefe sorunu biçiminde belirginleşmesi uzun yıllar almıştır. Bundan ötürü *Biz İnsanlar*'da bu konudaki düşüncelerin açıkça ve rahatça tartışılabilmesi için, artık yetersiz kalan eski şemaya bir ek yapılır ve ideolojik yapı yeni bir boyut kazanır. Peyami Safa'nın seçici durumundaki kızları, iki tip erkek karşısında bu işlevi yüklenebilirler, ama iki felsefe okulu karşısında seçicilik görevini yüklenebilecek yetenekten yoksundurlar. Bunun için ikinci bir seçiciye gereksinme doğar ve *Biz İnsanlar*'da Orhan'a verilir bu görev. Bu durumda Orhan'ın işlevi yalnızca seçenek olmak değil, aynı zamanda iki felsefî görüş arasında seçici olmaktır. İlk öncelcri, biraz da yobaz babasına karşı tepki olarak, materyalizme eğilim duyarsa da sonradan anlar hatasını. Orhan'ın materyalizmden idealizme geçmesi, kızların Batı tipi adamdan vazgeçip ötekini seçmelerinin başka bir düzeydeki paralelidir.

Peyami Safa, esası materyalizmdir diyerek özellikle marksizmi hedef alır kendine ve Süleyman adlı bir Marksist koyar romana. «Dâva bedenle, madde ile başlar» diyen Süleyman (s. 120), sınıf kavgasından, tarihî materyalizmden söz edince, yazar adına konuşan Necati tarihî materyalizmi çürütüverir. Ne var ki Peyami Safa tarihî materyalizm deyimindeki «materyalizm» kavramını, bedensel zevklerin, kişisel çıkarların, paranın insanlar için en önemli değerler olduğunu öne süren bir öğretinin de adı olan «materyalizm» ile aynı şey sanır. Necati, çürütmek istediği tarihî materyalizmi, öbür anlamdaki materyalizm ile karıştırarak şöyle konuşur:

> Diyeceksin ki her şeyin başı iktisadîdir. Yani davayı işkembenin kaba iştihalarına icra edeceksin, sevki tabiilere, menfaatlere icra edeceksin. (...) İnsanın insanlığı hayvanlığından daha mı azdır? Kafası işkembesinden daha mı sefildir?

Biliyoruz ki bir zamanlar, materyalizmin farklı anlamlarını birbirine karıştırarak Marx'ı, insanı hayvanlaştıran bir düşünür olarak tanıtmak isteyenler çıkmıştır. Ama yirminci yüzyılın ortalarında, Peyami Safa'nın yaptığı gibi (çünkü bu iddiasını ölümüne kadar sürdürmüştür) bu türküyü söyleyerek Marx'a hücum edilmez. Bugün Karl R. Ropper gibi, marksizmi çürütmeye çalışan bir filozof bile Peyami Safa gibiler için şunları söyler:

> Marx'ın maddeciliği hakkında yalan yanlış bir çok şey söylenmiştir. Marx'ın insan hayatının «aşağı» ya da «maddî» yönleri dışında hiç bir şey tanımadığı yolunda sık sık ileri sürülen iddia da özellikle gülünç bir yanlış aksettirmektedir. (Reaksiyonerlerin özgürlüğü savunanlara attıkları en eski çamurlardan birinin, Herakleitos'un onların «hayvanlar gibi midelerini doldurduklarını» öne süren sözlerinin bir tekrarıdır bu.)[2]

Gerçi *Biz İnsanlar*'ın, yan karakterlerin zenginliği açısından, teknik ve anlatım bakımından, yazarın daha önceki romanlarına üstün olduğuna şüphe yok. Ama Necati'nin materyalizm konusundaki bilgisizliği, romanı düşün düzeyinde ciddiye alınamıyacak kadar ilkelleştiriyor. Daha da önemlisi Orhan'ın durumu. Bu genç milliyetçi öğretmen zaman zaman kendiyle hesaplaşır, davranışlarının nedenlerini inceler, materyalizmi, marksist felsefeyi değerlendirir. Bir gün şöyle düşünür örneğin. Sosyalist düzende herkes emeği ile yaşar kimse kimseye borçlu hissetmez kendini. Ne gü-

zel! «Minneti ortadan kaldıran bir cemiyet nizamı kadar insanın haysiyetini anlamış bir nizam olabilir mi?» diyen Orhan (s. 143) biraz düşününce yanıldığını anlar. Çünkü böyle bir düzende de insanın başkalarının yardımına, tesellisine muhtaç olduğu anları olmayacak mı? O zaman kendisini teselli edene minnet duyacaktır. O halde sosyalizm de minneti ortadan kaldırmaz.

Romanın sonuna geldiğimizde Orhan materyalizme inanmakla hata etmiş olduğunu keşfeder, çünkü Vedia'yı sevmiştir. «Ben hayatıma şöyle bir bakıyorum. Ne olmuştu? Ne düşündümse aksi. Hayatımın her anı fikirlerimi tekzib etti. Üç seneden beri aşkların en romantik cinsiyle seviyorum.» (s. 387). Vedia'yı romantik bir aşkla sevmiş olması materyalizmin ve dolayısıyla marksizmin yanlışlığının kanıtı sayılır. Hasta olan Vedia'nın ölebileceğini düşününce insanlar arasında eşitsizlik olmadığını da keşfeder Orhan. «Süleyman'a da bir zamanlar kanar gibi oldum. (...) En büyük meselenin müsavatsızlıkta olduğuna inandığım anlar oldu. Hangi müsavatsızlık? Ölüm karşısında hepimiz biriz» (s. 387) Madem ki ölüm karşısında hepimiz biriz, o halde marksizmin eşitsizlik iddiası da saçma.

Unutmayalım ki bu mantığı yürüten Orhan, yüzeysel Batı'lı Rüştü'nün karşısında derin ve iyi düşünen bir genç olarak sunuluyor bize. Vedia bu iki erkek arasında bocalarken, birinin görünüşüne, zarafetine, ötekinin ruhuna, kafasına değer verir. Kararsızlığının okur tarafından ciddiye alınması için de Orhan'ın yüklendiği işlevi yerine getirebilmesi gerek. Oysa yazarın, materyalizmi çürütmek amacı ile Orhan'a söylettiklerine bakınca, okur, bu adamın düşünme yeteneğinden ötürü nasıl olup da beğenildiğine şaşmaz mı?

1922-1939 yılları arasında yazdığı romanlarda saptadığımız ideolojik yapıya bakarak, Peyami Safa'nın, aynı dönemdeki resmî ideolojinin anti-emperyalizm, anti-komünizm ve cumhuriyetçilik gibi ögelerini paylaştığını söyleyebiliriz. Ama dine dönük ahlâk anlayışı, Osmanlı-İslâm geleneklerine bağlılığı, toplumda kadını vermek istediği yer ve pozitivizme, materyalizme, bilime dayanan bir dünya görüşüne karşı tutumu ile resmî ideoloji karşısında geriye dönük bir tavır içindedir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu (1949) ile başlayan son dönemini bu yazıda ele almayacağımıza göre 1950-1960 arasında vardığı yeri, bir tek cümleyle özetlemeye çalışalım. Metapisişik olaylara, pisiko kinesise, sipiritizmaya merak sardığı son yıllarında Peyami Safa'nın geriye dönük tutumu artar; toplumsal sorunlar ikinci plana düşer ve din (mistisizm olarak) ideolojisinin egemen ögesi olur. Bundan ötürü 1960'lardan sonra Türkiye'deki resmî ideolojiyi daha da sağa çekerek dinci, gelenekçi ve mukaddesatçı doğrultuda değiştirmek isteyen tutarcı çevrelerin yazarı olur Peyami Safa.

*

Yazıyı bitirmeden önce, Peyami Safa'nın romanlarına gittikçe daha felsefî bir içerik kazandırma çabasının sanatını nasıl etkilediği konusuna da kısaca değinelim. Peyami Safa bazı ruh hallerini çözümlemekteki başarısı, kurgudaki ustalığı, dilinin kıvraklığı, anlatım tekniği üzerindeki denemeleri ile bir romancıdan beklenen bir çok meziyetlere sahip yetenekli bir yazardı. Fakat romanlarında ciddî, toplumsal sorunları işlemek isteği sonucu, başlangıçta Batı-Doğu sorununu basit kişiliklerde somutlaştırarak ortaya koymaya çalışması ve giderek bu sorunu daha soyut bir düzeyde çözümlemeye yönelmesi romancılığını güçlendireceği yerde baltalamış ve zamanla düşünür yanının sanatçı yanını ezmesine yol açmıştır. Nedeni sanırım açık. Batı-Doğu karşıtlığını anlatmak için bulduğu yol, yani seçenek durumundaki iki erkekle seçici rolündeki genç kızdan oluşan ilişkiler yapısı, gördüğümüz gibi değişmez bir şemaya, daha doğrusu kişiliklerin içine döküldüğü hazır bir kalıba dönüşüyor. Yazarın tezi, romana, kişilerin özelliklerini böylesine önceden belirleyecek denli egemen olursa, eserde sergilenen karakterler ve yaşamları, romanın kendi mantığı ve özgür gelişimi içinde akıp gitmez, yazarın komutası altında uygun adım yürürler. Peyami Safa'da da böyle oluyor. Okur, romanın dünyası içinde oluşan olay ve kişiler yerine, belli bir görüş için araç olarak kullanılan olaylar ve kuklalaşmış kişilerle karşılaşıyor.

Batı-Doğu karşıtlığını daha soyut düzeyde, materyalizm-idealizm biçiminde ele aldığı zaman ise, bir düşün romanında aradığımız seviyeyi bulamıyoruz. Marksizmi ve genel olarak materyalizmi çürütmek için kullandığı kanıtların basitliği ve yetersizliği belli işlevlerle yüklü karakterlerin başarılı olmasını da engelliyor.

Kısacası, düşünürlüğü, bazılarının sandığı gibi Peyami Safa'yı iyi bir sanatçı yapmaz, tersine sanatçılığı ideolojisinin kurbanı olur.

[1] Bu yazı için romanların aşağıdaki baskıları kullanılmıştır: **Sözde Kızlar,** 6. baskı, 1973, Ötüken Yayınevi, **Şimşek,** 3. baskı, 1972, Ötüken Yayınevi, **Mahşer,** 2. baskı, 1973, Ötüken Yayınevi, **9 uncu Hariciye Koğuşu,** 6. baskı, 1958, İnkılâp Kitabevi, **Fatih-Harbiye,** 3. baskı, 1973, Ötüken Yayınevi, **Bir Tereddüdün Romanı,** 3. baskı, 1975, Ötüken Yayınevi, **Biz İnsanlar,** 2. baskı, 1972, Ötüken Yayınevi.

[2] Karl Reimund Popper, **Açık Toplum ve Düşmanları,** Çeviren Harun Rızatepe, (Türk Siyasî İlimler Derneği Yayınları), 1968, Cilt II, s. 106.

TAHİR ABACI

Birikim 54-55/57

Şiirin Bugünkü Durumu Üstüne Notlar

— I —

1969 yılının ikinci yarısında, Yeni Dergi adlı liberal burjuva parlamentosunda ve haftalık Ant dergisinin sanat sayfasında (biçimlenme süreci 1965'lere uzanan) «şiirimizde bir gerilla hareketi» başladı. Sonradan Halkın Dostları adlı öncü birliğini de oluşturan bu «hareket», bir kültür hareketinin bütün ögelerini içermek yerine, neredeyse bir şiir hareketi olarak ortaya çıktı. Esas düşmanı, gerici ilan ettiği «ikinci yeni» şiiriydi. Müttefikleri yoktu. Geleneği de yoktu. Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif'e yaklaşımı şöyleydi: «Kaldı ki bu iki büyük usta da kendi dönemlerinin şairidirler. Dünyaya bakışları günlerinin gerekleriyle ilgilidir. Sorunları da marksizmin klasik yorumu çerçevesindedir»[1]. 1940 kuşağının sosyalist şairlerine ise artık eskimiş, işlevlerini tüketmiş gözüyle bakılıyor, dergide ürünlerine yer verilmiyordu. Yaşayan «devrimci şiir» hareketin öncülerinin ürünlerinden ibaretti. Kısmen deneysizliğinden, «genç» oluşundan, daha çok da ele alacağımız sınıfsal bağlanımları ve şiirdeki konumu yüzünden ortaya çıkan bu tür eğilimlerin yanında, bu şiir hareketi; öncelikle, edilgen, bireyci bir nitelik gösteren «ikinci yeni» şiirine karşı toplumsal bir yöneliş oluşturduğu için, bunun yanında da taze ürünler, yeni bir şiir söyleyişi getirdiği için olumlu bir temeli de içermiştir.

Aradan yaklaşık on yıl geçtikten sonra bugün durum nedir? Bugün, 1969'larda Halkın Dostları'nın yaygınlaştırmaya çalıştığı şiirin, onun sübjektif rolünden çok, toplumsal şartların rolüyle kesin bir egemenlik kurmuş olduğunu görüyoruz. Bu süre içinde «ikinci yeni» şiirinin kalesi sayılan dergiler işlevlerini tüketip görünmez olurken, aynı dönemde çıkan dergilerin büyük çoğunluğunun sözünü ettiğimiz anlayışın ürünleriyle dolup taştığı görülür. Hareket yayılmış, genişlemiş, özellikle 12 Mart döneminden sonra, onu besleyen toplumsal ortamın şartları gereği prestij kazanmış, egemen şiir anlayışı olmuştur. Bu konuma yükselen her şiirin başına gelen onun da başına gelmiş; çevresinde, yetenekli yeteneksiz onu hızla çoğaltan, bir ortak şiir yazımına ve enflasyona yol açan bir çember oluşmuş, hareket bilinçsiz çoğaltıcılarına (ayrık otlarına) kavuşmakta gecikmemiştir.

Daha da ilginç olanı, hareketin öncülüğünü yapanların bugünkü durumudur. Bu öncüler, ya başka çizgilere kaymış, ya fazla bir varlık gösterememiş, ya da o şiiri fazla derinleştirmeden sürdüregelmiştir. Sözgelimi İsmet Özel mistik bir çizgiye, Süreyya Berfe (zaten popülist bir nitelik gösteren çizgisinden) yakın dönemde toplumsal motiflere yer vemeye başlayan yenilikçi şiirin çizgisine kaymıştır. Özkan Mert bir varlık gösterememiştir. Ataol Behramoğlu ise çıkmış dört şiir kitabına rağmen, hâlâ umut veren bir «genç» şair gibidir[2]. Bu nedenle, bugünkü egemen şiir anlayışının prototipi diyebileceğimiz şiiri —pek çok özelliği onlardan devralarak, ama belki de onların amaçlamadıkları boyutlara da vardırarak— bu öncülerin ardından şiire girenler temsil etmektedir bugün.

Bu arada bu şiir anlayışına karşı eleştiriler de giderek yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bu şiirin tıkandığı, tektipleştiği, bir açılıma yönelemediği öne sürülmüştür. Gerçekten de bu şiir anlayışı bugün artık bir hayli yorgundur. Çıkış noktasındaki olumlu temel, gelişimindeki talihsizlik nedeniyle öylece kalmıştır. Öyle ki hareket kendi eleştirmenini dahi getirememiş, dışarılardan, Tevfik Melikov'lardan medet umar duruma düşmüştür. Başta hafifsenen, eskimiş gözüyle bakılan 1940 kuşağı sosyalist şairleri ise yakın yıllarda baş tacı edilmeye başlanmış, toplumsal gelişmenin dayattığı itibarları kabul edilmiştir[3]. Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif hakkındaki sözlerin özeleştirisi ise daha önceleri yapılmıştır. Gelgelelim, Nâzım'ın ve onu izleyen sosyalist şairlerin, şair kişiliklerinin itibarı kabullenilirken şiirlerinin itibarı, yazılan şiirde henüz kendisini pek fazla göstermemektedir.

— II —

1960'tan sonra gelişmeye başlayan şiir anlayışlarını şiir tarihçemiz içinde nereye oturtabiliriz?

Cumhuriyetin başlangıç yıllarındaki modernleşme çabaları içinde şiirde üç ayrı tutumun şekillenmekte olduğu görülür. Bu modernleşmeyi Osmanlı kültür ve uygarlığıyla bağdaştırma yanlısı gelenekçi bir tutum (Yahya Kemal v.b), cumhuriyetin kuruluşuna öncülük eden ideolojiyi çıkış noktası yapan bir şiir tutumu (Hececiler ve diğer «millî edebiyat» akımı şairleri) ve işçi sınıfının gelişmesinin doğal bir sonucu olarak sosyalist bir şiir tutumu. (Başlatılması değilse bile sistemleştirilmesi ve yaygınlaştırılması Nâzım Hikmet'in öncülüğünde). İlginç bir rastlantıyla, bu üç tutum arasında bir vezin tartışması da görülür. Gelenekçiler aruz veznini sürdürür, ikinciler ulusal vezin olan hece veznini temel alırken, sonuncular serbest vezni şiirimize sokmuşlardır. Nitekim, top-

lumsal gelişmenin getirdiği yeni içerik, aruzla da, heceyle de yetinmedi ve bunlar kaçınılmaz sonlarına uğradılar. Serbest vezin, bir teknik aşama olarak kesin üstünlüğünü kabul ettirince, bütün şiir tutumları onu temel almak zorunda kaldılar. Yine aynı dönemde toplumsal alanda da başka ilginç gelişmeler oldu. Bir sermaye çevresi palazlandırılırken, devlet de artık küçük burjuva aydınları ve sanatçıları koruyucu kanatları altına almak konusunda giderek daha isteksiz davranmaya başladı. Yani sanat, devletçe kollanan yüksek bürokratlar çevresinden küçük burjuva bürokratlara doğru inişe geçti. Bu da, sanatın, sadece sosyalist yönsemesiyle değil, bütün yönsemeleriyle muhalefete kayması demekti. Orhan Veli ve arkadaşlarının eski şiire karşı çıkıp yeni bir şiire yönelişlerinin ardında bunun rolü vardır. Böylece modern şiirimiz 1940'larda yeni bir şekillenmeye uğradı. Değişik nüanslarla eski şiiri sürdürenler silikleşirken, asıl yaşayan şiir yine üç ayrı tutum içinde belirginleşti.

1. Yenilikçi tutum (Garip akımı, ikinci yeni v.b.).
2. Halkçı tutum.
3. Sosyalist tutum[4].

Modern şiirimizin şekillenişini açıklayan kalın çizgili bir şemadır bu. Bu şemanın; belirli, kesin çizgilere değil; kendi içinde nüanslara, akımlara, yenileşmelere, hatta öteki tutumlarla kesişmelere olanak tanıyan geçişimli alanlara tekabül ettiğini belirtmek gerek. Bu yüzden, bu üç tutumun ilintilerini üç boyutlu kavramak zorunluğu var. Sözgelimi yenilikçi tutum, birbiriyle biçim ve içerik yönünden çelişebilen «Garip» ve «İkinci Yeni» akımlarının gelişimini yaşadığı gibi, örneğin sosyalist tutum da değişik şiir söyleyişlerini (sözgelimi Niyazi Akıncıoğlu, Enver Gökçe, Ahmed Arif gibi şairlerin halk şiiri olanaklarına bütünlüklü bir yönelişle ötekilerden farklılaşmalarını) içermiştir. Bir de geçişimli alanlarda, yani bu tutumların kesiştiği alanlarda yer alan şairler var. Bu kimi şair için dönemsel, kimi şair içinse süregen bir olaydır. Sözgelimi Cahit Irgat, Suat Taşer, Fethi Giray gibi şairler sosyalist tutumla yenilikçi tutumun kesiştiği alan üzerindedirler. Rıfat Ilgaz, dönemsel olarak bir ara Garip şiiriyle sosyalist şiirin kesiştiği bir alana kaymıştır. Arif Damar'da da benzer bir yöneliş olmuş, o da 1955'ten sonra böyle bir alana kaymıştır. Cahit Külebi ve Bedri Rahmi'nin yenilikçi tutumla halkçı tutumun kesiştiği alanda yer aldıkları söylenebilir. Fasıl Hüsnü Dağlarca da 1950'den sonra böyle bir alana kayar. Yakın yıllarda ise (sosyalist temalar daha çok bir motif durumunda kalmak kaydıyla) her üç tutumun kesiştiği noktada dolaşmıştır. Attilâ İlhan ise bu olayı üç boyutlu olarak kavramak zorunluğunu ortaya koyan en ilginç örnektir. Çünkü tam da üç tutumun birbiriyle kesiştiği noktada yer alan ve sonradan da her üç tutumdan şairi de etkileyen bir şiir çizgisinin sahibidir. Sosyalist bir tutuma yönelişin egemenlik kazandığı 1960 sonrasında ise yenilikçi tutumu benimsemiş pek çok şair bir değişim geçirmek zorunluğu duymuş, toplumsal motiflere yer vermeye başlamıştır. O mevziden tümüyle kopan şairler de olmuştur. Bu geçişim sorununa değinişimizin konumuzla ilgisi az sonra görülecektir.

Bu akımların niteliğine de kabaca bir göz atalım.

Yenilikçi şiir, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, gelişen kapitalistleşme ve tekelleşme karşısında dayanaklarını yitiren, yitirdikçe muhalefete kayan, ama bu muhalefetini de sönmeyen sınıf değiştirme umudu nedeniyle işçi sınıfının muhalefetiyle birleştirmekten korkan küçük burjuvazinin şiiridir. Başlangıç döneminde küçük adamın bireysel serüvenini içerir. Alaya, «espri»ye ağırlık verir. Günübirlik yaşantıları, sevinçleri, hüzünleri, bohemi yaşantısını yüceltir. Yenilik bir amaç biçimine sokulmuştur. 1950'lerde emperyalizmin uzantısı işbirlikçi sermaye siyasal iktidarı ele geçirip baskılarını artırınca umutsuzlaşır. İçe kapanır, bunalır, simgeler dünyasında yaşamaya başlar. Bu gelişimi içinde de batıcı küçük burjuvaziye yaraşır bir tutumla, farklı dönemlerine denk düşen batılı akımlara bağlanır. Çıkış döneminde batının «yeni espri» şiirine,, sonraki döneminde de «gerçeküstücü» bir anlayışa yönelecektir.

Halkçı şiir, köyden çıkan ya da şehirde yetişip de köye, kırsal kesimin değerlerine yönelen aydınların şiiridir. Özünde bir aydın tavrının ürünüdür. Tarihî gelişimi içinde farklı eğilimlere ayrışan Kemalist ideolojinin en radikal kesimine bağlı olduğu söylenebilir. Köyün, köylünün kötü durumunu, eğitimsizliğini, yolsuzluğunu, doktorsuzluğunu ve feodal ideolojinin kötü etkilerini reformlar önererek dile getirir. Ütopyacı bir karakter taşır. Bir yandan da kır hayatının güzelliklerine türkü yakar. İşçi sınıfının gelişimine ve sosyalist ideolojiye karşı kör olmakla birlikte genel olarak yurtsever, ilerici, demokrat bir karaktere sahiptir. Bir başka erdemi de,, yenilikçi şiir içe kapanık, sinik bir dönem yaşarken ona hiç yüz vermemiş oluşudur. Ceyhun Atuf Kansu, Köy Enstitüsü çıkışlı şairler, Gülten Akın bu tutum içinde ele alınabilir.

Sosyalist tutum, Nazım Hikmet'in açtığı yoldan ilerlemiş, yaklaşık elli yıllık bir geleneğe sahip, güçlü halkalar, şiirimiz içinde doruklar oluşturabilmiş ve geleceği olan bir şiirdir. Halkçı tutumdan temel farkı, geleceği kucaklayacak en devrimci sınıfın bir verimi olarak, bilimsel sosyalizmin ışığında emekçi halkın mücadele ufkunu içermesidir.

Egemen sınıfların bu üç tutum karşısındaki tavrı ise farklı olmuştur. Sosyalist şiir, sosyalist siyasal mücadele gibi baskı ve zorla karşılaşmış, yasaklanmış, dolaylı olarak da unutturulmuş, görmezden gelinmek istenmiştir. Egemen sınıfların bu tavrına, yenilikçi akımın bugün demokratlık taslayan temsilcileri ve o tutumun koruyuculuğunu üstlenen edebiyat tarihçileri çanak tutmuşlardır. Halkçı şiire ise, hoşnutsuzlukla bakılsa bile, Kemalist ideolojinin kapsamında kaldığından faz-

la dokunulmamıştır. Yenilikçi şiir ise, yoğun baskının ona kadar ulaştığı kimi tekil durumlar dışında, serbestçe at oynatma olanağını bulmuş, egemen şiir anlayışı olagelmiştir. (Dolaysız olarak egemen sınıfların şiiri olmuştur demek istemiyorum, esasen sanatsız olan egemen sınıfların zararsız bulup göz yumduğu, böylece dolaylı olarak o paralele düşen bir şiir olmuştur demek istiyorum).

Bugün için yenilikçi şiir aydınların geniş bir kesimi üstünde işlevini yitirmiş, kendi dar çevresinde hapsolmuştur. Bir kısım temsilcisi ise, konumlarının elverdiğince toplumsal motiflere yer vermeye çalışmaktadır. Ancak, bugün sosyalist bir şiir adına ortaya çıkan kimi eğilimlerin giderek yeni bir yenilikçi halka oluşturmaları beklenebilir. Çünkü sosyalist ideolojinin etkinliğinin artmasının ve sosyalist hareketin kendi içindeki tartışmaların ayrı ayrı yol açtıkları ideolojik sızmaların sanatta da sonuçlar doğurması olağandır. Nitekim bu kuşkuları haklı çıkartacak belirtiler bugün fazlasıyla vardır. Bu gibi gelişmeler, işlevini tüketme tehlikesiyle yüzyüze bulunan mevcut yenilikçi şiire de taze kan taşımış olacaktır. Düne kadar yenilikçi şiirin sularında yelken açanların, bugün konumlarında, yaşama biçimlerinde, hayata bakışlarında fazla bir değişiklik yapmadan kolayca bir takım «sosyalist» eğilimlere uyarlanıp aynı yapıyı sürdürmeleri örneğinde olduğu gibi.

— III —

1965'lere gelinceye kadar, Türkiye, egemen sınıfların halkı, kitleleri belli oranda dengede tutabildiği bir ülkeydi. Bu tarihten sonra, özellikle işçi sınıfının niteliksel ağırlığının gelişmesi bu dengeyi bozmaya, ilk aşamada da aydınları radikalleştirmeye başladı. Elbet böyle bir ortam, yenilikçi şiirin rakipsiz at oynatabileceği bir ortam olamayacaktı. Nitekim radikalleşen aydınlar ve giderek kitlenin öncü kesimleri, bu gelişmeye denk düşen şiiri aramışlar ve Nazım Hikmet, 40-50 kuşağının sosyalist şairleri neredeyse bir patlama biçiminde gün ışığına çıkmıştır. Yenilikçi şiirin egemenlik konumu da böylece sarsılmaya başlamıştır.

1960 sonrasında ürün vermeye başlayan genç devrimci şairlerin göğüslemek zorunda kalacakları çelişkilerden biri, şiir düzeyinde olanı, burada ortaya çıktı. Bu şairler, şiire egemen şiirin içinde, yeni yenilikçi tutumun içinde girdiler. Şiir kültürlerini, ustalıklarını bu şiir içinde edindiler. Şiir beğenileri bu tutuma göre şartlandı. İlk şiir kitapları bu tutumun usta işi örnekleriyle doludur. Gelgelelim onlar, 1965 sonrası en çabuk radikalleşen aydın kesimin, yani öğrenci gençliğin içindedirler. Aynı zamanda gelişen sosyalist hareketin ve o dönemdeki tek temsilcisi TİP'in de içindedirler. Bu nedenle yaşantıları onları toplumsal eğilimli bir şiire doğru götürür. Çelişki burada ortaya çıkmaya başlar, çünkü içinden geldikleri yenilikçi şiirin yarattığı şartlanmayı aşmakta güçlük çekmektedirler. Bu şairlerin niteliksel ayrışmalara uğramaları bu dönemde oldu. Bir bölüğü yenilikçi tutum içinde kalmayı seçerken, değindiğimiz etkenlerle ondan koparak öncü bir rolü üstlenen dört şairden İsmet Özel ve Ataol Behramoğlu başlangıçta şiir yetenekleriyle bir senteze varmaya çalıştılar. Bu iki şair, şiirden taviz vermemek için direndiler. Süreyya Berfe ve Özkan Mert ise çelişkiyi daha başlangıçta göğüsleyemediler, farklı noktalara sürüklendiler.[5].

İsmet Özel ve Ataol Behramoğlu nasıl bir senteze varmaya çalışmışlardı? Bu sentezin, yenilikçi şiirle sosyalist şiirin kesiştiği alan içinde olduğu, yani bir orta yol tutturmaya çalıştığı söylenebilir. Bir adım daha atıp, bunun yüzünün her şeye rağmen yenilikçi şiire dönük olduğunu da ekleyebiliriz. Nitekim, Nâzım Hikmet ve Ahmed Arif'e çıkış dönemlerindeki yaklaşımları, yenilikçi burjuva şiirine özgü sık sık «moda» değiştirme tutumunun bir yansıması, bir eskiye havale işlemi gibidir. Ayrıca böyle bir tavır getirmeleri «modacı» tavrın ötesinde, yenilikçi şiirin onlarda yarattığı beğeni şartlanmasını da açıklar. Bu şiirin bulunduğu kesişme noktasının başka ilginçliklerinden de söz edilebilir. Genel olarak bir kesişme noktasında bulunan bir şiir, sentez çabası içinde, kesişen her iki boyuta karşı da mutlak bir inkârcı tavır içinde olmamaya çalışır. Oysa 960 sonrası şairleri, yenilikçi şiirin beğeni şartlamasıyla sosyalist şiiri, ilerici siyasal çizgilerinin etkisiyle de yenilikçi şiiri inkâr etmişlerdir. Yani bir kesişme noktasında olduklarını göremeyerek, tarihi onlarla başlayan yepyeni bir şiiri başlattıklarını sanmışlardır. Yukarıda andığımız Nâzım ve Ahmed Arif'le ilgili sözlerin hemen ardından şunu söylemişlerdir: «Bu yüzden bizim şiirimizi önceki toplumcu şairlerin şiirlerinden ayrı bir yerde düşünmek gerekir.» Bu da, dar ve kaygan bir zeminde kalmaları anlamına gelmekteydi. Nitekim bu darlığı ve kayganlığı yaşayamadılar. İsmet Özel geri dönüşü seçti (Geri dönüş, çünkü üçüncü bir ideoloji olamayacağına göre, çıkış noktasında etkisi altında bulunduğu yenilikçi burjuva ideolojisi de, sonradan kaydığı mistik çizgi de aynı idealist temelin nüanslarıdır)[6]. Ataol Behramoğlu ise böyle göze batıcı bir ayak değişikliği içine girmediyse de o dar alanın sınırlarını belli bir doğrultuda geçip durmaktadır. Sözgelimi Bedri Rahmi için bir özeleştiri şiiri yazmış olması hangi alanın sınırından içeri girdiği konusunda bir ip ucudur. Asıl ip ucunu da yeni şiirlerindeki içerik oluşturmaktadır ki, bunun ideolojik bağlamına daha sonra değineceğiz. Öncülerin durumu böylevken, bu dar alanda kalmayı deneyen az çok bilinçli ya da bilinçsiz izleyicilerin durumu ise şu: yoğun bireysel duygulanımların aşırı öznelleşmiş bir anlatımıyla sloganların harman edilmesi, ya da ikisi arasında sürekli savrulup durmalar.

Yukarda yaptığımız çözümlemede eksik kalar önemli bir nokta var. Şimdi o eksikliği gidermey çalışalım.

Belli bir şiir tutumu içinde gözünü açan, ustalığını o tutumdan edinen bir şairin, artık o şiire mahkûm olduğu söylenebilir mi? Konumuza bakarsak, bu şairlerin sözkonusu çelişkiyi göğüsleyememeleri ya da bir orta yol tutturmaları genel bir olay, bir kaçınılmazlık mıdır? Değildir. Genellikle her şair egemen şiir tutumu içinde açar gözünü. O tutum içinde ustalaşır. Eğer o tutumla yetinemeyecekse, daha doğrusu o tutum artık hayatla doğrulanma ufkunu yitirmişse, ancak o ustalaşmadan sonra onu aşmayı başarır. Nâzım Hikmet de, Orhan Veli de başlangıçlarında kendi dönemlerinin egemen şiiri içinde gözlerini açmışlar, onu özümlemişler, kendi şiirlerini ondan sonra getirmişlerdir. Neruda da aynı olayı yaşadığını hayat öyküsünde anlatır. Aragon ve Eluard'ın çıkışlarından hayli sonra, bir gerçeküstücülük serüveninin ardından toplumsal bir eğilime ulaştıkları biliniyor. Eğer 1960 sonrası şairleri yenilikçi bir şiirin içinden gelip, sosyalist bir şiire tam bir geçiş yapamadılarsa bu şiir düzeyinde yukarda anlatmaya çalıştıklarımızla, genel düzeyde ise dönemlerindeki toplumsal siyasal ortamın niteliğiyle ilgilidir. Yani, yenilikçi tutumu besleyen ideolojinin genel ekseninden ne derece çıkıp, ne derecede çıkamadıkları sorulmalıdır. O zaman, 1965 sonrasının, Türkiye sosyalist hareketi için bugün de henüz tamamlanmamış bir geçiş süreci olduğunu söylemek gerekecektir.

Bu geçiş sürecinin başlangıcına baktığımızda neler görüyoruz? Dünyadan başlayalım. Bir yanda SSCB'de Stalin sonrası ortaya çıkan yeni eğilimlerin kesin bir egemenlik kazanması ve artık dünya ölçüsünde yaygınlaşmaya başlaması. Öte yandan Çin'in ona tepki biçiminde ortaya çıkıp hızla şekillenen yeni ideolojik tezleri. Yine aynı dönemde, özellikle Latin Amerika'da bir akım biçiminde gelişen, devrimi silahlı «öncü»ler eliyle başlatma eğilimi Bir çok ülkede sürdürülmekte olan halk savaşları olgusu. O dönemde bunlar, birbirlerini kıyasıya eleştiren ayrı ideolojik yapılanmaları anlatır, ama Türkiye'deki siyasal harekete, dolayısıyla sanat alanına da yansıyan ideolojiye hepsi birden, toptan izdüşürür. Çünkü Türkiyeli sosyalist; o dönemde varoluşçuluğu, Kemal Tahir'i, halkçılığı, ikinci yeniyi, yani sosyalist ideolojiye az çok yabancı ögeleri ayırt etmeye başlamış, ama bunları (sosyalist ideoloji içindeki çeşitlenmeler diyemeyiz, sosyalist ideolojiye sızmaları) ayırt etmemiştir. Enternasyonalizm alışkanlığıyla, ayırt etmek zorunda kalacağını da düşünmemiştir. Hepimiz, yakın yıllara kadar «dünya sosyalist hareketinin trafik memurluğu bize düşmez» diye düşünmüşüzdür.

1965-78 arasındaki şiir bu ideolojik dalgalanmayı *kendi içinde* yansıtır. «Hayatın bütün değerlerine açık olma» adına yenilikçi şiirden derlenen; bireyselliğin öznelleşmiş bir anlatımla sunulması, bohem, kırsal hayatın idealizasyonu, sınıf mücadelesine ilişkin kavramların yerine *insana* ilişkin kavramların geçirilmesi türünden eğilimler, bu yeni «Sovyet» ideolojisinin açtığı çatlaktan kolayca girmiştir içeri. Öte yandan Latin Amerika'daki gerilla mücadelesi, özellikle Che Guavera'nın trajik ölümü (ve daha sonraları Türkiye'de de benzeri olaylar) bu şiire yiğitliğin, kahramanlığın yüceltilmesini taşır. Bu da neredeyse «süper» bir karakter gösteren devrimci «ben»in kendini yüceltmesi biçiminde ortaya çıkar. Çin ideolojisinden de halkı «ihtilalci ruh»la donatma ajitasyonu alındı mı çerçeve tamamlanmaktadır. Böylece bu şiir şöyle bir içeriği yansıtır: Hatalarını hiç eleştirmeyen, kendini yücelten, mağrur devrimci «ben», halkı «ihtilalci ruh»la doldurma uğruna şövalyece bir yiğitlikle kavgasına girişir. Gelgelelim, kaçınılmaz yenilgiye de uğrayacağından, bu tutumuyla hayatından yakınmalar, bunalmalar, kaçış özlemleri, sığınma duyguları bir arada sürüp gider. Aynı madalyonun değişik iki yüzü örneğini bir kez daha anmanın sırası. Bu çerçeve; bir üst sınıfa yükselme umudu taşıdıkça bireysel yaşantısını yücelten, mutluluğu ve haz almayı ihtirasla aranan, sınıf değiştirme özlemi darbe yedikçe öfkeye kapılıp burjuvaziyi hemen o anda devirmeye kalkışan ve proletaryaya bu kez «şövalye» bir ruhla yaklaşan küçük burjuvazinin duyarlığına tıpatıp uymaktadır.

Böylece, 65'ten sonra filizlenen, 71'den sonra egemen konuma yükselen şiirin sınıfsal bağlanımlarını da, kabaca içeriğini de açıklamış olduk.

— IV —

Bu şiir, başlangıç dönemlerinde «Parti'li»dir, sonraları (özellikle 71'den sonra) «Dev-Genç»leşir, ama genel olarak da sözünü ettiğim çerçeveyi (dünya sosyalist hareketindeki ideolojik saflaşmaların tümünün toptan etkisini) korur. Bu çerçeve, bir süredir bir ayrışma sürecini yaşamaktadır. Türkiye'deki siyasal hareketin gelişimine bakılırsa, bu doğal bir olaydır denebilir.

Sözgelimi, yeni «Sovyet» ideolojisi çevresinde saf tutan şairlerin çoğunda görülen, daha çok «insancı» bir yaklaşımla günübirlik birevsel aranışların işlenmesidir. Ataol Behramoğlu'nun şiirlerinde aydınlara özgü bir umutsuzluk, karamsar bir bakış giderek başat yön haline gelmektedir ve bu da o ideolojik çizgi için bir uyumsuzluk oluşturmamaktadır, bir bakıma onun doğal sonucudur. Bu çizginin kimi şairlerinde ise «toplumsal ilerleme» kapsamındaki kavramlara ilişkin bir ajitasyon çabası ve işçi sınıfına dalkavukluk ağır basıyor. Dileyelim bu arkadaşlar, Yevtuşenko, Voznesenski, Okucava ve benzerlerinin Beat Generation şairlerini hatırlatan o şenlikli üsluplarına kadar vardırmazlar işi. Sözkonusu ayrışmada daha farklı bir ideolojik çizgiye bağlanan kimi şairlerde (örneğin Nihat Behram'ın ürünlerinde) dövüşkenlik ve yakınma, birbirini tamamlayan iki öge halinde bir arada görülüyor. Aydınlık gazetesinin sanat sayfasında kendi kavrayışlarını şiirleştirmeye çalışan genç şairler ise (ki en yetenekli ad olarak genç yaşta ölen Gani Bozarslan göze çarpmaktaydı) halkımıza sloganlarla ajitasyon çekmeyi sürdürüyorlar.

Yanlış anlaşılmasın, sözkonusu ideolojik çizgilerin, genel olarak sanata ilişkin yaklaşımlarına değinmek istedim. Yoksa bu çizgilere bağlanmış sanatçıların tümünü karalamak gibi bir amacım yok. Benim kendi hesabıma şiirlerini ilgiyle, severek izlediğim bir çok arkadaş var. Çünkü özellikle uygulama alanında sanatın gerçekçilik sorunu etrafında değerlendirilmesi gerektiğine inanıyorum. Yanında saf tuttuğu çizginin kaba ajitasyonunu, bağnaz savunuculuğunu üstlenen, eleştirel bir tutum takınmayan ve bunun sanata yansıyışındaki olumsuzlukları göremeyen her şairin, şiir dışına düşeceği, düşmese bile yüzeyselliğe, tektipleşmeye, tıkanmaya da burjuva akımların çizgisine kaymaya mahkûm olacağı kaba bir gerçektir. Buna karşılık tutarlı bir gerçekçilik araştırması içinde olan sanatçıların ortak bir cephede buluşacakları da bir başka gerçektir.

Elbette yukarda andığım türden tutumların da görünür olanca karşıtlıklarına, olanca ayrışma noktalarına rağmen bir buluşma noktaları olacaktır. Bir örnek vereyim, Kemalist ideolojinin şairi Ceyhun Atuf Kansu'nun «ileri demokratik düzen» anlayışının sanata bir yansıması olarak eleştirisiz benimsenip yüceltilmesiyle, aynı şairin tespit edilen merkezî görevin («millî bağımsızlık») sanata otomatik uygulanışının bir gereği olarak yüceltilmesinin buluşması gibi! (Bu, özdeşleşen tutumlara bir örnek. Bir de ilk bakışta karşıt gibi duran buluşma noktaları var. Sözgelimi insanın sınıf mücadelesinden soyutlanarak bireysel yaşantılarının, duygusal ilişkilerinin öne alınmasıyla; görünüşte buna bir tepki olarak insanın bunlardan bütünüyle soyutlanarak sadece günlük politik mücadele boyutları içinde ele alınmasının buluştuğu nokta gibi. Yani, «Sanatta revizyonizm» konulu bir konuşmada projeksiyonla gösterilen örneklere bakarsak, soyut, absürde varan yeni Sovyet resim sanatı örnekleriyle, önde adaleli vücutların kızıl kitabı havaya kaldırdığı, arkada Başkan Mao Zedung'un yüzünün bir güneş gibi doğmakta olduğu Çin resim sanatı örneklerinin buluşma noktası: şu ya da bu şekilde insan bütünselliğinin parçalanması, ya sınıf mücadelesinden, ya da insansal etkinliklerden soyutlanmak istenmesi. Bu konuda getirilecek başka örnekler ve söylenecek daha bir hayli söz var, ancak konumuz bu değil. Bunu bir başka yazıya bırakarak parantezi kapayalım).

— V —

960'tan sonra ortaya çıkan devrimci şiir anlayışı, yenilikçi çevrelerden de, soldan da çeşitli eleştirilere hedef oldu. Yenilikçi çevrelerden gelen eleştiriler onun toplumsal yönelişinden duyulan rahatsızlığı yansıtırken, soldan gelen eleştiriler onu fazla bireysellikle, hatta bireycilikle, siyasal mücadeleyi yeteri kadar yansıtmamakla suçluyordu. Bu eleştirilerin az sonra değineceğimiz temelsizlikleri bir yana, yenilikçi tutumla sosyalist tutum arasında bir yerde kalan bir anlayışın da kaçınılmaz çelişkisiydi bu.

Somuta bakalım. Soldaki siyasal mücadele içinde yer alan kesimler, özellikle genç kadrolar, bu hareketin ürünlerine —şairleri kendi aralarından çıktığı, şiirleri kendi yaşantılarını içerdiği halde Nâzım Hikmet'in, Ahmed Arif'in ürünlerine gösterdikleri ilgiyi göstermediler. Bunun kabahatini sadece sol hareketin kültür konusundaki geriliğinde aramak haksızlık olur. Şiirin kendisinde de eksik olan bir şey vardı. Gelgelelim, sağdan olsun, soldan olsun, yönelen eleştiriler bu eksiksiği ortaya çıkartmakta yetersiz kaldılar, tek boyutluluğa düştüler. Yenilikçi tutumun temsilcilerinden gelen eleştiriler, her şeyden önce hareketin toplumsal eğilim taşımasına yöneliyordu. Özellikle Cemal Süreya ve bu tutumu destekleyen eleştirmenler bu olumlu yöne açık yoldan, ama çoğu kez de iki yüzlü bir biçimde (eleştirilerine sözde «marksist» görüntüler vererek, dünya devrimci şairlerini bu amaçları için çarpıtarak) karşı çıktılar. Buna karşılık, haklı noktalara değinen bir kaç yazıyı saymazsak, soldan, özellikle siyasal mücadele içindeki kesimlerden gelen eleştiriler de tek boyutluydu. Siyasal eylemi çıkış noktası yapıp bireyselliğe, hayata ilişkin değerlerin çok yönlü araştırılmasına karşı çıkıyorlardı. Bu eleştirilerin bir kısmı da slogancı bir sanat anlayışı adına yapılıyordu.

Şöyle diyelim; bu şiir, toplumsala yöneldiği için değil, toplumsalı iyi kavrayamadığı için; bireysel olduğu için değil, bireyselliği toplumsal bir tabana oturtamadığı için eksik kaldı. Toplumsaldan öğrenci kökenli devrimcinin topluma bakışını, «militan tip»in yaşantılarını, genel doğruların ve davanın mutlak haklılığının vurgulanmasını anladı. Bireyselden de, bu çerçeveyle ilintili olarak, sınıfından kopmuş ama işçi sınıfına da organik bağlarla bağlanamamış aydının karakterini yansıtan öğrenci gençliğin kendi «ben»ini yüceltişini, yiğitliğini, erdemlerini ya da davasal acılarını abartışını anladı. Hayatın içinde, onu somut gerçekliğiyle tanıyıp kavramış bir bakış açısını değil, adeta hayatla sonradan karşılaşmış, karşısında hayrete düşen ve kendi benini, yaşantılarını alabildiğine önemseyen, kendi arayışına türkü yakan, tam anlamıyla «narsist bir bakış açısını» içerir. «Hayat», «hayatımız» kavramlarının ve hayret bildiren ünlemlerin bu şiirde özel bir yeri vardır. Yenilikçi burjuva şiirinin İkinci Yeni diye adlandırılan evresi, hayata umutsuz bir açıdan yaklaşıyordu. Bu tutumun şairleri, değer yargılarını geçersiz kılan düzene karşı edilgen bir tavır içindeydiler ve içinde bulundukları ortamın kendilerine saçma gelişini genelleştirip bütün hayata mal ediyorlardı. Şiire gözlerini bu tutum içinde açan 960 sonrası şairleri ise, yaşantılarındaki toplumsal yönelişin etkisiyle, burjuvazinin toplumsal ortamının yozluğunun genel olmadığını, onun ötesinde sağlıklı bir hayatın var olduğunu kavradılar. Şiirlerinde hayatın kesintisiz bir süreç olarak değil, sonradan verilmiş bir kavram olarak ele alınması bundandır. Bu durum onları bir «ha-

yat fetişizmi»ne sürüklemiş ve bu da narsist özellikleriyle tutarlılık oluşturmuştur[7].

Böylece bu şiir anlayışı, yenilikçi tutumun eleştirilerini «şiirin toplumsal işlevi», soldan gelen eleştirileri de «hayatın bütün değerlerine açık olma» adına göğüslemeye çalışmıştır. Gelgelelim, bugün toplumsal işlevinin yaygınlığı gibi «hayatın bütün değerlerine açık olduğu» da tartışmalıdır. Çünkü hayatın bütün değerlerinden anlaşılan aşağı yukarı şunlar olmuştur: «ben», «sevgilim», «yiğit arkadaşlar», «halk», «haklı davamız». Bir anlamda bunlar, geniş bir çerçeveden ele alındığında tüm hayatı kucaklayacak temel değerlerdir. Oysa bu şiirde bu değerlerin hiç bir zaman ayrı bir «otonomi»leri olmamıştır, tümü şairin kendi «ben»i açısından değerlendirilmiş, öznel bir gerçeklikle ele alınmıştır. Sevgili de, yiğit arkadaşlar da, halk da, haklı dava da; bunalan, sıkılan, bir çıkış yolu arayan şairin «sığınak»ları olmaktan ötede ele alınamamıştır.

— VI —

Hayatın, kesintisiz bir süreç olarak değil, yüceltilmiş bir kavram olarak şiire girmesinin doğal sonucu özentili bir tutumdur. Kitaptan çıkartılmış özlemler adına hayattaki sahihliğin yitirilmesi, yani kitabî bir özentidir. Bir tür «devrimci romantizm»den söz edilebilir burada. («Devrimci romantizm» her iki anlamında da kullanılmaktadır. Yani hem sosyalist gerçekçiliğin doğuşunda ortaya atılan «devrimci romantizm» anlayışına anıştırma yapılmaktadır, hem de bilinen anlamında, yani duygunun, duygusallığın öngörülmesi anlamında kullanılmaktadır. Ancak, sözkonusu şiirin gelişimi düşünülürse, bilinçli bir yöntem araştırmasından çok, ikinci anlam daha denk düşmektedir). Bu romantizmin ise, başta sözünü ettiğimiz 965 sonrası toplumsal siyasal ortamıyla derin bağları vardır.

Aslında bireysel durumların devrimci bir romantizmle algılanması yeni bir olay sayılmaz şiirimiz için Sözgelimi Attila İlhan'ın özellikle «Sisler Bulvarı»yla başlayan dönemden itibaren yazmış olduğu şiirlerde; boheme ve lümpenliğe bulaşmış, bireysel serüven tutkusuyla egzotik atmosferlerde yaşamayı seçen bir duyarlığın durumunu devrimci bir romantizmle algıladığı görür. (Öyle ki, dar kafalı toplumcular bu bireysel durumlardaki devrimci anlamı bir türlü çıkartamazlar da şairi kitaplarının ardına 'meraklısına notlar' düşmek zorunda bırakırlar!)

Tabii, bugünkü toplumsal siyasal ortamın daha farklı olması, kavramların daha da çoğalmasına, çevrenin daha da kalabalıklaşmasına yol açmıştır. Dünkü şair DP diktası altında tek başına bir romantizme sürüklenirken, bugünkü şair kalabalığın ortasında (tabii onlarla bağ kuramadan, daha doğrusu bağ kuramayışın bir sonucu olarak) romantikleşmektedir. Ayakları üstüne basamayan bir «militanlık» sözkonusudur. Fazladan, şair kendi toplumsal işlevini de abartmaktadır. Kitlelerin içinde öznelleşen militanlık konumu içinde kendisi bir kez daha öznelleşmektedir. Öznelin özneli ya da öznelin karesi demek gerek buna. Ayrıcalıklı ve seçkin yerine inanmıştır. Yaşantısı, mücadelesi, aşkları, arkadaşları, ilgileri ve kendi varoluş alanı (sanat) kitabî bir tutumla yüceltilecektir artık. Bunun olağan sonucu hareketin dondurulmasıdır. Duruklaştırmadır. Renkli kartpostallar ya da naylon çiçek üretimidir. Hayatın kendisini yeniden-üretmesi durmuştur. Sunulan yaşantıları bir yerlerden hatırlarsınız, okuduğunuz bir kitaptan, seyrettiğiniz bir filmden çıkarılmış gibidir.

Buradan giderek, bu şiirin, devrimci mücadelenin yansıtılışında da tek boyutluluğa düştüğü söylenebilir. Bugün, geçmişi eleştirisiz benimsediğini *söyleyen* (ama uygulamayan, böylece de oportünizme düşen) bir kaç siyasal hareket dışında, solda gelişmeye çalışan hareketlerin çoğu 12 Martı izleyen dönemdeki eylemlere eleştirel bir yaklaşım içindedir. Oysa şiirde, bugünkü devrimci mücadelenin de yansıtılışını kapsar bir biçimde, eleştiri boyutundan yoksun bir yüceltme tutumu egemen[8].

Yukarda söylediklerimiz de hatırlanırsa, aslında bu eleştiriden yoksunluğun bu şiirin diğer düzeyleri üzerinde de sonuçlar doğurduğu farkedilir. Anlattığımız türden bir içeriğin dolaysız sonucu olarak bu şiir, kendi içinde kendi eleştirisine de yer vermemiştir. Bununsa, bir başka düzey olarak, (öteki kutbu kendi değerinden kuşku biçiminde ortaya çıkan) dışardan yönelen eleştirilere karşı tahammülsüzlük biçiminde bir uzantısı da vardır ki, kimi tedirginliklerin nedenini de açıklar. Bu şiir neden kendi eleştirmenlerini getirememiştir? Bu da, bu anlatılanlarla ilişkilidir. Eleştirmen, bir sanatçının, bir grubun, bir akımın, bir anlayışın eksikliklerini saptayan, yönelişler öneren, tarihî bağlantılarını kuran bir işleve sahiptir. Gelgelelim bu şiirde içerik «saf, lekesiz, kahraman, dokunulmamış güzelliklere sahip, seçkin, vs...»dir. Ne kendi «ben»inin özelliğiyle yansıtılan dışsal olguları, ne de kendi «ben»ini eleştirmemektedir. Böylece kendi eleştirmenini ve yetiştirecek toprağı (kendi içinde eleştirisini taşımayı) reddetmektedir. Nitekim dışardan yönelen bir takım haklı eleştirileri de ya görmezden gelmişler ya da yenilikçi tutumun eleştirileriyle bir tutmaya kalkışmışlar, onlara koz verdiğini öne sürerek bastırmak istemişlerdir. (Eleştirileri ya kişisel hesaplarla açıklayarak karalamaya kalkışmak ya da bu tür yöntemlerle bastırmaya çalışmak kimi «devrimci» edebiyatçılarımızın da kötü bir alışkanlığı).[9]

— VII —

960 sonrası devrimci şiirinin kaynak olarak yöneldiği, etki alanına girdiği sosyalist şairlere yaklaşımı ile, bu kaynakların kimi özelliklerinin karşılaştırılması ilginç sonuçlar vermektedir. Bu tür bir kıyaslama yöntemi, bu şiirde eleştirilmesi gereken diğer bazı noktaları da ortaya çıkarmaktadır.

Sözgelimi, Nâzım Hikmet'in bir çok bakımlardan fazla girebildiği söylenemez bu şiire. Biçimsel etkilenme anlamında söylenmiyor bu söz, doğrudan öze ve yönteme ilişkin olarak söyleniyor. Burada sadece bir tek açıdan, ama çok şeyin açıklanması için ipucu olabilecek bir tek noktadan, bireysellik-toplumsallık ilişkisinden yaklaşalım. Dengeli bir bireyselliği vardır Nâzım'ın. Ajitasyonun, didaktik ve doktriner bir tavrın ağır bastığı ilk bir kaç kitabından sonra, özellikle «Benerci» ve «Gece Gelen Tegraf»tan itibaren ve tüm mahpusane dönemi boyunca yazdığı şiirlerde bu dengenin başarıyla kurulduğu görülür. (Bu yüzden, Nâzım'ın 'genel olarak Marksizmi şiirleştirdiği' iddiası ilk bir kaç kitabı için doğru olmakla birlikte şiirinin bütünü açısından yanlış bence). Bu dönem şiirlerinde, hem her türlü boyutuyla somut bir insan gerçekliği, hem de toplumsal bir gerçeklik iç içedir. Şiirlerini okuyan herkes, anlatılan dünyayı kavrar, kendi hayatıyla uzaklığını yakınlığını ölçer ve bir sonuca varmaya çalışır. Bu sonuç da genellikle dünyanın biraz daha kavranışı doğrultusunda bir adımdır. Bireyselliği herkesin bireyselliği gibi görünür bu yüzden. Toplumsal bağlantısı aynı nedenle sağlam kurulur. «Mavi Gözlü Dev» esprisi içindeki ilk dönem şiirlerinin aksine, bu dönem şiirlerinde üçüncü kişileri de anlatsa, kendi yaşantısını da anlatsa idealize etme tutumundan çoğunlukta uzak durmaktadır. Alçakgönüllü ama döğüşken, döğüşkenliği de hayatın karmaşık yorumundan çıkartan bir donatım yükler okuyucuya. Buna karşılık 960 sonrası şairlerinin ürünleri ise çok özel bir dünyayı içerir. Şair, dünyayı adlandırmış ve yerine oturtmuş, şövalyece kavgasına da girişmiştir. Size yapacak fazla bir şey kalmaz. Onun yiğitliğine, gururuna, sıkıntılarına ve devasa acılarına saygı duymanız beklenir o kadar. Dünyayı kavramaksa o kavramıştır, size kavrayacak bir şey kalmamıştır. Kavgasına katılmak, acılarına ortak olmak istiyorsunuz ya, bakalım aynı «seçkinlik» sizde de var mı? Yoksa ancak seyirci olabilirsiniz.

Buna karşılık Ahmed Arif'e hep özel bir sempatisi olmuştur bu şiirin. Nedeni de Ahmed Arif'te bireyselliğin Nâzım'a göre daha yoğun ve kısmen de «özel» oluşu (şairin çıkış noktasının belli özellikler taşıması, aşiret kültüründen sosyalist mücadeleye uzanan özgün bir boyut içermesi nedeniyle), bir miktar da «ben»e ağırlık vermenin, mağrur bir tavrın öne çıkmasıdır[10]. Ahmed Arif'in şiirinin yüzeysel bir kavranışı, 960 sonrası şairlerinin coşkuları taşırma eğilimine çeşitli olanaklar taşıyabilmiştir. Ancak, bu şiir, hiç bir zaman Ahmed Arif'in şiirlerindeki derinliğe, yerelden evrensele uzanmasını bilen zengin yatağa, yoğunluğa ve çok sesliliğe ulaşamamıştır.

Latin Amerika şairleri, özellikle de Pablo Neruda fazlaca girmiştir bu şiire. Ama nasıl? Neruda'nın adı Şili'yle, Latin Amerika'yla özdeştir. Şiirinde zengin ve derin bir Şili gerçeği vardır. Evrensel denize o geniş ve derin ırmaktan akar. Bu yüzden Neruda'dan dolaysız etkiler aktarmak özenti bir tavırdan öteye geçmemektedir. Asıl olan, Neruda'nın şiir anlayışını, yöntemini kavramaktır. Onun ayaklarının kendi toprağına nasıl sımsıkı basabildiğini görebilmektedir. Bu vesileyle şunu söyleyebiliriz: 960 sonrası şairlerinin, özellikle büyük şehirlerde yetişenlerinin şiirlerine Türkiye gerçekliği fazla girmemiştir. Halktan yana çıktığı halde halksız, neredeyse insansız bir şiirdir bu. Bir tek insanı vardır. O da büyük şehrin sıkıntılı sofalarla dolu apartmanlarının önünden sol yumruğu havada yürümekte ve arkadaşlarını, sevgilisini, kırların güzelliğini düşünmektedir. İyi niyetle halka yaklaşmak istediği olur. Ama soyut bir kavramdır halk. Somut yaşantıları içinde kavranmaz. Acılar içindedir, ezilmektedir. Ayaklanmaya, isyana çağrılır. Kültürü, yaşama biçimi, hayata bakışı nedir? Hayatındaki tek boyut «acılar» mıdır? Hayatında mücadeleler, uzlaşmalar, gündelik sevinçler, sınıf değiştirme özlemleri, ironi, otorite özlemi, yaratıcı bir deha, tevekkül, yaşama sevinci, saflık, kurnazlık, özveri, kaba maddecilik yok mudur halkın? «Acılar» ve «dövüşmek» ekseniyle halkı şiire sokuvermek yeterli midir? Ancak, bu kez Anadolu kökenli şairlerde görülen ve bu tutumun tersi olan eğilim de yanlış elbette: halktan kişilerin karakterler halinde anlatılması, idealize edilmesi. Bu yol popülizme çıkabilir. Önemli olan halkın somut ve tipik olarak şiire girmesi. Nâzım'ın «İnsan Manzaraları»nda ya da Enver Gökçe'nin «Memleketimin Şarkıları» adlı şiirindeki gibi. Neruda'nın şiirlerinde karşımıza çıkan çok boyutlu Şili gerçeği gibi.

Savaş sonrası Sovyet sanatındaki yeni eğilimler girmiştir bu şiire. Özel durumu nedeniyle Ataol Behramoğlu'nun şiirlerine biraz daha fazla girmiştir.

Brecht (kimi tekil çabaları saymazsak) fazla girmemiştir bu şiire. Onun aklın olanaklarına seslenen, tartışarak kavramaya çağıran sanat tutumu ve şiiri, coşkuyu taşırma eğilimiyle çelişir.

1940 kuşağının diğer sosyalist şairlerine de artık saygıyla yaklaşılmaktadır. Artık dergilerde baş köşeler onlarındır. Bu kez tefrite varırcasına eleştirisiz benimsenmekte, etraflarında saygı çemberleri oluşturulmaktadır. Onlar da bu durumdan hoşnut görünmektedir. Oysa asıl olan, onların şiirini bir halka olarak kavrayıp değerlendirmek ve temel almaktır, bu tür saygı gösterileri değil. Sözgelimi A. Kadir'i «ilerleme» reklamı için kafaya almaya çalışacağımıza oturup düşünmeliyiz, o sürgünde, hapiste, hayatının en zor şartlarında bile bir tek yakınma şiiri yazmamışken, bizim şiirlerimiz neden acılarla, yakınmalarla dolu. Düşünmeliyiz, onun şiirindeki yalınlık, sıcaklık, neden bizim «hayatın bütün değerlerine açık» şiirimizde yok!

— VIII —

960 sonrası şairleri, egemen yenilikçi burjuva şiirine karşı çıkarken onun biçimciliğini de eleştirmişlerdir haklı olarak. Buna karşılık, yenilikçi

tutumun temsilcileri de onları «ikinci yeniyi ters yüz edip kullanmak»la suçlamışlardır ki bunun da haklı yönleri vardır. Daha önceki bir bölümde, bu şairlerin yaşadıkları çelişkiden söz etmiştik. Gerçekten de 960 sonrası devrimci şiiri, iki mitosun arasına sıkışıp kalmıştır. Bu mitoslardan birisi bir yolunu bulup mutlaka açık bir «devrimci» içeriği vurgulamaksa, öteki de «şiir»in dışına düşmek korkusudur. Devrimcilikle şiiri bağdaştırmak başka türlüsü zaten sözkonusu olamayacak ölçüde doğru ve gereklidir elbet. Ancak, benimsenen şiir anlayışı yenilikçi tutumun şartlanmalarını, benimsenen devrimci içerikse küçük burjuva devrimciliğinin ölçülerini taşıyınca durum karışıyor. Böylece, usta devrimci şairler elinde sağlam bir potada eriyen, kaynaşan iki temel öge; bu şiirde geçimsiz ama zorunlu bir beraberliği sürdürmüşlerdir. Bu geçimsizlik kimi zaman slogan dizelerle, kimi zaman öznelleştirilmiş bir bireyselliğin anlatımıyla yansımıştır. Yenilikçi şiir beğenisini hesaba katmadan, yadırganmayı göze alarak yeni içeriğe uygun cesaretli bir biçim arayışı pek görülmemiştir. Hem yeni bir içerik getirilmek istenmiş, hem de egemen şiir beğenisi onu onaylasın istenmiştir. Onaylamayınca kızılmış, polemiklere girilmiştir. (Yenilikçi şiir bu onaylamayı yapmayacak kadar uyanık olduğu gibi, slogancı dizelerin asıl kaynaklandığı yeri de görmezden gelecek kadar uyanıktır. Slogancı şiirin suçunu toplumsal eğilime yüklemeleri amaçlarının üzüm yemek değil, bağcı dövmek olduğunu gösterdi. Siyasal alandan örnek verirsek, bu tutum, «sol» sapmaların faturasını burjuva ideolojisine değil, sosyalizme ödettirmeye kalkışmaya benziyordu. Ayrıca onların her slogan dediği dizenin aslında slogan olmadığını, yani bu konuda da bir asgarî müştereğin sözkonusu olmadığını belirtmek gerek. Onlara kalırsa toplumsal içerikli her dize slogandır!)

Sözünü ettiğimiz yapının kuruculuğunu daha çok İsmet Özel yapmıştır. 960 sonrası şiirinin en önemli kitaplarından birisi sayılan «Evet, İsyan»ı aradan geçen on yıldan sonra, bugün açıp okuyun; daha şimdiden divan şiirinin istiarelerini, cinaslarını, mecazlarını ve diğer ses ve söz oyunlarını hatırlatırcasına bir takım süslemelerin nasıl bayatlamış bir biçimde önünüze döküldüğünü götürürsünüz. Gerçekçi bir içeriğin anlatılmasında o yapının nasıl hantal kaldığı bugün çok daha iyi görünüyor. İsmet Özel tek başına örnek oluşturmaz, kaldı ki saf değiştirmiştir derseniz, hem de daha «militanca» yazılmış son yılların şiir örneklerine bakın. Özellikle sıfat tamlamalarına, sert sesli harflere, dolaylı söylemelere düşkünlükle beliren, süslemeci ve gösterişçi bir şiir anlayışı çıkacaktır karşınıza. Çünkü, yazının önceki bölümlerinde ele aldığımız içeriğin biçim planında bir takım sonuçları olacaktır. Bu sonuçlar; özentili bir şiir dili, süslemeci bir tutum, kalıplaştırma, simgecilik ve mazmunculuk, ses ve söz oyunlarına düşkünlük biçiminde özetlenebilir.

İçerikte hareketin dondurulması, duruklaştırma biçiminde ortaya çıkan eğilim, şiir biçiminde de kalıplaştırmayla sonuçlanmaktadır. İmge yapısı dinamikliğini yitirmiştir. Aynı imge yapısı, dondurulmuş bir kelime hazinesi ve neredeyse standartlaşmış bir sözdizimi (sen taks) ile tekrarlanıp durmaktadır. Burada ortaya çıkan enflasyonun ilginçliği 'makable şamil' (geçmişe etkili) olmasıdır. Yani bu şiirin başlangıcındaki taze şiir söyleyişi ve yeni içerik, yeni olanaklar aşındırılmaktadır. (Herhalde öncüler, genç şairleri etkiledikleri için sevinmeleri mi gerektiği, yoksa bu kadar kolay çoğaltılabildikleri için üzülmeleri mi gerektiği konusunda bir kararsızlık yaşamışlardır şu son yıllarda).

Belli bir içeriğin sonucu olan bu biçimsel özellikler, kalıplaşınca bir özerklik kazanmakta, sonradan gelen yeni içerikler için de bir tehlike oluşturmaktadır. Yepyeni bir içerikle, özgün bir duyarlıkla, değişik bir şiir havasıyla gelen yeni bir şair, bu getirdiklerini (ortamdan etkilenerek) ille de bu biçimsel özellikler içinde söylemeye kalkınca, sonuçta getirdiklerini harcamış olmaktadır. Aynı tehlike, yeni bir yönelişin içine girerek içerik boyutlarını geliştiren önceki şairler için de sözkonusudur elbette. Bugün gerçekten şiir gücü olan, değişik bir havayla gelen bir çok şairin, 960 sonrası şiirinin (özellikle de İsmet Özel'in) aşındırılmış şiir söyleyişinde ısrar etmeleri, getirdikleri yeni içeriğin aleyhine çalışmaktadır.

— IX —

960'tan sonra ortaya çıkan devrimci şiir anlayışına yenilikçi çevrelerden ve soldan gelen kimi eleştirilere ve bu eleştirilerin temelsizliğine değinmiştik. Bunlar dışında da bu anlayışa yönelik ve genellikle haklı noktalara değinen eleştiriler oldu. Ahmed Arif'in TÖS gazetesinde çıkan bu konuşmada yönelttiği eleştiriler, Veysel Öngören'in Dost ve Türkiye Yazıları dergilerinde çıkan iki yazısı, Can Yücel ile Murat Belge'nin Birikim'de çıkan konuşmaları ve daha sonra Murat Belge'nin yazısı anılabilir. Ve nihayet Erol Çankaya'nın 1976 yılında Politika gazetesinde çıkan yazı dizisi ve aynı şiir anlayışından geniş ölçüde etkilenen bizlerin Yarına Doğru dergisindeki az çok sistemli, ama birikimsiz diyebileceğim çıkışlarımız.

Bu şiir anlayışı eleştirilirken suçun lirizme yüklendiği, alternatif olarak akılcı denebilecek bir şiirin ya da ironik şiirin önerildiği görüldü (Murat Belge). Konuya Türkiye şiir geleneği içinde lirizmin yeri açısından yaklaşıldığında sorunun böyle bir karşıtlık içinde getirilmesi eksik bence. Tarihî gelişimi içinde Türkiye şiiri hangi serüvenlerden geçmiş, hangi kökenlere dayanmış ve hangi temel taşlar üzerinde kurulmuştur? Türkiye toplumu nasıl bir şiirle yaşamıştır ve nasıl bir şiir talep etmektedir? Ve nihayet lirizm ile akılcı bir tutumun beraberliği sözkonusu olamaz mı, ikisi birbirine karşıt mıdır? Bu sorular tartışmaya ışık tutabilecektir. 960'tan sonra gelişen şiir anlayışında lirizmin taşkın boyutlara vardırılması, dünyayı

akıl yürütmenin olanaklarını geliştirerek kavratmayı amaçlayan bir boyutun olmaması bizim lirizmden vazgeçmemizi gerektirmez. Çünkü, Türkiye'de devrimci şiirin özellikle halk şiiri kaynaklarından beslenmesi (oysa batı şiirinde burjuva şiiri bize oranla daha parlak bir dönem yaşamış ve o ülkelerde devrimci şiire önemli bir miras olabilmiştir) ve genellikle de bir mücadelenin anlatımı olagelmesi lirizme vazgeçilmez bir yer sağlamıştır. Nitekim sırf akılcı bir uygulamayı geliştiren şairlerin ürünlerinin çeviri kokmaktan, entellektüel bir planda kalmaktan ve nihayet bireyin kendi iç sorunları çerçevesinde dolanmaktan kurtulamadıklarını görüyoruz. Bir de peygambersi, hemen her şeye kuşkuyla bakan bir aydın tavrı getirmekte bu tür şiirler. Can Yücel'in şiirlerini sevdiren de, ona evrensel boyutla dengeli bir mahallilik katan da taşkın boyutlara vardırılmamış ve akılla ilginç bir beraberlik kurabilmiş lirizm değil midir?

Özeleştirisiz, kendi konumunu ve ele aldığı olguları tartışmayan, idealizasyona baş vuran bir lirizmin akibetini bugünkü yaygın şiir özetliyor. Düşünce ufku taşıyan, okurunu aklını kullanmaya ve nesnel gerçekliği kavramak üzere olguları tartışmaya iten bir şiirin olanaklarına yönelmek gerekiyor. Ancak bunu bir başka açmaza düşmeden, ülkemizde köklü bir temeli olan devrimci şiire organik halkalar eklemesini bilerek yapmak zorundayız.

Aslında sorun; tüm sanat dallarında olduğu gibi burada da yöntem sorununda düğümleniyor. Bu nedenle, şiir tipi sorunu ya da şiirin şu ya da bu konuyu işlemesi gerektiği sorunu ikincil planda önem taşıyor bence. Şiir tipi olarak lirik şiiri, konu olarak küçük burjuva devrimcilerin yaşantılarını konu alan bir şiire karşı yöntem sorunu etrafında bir tartışmayı başlatmadan şiir tipi olarak akla seslenen bir şiiri, konu olarak işçilerin yaşantısını almayı önermek sorunu fazla çözümlemeyecektir. Nitekim 960 sonrası şairleri, aşk şiiri yazarken de, siyasal mücadelenin şiirini yazarken de aynı anlayıştan kaynaklanan eksiklikleri gösteriyordu. Yöntem aynı kaldıkça işçiler de anlatılsa sonuç değişmeyecektir. Buna karşılık, hayatta var olan her konu her türlü deneye açık şiirle devrimci bir açıdan işlenebilir ama materyalist bir yöntemle (sanat düzeyindeki adıyla sosyalist gerçekçilikle) işlenmek kaydıyla...

— X —

Özetlersek, 965'lerde filizlenmeye başlayan yeni bir şiir anlayışı egemen yenilikçi burjuva şiirine karşı çıkarak toplumsal bir yönelişin içine girmiş, böylece olumlu bir temel edinmiş, ancak şiir düzeyinde yenilikçi şiirin şartlanmalarını aşamadığı için ve ayrıca da filizlendiği dönemin toplumsal-siyasal düzeyiyle sınırlandığı için bu olumlu temeli geliştirememiş ve köklü bir geleneğe sahip olan sosyalist şiirle bütünleşememiş, ona güçlü halkalar ekleyememiştir. Bugün için bu anlayış, kendi özgül alanını çizmiş ve onunla sınırlı kalmış gibidir. Sonuç olarak bir geçiş dönemi şiiridir diyebiliriz.

Bu anlayışa öncülük eden şairlerin ardından şiire giren yeni şairler de geçiş süreci devam ettiği için aynı anlayışın dar kalıpları içine sıkışmışlardır. Ayrıca bu kuşaklar da yenilikçi şiirin olumsuz etkileriyle yüzyüze kaldılar. Sözgelimi 67-71 yılları arası şiire başlayan bir çok genç şairin Yordam, Soyut, Yeni Dergi vs. gibi yenilikçi burjuva akımların en bağnaz temsilcileri tarafından yanlış yollara çekildikleri, köreltildikleri görüldü. (Özellikle Yordam dergisini çıkaran Hüseyin Cöntürk adlı amerikanvari eleştirmenin bu konuda kötü etkileri oldu. O çizgiyi izleyen bir çok yetenekli genç ad, girdikleri çıkmazdan kurtulamayıp, yaptıkları işin hayatta karşılığını göremeyince sustular). 12 Martı izleyen dönemin boşluğunda ortaya çıkan ve bu kez sosyalizmi sığ bir açıdan kavrayan, genel doğrulara dar kafalı bir tutunmanın rantıyla geçinmek isteyen bir başka eğilim ise o dönemin umutlarını şematik bir anlayışla yetinmeye ittiler. Bu dönemle birlikte çıkışını yapan, dergiler çıkaran bizlerin ise, sanatın kendi özgül alanına ilişkin sorunlardan ve toplumsal işlevinden çok genel olarak siyaset-kültür ilişkisi üzerinde durduğumuz, onun sorunlarını çözmeye ve içinden geldiğimiz çevrelere anlatmaya çalıştığımız görülür. (Özellikle öğrenci gençlik içinden çıkan devrimcilerin kültür konusundaki geriliklerinin, aslında genel olarak marksizm-leninizmi kavrayamamaktan doğduğunu ve bu konuda yoğun bir eleştiri için elverişli siyasal-teorik konumun bulunduğunu farkedemiyor, daha çok savunmada kalıyorduk. Eleştiri boyutu içeren bir şiir ve hikayenin bu konuda çok şey yapabileceğini, bugün yaygın biçimde görülen kimi hastalıkların giderilmesinde az çok katkısı olabileceğini de bu yüzden anlayamadık ve bir idealizasyon şiirine yöneldiğimiz gibi, üstelik asıl çabamızı da siyaset-kültür sorununu çözmeye ve kültürü «savunmaya» harcayarak sanatın önemini de hafifsedik). Vurgulandığı gibi, şiir anlayışımız da geniş ölçüde bu yazıda eleştirilen şiir anlayışının etkisi altındadır[11].

Bütün bunlara rağmen, sular önlerine çıkan tümsekleri aşarak kendi yolunu bulmaktadır. Teoride kısır anlayışlara yönelik eleştiriler yoğunlaşırken, şiir pratiği yepyeni fışkırmalara, çiçeklenişlere tanık olmaktadır. Çünkü sosyalizm geniş boyutlarıyla kavranmakta ve yaygınlaşmakta, devrimci mücadele yeni mevziler elde etmektedir. Bir şiir bereketi içinde kalacağımız günler yakındır.

Elbette yeni tehlikeler, ama ergeç aşılacak tümsekler de sözkonusudur. Dünya sol hareketindeki bunalımı ayırt etme sorununun gelip dayatmış olması sanat alanında da sonuçlar doğuruyor. Düne kadar klikleşmelerinden, kişisel ilişkilerden doğan değerler kargaşasına bu durum yeni boyutlar ekliyor. Tohuma kaçmış üçüncü sınıf şairler

sadece siyasal ölçülerle önemsetilmek isteniyor. Burjuva ideolojisine eller uzatılıyor. Bunlar da gerçekçilik tartışması etrafında elbette ele alınacaktır.

Bu konularda elbette nesnel-bilimsel araştırmalara çok ihtiyaç vardır. Daha çok ampirik gözlemlere dayanan bu notlar dizisinin ilkini bitirirken şunu da vurgulamak isterim: her on yılda bir yenilikçi gürültüler kopartmanın, bir önceki kuşağı eskiye havale etme işlemlerinin devri geçmiştir. Yenilikçi şiire mahsus bu tür gösterileri bir yana itip temel alınması gereken ve tarihin derinliklerine kök salmış şiiri kavramak gerekiyor. Elbette o temel, kendisini geliştirecek, ileriye götürecek, zenginleştirecek ve elbette yenileştirecek çabaları bekliyor. Lokomotif görevini görecek olan da zaten bu tür tespitlerin yanında, yeni şiirlerdir.

Dünyanın zenginliklerini, değerlerini, sınıfından kopmuş küçük burjuvalara değil, asıl mirasçılarına taşıyan bir şiir.

«Seçkin» devrimcilerin şövalyece kavgasını ve bitmez tükenmez yakınmalarını, gözyaşlarını değil, halkın zenginliklerle dolu yaşantısı içindeki çok boyutlu kavgasını yansıtan bir şiir.

«Seçkin»leri değil, herkesi kavrayan, bu anlamda alçakgönüllü bir şiir.

Amigoluk görevi yapan bir şiir değil, olguları tartışarak kavramaya iten, düşünceyi geliştirmeyi seslenen ve bunu dünyanın maddî gerçekliğinden çıkartan, böylece devrimci olan gerçekliğin sağlam temelleri üstüne oturan bir şiir.

Laboratuar şiiri değil, özümleyici, mirasçı bir şiir.

Sosyalist ve *gerçekçi* bir şiir.

Ocak 1979

[1] «Gerici Sanata Hücum», Halkın Dostları, sayı 1.

[2] Kuşkusuz «960 Kuşağı» diye anılan şairler, bu dört şairden ibaret değil. Bunların yanında, belli bir düzeyin üzerine çıkmış, güzel şiirler yazmış, kitaplar çıkartmış daha bir çok şair var. Bu konuda bir inceleme yapılırsa bu diğer şairler üzerinde de dikkatle durulması zorunlu. Burada sadece bu dört şairin anılmış olması, onların eleştirilen şiir anlayışına öncülük etmiş olmalarından ileri geliyor. Gerçi bu öncülüğün başlangıcı Halkın Dostları dergisinden önce 1967 yılında çıkan Yeni Gerçek dergisine dayandırılabilir. Nitekim ikinci yeni şiirine karşı ilk sistemli çıkışlar bu dergiyle başlamıştır. Ancak bu dergiyle oluşmaya başlayan şiir anlayışı asıl olarak Halkın Dostları döneminde belirginleşmiştir.

[3] Sözgelimi, 1970'lerde Halkın Dostları A. Kadir'in, Rıfat Ilgaz'ın şiirlerini basmayıp geri çevirirken, yaklaşık aynı kadronun çıkardığı Militan dergisi 1976'larda onlara özel bölümler ayırmıştır.

[4] Yenilikçi şiirin temsilcileri kendi tutumlarını «Yenilik Şiiri» diye adlandırmaktadırlar. Oysa şiirde yenilik bu tutumun tekelinde değildir ve sosyalist şiir de özü gereği yeniliğe, araştırmaya, deneylere açık bir şiirdir. Yenilikçi şiir bunu genellikle bir amaç biçimine sokarken, sosyalist şiir, içeriğini daha etkin bir biçimde vurgulayacak bir araç gözüyle bakar. Bu nedenle «yenilikçi şiir» ya da «yenilikçi burjuva şiiri» biçiminde bir adlandırma daha uygundur. «Halkçı şiir» ayrımına gelince, genellikle halkçı şiir sosyalist şiirle birleştirilmekte ve «toplumcu şiir» «toplumcu-gerçekçi şiir» biçiminde adlandırılmaktadır. Oysa iki şiir tutumu arasında bir çok bakımlardan temel farklar vardır. Sosyalist şiir, sosyalist gerçekçi şiir anlamındadır.

[5] Bu konunun örnekler üzerinde de duran bir çözümlemesi benim «1960 Sonrası Şairleri Üzerine» başlıklı yazımda yer alıyor. (Yarına Doğru, sayı 7).

[6] Bu konuda benim Mehmet Tahir imzasıyla çıkmış bir yazım var: «Türkiyeli Aydının Yol Ayrımı ve İsmet Özel Üzerine Notlar» (Yarına Doğru, sayı 15).

[7] Örnekler için bakınız: a.g.y., Yarına Doğru, 7.

[8] Bu kitabî özentiden kaynaklanan ve içtensizlikle, yapaylıkla sonuçlanan tutumda şair, kendisini (yani şiirdeki «ben»i) ve özünde yine «ben»i idealize etmek için «yoldaş»larını eleştirisiz idealize etmekte ama, kısa bir süre sonra, bu kez o «yoldaş»ları grupçulukla, kariyeristlikle, oportünistlikle suçlayan yazıların altına imzasını atabilmektedir. Herhalde o yoldaşların sözkonusu suçlamalara neden olan tavırlarını bu kısa süre içinde farketmedi. Devrimci mücadeleye ilişkin ögelerin ve devrimin bu biçimde idealizasyonu, yüceltilmesi, «devrim»i yeni bir kurtarıcı mesih olarak karşılayan Sovyet devriminin «yol arkadaşları»nın tutumunun küçük çapta tekrarlanışına benzemiyor mu?

[9] Sözgelimi Tevfik Melikov'un yazısının çıktığı Militan'da (sayı 17, Mayıs 1976) şöyle bir not var: «Önemli ve edebiyatımız adına bir bakıma da üzücü olan şey, 60 sonrası şiiri üzerine ilk geniş kapsamlı çalışma diyebileceğimiz bir incelemenin Türkiye dışında yazılıp yayınlanmış oluşudur». Eğer bu sav doğruysa buradaki «üzücü»lüğün eşelenmesi, sorunu bu şiir anlayışının kendi tavrına dayandırmayacak mı? Bu, düşülen notun bir açıdan talihsizliği. Kaldı ki, Melikov'un yazısındaki uzun şiir örneklerini hesaba katmazsak yazının hacmi aşağı yukarı benim «1960 Sonrası Şairleri Üzerine» başlıklı yazıma eşit ki bu da düşülen notun bir başka talihsizliği. Buradaki «üzücülük» de eleştiri karşısındaki tavrı bir kez daha vurgulamış oluyor.

[10] Ahmed Arif, büyük bir şiir çizgisinin sahibi olduğu için, genellikle ölçüsüz övgülerle karşılandı bugüne kadar. Bilimsel bir açıdan eleştirisi yapılmış değil henüz.

[11] İkibuçuk yıl önce çıkan şiir kitabıma baktığımda, içerik ve biçim planında değişik araştırmalar da olmakla birlikte, esas olarak, yazım boyunca eleştiregeldiğim eğilimlerin tümüne de rastlanabildiğini görüyorum. Bu nedenle bu yazı aynı zamanda bir özeleştiri niteliği taşımaktadır.

Birikim 54-55/67

Şiirler, Tablolar

SLOGANDAKİ BİR HARFİN BİYOGRAFİSİ

İçindekiler

Önsöz .....

Birinci Bölüm: *Bir Ergenin Şaşkınlığı* .....

1. Duvardaki tek bir harf ne bekleyebilir? .....
2. Kelimedeki görevine yeniden kavuşuyor .....
3. Duvardan ilk siliniş: boşluğun boşluğu .....
4. Yürüyen bir toplulukta sesle tanışma .....
5. Her türlü seslenişin yasaklanışı .....
6. «Müsveddede Altı Gün» —Anılar: I. Bölüm .....
7. Teksir makinesiyle ilk karşılaşma .....
8. «çoğalmanın psiko-dinamiği/bir denek anlatıyor» .....
9. Bir gece 12'de yeniden duvara .....

İkinci Bölüm: *Olgunluk Çağı* .....

10. Bir çocuk rahatlarken sesi hatırlatıyor .....
    Can bulan tanışma anı —Aşk mektupları! .....
11. Bir önermenin doğuşu: «Nasıl Örgütlenmeli» .....
12. Sözlükten çıkarılma. «Bu harf dışardan gelmedir!» ...
13. Üç kişinin yardımıyla sesle buluşuyor .....
14. Evlilik-dışı birleşme .....
15. Dilden teksire, dile, örgüte— .....

BİLİMİN ŞARTLARI

Bilimin şartı beştir.

Bir: Uluslararası hareket böyle giderse evelallah zafere ulaşılacağına inanmak.

İki: Çünkü bu hareketin bir öncüsü olduğuna ve bu öncünün yanılmazlığına inanmak.

Üç: «Hiçbirşey eleştiri-üstü tutulmaz» diyenlerin henüz küçük-burjuva entellektüelliğinden kurtulamamış kişiler olduğuna inanmak. Çünkü, anti-emperyalist bir şairimizin belirtmiş olduğu gibi,

İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terâzî bu kadar sikleti çekmez!

Dört: «Bilimsel kuşku/eleştirel yaklaşım» kisvesi altında kafa ve mide bulandıranların eninde sonunda karşı-devrimciliğe kayacağına inanmak.

Beş: Bu saydıklarımızın bilimselliğine inanmak.

Not: Bilimi kılavuz edinmiş olan bizler elbette ki eleştiriden korkmayız. Ancak eleştirinin Marksist olup olmadığının mihenktaşı bu yukarda saydığımız beş bilimsel tesbit olup başka değildir. Bundan kuşku duyan mı var? Baksın: «Bilimin Şartları»

Mart 1978

DİRENÇ

Öyle binmiş ki beynine biriken yorgunluklar,
direnci inançta bulup bir kuvvete bağlanmak
ve bu bağı soruşturan sol bacağı keserek
seke seke koşmak, koşmak...
O parti yanılamazdı kimse anlatamadı
birlikte düştüler önce inanamadı
inanamadı yeryüzüne çamura inanamadı
çamurun tadı gerçekti solucanlar gerçekti
neydi şimdi peki ne yapacaktı
bu kez inancı ta kökünden sökerek
bin sorunun dehlizinde çırpınmaya başladı.

Sorular anasıdır umudun
Sorular tarihin afacan çocukları
mutlak huzur ummayacak kadar gözü pek
eleştiriden korkmayacak kadar akıllı.

26 Kasım 1977

ANLAMINI YİTİREN KELİMENİN AĞITI

Bomboş hissediyorum şimdi kendimi.
Gün aşırı tozu alınan
seyirlik bir âsâ gibi.
Oysa, sanırım, şuram «d» idi birzaman.
Bir «e» vardı şuramda, bu kamburun yerinde.
Gerçek bir «v» idi belim, bükülmüşlük yerine.
Çarpıcı bir rüzgardı «r», şans uman biri değil.
Sonra i «i» idi, boşalmış damar değil.
Dokuzuncu Senfoni'nin bitişi gibiydi «m».

Şimdi, resmî katalogda,
birsürü numarası olan
emekli saygın biriyim.

Anımsatmayan bir sesim.
Bir sesim, anımsatmayan!

18 Mart 1978

BİR FEDAKÂRLIK ÖRNEĞİ

«koyverin bıçakları kessinler!»

— n'olur onu bırakın, bir onu,
göze göz dişe diş mi, pekâlâ,
işte sana bir göz, gözüne karşılık
işte sana bir diş, dişine karşılık
bırak onun boğazını, canımı al
canımı al
al canımı
al
canım orda, na orda
al, onu al
canım, güle güle canım,
ben seni hep sevdim, bilirsin
ben seni hep severdim, bilirsin
sen benim gözümsün, öyle derdin
sen benden güçlüsün, dişlisin
canım güle güle canım

1979

KARAR ANI

oyunsal şiir

Kişiler: EVİNDEKİ KİŞİ
BİRİLERİ

1

(Evindeki kişi yalnız başına bir oyun oynamakta. Hayalgücünü kullanıp duyularını sırayla birer birer yitirdiğini varsayıyor)

Ses vermek böyle olurdu hatırlıyorum
Ses vermek böyle olurdu hatırlıyorum
Duvarı koymuşlar kulaklarıma
Duvarı
Ne kadar vursam da taşlarına!

Konuşmak boşluğu döven yorgun bir eldir artık
Kirpiklerin hafifliği nedendi acaba?

2

(Birileri, evindeki kişi'nin
evi önünde konuşa konuşa yürümektedir.)

Öğle yemeğinde Marx'lardaydık, üzerinize afiyet!
Şöyle bir geçerken uğrayalım dedik, dedik.
Marx'daki işimizi böylece bitirdik!
Şimdi kime gitmeli? Acaba kime gitmeli?

Şurda bir ev var şurada!
O ev bizim evimizdir
Yatmasak da sırf yesek de
O ev bizim evimizdir

Midemde var bir duman
Bayıldım aman aman

3

(evindeki kişi)

Sözsüzlüğün mekânı ne kadar da genişmiş!
Elim sesimse artık,
işte yanıma koyuyorum.
Dursun durduğu yerde, kımıldamadan.

(birileri girerler)

— Yapmayın! Ah fakat
niye zahmet ettiniz?! Oysa ne kadarr
sevinirdik bilseniz,

görseydik ellnizl eylem halinde,
dört tabak taşırken, meyva soyarken,
ya da içki sunarken, sofra kurarken,
ne mükemmel görünürdü elleriniz! Eminiz!
Hiç imkân yok mu acaba?

— Hatırlamak diye bir şey vardı, hatırlıyorum.
Dokuzyüzyirmiler, 36'lar, 12 Mart'lar...
O an kapıyı çaldı mı ne yaparım bilmiyorum.
Sadece hayatı değil, bizi de düşünüyorum!

— Kirpikleriniz ne güzel, ne kadar kımıltısız!
Dışarda çiçekler bile bomba açarken!
Kulaklarınız ne güzel, evore gibisiniz.
Ekonomik, rahat, tüle gereksiz..

Hiç imkân yok mu acaba?

Tuttu dilini çıkardı münasebetsiz!
Kurşunluğunu giy de kalkıp gidelim!
Ne nezaketten anlıyor, ne misafirden.
Evi bombalansın inşallah!

(Çıkarlar)

— Elimle dilimi tuttum, oradaydı!
(Derin bir soluk alır) Bu masanın ör-tü-sü
ele hi-tap e-di-yor.
Bu ma-sa-nın ör-tü-sü
e-le hi-ta-be-di-yor.
O şiire benzedi! (mırıldanır)
«Kâ ğı da bir iz bırak ma dan
tüm tuş la ra do kun mak
Kâ ğıda biriz bırak madan
tümtuş la ra dokun mak

Tuş bile anlamaz ellerinin elliğini
Kâ ğı da bir iz bırak ma dan
Tuş bile aldırmaz böyle ellere
Sen daha dokun ur san

Sonunda...
(Pencereden içeri bir elbombası)

A-ha!
İşte karar anı!

Ya tutup geri atmalı, ya kaçıp saklanmalı!

(Bombayı kaptığı gibi içeri kaçar)
PERDE

1978

kart seçmek sanattır

Gönderdiğiniz bir kart kişiliğinizin, insanlara verdiğiniz değerin, zevkinizin bir göstergesidir. O yüzden rastgele seçemezsiniz. Çiçekli, böcekli, yaldızlı, kabartmalı zevksiz bir kartla «yasak» savma» nın içten bir davranış olmadığını biliyorsunuz Kartın üzerindeki resim, yolladığınız «iyi dilekler» kadar duygulu ve anlamlı olmalı.

Usta sanatçılarımızın yapıtlarından seçerek hazırladığımız kutlama kartlarını ilgilerinize sunuyoruz. Yapıtlarını yayımladığımız sanatçıların tümü, yurt içi ve yurt dışı sergilerde başarılarını kıvançla izlediğimiz kişiler. Güzel bir grafik düzen ve özenli bir baskıyla bu sanat eserlerinin, gerçek değerlerinden hiçbirşey yitirmeden kağıda geçirilmelerine çalıştık

Broşür isteyiniz.

YENİ YAYINLAR

Ankara Cad. 45/21 Cağaloğlu — İstanbul
Tel : 27 99 58

CEMİL MERİÇ

Birikim 54-55/71

İktisadi Kalkınma ve İdeolojiler

«İktisadi Kalkınma ve İdeolojiler» adlı yazısında, M. Rodinson'un İslamiyet ve Kapitalizm adlı ünlü kitabının geniş bir özetlemesini yapan C. Meriç, Marksist bir yazar değil. Ülkemizde geçerli ayrıma göre «sağcı». Fakat, Marksizme karşı tavrıyla, düşünsel oluşumuyla, entellektüel kapasitesi ve yaklaşımıyla, üslubu ile tipik «sağcı aydın»larımızdan çok farklı bir kişilik.

Marksizm hakkında geniş bir bilgisi var ve tutumu «düşmanca» değil. Gençlik döneminde, 1940 öncesinde Marksizmi benimsemiş, tutuklanmış, mahkemede Marksist olduğunu söylemiş ve bu yüzden hapis yatmış bir kişi. Denemelerinin bir bölümünü topladığı «Mağaradakiler» adlı kitabının son bölümünde ilgiye değer düşünsel oluşumunun başlıca evrelerini anlatır. Dinî değerlerden, «Bu haksızlıklar dünyası, şuurlu bir tanrının eseri olamazdı» diyerek uzaklaşıp, Türkçülüğe geçiyor. Ama onun da «kabusa dönen bir şövenizm rüyası» olduğunu anlayarak uzaklaşıyor. Sosyalizmle, Marksizmle tanışıyor. Sonra 1940 kuşağı aydınlarına uygulanan o amansız terör altında geçen yıllar. C. Meriç bu arada yalnızca Marksizmden değil, Avrupa merkezli entellektüel evrenden de uzaklaşıp, Hint mistizmine, onunla «Doğu»nun kültür dünyasına yöneliyor. 1960 başlarında, bütün bu uzun seferden sonra «bu ülkenin tarihsel-kültürel değerlerine dönüyor. Bu, bilinen bir noktaya yeniden dönüş, hele çaresizlikle dönüş değil. C. Meriç için bu, nihayet keşfedilmiş doğrudur. O, yıllar süren hummalı arayışının nedeni olan sorunun cevaplandırılacağı zemini, cevabın köşe taşlarını burada bulduğu kanısındadır. Ona göre, en olgun ifadesini, yükseliş çağındaki «Osmanlı-Türk devleti»nde bulan bu tarihsel-kültürel değerler, bize «bu ülke»nin değişmez özünü, temel alınması ve korunması gereken niteliğini gösterir. «Bu ülke», karşılaştığı her soruna, bu değerlerinden yola çıkarak çözüm aramalıdır. Koşullar değişir, yeni biçimlenmelere gerek duyulabilir. «Bu ülke»nin, milletin hayatına yeni ögeler katılabilir, yeni kurumlar eklenebilir. Ama bütün bunlar, sözkonusu değerlerin ışığında, o değerlerin daha da belirginleşmesi doğrultusunda yapılmalıdır.

C. Meriç'in kısa deneme yazıları içinde, zengin üslubu ile dile getirdiği anlayışının şu yukarda özetlenen yaklaşımın ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Görüleceği üzere, bu yaklaşım, genel sağ düşünce çerçevesini taşmamaktadır. Gerçi o, Marksizme karşı tavrıyla, İslamiyet ve Marksizmin değerler planında yaklaşık noktaları olduğunu onaylayan anlayışı ile bu çerçevenin tipik temsilcilerinden hayli ayrıksı bir konumdadır. Ama belirtmeliyiz ki, bu anlayış sözü edilen sağ düşünce ile kesinlikle çelişmez. Türkiye'deki sağ düşüncenin tipik temsilcileri, C. Meriç ve o düşüncedekilere, gerek Marksizme karşı düşmanca olmayan tutumundan dolayı, gerekse bu tutumunun bir ürünü olarak M. Radinson'un görüşlerini onaylamasından dolayı şüphe ile bakabilir ve ondan daha da uzak durabilirler. Bu yalnızca onların kendi sağ düşünce sistemlerinin çıkış noktalarını unutmuş olduklarını ve ayrıca C. Meriç'in anlattıklarını kavramaktan yoksun oluşlarını gösterir.

Çünkü C. Meriç Marksizme karşı olumlu denilen bir tutum alırken, asıl olarak iki noktayı gözetir. İlki Marksizmin Kapitalizmi kökten eleştirmiş ve onun sömürüye dayalı bir sistem olduğunu apaçık göstermiş olmasıdır. C. Meriç için bunun önemi Kapitalizm ile «Batı»nın ayrı düşünülemez oluşu. Dolayısıyla Marksizm «Batı»yı bütün çıplaklığıyla teşhir etmiş olmaktadır. Sözünü ettiğimiz tarihi sağ düşünce için bu çok önemli. Çünkü onun tarihsel çıkış noktası ünlü «Doğu-Batı çatışması». Günümüzün sağ düşüncesi Osmanlı tarihinin son dönemlerine damgasını vuran bu çatışmada taraflardan biri olan «İslamcılık»tan kaynaklanmakta. Burada bir parantez açarak «sağ düşünce» veya sağ siyasal-kültürel alan terimini bu anlamda kullandığımızı belirtelim. Daha sonra bu kullanımın gerekçelerini açıklayacağız.

İslamcı siyasal —kültürel akım— hareket için Batı'nın bu teşhirinin büyük değeri var. C. Meriç için Marksizm «Batı»nın bu eleştirisi nedeniyle, bu eleştiri olarak, olumlu. Yani Marksizmin kendini tanımladığı biçimiyle bir bütün olarak değil, sırf bu teşhir olarak.

Nitekim Marksizmden söz ederken öne aldığı şeyin ne olduğu açıkça görülüyor:

«Anlatmıştır ki batı düşüncesi dokunulmaz bir hakikatler bütünü değildir. Her sınıfın, her milletin, her camianın kendini korumak için uydurduğu yalanlar var. Batıdan icazet almadıkça, Batıyı tenkit edemezdik. Marksizm bize bu icazeti verdi. Yani şuurumuza takılan zincirleri kırdı ve Avrupa büyüsünü bozdu.»

(C. Meriç, Mağaradakiler. 1978 baskısı S. 36)

C. Meriç'in M. Rodinson'un görüşlerini ilgiye değer bulması, hatta onaylar olması da bu «Batı» sorunuyla yakından ilişkilidir. M. Rodinson «sömürü ve baskıya karşı hiç bir kavga Marksizmi ihmal edemez» derken, bir ideoloji olarak, yığınları harekete geçirecek ögelere sahip bir ideoloji olarak sunulan bir Marksizmden söz ediyor.

Böyle bu kapsamda bir «Marksizmi» C. Meriç özellikle kabule değer bulacaktır. Çünkü o sağ düşüncenin temsilcilerinden farklı olarak Osmanlı-Türk devletinin «Batı» karşısında kendi değerlerini koruyamaz hale düşüşünün bir nedenini de «bu ülke»deki «kalabalık»ların, kayaya yapışan bir midyenin şuursuzluğu ile geleneklerine sarılmış, cebin[1] ve uyuşuk oluşumunda görüyor. Aydın-yöneticilerin Osmanlı-Türk devletinin yükseliş çağındaki niteliklerinde sembolleşen «kendi değerlerimiz»e sahip çıkmayarak gösterdikleri gaflet yanında, Batı toplumlarının halk yığınlarındaki dinamik görünümden uzak olan «bu ülke»nin halk yığınlarının, «Batı» tehdidi karşısındaki uyuşukluğu da önemli bir sorun. Bu durumun İslamiyet ile ilgisini görmezlikten gelmeyen C. Meriç, bu yüzden M. Rodinson'un İslamın kendi içinde köklü bir değişikliği gerçekleştirmek zorunda olduğunu vurgulayan görüşlerine yakınlık duyuyor.

Yıllar süren arayışlarından sonra nihayet ulaştığı doğru çözümü formüle ettiği cümleyi bu yazılanlar ışığında okumalıyız. Bulduğu çözümü şöyle formüle ediyor C. Meriç:

«Yığınlar Avrupalılaşırken, aydınlar Türkleşmeli».

Marksizm işte bu yığınları Avrupalılaştıracak ideolojidir. Ülkeyi Batı karşısındaki ezik durumundan kurtaracak, eski günlerindeki gibi üstün yapacak olan temel etmen şüphesiz aydın-yöneticilerdir. Onların «Türkleşmesi» Osmanlı-Türk değerlere sahip çıkmasıdır. Bu etmen elbetteki ideoloji olan Marksizmin sınırlarını da çizecektir. Marksizmin ideoloji olarak, bu Osmanlı-Türk değerlerine bir şeyler katması düşünülemez. Zaten, Marksizme bir ideoloji olarak kabul edilebilir bir içerik verilmekte ve ayrıca Marksizmin bu içerikten ayrı olarak «Batı düşüncesi»nin, hem de en yetkin bir biçimi olduğu da unutulmamaktadır.

Marksizmi bir takım «parça»lara bölmek, bu parçaların içeriklerini kabul edilebilir biçimde tesbit etmek, kesinlikle kabul edilemez parçalarını da bir kenara koymak, böylece Marksizmi «işe yarar» hale getirmek, Marksizm dışı yaklaşımların doğal eğilimleridir. Bundan dolayı onları suçlamak yersizdir. Asıl suç, bu yoldaki çabalarla mücadele etmeyenlerindir. Marksizmin donmuş bir anlayış yığını olarak «bütünlüğünü değil —kesinlikle aykırı bir tutum, anlayıştır bu— eleştirel, yaratıcı yöntemiyle sürekli daha yetkin bir bütünselliği hedefleyen bir dünya görüşü ve eylem olduğunu kanıtlayamayan» Marksistlerindir suç. Bu Marksistler, bunu yapamadıkları gibi Marksizmi işe yarar hale getirme çabalarını, oportunizmi pek açık bir tutumla ses çıkarmadan, dahası destekleyerek izlemişler, hatta bu arada Marksizmden böylesi işe yarar parçalar oluşturarak pazara katılmışlardır.

Günümüzde «Marksistler»in de katkısıyla bir takım ana parçalara bölünmüş —her bir parçası da kendi içinde bölümlenebilen— bir «Marksizm» var. İdeoloji olarak kabul edilebilir içeriği, ile «Marksizm»i az önce gördük. Bir öteki parça ekonomi-politik olarak Marksizmdir. Bunu da işe yarar bulanlar var. Ayrıca hayli kullanılan bir parça da «kalkınma biçimi» olarak düzenlenmiştir. «Sosyalizm»in, yöntem bilimle, felsefeyle ilgilenenler için de «Marksist yöntem» veya «diyalektik yöntem» parçası ise yararlı bulunabilir.

C. Meriç'i eleştirmeye şu anda hakkımız yok. Türkiye'de ve her yerde Marksistler, herhalde öncelikle bir takım «Marksist»lerle artık zorunluluk haline gelen kesin ayrımlarını koyup, Marksizmin bütünsel-teorik-örgütsel-pratik platformunu oluşturmadıkça, bu eleştiriyi gereğince yapabilmiş olmayacaklardır.

---

[1] Yüreksiz, korkak, alçak.

Rodinson çağdaş bir ilim adamı. Hem Marksizmi tanıyor hem İslamiyeti. Üstelik bağımsız. Yani bir kilise hesabına konuşmuyor. (Bkz: Pınar, Nisan 1978, Sayı 76). «İslamiyet ve Kapitalizm» bize göre son çeyrek asırda yayımlanan kitapların en mühimi. Türkçe'ye çevrildi[1] ama bir yankı uyandırmadı. Aydınlarımızın ne kadar bağnaz, ne kadar uyuşuk, bir kelime ile düşünceye ne denli uzak olduklarını ispat eden bir delil daha.

Mısırlı sosyolog Enver Abdül Malik 1968'lerde kitabı Avrupa kamuoyuna büyük bir coşkuyla tanıtıyordu.

> «İslamiyet, islamologların çalışma alanı. Kapitalizm ise, sosyal ilimlerin. Bu iki konuyu tek kitapta incelemek mümkün mü?
> ... Üç kıtadaki çalışmalar Batı'nın anlıyacağı bir dille anlatılmış değil henüz. Batı bilginlerini tedirgin eden asıl mesele şu: Üçüncü Dünya'nın tecrübeleri, fetihleri gün ışığına çıkarsa «sosyoloji»nin hali ne olacak?
> ... Yazar çeşitli disiplinlerde gerçek bir uzman: klasik oriyantalizm, bilhassa İslam ve Samî alanları; Avrupa'nın tarih mirası; Batı sosyalizmi ile Orta-Doğu'daki millî akımlar arasındaki münasebetler; realiteyi inceden inceye araştıran sosyolojik bir muhayyile; Marksizmi derinlemesine tanıyış. Rodinson'un Marksizm karşısındaki tutumu kelimenin gerçek anlamı ile eleştirici. Konuyu önceden biliniyormuş gibi kabul etmiyor. Olasılıkları bir bir araştırıyor. Kurumlaşmış Marksizme iltifat etmiyor. Yeni gelişmelerden de alabildiğine faydalanıyor. Kurumlaşmış Marksizme düşmanlığı «düşüncenin gelişmesine engel oluşundan». Aslında Marksizmin bütünlüğüne inanmıyor. Ona göre Marksist düşüncede felsefî bir yöneliş, sosyolojik tezler, ideolojik bir yan var. İslam ve Kapitalizm baştan sona Marks'ın ortaya çıkardığı büyük sosyolojik tezlere dayanıyor.
> ... Kitapta ele alınan problem, bir dünya dini ve bir ideoloji olarak İslam'la —Kapitalizmin doğuş ve yükselişi döneminde— İslam ülkelerindeki sosyal değişimler arasındaki münasebetler. Ama yazarın daha geniş hedefleri var: Kapitalizmin Doğu'da ve Batı'da yükselişini karşılaştırmalı olarak incelemek, insan ilimleri dediğimiz bütünün ve sosyal felsefenin bir metodolojisini yapmak. Bu sosyal felsefenin merkezinde ideoloji ile toplum ilişkileri yer alır. Rodinson'un önemli katkısı bu ilişkileri aydınlatmak.
> ... İdeoloji ve teoriyi karıştırmıyalım. Teori, ilmî araştırmalardan kalkar ve genel problemler planında sonuçlara varır. İdeoloji ile düzey, yani felsefî durak bakımından farklıdır. Her araştırmanın temelinde felsefî ön yargılar yatar. Marks'ın da öyle. Ama Marks'ın eserlerinde çok mühim bir bilgi yekûnu var, ön yargılarına bakmadan bu bilgilere eğilmek kabil ve lüzumlu. Rodinson'un başlıca katkısı ideoloji kavramını tarifte ve kullanışta kendini gösteriyor. Yaklaşımı genel olarak Mannheim'inkine benzemektedir: «Bence Marksist ideoloji, Marks ve Marksçı gelenek tarafından ön plana çıkarılan değerlerin bütünüdür. Bu değerleri tatbikatta hayasızca çiğneyen Marksçılar bile överler. Hakikatte Marks'a da ait değillerdir doğrudan doğruya. Daha 18. yüzyılda liberal ve insaniyetçi ideoloji tarafından ileri sürülen evrensel değerlerdir bunlar. Köklerini ahlakî, felsefî ve kısmen dinî uzun bir geleneğe dayarlar. Bu değerlere sadık kalıyorum» diyor Rodinson.
> ... Sosyologlarla filozoflar kitabın adına bakarak aldanabilirler. Rodinson'un yapmak istediği Marksizmin ışığında ideolojilerin karşılaştırmalı bir sosyolojisini kurmak. Şimdiye kadar hiçbir kitap bu konuyu ciddi olarak ele almamış, ideolojilerin karşılaştırmalı bir sosyolojisini kurmaya teşebbüs etmemiştir. «İslamiyet ve Kapitalizm»in metodoloji bakımından önemli bir yönü de, belli bir problemi, hudutları iyi çizilmiş bir çerçeveye oturtulmuş bir medeniyeti ele alması. Nazarî inşa bu temel üzerinde yapılıyor. Başka bir deyişle yaklaşım gerçekten bilimsel. Çalışacaklar için iyi bir örnek.» (Bkz: Enver Abdül Malik, L'Homme et la Société, No. 7, 1968, s. 115).

«İslamiyet ve Kapitalizm» özetlenmesi güç bir kitap. Konuya şöyle bir dokunacağız.

Üçüncü Dünya'nın ortak amacı bir an önce sınaî dünyanın saflarına katılmak, diyor Rodinson. Kapitalist sınaî dünyanın, sosyalist sınaî dünyanın. Veya her iki tarzı kaynaştırarak sanayileşmek. Hangi yollardan gidilecek bu hedefe? Mazinin hangi değerlerini feda etmek gerekecek? Kapitalizm, sosyalizm, millet, din... bütün bu kavramlar birbirleriyle nasıl uzlaşacak?

Müslüman yazarlara göre İslamiyet hiçbir ilerlemeye mani değildir. Müslümanlar modern iktisat metotlarını pekala uygulayabilirler. İslamiyet sosyal adalete dayanmaktadır. Yani Kapitalizme de açıktır, Sosyalizme de. Rodinson da aşağı yukarı aynı görüşü paylaşır. Weber'in göklere çıkardığı Batı Rasyonalitesine de, ATÜT efsanesine de itibar etmez. Doğu'nun sanayileşmesine engel olan, Avrupa'nın daha önce Kapitalizmi kurmuş olması. Tabii bu önceliğin birçok sebepleri var: coğrafî, tarihî sebepler. Kapitalist fetihler olmasa, müslüman toplumlar Avrupa ve Amerika gibi Kapitalist bir formasyon vücuda getirebilirler miydi? Belki evet, belki hayır. Bu toplumlar temel yapılara sahiptiler. Belli bir konjonktürde bazı gelişmeler meydana gelse, bu yapılar Batı Kapitalizmine benzer bir Kapitalizm doğurabilirdi. Ama Avrupa'nın taarruzu sırasında bunlar yoktu. Bunun için de Kapitalizm dışarıdan geldi. Avrupa Kapitalizmi gözle görülecek kadar üstün-

dü. Ona ya boyun eğilecek, ya intibak edilecekti. Ya teslimiyet, ya taklit. Taklit güçtü Çünkü: a) iç yapılar elverişli değildi, b) Doğu toplumlarının karar muhtariyeti yoktu. Kapitalistleşme ister istemez Batı hakimiyetinin tehditkâr gölgesi altında olacaktı. Birçok yerli yönetici ve aydınlar uzun zaman bu çıkmazdan kurtulmaya çalıştılar. Ama boşuna. Kur'an'a dayalı bir iktisat düzeni kurulamaz mıydı? Hayır. Mehmet Ali'nin de, Mustafa Kemal'in de devletçiliği ciddi bir fayda sağlıyamadı Rodinsona göre tek çıkar yol: Sosyalist model.

İslam dünyası bugün çok daha geniş bir hürriyet içindedir. Şüphesiz ki sınırlı bir hürriyet. Zira yöneticiler herhangi bir seçim yaparken yönettikleri farz olunan kalabalıkların eğilimlerine uymak zorundadırlar. Baskıya ve sefalete tevekkülle boyun eğen yığınlar, bir de baktılar ki, daha büyük bir refah, daha büyük bir hürriyet içinde yaşayan toplumlar var. Kendileri de aynı yönde ilerlemek istiyorlar. İlk amaç: nisbî bir refah. Sanayileşmiş toplumun en yaygın, en çekici örnekleri Avrupa, Amerika ve Sovyet modelleri. Demek ki, her ülke iki yoldan birini seçecek: a) sanayi toplumlarının iktisadî baskısı altına girmek (ekonomik bağlılık ister istemez gizli veya açık bir siyasi bağlılığa yol açar), b) sanayi toplumu olmak. Kısaca, sanayileşmek her ülkenin amacı. Sanayileşmenin de iki yolu var: Kapitalizm ve Sosyalizm.

Sanayileşmeyi ya serbest kapitalist gruplar (özel teşebbüs), ya devlet, yahut devletin denetimi altındaki kişiler gerçekleştirecektir. Sanayileşme ilerlediği zaman, belli başlı ekonomik tercihler ya serbest kapitalistler tarafından, ya devlet, yahut da devletin himayesi (veya denetimi) altında sermayesi olmayan ferdî gruplar tarafından yapılır.

Kapitalist teşebbüslerin, devlet teşebbüslerinin, devlet tarafından korunan ferdî teşebbüslerin oranı konusunda sayısız çeşitlemeler düşünülebilir. Global ekonominin gelişmesinde temel mesele şu: serbest kapitalistler, devlete, iradelerini, belli başlı ekonomik tercihlerini hangi ölçüde kabul ettirebiliyorlar? Unutulmasın ki, ekonomik sistemin kaderi herşeyden önce bu kesimlerin (sektör) iktisadî faaliyetteki paylarına ve daha çok iktidar üzerindeki nüfuzlarına bağlıdır. Başka bir deyişle, ağır basan, özel teşebbüs müdür, devlet mi?

Demek ki Müslüman veya Hıristiyan, Katolik veya Protestan, Fransız veya Alman, Arap yahut Türk, Diyonizoscu veya Apolloncu bir iktisat yoktur. Bütün bunlar olsa olsa temel ekonomik tercihlerin yüzeyde kalan boyalarıdır. Millî özellikler sistemlerin işleme tarzına dikkate lâyık bazı değişiklikler getirebilir. Ama tek başlarına sistemlerin esas temelini değiştiremezler.

Kapitalist tercihin, normal olarak, coşturucu bir ideolojiye ihtiyacı yoktur. Kapitalist için kâr vazgeçilmez fakat kâfi bir saiktir. Kitleye gelince ona fikri sorulmaz. Şüphesiz ki, toplumda bazı zümrelerin kâr peşinde koşması belli bir zihniyetin varlığına bağlıdır. Her toplumda böyle bir zihniyet yoktur. Kapitalist zihniyet bir olgudur, çeşitli yönleri olan bir olgu. Ama Orta Çağ'ın Venedikli veya Cenovalı bezirgânlarında, Rönesans'ın Amsterdamlı armatör ve bankerlerinde, 18. asır İngiltere'sinin sanayi devrimi öncülerinde, emperyalist çağın finans magnalarında, günümüzün Amerikan businessmenlerinde aynı hummalı kâr hırsını görüyoruz. Hepsi de hayatlarını bir keşiş zühdüyle bu gayeye adamışlardır. Bu tutkuyu tanımıyan bir ülkede, bankalar, fabrikalar, tezgâhlar kurmak ve halka «zenginleşin» diye çağrıda bulunmak ticarî zihniyeti geliştirmeye yetmez.

Bu zihniyet, Max Weber'in iddia ettiği gibi, başka bir zihniyetten doğmamıştır. Kapitalist zihniyet bir avuç insanda vardı. Sosyal, siyasî ve ekonomik şartlar bu zihniyetin belli bir anda Avrupa'da ve Amerika'da gelişmesini ve bütün topluma yayılmasını sağladı. Ayak bastıkları ülkelerdeki sermaye sahiplerinin teşebbüs zihniyetinden mahrum olduğunu ileri süren Avrupalılar, görmüyorlardı veya görmek istemiyorlardı ki, mevcut şartlar Kapitalist atılımın bütün zemberreklerini kırmıştır o ülkelerde. Kaldı ki Avrupalılar girdikleri yerlerde, bazı engelleri ortadan kaldırırken, yeni yeni engellerle kalkınmayı önlüyorlardı. Yabancı Kapitalizm tarafından ezilmemek, onunla rekabet edebilmek ihtimali belirince, gelenekçi zihniyetin dinî ve ahlâkî yasakların etkisi yavaş yavaş azalmakta, kanunlara bile yan çizilmekte, kapitalist kazanç hırsı yaygınlaşmakta ve sistem mukayese kabul etmez dinamizmi sayesinde nüfuz ve hakimiyetini her gün bir parça daha genişletmektedir. Japonya'da, Çin'de, Hind'de böyle olmadı mı? İslam dünyasında engeller daha büyük. Latin Amerika'da olduğu gibi, zorla kabul ettirilmiş şartlar söz konusu. Bununla beraber, aynı eğilime orada da rastlamıyor muyuz?

Zihniyet, başka bir deyişle, daha önce mevcut olan şuur, tercih işinde hiç mi rol oynamaz? Oynar tabiî. Meselâ, Hind'de Brahmanistler Müslümanlardan daha büyük bir hızla ve daha önce Kapitalist maceraya atılmışlardır. Avrupa'da Katoliklerden önce Protestanlar. Ama Kapitalizmi geliştiren dinî yasak ve emirler değildir. 16. asırda Avrupa halklarının dinler arasında yaptığı tercih İncillerin, Papa, Luther ve Calvin'in mukayeseli tetkikine dayanmaz. Sosyal etkenler, hatta tali-i harp böyle bir tercihte çok daha ağır basmıştır. Mezheplere ayrılış geniş ölçüde fertlerin sosyal durumuna uyuyordu. Hind'de Brahmanist ve Müslüman toplulukların biricik farkı dinî inançları değildir. Daha önceki zihniyet, Kapitalist zihniyetin gelişmesine karşı mı koyuyor? Bu, zihniyetin kendisinden çok, toplumun sosyal şartlarına bağlıdır. Direnç ne kadar güçlü olursa olsun, Kapitalizm topluma yerleşir ve gelişmesine elverişli hukukî ve iktisadî şartlar bulursa baskı yapmaya başlar. Bu baskıya uzun zaman karşı konamaz. Tanrı ve tanrılar, yaşama kuralları, ah-

lâk, muzaffer Mammon'un (servet tanrısı) karşısında yere kapanırcasına eğilirler.

Kapitalist olmayan sosyal bir çevreye kök salmağa çalışan Kapitalist yapılar Mannheim'ın anladığı anlamda ütopik birtakım ideolojiler geliştirebilirler. Bunlar iktisadî değil siyasî ideolojilerdir. Kendi kendine gelişir kâr ekonomisi, kimsenin yardımına ihtiyacı yoktur. Bazen bu gelişmeyi kolaylaştıracak siyasî yapılar için savaş açılır, 18.-19. asırlarda olduğu gibi (yapılar bir takım siyasî ve siyaset dışı değerlerle, içiçedir: hürriyet ve eşitlik gibi) Bazen de milliyetçi bir ideoloji çıkarır sahneye. Kapitalist gelişme bu ideolojinin vazgeçilmez bir unsuru olarak gösterilir.

Kapitalist toplumun iktisadî ideolojisi, dar anlamda ideolojik bir ideolojidir. Reeli idealleştirir ve başka bir plana aktarır. Düzenin bahtiyarlarını kendi durumlarının hakka, adalete, eşyanın mahiyetine uygun olduğuna inandırır. Nisbî bir refaha kavuşmuş olan birçok tabakalar için de yaşadıkları sosyal yapı mümkün olan sosyal yapıların en mükemmelidir. İmtiyazlılar arasında bulunmayanlar bile, maddî durumları pek fena değilse, rakip modelleri fazla çekici bulmuyorlarsa, aynı duyguya kapılabilirler Bu gibi ideolojiler daha çok Avrupa ve Amerika'da, yani sanayileşmiş ülkelerde yankılar uyandırmıştır.

Üçüncü Dünya ülkeleri başka. Çünkü Kapitalist ekonominin nimetlerinden ancak küçük bir sosyal tabaka geniş ölçüde faydalanabilir o ülkelerde. Halkların büyük çoğunluğu için —Kapitalist toplumların aşağı yukarı orta ve küçük-burjuvazisine tekabül eden tabakalar da buna dahil— ekonomik planda ana gaye sanayi toplumunun hayat seviyesine erişmektir. Üçüncü Dünya'nın binbir şekilde karşısına çıkar bu seviye farkı: sinemalar, basın, radyo, yabancı turistler. Sanayi toplumunun gerçek veya sözde ihtişamıyla gözleri kamaşan aç kitleler, yoksul memur ve müstahdemler için hürriyet ve eşitlik gibi siyasî ideolojiler çekiciliğini yitirir. Dış düşmanlar kalmadığı, Kapitalizmden yararlananların imtiyazlı durumu göze batmağa başladığı zaman sürükleme gücünü kaybeder milliyetçi ideoloji.

Kapitalist ideolojilerin büyük bir sürükleme kabiliyeti olmadığı, Türkiye, İran ve 1958 öncesi Irak Kırallığı'nda açıkça görülmüştür. Baştakiler, iktisadî bir gelişme içinde olduklarına inanıyorlardı. Tuttukları yol Liberal Kapitalizmin serbest faaliyeti sayesinde (devlet bu faaliyeti teşvik etmekteydi) umumî refahı da arttıracaktı. Daha sonra bu gelişmeyi Fransız tipinde (zorlayıcı olmayan) ve özel kapitalistlere çok geniş bir tercih serbestisi bırakan planlamalarla düzenlemeye çalıştılar. Onlara bu işte Batı'nın Kapitalist ülkeleri ve bilhassa Amerika yardımcı oldu. İdeolojiden vazgeçebileceklerini sandılar, hatta aşırı bir güvensizlik duydular ideolojilere. Kitlelerde her türlü ideolojik hareket (gerici de olsa) tehlikeli görülüyordu hakim sınıflara. Irak'ta 14 Temmuz 1958 ihtilâli bu yüzden patladı. Development Board'ın sadece iktisadî bakımdan hiç de küçümsenmeye lâyık olmayan planları bu yüzden yıkıldı. Üçüncü Dünya'nın bazı ülkelerinde ise iktidarı ele alacak ekipler radikal iktisadî ıslâhata götürecek yeni bir başlangıç üzerinde ciddi ciddi düşünüyorlar. Böyle bir ıslâhat, kitlelerin harekete geçmesini icabettirir. Bu itibarla, halkı seferber edecek ideolojiler hazırlamaya çalışılıyor. Hızlı bir iktisadî kalkınma için bütün bir halkın işe katılması lâzım. Herkesin büyük fedakârlıklar yapması şart. Bunun için de iktisadî gelişmeden herkesin alacağı pay yeni baştan ayarlanmalıdır. Kalkınma bir zaman işi. Bu itibarla, başlangıçta imtiyazları kaldıracak yeni bir düzen vadetmek, kitleleri fedakârlığa razı etmek lâzımdır. Kısaca ideolojiye ihtiyaç var. Bu ideoloji, ister istemez üstün bir refah vadedecektir.

Sosyalist tercihin cazibesi de daha çok buradan geliyor. Sosyalist tercih, Kapitalist tercihten farklı olarak, harekete geçirici bir ideolojiye ihtiyaç gösterir. Kapitalist ekonomi, müsait bir zemin bulur bulmaz adeta otomatik olarak gelişir. Sosvalist veya devletçi ekonomide durum böyle değildir. Bu ekonominin ferde sağlıyacağı kazançlar her zaman elle tutulur, gözle görülür mahiyette olmayabilir. Hatta, ilk merhalede böyle bir kazanç yoktur. Ancak uzun bir dönem sonunda kollektif menfaat seviyesinde düşünülebilir. Fertleri harekete geçirmek için maddî uyarıcılarla ideolojinin el ele vermesi gerekir.

İdeoloji daha önce mevcut zihniyete göre çok veya az kabul görür. Bu zihniyet değiştirilemez mi? Değiştirilebilir tabii. Ne var ki, bu iş zamana ve gayrete muhtaç. Bir kelime ile, sosvalist inşa için ideolojiye lüzum vardır. Bir millete «ha gayret, kısa bir müddet fedakârlık yap, sonra her şey düzelecek» denilebilir. Belki bu çağrıya ideal birtakım sebepler eklemeye de lüzum voktur. Ama bunun için istenen gayretin çok büvük olmaması ve elde edilecek neticeden fedakârlığa katlananların doğrudan doğruya faydalanacaklarına inanmaları şart.

Farklı sosyal temelleri olmayan siyasî klanlar arasındaki mücadele, bir zaman için sosyal mücadelelerin yerine geçebilir. Ama çok nisbî de olsa, bir demokratlaşma başlayınca, sosyal bir sınıf sahneye çıkınca, birbiriyle çekişen klanlar bir programa dayanmak zorundadırlar. Bu program tabiî olarak çeşitli sosyal grupların sahip oldukları veya olmadıkları avantajlara da dokunacaktır.

Kendini iktisadî inşaya adayan bir devre (böyle bir inşa eski yapıların temelden doruğa alt üst olmasını gerektirir) ister istemez sınıf kavgalarına sahne olacaktır. Ama yönetici kadro, kamu yararına çalıştığını iddia ederek olayı gizlemeye kalkışırmış. Belki de doğru. Yöneticiler sanayileşmenin temellerini atacak, bağımsız bir modern ülkenin alt yapısını kurmaya, her seviyede kadrolar yaratmaya, sonuç olarak, eğitimi geliştirmeye, işsizliği ve sefaleti önlemeye çabalıyacaklardır. Bağımsız ve güçlü olmak isteyen her ülke için bi-

rer zaaf ve bağımlılık etkenidir bunlar. Ne var ki, eski yapıdan yararlananların alışkanlıkları ve çıkarları zedelenmeden bu amaca varılamaz. Demek ki, onlarla savaşmak şart. Bunun için de her iki taraf ideolojilerden faydalanacaktır. Üstelik, iktidardaki ekipler bu ekibin kumanda mevkilerine getirdiği sınıf iktidarda olmanın verdiği birtakım imtiyazlara sahip olacaktır.

Bu imtiyazlar uzun veya kısa belli bir zaman için büyük bir itirazla karşılanmayabilir. Yönetici kadro vaadlerini tutar, çoğunluğun hayat seviyesi yavaş yavaş yükselir, milletin bağlı bulunduğu ana değerler çiğnenmez, hele az veya çok sosyal bir hareketlilik sağlanırsa (dışarda kalanlar bu sayede yönetici çevreye girebileceklerdir) yönetici zümrenin imtiyazları uzun zaman çoğunluğa görevlerinden doğan meşru bir mükâfat olarak görülebilir. Zaten, böyle bir mükâfat ehliyeti olan her vatandaşa açıktır. Buna karşılık, dışarda kalan sınıflar, yönetici sınıfların faaliyeti sayesinde gittikçe yüksek bir seviyeye ulaşır, ihtiyaçları da, bu ihtiyaçları korumak imkânları da çoğalır. İmtiyazlı tabakalar —belki de kısmen ütopik olan— bu taleplere kolay kolay evet demezler. Bunun için de yararlandıkları nimetler görevlerinden doğma bir gelir olarak değil de, bir imtiyaz ve sömürü düzeninin belirtisi olarak görülmeye başlar. Bir rekabet, bir direniş, bir kavgadır alıp yürür. Önceleri yumuşak olan bu anlaşmazlıklar, zamanla sert çatışmalara dönüşebilir. İktidar, anlaşmazlıkları birtakım ödünlerle uyuşturabilir, beceriksizlikler yaparak azdırabilir. Savaşlar ikinci plâna itebilir bu anlaşmazlıkları, ama yok edemez. Toplum, ister dinî bir ideolojiye, ister insanî bir ideolojiye bağlanmış olsun, durum değişmez. Ama ideolojiler daima bu mücadelelerde yerlerini alırlar.

Ancak böyle bir çevçeve içinde İslâmiyetten bir ideoloji olarak faydalanmak söz konusu olabilir. Tutucu sınıflara karşı şu veya bu merhalede bir kavga etkeni olarak ele alınabilir mi? İslâmiyet, mazide, yalnız bir din, yalnız yabancılara karşı mücadelede bir sembol olarak rol oynamakla kalmamış, sınıf kavgalarında da etkili olmuştur. Yabancıya karşı kavgada bir kimlik belirtiyordu. Bir parolaydı. Yalın ve sürükleyici bir parola. Ne na'sa dayanıyordu, ne imana: «Biz Müslümanız. Şerefli bir camiayız, bizden aşağı kimselere boyun eğmemeliyiz». İslâmiyet bugün de aynı amaca hizmet edebilir, Sosyalist bir inşa uğrunda kullanılabilir mi? Çok şüpheli.

Milliyetçi ideolojiler böyle bir rol için çok daha uygun. Sosyalizm pekalâ milletin mutluluğu ve gücü için lüzumlu bir şart olarak gösterilebilir. Oysa, dinin değerleri dünya dışıdır. Millî dinler devrinde değiliz.

Müslümanlık tutucu sınıfların işine daha çok yarıyabilir. İslâmiyet tutucu sınıfların tekelinde kaldıkça, modern çağın icaplarına uymak isteyen yoksul tabakalar İslâmiyetten daha çok kopacaklardır. Böyle bir İslâm ilerici güçlerin yükselmesini önleyen bir set olur. Böyle bir set ayakta duramaz. 19. asırdaki Hristiyanlık gibi bir bunalım dönemine girer.

İslâmiyet ancak esaslı bir hamle (aggiornamento) ile bunalımdan kurtulabilir. Nasıl mümkün olabilir bu? Din, gelenek ve gelenekçi ahlâk bayrağına bürünen yorumcuların karşısına gerçek müminlerin dikilmesiyle. Bu müminler faaliyetlerine yön vermek için Allaha ihtiyaç duymayan ve dogmalara yalancıktan inanmış görünmek istemiyenlere karşı en küçük bir taassup göstermemelidirler. Kur'an'dan ve hadisten modern dünyaya uygulanabilecek değerler çıkarmalıdır. Modern dünyaya ve bilhassa imtiyazların ve sömürünün yok edilmesini isteyen halk tabakalarına uygun. Kur'an'da mevcut olmayan bir sistem aramaya kalkışmamalıdır. Sosyal ahlâk için geçerli hükümler bularak organik bir sentez gerçekleştirmelidir: İslâm değerleriyle, insanî değerler arasında bir terkip. Ümmetin fertlerine şerefli bir hayat sağlıyacak olan iktisadî bir inşa, ancak böyle bir terkibe dayanabilir. İslâmiyet bu sayede, inananlara, mücadelelerinde destek olabilir.

Ne olursa olsun, İslâmiyete dayansın veya dayanmasın, İslâmın ilerici eğilimlerine bağlansın veya dayanmasın, İslâmın ilerici eğilimlerine bağlansın veya bağlanmasın, İslâmî dünyanın geleceği, uzun dönemde kavgalarla dolu olacaktır. Dünya üzerinde kavgalar dünyevî gayeler uğrunda yapılır ama fikirlerin bayrağı altında cereyan eder. İki asırdan beri Avrupa'yı sonra da bütün dünyayı büyüleyen düşünce şu: Dünyada mutlu olunabilir. Bu doğrultuda bir gelişme vardır. Sömürüden ve baskıdan kurtulmuş bir insanlık için savaşmak zahmete değer. İsteseler de, istemeseler de, milliyetçi ve dinî ideolojiler bu fikri benimsemişlerdir. Milliyetçi ideolojiler bu fikri kısıtlıyarak ve yalnız millî bir camiaya hasrederek almışlardır Bu fikir önce milletlerüstü laik bir ideolojide geliştirilmiştir: liberal ve insaniyetçi ideoloji. En sürükleyici örnek Fransız Jakobinizmi. Bugün de böyle bir ideoloji doğabilir. Ne var ki, bu ideoloji para babalarının ve bilhassa Amerikan big biznislerinin ve Avrupa'nın hakimiyetini maskelemek için kullanılmıştır. Ekonomik yapıların tepeden tırnağa değiştirilmesi için pek işe yaramaz.

Marksist ideoloji ise bütün çarpıtmalara rağmen, modern dünyada din dışı ve sürükleyici bir ideoloji olarak son derece mükemmeldir. Milyonlarca insanı hayatlarını hiçe sayarak kavgaya sürüklemiştir. Marks'ın ve Marksistlerin geliştirdiği sosyolojik kavramlar ve ilmî keşifler, sömürünün ve baskının altına gizlendiği bütün aldatmacaların maskesini sıyırmıştır. Sömürü ve baskıya karşı yapılacak hiçbir kavga Marksizmi ihmal edemez. İster yeni terkiplere katılsın, ister olduğu gibi alınsın, modern Promete veya Arşimed'in dünyayı yerinden oynatacağı manivela Marksizmdir. Dar-ül -İslâm'ın kavimleri de yöneticileri de bu hakikate eğilmek zorundadırlar. İnşallah hergün yeni baştan

ortaya atılan ideologların, şarlatanların, sömürücülerin sayısız aldatmacalarından yüz çevirirler de, hakikate aydınlığa yönelirler. İsa: «Hakikati tanıyacaksınız, hakikat sizi hürriyete kavuşturacak» diyordu. Kur'an da «Zan ile Yakin hasıl olmaz* diyor.

[1] «İslâmiyet ve Kapitalizm», Rodinson'dan çeviren: Orhan Suda, Hürriyet Yayınları, 2. baskı, 1978.

* Sanmak doğru bilginin yerini tutmaz, sanıyla yetinmeyin doğru bilgiye varmaya çalışın anlamında.

EROL ÇANKAYA

/

CEHENNEM BİZİZ

Şiirler

BİLGİ YAYINEVİ

ARSLAN GALİP

Birikim 54-55/78

Türkiye Kapitalizminin Krizi Üzerine*

Ecevit hükümetinin iş başına gelmesiyle beraber «ekonominin düzenlenmesi/derlenip toparlanmasına» ilişkin söylemler sık sık duyulmaya başladı. Uygulamaya konulan veya konulacağı açıklanan bir dizi ekonomik önlem, İMF, OECD gibi örgütlerle ilişkiler, hep bu «ekonominin sıhhate kavuşturulması çabası» ile birlikte ele alınmakta.

İlk bakışta devletin ekonomiye müdahaleciliğinin arttığı yönünde bir izlenime kapılmamak elde değil. Böylesine bir ilk gözlemden daha ileriye gidebilmek için kapitalist devletin ekonomik işlevlerinin, içinde bulunulan toplumsal formasyonda kapitalizmin gelişme aşamaları ve egemen ülkelerle bağımlı ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinde ortaya çıkan değişikliklerle birlikte ele alınması gerekir.

Bunun için de, politik (devlet), ekonomik ve üretim ilişkisi olarak sermayenin yeniden-üretimi alanlarının birbirleriyle eklemlenmelerinin ve bu eklemlenmenin yukarıda sayılan alanların sınırlarının çizilmesine ve içeriklerinin belirlenmesine etkisinin bütünüyle kavranması gerekir. Politik ve ekonomik alanlar kapitalizmin bütün aşamaları boyunca sınırları ve kapsamları hiç değişmeyen kapalı alanlar değildirler. Dolayısıyla, politik (devlet) ve ekonomik alanlarda kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan değişiklikleri, yalnızca devletin ekonomiye müdahaleciliğinin giderek artması biçiminde kavrayamayız. Daha doğrusu, bu iki alandaki değişiklikler, içeriklerinin aynı kalmasına rağmen giderek artan şekilde birbirlerinin içine girmeleri şeklinde kavranamaz. Politik ve ekonomik düzeylerin kapsamları ve içerikleri üretim tarzlarına ve bir üretim tarzının aşamalarına göre değişir[1]

Bu bağlamda, Türkiye kapitalizminin gelişmesinde «Devletçilik» yılları olarak adlandırılan dönemin marksist analizinde karşılaşılan güçlükler yukarıda söylediklerimizin anlaşılmasına yardımcı olabilir Marks ve özellikle Engels'in tanımlama ve analizlerinde burjuva toplumunun oluşması ve kapitalist ilişkilerin yaygın bir şekilde varlığı varsayımlarından kalkmalarının, kapitalist devletin tarihsel ortaya çıkış biçimlerinin nesnel analizlerinde bazı güçlüklere yol açtığını biliyoruz. Üretim ilişkisi olarak sermayenin henüz yeterince güçlenmediği, toplumsal yeniden üretimi bütünüyle yönlendiremediği, henüz güçsüz burjuvazinin önceki üretim tarz ve biçimlerinin egemen sınıflarıyla ittifak yaptığı ve bu sonuncuların kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından yararlandığı kapitalizmin tarihsel gelişme dönemlerinin analizinde bu güçlük açıkça ortaya çıkar. Dolayısıyla, ekonomik ve politik (ve de ideolojik) alanların, kapitalizmin gelişme aşamalarına göre sınır ve içeriklerinin değiştiğini göz önüne almalıyız.

Bu yazıdaki amacımız Türkiye kapitalizminin gelişme aşamalarının, yukarıda söylenenlerin ışığında, kapsamlı bir analizini yapmak değil. Böylesi bir çalışma, herşeyden evvel, tek bir kişinin yapacağı iş değil. Dolayısıyla yukarıda söylediklerimiz yalnızca genel bir kaç tesbit olarak anlaşılmıştı.

Bu yazıdaki asıl amaç, Türkiye kapitalizminin bugün vardığı aşamanın ve bu aşamayı noktalayan krizin, özellikle ekonomik boyutunun genel (ve bu türden çalışmaların kollektif olarak yapılması gerektiğini bilen biri için zorunlu olarak, sınırlı) bir analizini yapma çabası olarak tanımlanabilir.

Bilindiği gibi kapitalist kriz ancak verili sömürü koşullarında (artık-değer elde etme koşullarında) kendini aşırı sermaye birkiimi krizi şeklinde gösterir. Sömürü oranının gerekli büyüklükte artması halinde, birikim süreci yeniden başlar. *Çünkü birikmiş sermaye verilmiş bir andaki kâr oranına göre aşırıdır.* Kâr oranının sabit sermaye artışı ile aynı oranda artmaması halinde, sermayenin organik bileşiminin artması artık-değer miktarında aynı oranda bir artışla karşılanamıyor demektir.

Aşırı sermaye birikimi şeklinde ortaya çıkan kapitalist kriz, birikmiş sermayenin *hem az hem de aynı zamanda çok* olmasıyla nitelenebilir. Birikmiş sermaye verili koşullarda elde edilen artık-değere göre yoktur; fakat artık-değeri arttırmak için ise yeterli değildir. *Dolayısıyla, sermaye birikimi kapitalist krizin nedeni olduğu gibi, bu krizi aşmak için tek çare olarak da ortaya çıkar.* Kapitalist gelişmenin sürekliliği artık-değer miktarındaki artışa bağlıdır. Kapitalizmin krizden kurtulmak için yapacağı tek şey, üretimin yapısında, var olan sermayeye göre artık-değer miktarını arttıracak değişiklikler, düzenlemeler yapmaktır. Bu türden düzenlemeler önceki dönemin sonunu belirleyen «varış noktasından» farklı bir «hareket noktası» gerektirir. Çünkü krizi gündeme getiren bu varış noktasıdır.

* Bu yazı Türk hükümetinin IMF ile anlaşmasının açıklanmasından önce yazılmıştır.

Yeni kalkış noktası ise, aşırı sermayenin değersizleştirilmesi sürecini gerektirir. Sermayenin değersizleştirilmesinin kâr oranının düşüşüne karşı gündeme getirilen karşı-etkilerden yalnızca bir tanesi olduğunu ileride göreceğiz. Sermayenin değersizleşmesi her zaman sabit sermayenin kullanım değerinde bir azalmayı gerektirmez (savaş ile sonuçlanan kriz dönemlerinde olduğu gibi) Kriz dönemi toplam sabit sermayenin mübadele değerini değiştirir ve kullanım değeri aynı kalabilen toplam sabit sermayenin mübadele değeri azalır. Dolayısıyla, değişmeyen kullanım değeriyle belirlenen artık-değer miktarı mübadele değeri azalmış bulunan toplam sabit sermayeye oranlanır ve sermayenin verimliliği artar.

Krizden sonra birikim sürecinin yeniden başlaması, kâr oranını azalan yönde etkileyen sermayenin organik bileşimindeki artışı bir derece karşılayan yeni önlemlerin bulunduğunu gösterir. Sermayenin aşırı birikimi veya aşırı üretimi, var olan sömürü imkânları çerçevesinde birikim oranını azaltır veya sıfıra düşürür. Bu sürecin sonucunda ortaya çıkan kriz ise toplam sermayenin yapısını yeniden düzenleyerek yeni birikim sürecinin hareket noktasını hazırlar. Sermayenin değersizleşmesi ile beraber elde edilen artık-değer miktarı azalmış değerdeki toplam sermayeye oranlanır. Öte yandan, krizin önemli sonuçlarından biri olan en verimsiz sermayenin yok olması ve kâr oranının oluşmasına katılmaması sayesinde elde edilen artık-değer miktarı giderek sayıları azalan tekeller arasında bölüşülür.

Bilindiği gibi kapitalist kriz kapitalistler tarafından geçici bir pazar problemi, arz ve talep arasındaki dengesizlik olarak sunulur. Bir kapitalistin krizin açıklanmasında daha ileri gitmesi krizin sorumluluğunu üstlenmesi anlamına gelir. Çünkü bilmektedir ki kriz üretim ve sömürü ilişkisi olarak sermayenin ekonomik düzeydeki yansımasıdır. Gerçekte ise, birikim süreci ve kriz dönemleri, yalnızca pazar koşulları tarafından değil, toplumsal ilişkiler bütünü (ki gerçek üretim ilişkileri) tarafından belirlenir.[2]

Aşırı sermaye birikimi krizi toplam sermayede ki bir artışa, artık-değer miktarında aynı oranda bir artışın karşı gelmemesi halinde ortaya çıkar. Bu noktaya varılmasını önlemek için toplam sermayenin yapısında ve üretim koşullarında değişiklikler yapılması gerekir. *Yapılması gereken değişikliklerin başında ise sermaye birikimi sürecinin devamının gerektirdiği yeni sömürü koşullarının oluşturulması gelir.* Zira sermaye açısından emek-gücü verimliliğinin arttırılması ancak artık-değer oranını arttırdığı ölçüde anlamlıdır, yani işgücü değerini düşürdüğü veya emek-gücünün yeniden üretilmesi için gerekli iş zamanını azalttığı ölçüde.

Kapitalist devletin kriz ve krizden çıkma sürecindeki rolü bu çerçeve içinde gündeme gelir. Bu rolün açıklanması, kapitalist devletin ilk bakışta birbirinden bağımsız gözüken ekonomik işlevlerinin bütünselliğinin kavranmasını gerektirir. *Kâr oranının eğilimsel düşüş yasası,* kapitalist krizi, burjuvazinin bu krizden kurtulma çabalarını ve kapitalist devletin bu süreçteki yerini anlamamızı sağlayacak en önemli teorik araçlardan bir tanesidir. Bu yasanın tüm marksist araştırıcılar tarafından aynı önemde ele alınmadığını biliyoruz. Kâr oranının eğilimsel düşüş yasası anılırken unutulmaması gereken yasanın içerdiği *eğilimsellik kavramı.* Dolayısıyla yasanın önemi kâr oranının düşüşünü ampirik ve ölçülebilir şekilde kavramamızı sağlamasından gelmiyor. *Yasanın eğilimselliği derhal sınıf savaşını gündeme getiriyor.* Kâr oranının düşüşünü ölçülebilir bir şekilde gözlemleyememiz bu yasanın işlemediği anlamına gelmez. Tersine, ancak bu yasa yardımıyla, kâr oranının düşmesini önleyen karşı-etkileri tüm geçerlilikleri ve karmaşıklıkları içinde anlayabiliriz. Dolayısıyla kâr oranının eğilimsel düşüş yasasının ele alınması, bu düşüşe karşı burjuvazinin (ve kapitalist devletin) işleme soktukları karşı-etkilerin ele alınmasını gerektirir.

Bu karşı etkilerin başlıcalarını üç grupta toplayabiliriz[3]

1) *Sermayenin organik bileşimindeki artışı azaltan karşı —etkiler.* Değişmeyen bir teknolojik temel üzerinde birikim sürecinin devamının sağlanması ve kapitalist üretim sürecine organik bileşimi düşük olan üretim alanlarının dahil edilmesi bu grupta yer alır Fakat bu gruptaki en etkili karşı -etki emeğin üretkenliğinin artması ve dolayısıyla sabit sermayenin elemanlarının değerinin düşmesidir. O halde yeni bilimsel ve teknolojik buluşlarla sermayenin değersizleştirilmesi ve yukarıda da değindiğimiz, sabit sermayenin kriz döneminde çeşitli yollarla değersizleştirilmesi yine bu grupta yer alır.

2) *Sömürü oranını arttıran karşı-etkiler.* Emeğin üretkenliğinin artması sabit sermayenin mübadele değerini düşürdüğü gibi, emek-gücünün yeniden-üretimine dahil olan tüketim maddelerinin ve dolayısıyla emek-gücünün de değerini düşürür. Böylece toplam iş zamanının sabit kalmasına karşın nisbî artık-değer artışı sağlanır. Artık-değeri mutlak olarak arttıran tüm önlemler de bu gruba girerler: iş zamanının uzatılması, çalışma ritminin hızlandırılması, ücretlerin düşürülmesi gibi.

3) *Artık-değerin ve kârın birikimin gerçekleştiği sanayi kesiminde toplanmasını sağlayan karşı etkiler.* Artık-değer üreticisi anlamında üretken olmayan kesimlerin toplam artık-değerden pay almalarını önleyen karşı-etkiler bu gruba girerler; örneğin, mutlak toprak rantının, ticaret ve faizcilik kârının ortadan kaldırılması bu türden karşı-etkilerdir. Öte yandan sermayenin rotasyon hızının arttırılması (yani otomasyon, enformatik ve iletişimin gelişmesiyle sermayenin üretim ve dolaşım süresini kısaltmak) ve tekelleşme ile birlikte kâr oranının serbest rekabetle oluşma sürecine set vurulması bu gruptaki öbür karşı-etkilerdir.

İşte kapitalist kriz bu karşı etkilerin devreye sokulmasının hızlandığı ve şiddetlendiği an olarak tanımlanabilir. Kâr oranının düşüş eğilimine karşı devreye sokulan karşı-etkileri birbirlerinden bağımsız ögeler olarak değil, *toplumsal üretim koşullarının son derece karmaşık bir ifadesi olarak kavramalıyız.* Karşı-etkilerin harekete geçirilmesi toplumsal üretim koşullarının bütününün ve sömürü ilişkilerinin «yeniden düzenlenmesi» anlamına gelir.

Kapitalist gelişme ve birikimin sürekliliği bu yeniden düzenlemenin başarısına bağlıdır. Bu yüzdendir ki kapitalizmin gelişmesi mekanik bir sürece indirgenemez. Kapitalist gelişme ve birikim süreci toplumsal sınıf ve sınıf bölümlerinin somut davranış ve tavır alışlarıyla ve kriz öncesi ve kriz döneminin somut koşullarıyla belirlenir. Ancak bu karmaşık belirlenme sürecinin sonucudur ki kâr oranının düşüşünün ölçülebilir şekilde ortaya çıkıp çıkmayacağını belirler. Uzun dönemler boyunca, karşı-etkilerin yardımıyla gizli kalabilen bu eğilimsel düşüş, krize doğru gidişin hızlanmasıyla açık bir şekilde ortaya çıkabilir.

Örneğin, egemen ülkeler arasında en iyi tanıdığımız Fransa'yı ele alalım ve resmî Fransız istatistiklerini ve bunlardan kalkılarak yapılan marksist analizleri kısaca aktaralım. Bilindiği gibi bu türden çalışmalar çeşitli istatistik büyüklüklerle sabit sermaye, kâr oranı, artık-değer oranı gibi marksist kavramlar arasında bir paralellik kurulmasını gerektiriyor. Marksist kavramları istatistik büyüklüklere indirgemek söz konusu değil elbette. Fakat marksist kavramların somut verilerin analizi için kullanılması açısından bu paralelliği kurmak zorundayız; istatistik verilerin içerdikleri çarpıtmaları ikinci bir aşamada göz önüne almak koşuluyla. Burada bu ikinci aşamaya yalnızca Türk sanayi kesimine ilişkin verileri incelerken değineceğiz.

Fransa'ya dönelim ve sermayenin verimliliğinin bir göstergesi olan sabit fiyatlarla «gayrî safî katma değer/gayrî safî sabit sermaye» oranının evrimine bakalım[4]. Veriler bu oranın 1964'ten itibaren azalmaya başladığını gösteriyor. Buna paralel olarak ta «sermaye bileşimi katsayısı» adı verilen «ücretler dışındaki sermaye/ücretler» oranı 1963'ten itibaren artmaya başlıyor[5]. Bu oran 1959'da 6,29 iken 1962'de 6,06'ya düşüyor, fakat 1973'de 7,20'ye yükseliyor. Öte yandan 1950-1972 arasını kapsayan dönemde, emek-gücü verimliliğinin bir göstergesi olan «gayrî safî katma değer/toplam emek-gücü oranı giderek artıyor. Dolayısıyla sermaye verimliliğindeki düşüş emek-gücü verimliliğindeki paralel bir düşüşten kaynaklanmıyor.

Fransız üretim yapısındaki bu gelişmelere şu açıklamalar getirilebilir. 1964'e kadar, emek-gücü verimliliğindeki artış hem nisbî artık-değer oranında bir artışı getiriyor, hem de mübadele değeri olarak hesaplanan sermayenin organik bileşiminin artmamasını sağlıyor. Bütün bunlar kapitalist birikimin problemsiz bir şekilde sürmesini getiriyor. 1964'ten sonra ise, sermayenin organik bileşimindeki artış kâr oranını azalan yönde etkilemeye başlıyor. Fakat, emek-gücü verimliliğindeki artış 1969'a kadar nisbî artık-değer oranını arttırarak sermayenin organik bileşimindeki artışı telâfi edebiliyor.

Bunun dışında başka karşı etkiler de sermayenin organik bileşimindeki artışın kâr oranını düşürücü etkisini hafifletiyor. Bu karşı-etkilerden bazıları şöyle sıralanabilir: sabit sermayenin tüketim mallarına göre nisbî fiyatının düşmesi, yani bir karşı-etki olarak sabit sermayenin alım değerinin düşürülmesi; sabit sermayenin rotasyon hızının artması (ekipler halinde çalışan emek-gücünün toplam emek-gücü içindeki oranı 1957'de %14,3'ten 1974'te %31,3'e çıkıyor. Sabit üretken sermayede bu sayede yapılan tasarruf, 1957 ile 1974 arasında üretime sokulan sabit sermayenin %25'i olarak hesaplanıyor[6]); Fransız tarımındaki kapitalist ilişkilerin gelişme sürecine bağlı olarak (tarım kesiminin ücretsiz faal toplam nüfus içindeki payı 1958'deki %24 değerinden 1970'te %14'e düşüyor) yeni proleterleşen kırsal nüfusun ücretleri düşürücü ve politik ve sendikal bilinci azaltıcı yönde rol oynaması; burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki kuvvet oranının burjuvazi lehine seyretmesi (ücretlerin katma değer içindeki payı 1950 ile 1955 arasında %42'den %44'e çıkmasına karşılık, 1955 ile 1969 arasında %44'den %41'e düşüyor).

Ancak 1969-70'ten sonradır ki karşı-etkilerin bütünü kâr oranının düşme eğilimini telâfi etmeye yetmemeye başlıyor. Ücretlerin katma değer içindeki payı artıyor (1969'daki %41 değerinden 1973'te %42'ye çıkıyor), artık-değer oranındaki artış 1973'-te eksi değerler almaya başlıyor ve birikim oranı ve sermayenin organik bileşimi en yüksek değerlerine ulaşıyor. Artık aşırı birikim krizine gerçekten girilmiştir: üretim düşer, faiz oranları rekor değere varır, enflasyon ve işsizlik oranları hızla artar. 1970 ile 1973 arasında biriken sermaye değerlendirilememektedir, yani bu sermayenin üretime sokulması toplam kâr miktarını arttırmaz.

Kapitalist aşırı birikim krizi 1970'lerden itibaren elbette yalnız Fransa'da ortaya çıkmadı. Özellikle öbür gelişmiş Avrupa ülkelerinde de aynı belirtiler gözlendi. Bu ülkelerde olup bitenleri tüm kapsamıyla incelemeyeceğiz. Yalnız bazıları için sermayenin verimliliğindeki değişimleri kabaca aktaralım. 1955'te 100 olarak alınan safî verimlilik oranında şu değişimler gözleniyor: Almanya'da 1976'da 36,7; İtalya'da 1972'de 68,3; İngiltere'de 1976'da 14,3; İsveç'te 1976'da 59; Kanada'da 1976'da 55,7; Japonya'da 1975'te 82,9 ve Amerika'da 1976'da 89,6[7].

Uluslararası işbölümünde egemen durumda bulunan ülkelerin, içinde bulundukları aşırı sermaye birikimi krizi döneminde gündeme getirdikleri yakın ve uzak dönemli önlemleri ileride göreceğiz.

Şimdi Türkiye kapitalizminin içinde bulunduğu krize gelelim. Bu krizin ekonomik boyutunu

kavrayabilmek için Türk imalât sanayiine ilişkin verileri kullanabiliriz. Bu konuda oldukça kapsamlı bir çalışma var elimizde: DPT'nin Sosyal Plânlama Dairesi Araştırma Şubesi tarafından Aralık 1977'de yayınlanan «Türkiye İmalât Sanayiinde Sermaye ve İşgücü» (kısaca TİSSİ) adlı çalışma.

İmalât sanayiinde sermayenin verimliliği ile ilgili verileri bu çalışmada bulabiliyoruz. TİSSİ'nin verilerine göre, «net artık/sabit sermaye stoku» oranı kamu kesimi için 1968 yılına kadar artış göstermiş, bu yıldan sonra ise düşmeye başlamıştır. Bu oranın cari fiyatlarla 1965'te 52,8 olan değeri 1968'de 68,2'ye çıkmış, 1975'te ise 30'a düşmüştür. Özel kesimde ise net artık/sabit sermaye stoku oranı, 1972 yılındaki %5'lik artış dışında genel bir düşme eğilimi göstermektedir. Düşüş özellikle 1973' ten sonra hızlanmıştır ve 1965'teki 53,7 değerinden 1975'te 26,3'e düşmüştür (TİSSİ, tablo 5 10,5.11). Görüldüğü gibi TİSSİ'nin verilerine göre, kamu ve özel kesim imalât sanayiilerinde 1965-75 döneminde sermaye verimlilikleri yarıya yakın oranda azalmıştır.

TİSSİ'nin yazarlarına göre «artık oranlarının düşüşü ücretlerdeki yükselmeden başka, düşük kapasite kullanımına, imalât sanayinin giderek bir pazar sıkıntısıyla karşı karşıya kalmasına, uluslararası düzeydeki bunalıma ya da bütün koruma önlemlerine rağmen yerli firmaların dış fiyatlardan etkilenmelerine **bağlamak mümkündür.**»

Türkiye imalât sanayinin sabit sermaye verimliliğindeki düşüşün temel olarak bu etmenlerden kaynaklandığı kanısında değiliz. Türkiye imalat sanayinin, tipik bağımlı ülke sanayinin tüm özelliklerini göstermesine rağmen, bir içsel ve yapısal krizle karşı karşıya olduğu savunulabilir. Bunun için de imalat sanayiindeki sermaye birikimine daha yakından bakalım ve yine TİSSİ'nin verilerini kullanalım.

Toplam imalat sanayii (kamu artı özel) sabit sermaye yatırımları 1965 fiyatlarıyla 1951'de 1815,4 milyon lira iken 1975'te 8609,1 milyon liraya ulaşmaktadır (TİSSİ, tablo E. 45). Sabit sermaye stokundaki gelişmeler ise şöyle olmuştur: 1965 fiyatlarıyla toplam sabit sermaye stoku 1965'te 14069,4 milyon liradan 1975'te 51586,3 milyon liraya ulaşmıştır. Yalnızca kamu kesiminde ise sabit sermaye stoku (1965 fiyatlarıyla) 1965'teki 8950,1 milyon lira değerinden 1975'teki 22839,7 milyon lira değerine ulaşmıştır. Özel kesimin sabit sermaye stoku ise aynı dönem içinde 5601,7 milyon liradan 28746,6 milyon liraya çıkmıştır.
(TİSSİ, tablo 2. 15, 2. 16, 2. 17).

Görüldüğü gibi, 1965-75 döneminin sonunda, kamu kesiminin sabit sermaye stoku 2,7 katına, özel kesiminki ise 5,1 katına çıkmıştır. Kamu kesiminde sermaye stoku bu dönemde yılda ortalama %10,5'-lik bir hızla artmıştır. Özel kesimde ise sermayenin büyümesi kamu kesimine göre çok daha hızlı olmuştur. Dönem içinde yapılan toplam imalât sanayii net yatırımlarının %62'sini özel kesim gerçekleştirmiştir. Bunun sonucu olarak özel kesimin sermaye stoku yılda ortalama %16,4 hızla artmıştır. (TİSSİ, s. 52, 58).

Bu verilerle beraber, yukarıda sözünü ettiğimiz «sermaye bileşim katsayısını da» TİSSİ'nin verileri arasında bulabiliriz. Kamu kesiminde cari fiyatlarla «sermaye/ücret» oranı 1965'teki 5,46 değerinden 1969'da 5,10'a düşüyor. 1970'den sonra ise yeniden artmaya başlıyor ve 1975'te 6'ya ulaşıyor. Özel kesimde ise bu oran devamlı bir artış eğilimi gösteriyor ve 1965'teki 3,82 değerinden 1975'te 5,66'ya çıkıyor (TİSSİ, tablo 3. 3, 3. 4). Görüldüğü gibi sermaye bileşim katsayısının evrimi sermayenin verimliliğine paralel olarak gelişiyor. Çalışan başına sabit sermayeye gelince, toplam imalat sanayii için bu büyüklük, 1965-75 döneminde, 1965 fiyatlarıyla 36,5'den 75,5'e çıkıyor (TİSSİ, tablo E. 49)

Öte yandan, emek-gücü verimliliğinin bir göstergesi olan «çalışan başına katma değer» oranına baktığımızda, 1965-75 dönemi için ve 1965 fiyatlarıyla, bu oranın kamu kesimi için 38,8'den 67,05'e özel kesim için de 22,9'dan 54,7'ye geçtiğini görüyoruz (TİSSİ, tablo 3.25,3.26). Dolayısıyla sermaye verimliliğindeki düşüş kesin olarak emek-gücü verimliliğindeki bir düşüşten kaynaklanmıyor.

İmalât sanayiinde net artık/ücret oranlarının evrimi ise TİSSİ'de şöyle verilmiş: kamu kesimi için bu oran cari fiyatlarla 1965'teki 2,93 değerinden 1974'te 3,43'e çıkıyor, 1975'te ise 1,80'e düşüyor; özel kesimdeki net artık/ücret oranları ise, özellikle 1973'ten sonra belirgin olan sürekli bir düşme eğilimi gösteriyor ve 1965-75 arasında 2,05'ten 1,49'a düşüyor (TİSSİ, tablo 5. 12, 5. 13).

Burada şu tesbiti yapmak gerekiyor. TİSSİ'nin net artık/ücret oranlarında imalat sanayiinde çalışan toplam emek-gücünün ücretleri net artığa oranlanmış ve net artık hesaplanırken de katma değerden yine toplam emek-gücü ücretleri çıkarılmış. Yani artık-değer üreticisi anlamında üretken olan ve üretken olmayan emek ayrımı yapılmamış. Net artık/ücret oranından artık-değer oranına ilişkin bilgiler beklenirken şu noktaların göz önünde tutulmaları gerekir. Kapitalizm açısından değişken sermaye tüm emek-gücünün ücretlerini değil, yalnızca artık-değer üreticisi üretken emek-gücünün ücretlerini kapsar. Aynı zamanda artık-değer, artık-ürünün tümünü değil, yalnızca üretken emeğin ürettiği artık-ürünü kapsar. Dolayısıyla TİSSİ' deki hesaplanışlarıyla ücret ve net artığın katma değer içindeki payları, gerçek sömürü oranı üzerine ancak çok kısıntılı bilgi verebilirler.

Bu açıdan, artık-değer oranına biraz daha yaklaşabilmek için toplam ücretlerden üretken olmayan emek-gücüne ödenen ücretlerin çıkarılması ve bu miktarın net artığa eklenmesi gerekir. TİSSİ'nin notasyonuyla A net artık, W toplam ücretler ve w üretken olmayan emek-gücüne ödenen ücretler olarak alınırsa, artık-değer oranının yaklaşık bir ifadesi $e=(A+ W) / (W — w)$ olur. Buradan net artık/ücret oranı için, $A/W = e — (e + 1) W/w$ bulunur. Görüldüğü gibi, net artık/ücret oranı ar-

tık-değer oranının sabit kalması (hatta artması) halinde bile azalabilir. Bunun için üretken olmayan emek-gücüne ödenen ücretlerin toplam ücretler içindeki miktarının artması yeterlidir.

Kanımızca TİSSİ'nin verilerinden çıkarılacak sonuç, Türkiye kapitalizminin nüvesini oluşturan imalât sanayiinin, özellikle 1973'ten sonra, bir aşırı sermaye birikimi krizine girdiğidir. Bu bağlamda, Türkiye imalât sanayiinin son birkaç senedir yarı kapasiteyle çalıştığının dillerden düşürülmediğini hatırlayalım. Bu olgu üzerinde kesin yargıya varabilmek için, sermayenin hangi kesimlerinin bu olgudan gerçekten etkilendiğinin verilerle ortaya çıkarılmasını beklemeliyiz. Fakat, şimdiden bu olgunun iki ana ögeyi içerdiği düşünülebilir. Bunlardan birincisi şudur: Büyük sermaye kesimleri son senelerde biriken sabit sermayenin bir bölümünü, *bugünkü sömürü ve kâr oranı koşullarında* verimli şekilde değerlendirememektedirler. Türkiye kapitalizminin aşırı sermaye birikimi krizinin doğrudan bir göstergesidir bu. İmalat sanayiinin yarı kapasiteyle çalışmasının içerdiği bir başka öge de, her kapitalist krizde olduğu gibi, Türkiye kapitalizminin içinde bulunduğu krizin de küçük ve orta sermayenin yok olmasını ve tekelleşmeyi hızlandırdığıdır. Böylece zaten zayıf olan sömürü bir bölüm sermayenin değersizleştirilerek, kâr oranının oluşmasına katılması önlenmektedir. *Tani Türkiye kapitalizminin içinde bulunduğu kriz, bir yandan Türkiye kapitalizminin aşmak zorunda olduğu «varış noktasını» vurgularken, diğer yandan da yeni üretim ve sömürü koşullarının toplanmasıyla ortaya çıkacak olan «yeni kalkış noktasını» hazırlamaktadır.*

Enerji ve döviz darlığından en fazla zarar gören küçük ve orta sermaye olmuştur. Büyük sermaye binbir yolla enerjisini ve ithalat dövizini sağlamış ve üretimini sürdürmüştür. 1977 ve 1978'de kriz tüm vahşetiyle ortaya çıkmış, üretimin sürdürülmesini «orman kanunları» belirlemiştir. Krizin bu vahşi aşamasında en büyük kozlar oynanmış, krizden çıkışın gerektirdiği «yeniden düzenlenmenin» Türkiye kapitalizminin kendi içindeki bazı koşulları yerine getirilmiş (iflaslar artmış, tekelleşme hızlanmış, düşük kapasite ileri sürülerek sendikalı işçiler işten çıkarılmış, enflasyonun yardımıyla kâr oranları düzelmiş) ve yeni kalkış noktası, uzaktan da olsa görülmeye başlamıştır.

Şimdi ise, kapitalist devlet, kriz yasalarının en acımasız şekilde işlediği aşamadan sonra, daha yakından devreye girmektedir. Yeniden düzenlenme sürecini tek tek sermayelerin yönlendirdiği dönem işlevini bitirmiştir. Sınıflar ve sınıf bölümleri arasında oluşan kuvvet oranını cisimleştiren ve bunlar arasındaki sınıf çatışmalarını yansıtan bir kurum olan kapitalist devletin güdümünde daha düzenli bir devreye girilmiştir. Türkiye'ye giren dövizlerin devletin elinde toplanmasını sağlayan prim politikası bunun bir göstergesidir. Devlet bu fonları seçici bir şekilde çeşitli sermaye kesimleri arasında paylaştıracaktır. TÜSİAD'ın son çıkışı, devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesine karşı gelmek için değil, bu müdahalenin belirlenmesinde kendi temsil ettiği sermaye kesiminin ağırlığını koymak içindir.

Türkiye'de «ekonominin sıhhate kavuşturulması, yeniden düzenlenmesi» adı altında yapılmak istenenler krizden çıkabilmek için ve yeni üretim koşullarında birikimin devamının sağlanması için bir dizi karşı-etkinin devreye sokulmasıdır.

İlerideki bölümlerde egemen ülkelerin krizden çıkabilmek için kendi üretim yapılarında ve uluslararası işbölümünde yapmak istedikleri yenilikler ile Türkiye kapitalizminin bu süreç içindeki yerine değineceğiz. Ama önce, hem imalât sanayiinin bir aşırı sermaye birikimi krizi içinde bulunduğu önermemize «dolaylı» bir dayanak olması için, hem de devletin ekonomik alana etkilerinin kapsamını anlatabilmek için TİSSİ'nin son bölümündeki önerilerden bazılarını aktaralım.

TİSSİ'ye göre «emek-yoğun teknik etkili olmayan teknik demek değildir. Tam tersine eğer uygun alanlarda ve uygun süreçlerde kullanılırsa emek-yoğun teknikler, ekonomideki kullanılmayan kaynakların kullanılmasını sağlarlar (...) Ürün kalitesi etkilenmemek koşuluyla, emek-yoğun tekniklerin uygulanması üretim ve istihdam arasındaki çelişkileri de azaltır. Kaliteyi etkilemeksizin maliyetleri düşürmenin ve daha fazla işgücü talebi yaratmanın bir yolu da, günlük vardiya sayısında artış sağlamaktır. Türkiye imalat sanayiinde bugünkü düşük kapasite kullanımı gözönüne alındığında, bu konuda atılması gerekli adımların önemi ortaya çıkar. Vardiya sayısını arttırmak, aynı zamanda sermaye mallarının fizikî aşınmasını arttıracağından, daha önce de değindiğimiz gibi, sermaye stokunun yenilenme hızı zorunlu olarak yükselecektir. Böylece, sırf yüksek gümrük duvarları ve kotalarla korunduğu için yaşayan, aslında teknolojik aşınmaya çoktan uğramış sermaye mallarının bir an önce üretim dışına çıkarılması kolaylaşmış olacaktır (...) imalat sanayiinde alınması gerekli en önemli önlemlerden biri de işletmelerin büyük ölçeklerde kurulmalarını ya da yeniden örgütlenmesini, tekelci eğilimlerden korkmaksızın özendirmektir (...) Türkiye imalât sanayii ile ilgili yönlendirme çalışmalarında şimdiden gündeme alınması gerekli temel noktalardan biri de, sanayiin yavaş, seçici ama kesin bir biçimde dışa açılmasıdır. Korunmaya değer üretim alanları, yukarıdan beri sıraladığımız ölçütler çerçevesinde dikkatle seçilmeli, ekonomiye yükü yararından fazla olan ithal ikamesi alanlarında ise işletmeler dış pazarlarda ve yurt içi pazarda fiyat, kalite ve etkinlik yarışmasına yöneltilmelidir» (TİSSİ, 202-204).

Görüldüğü gibi, TİSSİ kâr oranındaki düşüşü durdurmak için ve 1970'lerden sonra biriken ve kâr oranının yetersizliği yüzünden değerlendirilemeyen sermayeyi devreye sokabilmek için, bir diğer bölüm sermayenin değersizleştirilmesine ilişkin bir dizi karşı-etkiyi bir çırpıda sıralıyor. Bu

durum aynı zamanda, marksist kriz teorisine ve kâr oranının eğilimsel düşüş yasasına sırt çeviren marksist araştırmacıların vakit geçirmeden bu konulara yeniden eğilmelerinin zorunluluğunu da vurgulaması açısından önemli.

Türkiye kapitalizminin krizini, uluslararası emperyalist işbölümünde egemen durumda bulunan ülkelerin aşırı sermaye birikimi krizinden bağımsız olarak ele alamayız. Dolayısıyla uluslararası işbölümünün bugünkü aşamasına yakından bakmamız gerekir. Bu aşama tekelci kapitalizmin emperyalist merkezlerde egemenliğini tümüyle kurması ve kapitalizm öncesi üretim tarz ve biçimlerinin son kalıntılarının ve rekabetçi kapitalizmin çözülmesinin hızlanması ile tanımlanabilir. Bu sonuncular ortadan tümüyle kalkmazlar ama varlıklarını sürdürmeleri tekelci kapitalizmin yeniden-üretim sürecine doğrudan bağlanmıştır artık.

Öte yandan emperyalizmin bugünkü aşaması emperyalist merkezler ile bağımlı ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinde bir değişmeyi de içerir. Egemen toplumsal formasyonların egemen üretim tarzı olan tekelci aşamadaki kapitalizm, egemenliğini artık yalnızca dışarıdan değil yani bağımlılık ilişkisini yeniden üreterek değil, *kendi yeniden-üretiminin koşullarını bağımlı ülkelerde üreterek sağlamaktadır.* Bu sürecin bağımlı ülkelerde «bir içsel olgu» haline gelmesi kendini bu ülkelerin ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerinde gösterir. Egemen ülkelerin egemen üretim tarzının (tekelci kapitalizm) yeniden-üretimi koşullarının bağımlı ülkeler için «bir içsel olgu» haline gelmesinin bir örneğini biraz ileride Türkiye somutunda göreceğiz.

Emperyalist sistemin yeni bir uluslararası işbölümü arayışı içinde olduğunu biliyoruz[8]. Emperyalist merkezlerde ortaya çıkan eğilim, sermaye yoğun tekniklerle çalışan, emek-gücü verimliliği çok yüksek olan üretim dallarını kendilerine saklamak, emek-yoğun tekniklerle çalışan veya emek-gücü verimliliği görece az olan üretim dallarını ise bağımlı ülkelere bırakmak yönünde. Bu tesbiti doğrulayan birçok gösterge var elimizde. Bunlardan bir tanesi, emperyalist merkezlerin kendi aralarında yaptıkları yatırımların artması ve bu yatırımların yüksek emek-gücü verimliliği olan dallara yönelmesi[9]. Öte yandan, egemen ülkelerde krizin en yoğun biçimde hissedildiği dalların ise, giderek bağımlı ülkelere aktarılmak istenen tekstil, çelik, hafif madeni eşya, gıda sanayii, gemi inşaatı gibi dallar olduğunu biliyoruz.

Uluslararası yeni işbölümü arayışları, egemen ülkelerin içinde bulundukları aşırı sermaye birikimi krizi açısından şöyle anlamlanıyor. Egemen ülkeler burjuvazileri artık-değeri mutlak olarak arttırmanın giderek güçleştiğinin bilincindeler. Bu güçlüğün başlıca nedenleri arasında işçi sınıfının yüksek örgütlülüğü, üretim ve tüketim (1. ve 2.) sektörlerin arasındaki dengenin zorunlu kıldığı kitle tüketiminin sürdürülmesi gibi ögeler var. Fakat, metropol burjuvazilerinin bir süre için artık-değeri mutlak olarak arttırmanın yolunu yabancı işçiler sayesinde bulduğu da unutulmamalı. Mutlak artık-değerin arttırılmasının giderek güçleşmesi ile metropol burjuvazileri nisbî artık-değer artışına hız veriyorlar. Bunun en etkili yolu elbette emek-gücü verimliliğini arttırmak, yani emek-gücü değerini düşürmek. Öte yandan, emek-gücü verimliliğini arttırmak için yapılan sabit sermaye yatırımlarının sermayenin organik bileşenini arttırarak kâr oranının eğilimsel olarak düşmesi tehlikesini içerdiğini biliyoruz. Bu eğilimin işlemesini mümkün olduğu kadar geriye atabilmek için, metropol burjuvazisi, bir karşı-etki olarak, bir bölüm sabit sermayenin değersizleştirilmesini gündeme getiriyor. Egemen ülkelerdeki bu gelişme elbette bir süreç şeklinde oluşuyor ve henüz gelişmesinin başında.

Öte yandan gelişmekte olan bu sürecin de mekanik bir şekilde yürüdüğü, çeşitli sermaye kesimleri arasında çıkar çatışmalarına yol açmadığı sanılmasın. Tekrarlayacak olursak, egemen ülkelerde kâr oranının eğilimsel düşüşüne bir karşı-etki olarak, toplam artık-değerin paylaşılmasına katılan sermayenin bir bölümü devre dışı bırakılmaya çalışılıyor. İşte, bağımlı ülkelere aktarılmak istenen sanayii dalları egemen ülkelerde kâr oranının oluşmasına katılmaları önlenmek istenen dallar. Dolayısıyla «kâr haddi düşen sektörler yeni ekonomik düzende üretimi periferiye transfer edilecek sektörlerdir»[10] şeklinde bir düşünce yürütmek, burjuvazinin egemen kesimlerinin metropollerde uygulamaya koydukları yeni stratejiyi, buna bağlı olarak burjuvazinin çeşitli kesimleri arasındaki çekişmeleri tam olarak yansıtmıyor. Bazı üretim dallarının bağımlı ülkelere aktarılmasının, egemen ülkelerde burjuvazinin egemen kesimlerinin kâr oranının düşme eğilimine karşı uygulamaya koydukları bir karşı-etki olarak anlaşılması kanımızca daha gerçekçi bir yaklaşım.

Egemen ülkelerde nisbî artık-değeri arttırmanın en etkili yolunun emek-gücü verimliliğini artırmak ve dolayısıyla da emek-gücünün yeniden-üretimine giren tüketim mallarının yani emek-gücü değerini düşürmek olduğunu yukarıda belirttik. Bu sürecin hızlandırılmasında diğer bir etkili rolün de, bağımlı ülkelerdeki düşük ücretlerden ve bu ülkelerin parasının düşük değerinden yararlanmak için, bazı sanayi dallarının bu ülkelere aktarılması ve bu dalların üretimlerinin egemen ülkeler tarafından ithal edilmesi olduğunu düşünebiliriz. Görüldüğü gibi yeni uluslararası işbölümü böylece yeni bir boyut daha kazanıyor.

Burada yeni uluslararası işbölümü ile beraber gündeme getirilen ve egemen ülkeler yöneticilerinin ağızlarından düşürmedikleri «üçüncü dünyanın ihracatını arttırması zorunluluğunu» hatırlayalım. Bu türden söylemlere en yeni örnek Dünya Bankası başkanı Robert S. McNamara'nın 10 Mayıs 1979'da Manila'da 5. CNUCED toplantısında söyledikleri. Şöyle diyor McNamara: «uluslararası ticaretin iyileşmekte olan koşullarından en iyi şe-

kilde yararlanmak için, gelişmekte olan ülkeler ihracat sektörleri lehine yapısal uyarlamalar yapmak zorundadırlar. Bu çabalar, elbette uygun bir iç politika ve dış yardım gerektirecektir.» (Le Monde, 19 Mayıs 1979).

Kanımızca Türkiye kapitalizminin içinde bulunduğu kriz, İMF, OECD gibi örgütlerle ilişkiler bu bağlamda ele alınmalıdır. İMF ile Türk hükümeti arasında uzun süredir sürüp giden görüşmelerin takıldıkları noktanın ne olduğunu hatırlayalım: Türkiye'nin kur politikası. İşte bu aşamada, egemen ülkelerin egemen üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi koşullarının üretiminin bağımlı ülkeler için «bir içsel olgu» haline gelmesinin ne anlama geldiğini kavramaya çalışabiliriz.

İMF'nin kaygısı gerçekten Türkiye'nin döviz ihtiyacı mı sorusu sorulabilir. Kanımızca cevap hayırdır. Bu cevabımızı elbette yukarıdan beri geliştirdiğimiz teorik çerçeveye oturtuyoruz. Fakat aşağıda sıralayacağımız şu iki olgu da İMF'nin ana sorununun Türkiye'nin güncel döviz sıkıntısı olmadığı görüşümüzü destekler niteliktedir. İMF, Türk hükümetinin Türkiye kapitalizminin iç koşullarının gerektirdiği «işçi dövizine prim» uygulamasının kaldırılmasını istemekte, bu uygulamayı «sahte kur sistemi» olarak nitelemekte, dış ticareti de içine alacak katlı kur sistemini önermektedir (Cumhuriyet, 13/5/1979). Öte yandan Ticaret Bakanlığı, ihracatı artırmak amacıyla, ihracatta vergi iade oranlarını artıran bir karar almış, Maliye Bakanlığı ise 'İMF istemiyor' diye karşı çıkmıştır (Cumhuriyet, 12/5/1979). İMF ile görüşmeleri doğrudan yürüten Maliye Bakanlığı, ortada neler döndüğünü, İMF'nin ana amacını Ticaret Bakanlığından daha iyi anlamıştır. Kaldı ki tüm egemen kapitalist ülkelerde Maliye Bakanlığı örgütleri kapitalist devletin ana kurumu haline gelmiştir.

Dolayısıyla «içsel olgu» kavramıyla söylemek istediğimiz, egemen ülkelerin egemen üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin uzun dönemli bir koşulu olan, bağımlı ülkelerin bazı sanayii dallarını geliştirmeleri ve bu dalların ürünlerini egemen ülkelerin ithal etmeleri zorunluluğu, Türkiye somutunda kendini Türkiye'nin döviz sıkıntısını aşabilmek için ihracatını arttırması zorunluluğu olarak gösterdiğidir. Yeni uluslararası işbölümünün kurulmasında egemen ülkelerin yetkili örgütü olan İMF'nin bütün çabası, Türk lirasının değerini, bir süreç halinde, Türkiye'nin ihraç edeceği tüketim mallarının egemen ülkeler tarafından ithal edilmesinin, bu ülkelerdeki emek-gücü değerini düşürmek açısından, «enteresan» hale getirecek seviyeye düşürmektir.

Bu sürecin Türk lirasının değerini düşürmekten geçtiği kadar Türkiye'deki ücretleri düşürmekten geçtiği de açıktır. Her «ilerici» kararına karşı çıkan 11'ler, 6'lar veya 3'lerle sarılı, 'biz yapacaktık ama sorumsuz muhalefet bırakmadı' özürü hazır, faşist baskı ve tehlikenin her an gündemde tutulduğu bir Ecevit hükümetinin görevi, «ekonomiyi derleyip toplamak» olduğu kadar, biraz da budur.

Türkiye ihracatının egemen ülkeler açısından ne zaman «enteresan» hale geleceğini anlayabilmek için şu örneği verelim. Egemen ülkelerin işçi sınıfının giyiminin büyük bölümünü Hong-Kong, Singapur, Filipinler, Güney Kore v.b. ülkelerden ithal edilen giyim eşyalarının oluşturduğunu biliyoruz. Bu ülkelerdeki işçi ücretlerinin ortalaması egemen ülkelerdeki eşdeğer emek-gücü ücretinin %10'unu geçmemektedir.

İMF ile ilişkilerin nereye kadar gidebileceğini kavrayabilmek için, mart 1976 darbesi öncesinde ve darbe sonrasında İMF ile sıkı ilişkiler sürdüren Arjantin'de enflasyon oranının 1975'te %738, 1976'da %920, 1977'de %334 olduğunu, ekim 1976 ile ekim 1977 arasında yapılan devalüasyon oranının %350 olduğunu ve 1977 şubatında sanayi işçisinin gerçek ücretinin 1960 yılındakinin ancak %64'ü olduğunu hatırlamakta yarar var[11].

[1] Bu söylenenlerin iyi anlaşılabilmesi için Poulantzas'ın üretim tarzına getirdiği yeni tanım ve anlıyışı aktaralım: «üretim tarzı, ilişkiye girmelerinden önce (eklemlenmelerinden önce) değişmez bir yapıya sahip olan çeşitli düzeylerin birleşmesi değildir. Ekonomik, politik ve ideolojik belirlenmelerin bütününün oluşturduğu birlik olan üretim tarzı her alanın sınırlarını çizer ve ögelerini tanımlar. Bu alanlar önce birbirleriyle olan ilişkileriyle vardırlar» (N. Poulantzas «l'etat, le pouvoir, le socialisme», PUF Politiques, 1978). Burada şu küçük parantezi açabiliriz. Marksist teoriye ve çeşitli marksist kavramlara getirilen yeni açıklamalar ve aydınlatmalara yaklaşma olanağı bulan bir Türk aydınının görevi, bu kavramlarla kişisel hesaplaşması olmamalı. Tersine, yapabildiği kadarıyla, bu teorik araçları kendi toplumsal formasyonuna uygulamaya çalışmalı ve geçerliliklerine kıstas olarak kendi «haleti ruhiyesini» değil göz önüne alınan toplumsal formasyonun özgül sınıf savaşı konjonktürünü almalı.

[2] Kapitalist kriz üzerine bu geliştirmeler için P. Mattick'in «Marx et Keynes» Gallimard, 1972, adlı eserinden yararlandık.

[3] J. Hirsch, Elements pour une theorie materialiste de l'Etat, in «l'Etat contemporain et le marxisme» CEP Maspero, 1975.

[4] P. Boccara, Travaux statitistiques sur le système productif français et theorie des facteurs de la crise de structure, **Issues, No 1, 1978.**

[5] C. Pheline, Repartition primaire des revenus et rentabilite du capital (1954-1973), **Statistiques et Etudes financières, Serie orange, No 19, 1975.**

[6] B. Theret et M. Wievlorka, «Critique de la theorie du capitalisme monopoliste d'Etat», CEP Maspero, 1978.

[7] **L'observateur de l'OCDE, No 97, Mart 1979.**

[8] Burada uluslararası işbölümünü yalnızca OECD'ye

dahil hakim ülkelerle tüm bağımlı ülkeler açısından ele alıyoruz. Fakat bu egemen ülkelerin uluslararası yeni işbölümü projelerinde COMECON'a dahil ülkelerin (ve hatta Çin'in) yeri yok demek değil. Bu konuda bkz. A. Gunder Frank, Vive l'entreprise ideolojique. Les economies socialestes dans la division capitaliste internationale de travail, **l'homme et la société, 45-46 (1977) ve 47-50 (1978).**

[9] N. Poulantzas, «les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui», Seull, 1974.

[10] Ç. Keyder, Yeni ekonomik düzen ve ideoloji, **ODTÜ Gelişme dergisi, 1976 Özel sayısı, s. 28-32.**

[11] G. Kaya, Arjantin: emperyalizmin güdümünde askeri diktatörlük, **Yurt ve Dünya, temmuz 1978, s. 33-52.**

Birikim 54-55/86

sosyalizm tarihinden belgeler

FAŞİZME KARŞI MÜCADELE

Clara Zetkin

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulunun genişletilmiş III. pleunumuna sunulan rapor 20/Haziran/1923

Çeviren EROL ÖZBEK

Faşizm proletaryanın önünde son derece tehlikeli ve korkunç bir düşman olarak dikilmektedir. Faşizm şu anda, dünya burjuvazisinin en güçlü, en yoğun genel saldırısının klasik bir ifadesidir. Onu yıkmak temel bir zorunluluktur. Bu sadece, kapitalizmi yıkıp insanlığı kurtarmak zorunda bulunan bir sınıf olarak proletaryanın tarihî varoluşuna değil, aynı zamanda her basit proleterin varoluşuna ilişkin bir sorundur, ekmek sorunudur. Milyonlarca ve milyonlarca sömürülenin çalışma koşullarına ve yaşamının biçimlenişine ilişkin bir sorundur. Bu yüzden faşizme karşı mücadele bütün proletaryaya mal edilmelidir. Bu şeytanî düşmanı mümkün olduğu kadar çabuk ortadan kaldırabilmemizin, onun özünü ve bu özün yol açtığı sonuçları berrak ve net bir şekilde kavrayabilmemize bağlı olduğu açıktır. Şimdiye kadar faşizm konusunda büyük bir bulanıklık hüküm sürüyordu. Bu bulanıklık sadece geniş proleter kitleler arasında değil, aynı zamanda onların devrimci öncüleri, komünistler arasında da sözkonusuydu. Faşizmin zorba burjuva teröründen başka bir şey olmadığı görüşü savunulmaktaydı ve önceleri egemen olan görüş buydu. Ve faşizm, tarihî olarak, özü ve etkileri bakımından Horthy Macaristan'ının Beyaz Dehşetiyle bir tutuluyordu. Oysa, hernekadar faşizmin ve Horthy rejiminin kanlı, terörist yöntemleri benzemese de ve aynı şekilde proletaryaya karşı olsalar da, her iki olayın tarihî özü tümüyle farklıdır. Macaristan'daki terör, proletaryanın —kısa sürmüş olsa da— muzaffer bir devrimci mücadelesinin sonunda ortaya çıktı. Burjuvazi proletaryanın gücü karşısında geçici olarak korkuya kapılmıştı. Horthy terörü devrime karşı bir intikam olarak gelmişti. Bu intikam hareketinin infazcıları feodal subayların küçük bir kastıdır.

Faşizmde ise durum daha farklıdır. Faşizm hiçbir şekilde, proletaryanın mücadeleci başkaldırısına karşı burjuvazinin intikamı değildir. Tarihî, nesnel olarak değerlendirildiğinde, faşizm, Rusya'da başlatılmış olan devrimi devam ettirmediği ve daha ileri götürmediği için proletaryanın çekmek zorunda kaldığı bir cezadır. Ve faşizmin taşıyıcısı[2] küçük bir kast değil, aksine geniş sosyal tabakalar, —proletaryanın içinde de uzantıları olan— büyük kitlelerdir. Faşizm ile başa çıkmak istiyorsak, bu temel farklılıkları açık seçik görebilmeliyiz. Biz onu, deyim yerindeyse, sadece askerî yoldan yenmeyeceğiz, onu ideolojik ve politik olarak da dize getirmek zorundayız.

Hareketimizin radikal unsurlarınca da benimsenen, faşizmin yalnızca burjuva terörü olduğu yolundaki görüşler, reformist sosyal-demokratların yaklaşımıyla kısmen çakışmaktadır. Bunlara göre faşizm, zulümden, terörden; burjuva toplumuna yönelmiş ya da onu tehdit eden proletaryanın şiddetine burjuvaca bir refleksten ibarettir. İncile inananlar için cennette elmanın ısırılması ne demekse, bu reformist baylar için de Rus Devrimi o demek. Rus Devrimi günümüzün bütün terörist görüngülerinin çıkış noktasıdır. Sanki emperyalist talan savaşı olmamışcasına, sanki burjuvazinin sınıf diktatörlüğü diye bir şey yokmuşcasına! İşte böyle, reformistler için faşizm, Rus proletaryasının devrimcilik günahının bir sonucudur. Hamburg'da[3] burjuvazinin şu andaki dünya gericiliğinden ve faşizmden dolayı, Rus komünistlerinin ve onların yandaşlarının özel bir sorumluluk taşıdığını savunan, Otto Bauer'den başkası değildi. Komünistler partilerin ve sendikaların parçalanmasına neden olmuşlardı. Otto Bauer bu küstah iddiayı ileri sürerken, başta son derece zararsız bağımsızların, Rus Devriminden —bu ahlâk bozucu örnekten— çok daha önce sosyal-demokratlardan ayrıldığını unutuyordu. Otto Bauer devam ediyor ve faşizmle doruğuna varan dünya gericiliğinin suçunu Gürcistan ve Ermenistan'daki Menşevik cennetini yıkan Rus Devrimine yüklüyor. Dünya gericiliğinin üçüncü nedenini, genel olarak «Bolşevik teröründe» görüyor.

Yaptığı açıklamalarda hiç değilse şunu kabullenmeliydi; «Bugün Orta Avrupa'da faşizmin şiddet örgütlerinin karşısına proletaryanın savunma örgütlerini koymalıyız. Çünkü dolaysız zora karşı hiçbir demokrasi çağrısı yeterli değildir.»[4]

Bu saptamadan, zora zorla cevap vermeliyiz sonucu çıkması gerektiği düşünülebilir. Ama tanrının inayetinin keşfedilmez yolları gibi, reformist mantık da kendi yolundan gidiyor. Otto Bauer şöyle devam ediyor: «Burada her zaman, her yerde yapılamayacak olan büyük şeylerden sözetmiyorum... ayaklanmadan ya da genel grevden değil... Parlamento dışında, parlamenter eylemlerle kitle eylemlerinin birlikteliği, umut verici birçok imkân sunmaktadır.»[5]

Fakat Bay Otto Bauer, bize saf politik kalbinin sırlarını —yani parlamentodaki ve özellikle parlamento dışındaki politik eylemlerin neler olması gerektiğini— açıklamıştır. Eylem var, eylemcik var. Kimi parlamenter eylemler ve kitle eylemleri vardır ki, bunlar bizim bakış açımızdan —bu ifadeyi kullandığım için özür dilerim ama— burjuva pisliğidir. Öte yandan, parlamento içi ya da dışı bir eylem devrimci nitelik taşıyabilir. Otto Bauer reformist eylemlerin niteliği üzerine tek bir söz söylemiyor. Dünya gericiliğine karşı mücadele konusundaki açıklamalarının sonucunda ortaya çıkan şey hayli ilginç: Dünya gericiliği hakkında bize gerekli malzemeyi sağlayabilecek uluslararası bir haberalma bürosu. Otto Bauer anlatıyor: Bu Enternasyonalin kurulabileceğini çok kişi şüpheli görmektedir. Gericilik hakkında gerekli materyali sağlayacak bir haberalma bürosu kurmayı beceremezsek, bütün bu şüpheler haklı çıkar.

Bu anlayışın ardında ne yatmaktadır? Kapitalist düzenin gücüne, sarsılmazlığına ve burjuvazinin sınıf egemenliğine reformist iman ve dünya devriminin bilinçli, karşı konulmaz etmeni proletaryaya duyulan güvensizlikten kaynaklanan korkaklık. Reformistler ve faşizmde burjuvazinin sınıf egemenliğinin, sarsılmazlığının, herşeye üstün gelen kuvvetinin bir ifadesini görüyor proletaryanın bununla başa çıkamayacağını, buna karşı mücadeleye kalkışmasının boş ve anlamsız olduğunu düşünüyorlar. Geriye sessiz, kanaatkâr, bir kenara çekilip, kendi kurtuluşu ve kendi diktatörlüğü için mücadele etmeyerek, burjuva sınıf egemenliğinin aslan ya da kaplanlarını kızdırmamak, kısaca bugünden ve yarından vazgeçmek, demokrasi ve reform yoluyla az da olsa ilerleyebilmeyi sabırla beklemekten başka bir şey kalmıyor.

Ben karşı görüşteyim ve herhalde bütün komünistler de benimle birlikte. Çünkü hernekadar güçlü görünmeye çalışsa da, faşizm, kapitalist ekonominin yıpranmasının ve çöküşünün bir dışavurumu ve burjuva devletin çözülüşünün bir belirtisidir. Faşizmi, ancak, daha önceki yaşam güvencelerini ve bunun yanısıra çok kere düzene inançlarını daha bugünden yitirmiş olan, geniş toplumsal yığınlardaki kışkırtıcı ve sürükleyici etkisini kavrayabildiğimiz zaman yenebiliriz. Faşizmin köklerinden biri, gerçekten kapitalist ekonominin ve burjuva devletinin çözülmesidir. Kapitalizmin, burjuva tabakalarını proleterleştirmesinin belirtilerini, daha savaş öncesi dönemde bulabiliriz. Savaş kapitalist ekonomiyi kökünden sarstı. Bu, sadece proletaryanın muazzam yoksullaşmasında değil, bir o kadar da geniş küçük ve orta burjuva kitlelerin proleterleşmesinde, küçük köylülüğün çektiği sıkıntıda ve aydınların korkunç sefaletinde kendini göstermektedir. Entellektüellerin sıkıntısı; savaş öncesinde kapitalizm bu alanda aşırı bir üretim yaratmak istediği ölçüde çok daha fazladır. Kapitalistler, iğrenç bir rekâbetin yolunu açabilmek ve ücret, pardon maaşları düşürmek için, kafa emeği alanında da kitlesel bir işgücü arzı sağlayabilmek istiyorlardı. Emperyalizmin ve emperyalist savaşın ideolojik öncülerinin çoğu bu kesimlerdendi. Bütün bu tabakalar, savaşa bağladıkları umutlarının iflasını yaşıyorlar. Durumları son derece kötüleşti. Onlara en ağır gelen şey, savaş öncesi dönemde iyi kötü sahip oldukları yaşam güvencelerinin de yok olmasıdır.

Bu yargıya-burjuva aydınların içinde bulundukları yoksunlukların işçi sınıfının sefaletinden hiç de az olmadığı-Almanya'daki koşullardan yola çıkarak varmıyorum. İtalya'ya gidin! Orada da ekonominin iflasının, toplumsal kitlelerin faşizme katılmasında tayin edici olduğuna, ileride değineceğim.

Dünya savaşından diğer Avrupa devletlerin göre pek fazla sarsılmadan çıkan, başka bir ülkeye bakalım: İngiltere. Bugün İngiltere'de basında, kamu yaşamında en az, sayıda «yeni zengin»in dev kârlarından ve lükslerinden olduğu kadar, çok sayıda «yeni yoksul»un sefaletinden de söz ediliyor. Amerika'daki Farmer (çiftçi) hareketi, geniş toplumsal tabakaların giderek artan yoksulluklarının göstergesidir. Bazı devletlerde, orta tabakaların durumları oldukça kötüleşti. Bu kötüleşme bazı devletlerde sözkonusu tabakaların yokolmasına kadar varıyor. Bunun sonucunda, yeni yaşam imkânları, ekmeğini garantilemeyi toplumsal konum arayan binlerce ve binlerce insan. Bunların sayısı, genel hizmetlerde çalışan küçük ve orta devlet memurlarının eklenmesiyle daha da artıyor. Bunlara işsiz güçsüz kalan subaylar, assubaylar — galip ülkelerdekiler de— vb. ekleniyor. Bu türden toplumsal unsurlarda faşizme önemli bir takviye sağlamaktadırlar. Öyle bir takviye ki, bazı ülkelerde faşizmin gayet monarşist bir karakter taşımasını tayin ediyor. Fakat faşizm yalnızca devletlerin mali durumu ve yokolan otoriteleri sayesinde az güçlenmeyen bu tek nedenden bakmakla onun varlığını tümüyle kavrayamayız.

Faşizmin başka bir kökü de, dünya devriminin hareketinin reformist liderlerinin ihanetinden dolayı tıkanması, aksamasıdır. Proleterleşmiş ya da proleterleşme tehdidi altında bulunan orta ve küçük-burjuva tabakaların büyük bir kesiminde, — memurlarda, burjuva aydınlarında— savaş psikolojisinin yerini reformist sosyalizme belli bir sempati almıştı. Bunlar, reformist sosyalistlerin «de-

mokrasi» sayesinde dünyanın gidişini değiştireceklerini umuyorlardı. Beklentileri acı bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Reform sosyalistleri, bedelini proletaryanın ve memurların, hizmetlilerin, aydınların, her tür küçük ve orta burjuvaların ödediği, uysal bir koalisyon politikası izliyorlar. Sözkonusu tabakalar, tarihî, teorik, pratik bir eğitimden yoksundur. Reform sosyalizmine sempatileri de derin köklere sahip değildi. Bütün bunların sonucunda, sadece reformist liderlere olan inançlarını değil, aynı zamanda bizzat sosyalizme olan inançlarını da yitirdiler. «Sosyalistler bize, acılarımızın, yüklerimizin hafifletileceğini; toplumun demokrasi ve adalet temel ilkeleri doğrultusunda yeniden biçimlendirileceğini, vaadettiler» diyorlardı. «Oysa en büyükler ve zenginler eskisinden daha beter bir biçimde soyup soğana çeviriyor, egemenliklerini sürdürüyorlar.» Sosyalizmden umudunu kesen orta sınıflara proleter unsurlar da katılıyor. İster burjuva orta sınıf, ister proleter kökenli olsun, bütün bu umutsuzların gözlerini bugünün karanlığından aydınlık bir yarına yönelten değerli manevî güçlerini kaybetmektedirler. Kaybettikleri, proletaryaya olan bu toplumu dönüştürecek sınıf olarak güvenleridir. Umutsuz unsurlar için reformist liderlerin ihaneti, öteki gerçek kadar, yani proleterlerin bu ihanete katlanmaları —eskiden olduğundan daha ağır zulümlere uğramalarına rağmen kapitalist boyunduruğu başkaldırmaksızın taşımaya devam etmeleri— kadar ağır değildir.

Ayrıca, dürüst davranmış olmak için, komünist partilerinin de —Rusya hariç— proletarya içinde umutlarını yitiren ve faşizmin kollarına atılanların olmasında, suçsuz olmadıklarını belirtmem gerekir. Eylemleri genellikle yeterince enerjik ve aktif değildi, kitleleri derinliğine ve genişliğine yeterince kucaklayamıyordu. Yenilgilere yol açmış olan taktik hatalardan sözetmiyorum. Kuşkusuz aktif, enerjik devrimcilikten yana olan proleterlerin bazıları, bize giden yolu bulamadılar ya da onların algılamış olduğuna göre yeterince eylemli, yeterince atak davranmadığımızdan ve bazı koşullar altında neden istemeyerek haklı bir ihtiyat göstermek zorunda olduğumuzu anlatamadığımızdan, geri döndüler.

Binlerce kişi faşizme yöneliyordu. Faşizm, siyasî olarak açıkta kalmışların, toplumsal konumlarını, varlık koşullarını yitirmişlerin, hayal kırıklığı duyanların, bir sığınağı olmuştu. Proletaryanın devrimciliğinden ve sosyalizmden kestikleri umutlarını, bütün sınıfların, biraraya getirilecek «en yetenekli, en güçlü, en azimli, en korkusuz» unsurlarının yapacaklarına bağlamışlardı. Faşistlere göre, bu birlik ulustur. Bunlar, toplumda yeniyi ve daha iyiyi başarmak arzusunun, bütün sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldıracağına inanırlar. Bunlara göre faşist ideallerin gerçekleşmesini sağlayan araç, devlettir. Bu güçlü otoriter devlet, hem özbeöz kendi yaratıları, hem de istekli araçları olacaktı.

Bu devlet, bütün parti ayrımları ve sınıf karşıtlıklarının üzerinde hüküm sürecek ve toplumsal dünyayı kendi ideolojisine, programına göre biçimlendirecektir.

Faşizmin, müfrezelerinin sosyal bileşimleri açısından, burjuva toplum için hayli rahatsız edici, hatta tehlikeli olabilecek unsurları da kapsadığı açıktır. Daha ileri giderek, kendi çıkarlarının bilinçlerine varlıklarında, burjuva toplum için tehlikeli olmak zorunda olduklarını iddia ediyorum. Gerçekten! Durum böyleyse, toplumun mümkün olduğu kadar çabuk yıkılması ve komünizmin gerçekleşmesi için, ellerinden geleni yapmaları gerekir. Ancak bugüne kadar görünen odur ki, faşizmin gerici unsurları devrimci unsurlarını massetmiş ve etkisizleştirmiştir. Başka devrimlere benzer görünümler tekrarlanıyor. Toplumun küçükburjuva ve orta tabakaları, proletaryanın tarihsel kampıyla burjuvazi arasında kararsızca yalpalayıp duruyorlar. Hayatın zorlukları, bir kısım özlemleri, yüksek idealleri, bunların proletaryaya yakınlık duymalarını sağlıyor. Ancak bu sempatileri, proletarya devrimci davranmakla kalmayıp, zafer şansının da görüldüğü sürece devam ediyor. Kitlelerin ve kitlelerin ihtiyaçlarının zorlaması ve bu durumun etkisiyle faşist liderler, içtenlikle yapmasalar da en azından kendilerini proletaryaya beğendirmek zorundalar. Ancak proletaryanın kendisinin, devrimi sürdürmekten vazgeçtiği, reformist önderlerin etkisi altında devrimden korkarak ve kapitalizme sadık kalarak savaş alanından çekildiği görülünce, faşistlerin geniş kitlesi onların liderlerinin ta başından beri —bilinçli veya bilnçsiz olarak— bulundukları yere, burjuvazinin safına geçtiler.

Burjuvazi, yeni müttefiklerini tabii ki sevinçle karşılayacaktır çünkü onların sayesinde gücünün oldukça arttığını bilmekte ve onlarda, kendi hizmetinde herşeye kararlı bir zorba yığını bulmaktadır. Üstelik, maalesef hükmetmeye alışık burjuvazi, durumu değerlendirmekte ve sınıfsal çıkarların savunulmasında, boyunduruğa alışkın proletaryaya göre çok daha akıllı ve tecrübelidir. Durumu baştan kavramış ve faşizmden nasıl yararlanabileceğini görebilmiştir. Burjuvazi ne istiyor? Kapitalist ekonominin yeniden inşâsını, yani onun sınıf egemenliğinin sürmesini. Mevcut durumda hedeflerinin gerçekleşmesi için, sömürünün artması, keskinleşmesi ve proletaryanın daha fazla ezilmesi önkoşuldur. Burjuvazi, sömürülenlere bütün bunları zorla kabul ettirebileceği iktidar araçlarına sahip olmadığını çok iyi bilmektedir Artan sefaletin gazabına uğramış en kalın derili proleter de, sonunda kapitalizme karşı ayaklanmaya başlıyor Burjuvazi, reform sosyalistlerinin yumuşak ve peygemvarî nasihatlarının uyutucu etkisini giderek yitireceğini kabul etmek zorunda. Burjuvazi, proletaryayı artık ancak baskı araçlarının yardımıyla boyunduruk altına alabileceğini ve sömürebileceğini hesaplıyor Ancak, burjuva devletinin iktidar araçları kısmen işe yaramaz hale gelmeye başlıyor. Devlet gittikçe malî gücünü ve, kendi kölele-

rinin kör sadakâtini sağlayabilecek ahlâkî otoritesini yitirmektedir. Devletin düzenli güçleri burjuvazi için artık sınıf egemenliğinin garantisi olmaktan çıkmaktadır. Bunun için devlet dışında, illegal bir güç örgütüne ihtiyacı vardır Ona böyle bir şey sunulmaktadır: faşizmin rastgele toplanmış zorbaları. Bu yüzden burjuvazi, faşizmin hizmetini seve seve kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda yazılı, yazısız kanunlarına rağmen faşizme geniş bir hareket serbestliği sağlar. Daha da ileri giderek onu besler, korur; para kasasının ve siyasî iktidarın kullanma hakkına sahip olduğu bütün araçlarıyla destekler.

Faşizmin her ülkedeki somut ilişkilerce biçimlenen farklı nitelikleri olduğu, açık bir gerçektir. Bununla birlikte şu iki temel niteliği, bütün ülkelerde aynıdır: en geniş toplumsal kesimlerin ruh haline, çıkarlarına ve taleplerine uyarlı, sözde devrimci bir program ve en ilkel, zorba terörün uygulanması.

Faşizmin ve gelişiminin, bugüne kadar ki en klasik örneği İtalya'dır. İtalya'da faşizmin üzerinde geliştiği toprak, ekonominin yıkılmaya yüz tutmuşluğu ve zayıflığı olmuştur. Bu, İtalya'nın savaştan galip çıkan bir ülke olmasıyla çelişir gibi gözükmektedir. Burjuvazi, savaştan galip olarak geri dönmesine rağmen bir şey elde edememişti. Sadece Kuzey İtalya'da modern bir sanayi kapitalizme gelişmişti. Orta ve hele Güney İtalya'da, tarım sermayesi kısmen hâlâ feodal koşullar altında ve, onunla ittifak halinde olan, ancak modern anlamda bir gelişmişliği bulunmayan, önemsiz bir malî sermaye egemendi. Her ikisinin de emperyalist amaçları yoktu. Savaşa karşıydılar, çünkü halkların katlinden hiç veya pek az kâr elde etmişlerdi. Kapitalist olmayan köylülük ve bunlarla birlikte şehir küçük-burjuvazisi ve proletarya, korkunç bir yoksulluk içindeydi. Kuzey İtalya kapitalistleri ise özenle geliştirdikleri ağır sanayiinden inanılmaz kazançlar sağlamışlardı. Ancak, bu sanayinin çiçekleri yerli olmaması nedeniyle —İtalya'da ne kömür ne de maden vardır— çok kısa bir sürede soldu.

Savaşın bütün kötü sonuçları, İtalyan ekonomisi ve devlet maliyesinin üzerine çöktü. Korkunç bir kriz gelişti; sanayi, zanaatlar ve ticaret durdu, iflaslar iflasları kovalıyordu, Banca di sconto ve Ansaldo Fabrikaları —ikisi de emperyalizmin ve savaşın yarattığı kuruluşlar— battı. Savaş, ardında yüzbinlerce iş ve ekmek arayan kişi, yüzbinlerce bakıma muhtaç sakat, dul, öksüz bıraktı. Kriz, iş ve kadro isteyen geri dönenler ordusuna, sürüyle işten çıkarılmış kadın ve erkek işçi ve memur kattı. İtalya üzerinde dev bir sefalet dalgası yükseldi ve 1920 yazı ile 1921 baharı arasındaki süre içinde doruğuna ulaştı. Kuzey İtalya burjuvazisi —en insafsız savaş kışkırtıcısı— harabolmuş ekonomiyi düzeltemeyecek durumdaydı. Siyasî iktidarı, devleti, kendi amaçları için seferber edecek araçlardan yoksundu. Hükümeti yeniden Giolotti önderliğindeki tarım ve malî kapitalistlerine kaptırdı. Hükümeti kaptırmasaydı bile, baştanbaşa çökmekte olan devlet, krize ve sefalete egemen olabilecek araçlara sahip olmayacaktı.

Bu durum sayesinde ve onunla adım adım, faşizm boy atabildi. Mussolini'nin şahsında onu tanrının seçtiği önder beklemekteydi. Mussolini, 1914'ün sonbaharında pasifist sosyalist döneklerden ve; «Savaş ya da cumhuriyet» sloganıyla en fanatik bir savaş kışkırtıcısı olmuştu. İtilaf devletleri parasıyla kurulmuş «Popolo d'İtalia» adlı bir günlük gazetede, çalışan halka savaşın meyvesi olarak dünyadaki cenneti vaadetmişti. Sanayi burjuvazisi ile birlikte dünya savaşının kan denizinden geçmişti, onunla birlikte İtalya'yı modern bir kapitalist devlet haline getirmek istiyordu. Mussolini, kehanetlerine tokat gibi gelen, onlarla çelişen duruma eylemli, aktif olarak müdahale edebilmek için kitleler toplamaya çalışmalıydı. Savaştan sonra[6] 1919'da Milano'da ilk «fascio dil combattimento»yu kurdu. Kurduğu bu muharipler cemiyetinin programı, ulusun varlığını, yükselişini sağlamak,» siperlerin kahramanlarının ve emekçilerin devrimci savaşın devrimci meyvelerini almasını sağlamak» idi. Bazı şehirlerde fasciolar oluştu. Bu genç hareket başından beri devrimci işçi örgütlerine karşı en kızgın mücadeleyi yürütüyordu, çünkü Mussolini'nin iddiasına göre sınıf mücadelesi tavrını savunmakla bu işçi örgütleri «ulusu bölüyor ve zayıflatıyordu». Faşizm savaş sonrası sönemin kara sefaletinin bütün sorumluluğunu üzerine yıktığı Giolitti hükümetine de mızraklarını çeviriyordu. Gelişimi başlangıçta yavaş ve zayıf oldu. Geniş halk kesimlerinin sosyalizme güvenleri hâlâ ona karşı koyuyordu. Mayıs 1920'de bütün İtalya'da henüz yüze yakın fascio vardı; bunlardan hiçbir derneğin yirmi otuzdan fazla üyesi yoktu.

Kısa zaman sonra faşizm ikinci bir ana kökten beslenip güçlenebildi. Nesnel devrimci durum, İtalyan proletaryası arasında sübjektif bir devrimci hava yarattı. Rus işçi ve köylülerinin şanlı örneğinin etkisi de büyüktü bunda. 1920 yazında metal işçilerinin fabrika işgalleri patlak verdi. Tarım proleterleri, küçük çiftçiler ve büyük kâr sahipleri, yer yer Güney İtalya'ya kadar mülklere el koyuyor ya da başka biçimlerde büyük toprak sahiplerine başkaldırıyorlardı. Ne var ki, o büyük tarihî anda işçi önderleri görevini yapmadı. Sosyalist Parti'nin reformist önderleri devrim yapmaya korkarak, fabrika işgallerini siyasî iktidar mücadelesine çevirmekten kork tular. Bunlar, işçilerin mücadelesini-yönetimi sendikaların işi olduğunu söyledikleri-ekonomiyle sınırlı bir hareketin daracık alanına sıkıştırdılar ve hükümetin ve özellikle Giolitti'nin üstün çabası sayesinde meydana gelen bir uzlaşma içinde, d'Aragona ve Genel Sendikalar Birliği'nin başka otoriteleri ile vicdan ahengi içinde, asî ücret kölelerine ihanet ettiler. Sosyalist Parti'nin sol kanadının liderleri —bunların içinden daha sonra Komünist Partisi billûrlaştı— durumla teorik ve pra-

tik olarak başa çıkacak ve gidişi değiştirecek siyasî tecrübe ve eğitime sahip değillerdi. Aynı anda proleter kitlelerin, yöneticileri aşabilme ve onları devrime doğru ilerlemeye zorlamaktaki yeteneksizliği de kendini gösterdi.

Fabrika işgalleri proletaryanın ağır bir yenilgisiyle sonuçlandı. Proletaryanın cesareti kırılmış, saflarında kendine güvensizlik, kuşku hakim olmuştu. Binlerce işçi, parti ve sendika örgütlerine sırtını çevirdi. Birçoğu umursamazlık ve ilgisizlik içine düştü, kimisi de burjuva derneklerine katıldı. Faşizm, şehir küçük-burjuvazisi ve burjuva nüfus arasında olduğu gibi, bu hayalkırıklığı içindekiler arasında da artan taraftarlar kazandı. Reformizme bulaşmış işçi sınıfı üzerinde ideolojik ve politik zaferini kazanmıştı. Şubat 1921'de bin kadar fascio vardı. Faşizm, insafsız demagojik ajitasyonuyla savunduğu sözde devrimci taleplerle kitleler kazandı. Faşizmin Kabaran laf radikalizmi öncelikle Giolitti hükümetine, «millet hainlerinin hükümetine yöneliyordu. İkinci «düşman»a, uluslararası «vatan düşmanı» işçi örgütlerine karşı ise kanlı bir savaş açtı. Mussolini, —cumhuriyetçi, anti monarşist ve emperyalist görüşüne uygun olarak— hanedanın tahttan indirilmesini ve harfi harfine Giolitti'nin başının vurulmasını istiyordu. Taraftarları «anti-millî, yani sınıf bilinçli işçi örgütlerini aktif, kanlı terör ile «cezalandırmaya» başladılar. 1921 baharında ilk faşist «cezalandırma seferleri« yapıldı; bu seferler örgüt merkezleri yakılıp yıkılan, yöneticileri öldürülen tarım proleterlerine yönelmişti. Ancak bundan sonra faşist terör, büyük şehirlerin proleterlerine yönelecek şekilde genişletildi. Devlet güçleri hak hukuk, kanun demeden yapılanlara müsaade ediyor, seyirci kalıyorlardı. Sanayi burjuvazisi olsun, tarım burjuvazisi olsun, terörist faşizmi açıkça koruyor, para ve başka araçlarla onu destekliyorlardı. Proletaryanın fabrika işgallerinde uğradığı yenilgiye rağmen, gelecekte güç kazanmasından korkuyorlardı. Belediye seçimlerinde sosyalistler 8000 mahalli yönetimin aşağı yukarı üçte birini elde etmişlerdi. Tedbirli olmak gerekiyordu.

Elbette kendisini tehdit eden faşizmi şiddetle yere sermek için, hükümetin elinde gerekçeleri ve iktidar araçları vardı. Fakat hüküm süren durumda bu, işçi hareketinin güçlenmesine yolaçardı. Faşistleri, sosyalistlere, devrimcilere tercih ederim, diye düşünüyordu Giolitti. Yaşlı kurnaz tilki meclisi dağıttı ve 1921 Mayısı için erken seçim ilân etti. Bütün burjuva partilerin oluşturduğu bir «düzen bloku» kurdu ve faşist örgütlerini de bu bloka aldı. Seçim kampanyası sırasında faşizmin vahşi, cumhuriyetçi görünümü yokoldu. Kırsal kesimden önderler ve kitleler katıldığı ölçüde, hanedana karşı ve antimonarşist ajitasyon sustu. Bu katılmalar sayesinde faşist seçim başarıları ve sayıları Mayıs 1921'e kadar aşağı yukarı 2000'e çıkan fascioların genişlemesi ve güçlenmesi gerçekleşebildi.

Mussolini, faşizme tarımsal ögelerin doluşmasında kendisi ve hedefleri için yatan tehlikeyi tartışmasız algıladı. Görünüşte devrimci, anti monarşist ajitasyonun sona ermesiyle, geniş kitleler için faşizme katılmanın büyük bir çekici yanının kaybolduğunu gördü. Seçim mücadelesinden sonra 1919 sloganlarına dönmek istiyordu. Ağır sanayi eğilimlerine sahip «Giornale d'İtalia» gazetesinin bir temsilcisi ile yaptığı röportaj sırasında, seçilen faşistlerin meclisin açılışında bulunmayacaklarını, çünkü açılış konuşmasından sonra «Yaşasın Kral!» diye bağırmalarının imkânsız olduğunu açıkladı. Bu açıklamanın etkisi, faşizm içindeki tarımsal kanadın gücünü göstermesi oldu. Fasci desteğiyle seçilmiş bazı milletvekilleri monarşistlere ve milliyetçilere katıldı. Faşist milletvekilleri ile fasci bölge delegelerinin birlikte yaptığı bir toplantıda sorun ele alındı. Mussolini talebini kabul ettiremedi. Cumhuriyetçiliğini, bu sorun yüzünden faşizmi bölmek istemediği açıklamasıyla dizginlendi. Yenilgisi, o zamana kadar dağınık bir hareket olan faşizmin örgütlü, merkezî bir parti halinde örgütlenmeye yönelmesine vesile oldu. Dönüşüm, Kasım 1921'deki ilk faşist kongrede gerçekleşti. Mussolini bu konuda başarı kazanmakla birlikte parti yönetimi seçimlerinde yenilgiye uğradı. Parti yönetimini tümüyle eline geçiremedi, sadece yarısına kendi şahsî taraftarları seçildi, diğer yarısına monarşist zihniyetli toprak sahipleri geldi. Bu durumun önemi büyük. Bugüne kadar artan ölçüde faşizmde varolan ve onun çözülüşüne etki edecek olan o karşıtlığa işaret ediyor bu durum. Bu karşıtlık tarım ve sanayi sermayesi arasındaki, siyasî ifadesiyle monarşist ve cumhuriyetçiler arasındaki karşıtlıktır. Şu anda partinin 500 000 üyeye sahip olduğu söyleniyor.

Faşizmin parti olarak örgütlenmesi tek başına, işçi sınıfına egemen olmasına, onu öncekinden daha ağır angarya altında kapitalist ekonominin yeniden inşasına ve geliştirilmesine zorlamaya yetecek gücü veremedi. Bu amaç için ikili bir aygıta ihtiyacı vardı: İşçileri kandıracak bir aygıt ile silahlı güç, terörist araçlarla onları bastıracak bir aygıt. İşçi hareketinin kandırılmasını bozulmasını sağlayacak aygıt, «ulusal korporasyonlar» adındaki faşist sendikaların kurulmasıyla yaratılmış oldu.

Bunlar faşizmin başından beri yaptığını plânlı olarak yapacaklardı: devrimci işçi hareketi ile, hattâ her bağımsız işçi hareketi ile mücadele etmek. Mussolini, işçi sınıfına karşı mücadele ettiği suçlamasını daima reddeder. İşçi sınıfının maddi ve kültürel yücelmesini sağlamak istediğini, «onun kölece bir varoluşunun eziyet dolu koşullarına» dönmesini istemediğini, tekrar tekrar belirtiyor. Ancak bütün bunları «ulus» çerçevesi içersinde ve onun çıkarlarına tabî olarak, sınıf mücadelesinin kesinlikle reddiyle birlikte söylüyordu. Faşist sendikalar, yalnızca proletaryanın devrimci örgütlerine karşı penzehir olması için değil, proleterlerin her türlü sınıf örgütlerine karşı etki etmesi amacıyla özel olarak kurulmuştu.

Mussolini ve uyduları, her proleter sınıf örgütüne daha baştan devrimci bir örgüt şüphesiyle bakarlar. Mussolini kendi sendikal örgütlerini kurdu. Bunlar bir mesleğe, endüstriye dahil olan işçileri, hizmetlileri ve girişimcileri birleştiriyordu. Tarım Birliği ve Sanayiciler Birliği gibi, örgütlü girişimcilerin bir kısmı, Mussolini'nin sendikalarına katılmayı reddettiler. Ancak bunlardan kışkırtmalarından dolayı hiçbir cezalandırma seferiyle hesap sorulmadı. Faşist cezalandırma seferleri, belki de devrimci hareket içinde bile yeralmayan, ancak sınıfsal çıkarlarının gerektirdiği mücadeleyi veren proleterler sözkonusu olduğu zaman yapılıyor. Onbinlerce işçi böylece, 800 000'e yakın üyeyi içine alacak olgu faşist sendikalara katılmaya zorlandı.

İşçi sınıfına İtalya'da terörist yoldan boyun eğdirilmesinin faşist örgütü müfrezelerdir. Bunlar tarım alanındaki cezalandırma seferlerinden gelişen askeri örgütlerdi. Rastgele ve serbestçe biraraya gelmiş olan «ceza infazcıları» birlikleri, terörü meslekî olarak yapan besleme ve paralı askerlerin kalıcı örgütleri haline getirildi. «Müfrezeler» zamanla, darbeyi yapan ve Mussolini'nin diktatör olarak dayandığı saf bir askerî güç oldu. İktidarı ele aldıktan ve faşist devletin inşasından sonra «ulusal milis» olarak, burjuva devletinin bir organı olarak legalleştirildiler. Resmî olarak açıklandığı gibi, onlar «tanrının, ulusun ve başbakanın hizmetindedir» —dikkat edin: kralın değil. Sayıları hayli farklı biliniyor. Darbe sırasında 100 000 ile 300 000 arasında, şimdi yarım milyon.

Nasıl faşizmin beşliğini reformist önderlerin başarısızlığı, ihaneti sallamışsa, faşizmin devlet gücünü feth edişinin de öncesinde reformistlerin yeni bir ihaneti ve böylece İtalyan proletaryasının yeni bir yenilgisi vardır. 31 Temmuz'da İtalyan reformist işçi önderlerinin gizli bir toplantısı yapıldı —sendikal ve siyasî önderlerin, Turati den d'Aragona'ya kadar hepsinin bulunduğu bir toplantı— ve orada Genel Sendikalar Birliğinin 1 Ağustos'ta genel grev ilân etmesi kararı alındı; hazırlanmamış ve örgütlenmemiş bir genel grev. Doğal olarak korkunç bir hezimet olmak zorundaydı bu. Bazı yerlerde grev ancak, başka yerlerde kırıldıktan sonra başladı. Bu, fabrika işgalinde olduğu kadar büyük, o denli mahva yol açacak bir yenilgiydi. Faşistleri darbe için cesaretlendirdi ve işçilerin cesaretin kırdı, moralini bozdu; öyle ki her tür direnişten vazgeçtiler, pasif, umutsuz seyrettiler. Reformist önderlerin ihaneti, darbeden sonra İtalyan Sendikalar Birliği'nin ve Sosyalist Parti'nin en nüfuzlu önderlerinden birinin, Baldesi'nin, Mussolini'nin emriyle faşist hükümete girmeye hazır olduğunu açıklamasıyla tescillendi. Rezil ittifak, ne kadar utanç vericidir ki!— reformistlerin itiraz ve protestolarıyla değil, daha çok faşist toprak sahiplerinin derinişi yüzünden suya düştü.

Arkadaşlar! Bu kısa değerlendirmede İtalya'da faşizmin gelişmesi ile geniş kitlelerin yoksullaşmasına, aldanmasına yolaçan, ülkenin ekonomik yıpranması ve faşizmin gelişmesi ile proleterleri korkaklığa, mücadeleden vazgeçmeye iten reformist önderlerin ihaneti arasındaki bağlantıları gördünüz. Komünist Parti'nin zayıflığının da bu duruma etkisi olmuştur. Sayısal zayıflığı bir yana, faşizme salt askerî bir görüngü olarak bakmakla onun ideolojik ve siyasî yanını atlayarak taktik bir hata yapmıştır. İtalya'da faşizmin, terör eylemleriyle proletaryayı sindirmeden önce işçi hareketi üzerinde ideolojik ve politik bir zafer elde etmiş olduğunu ve bu zaferin nedenlerinin neler olduğunu unutmayalım. Faşizmin ideolojik ve politik olarak altedilmesinin ne kadar büyük bir önem taşıdığını gözden kaçırmak çok tehlikelidir.

Açıktır ki, yukarıda özetlenen gelişmeyi faşizm, örgütsel ve dış gücü bakımından yalnızca geniş kitleler için büyük bir çekiciliği olan bir programı olduğundan yaşayabilmiştir. Şimdi karşımızda şu soru var —ve bu soru tüm ülkelerin proletaryaları için önem taşıyor: Faşizm İtalya'da devlet gücünü eline geçirdikten sonra, programını gerçekleştirmek için ne yaptı? Onun araç olarak kullanacağı devlet nedir? Faşizm, toplumun bütün tabakalarına hakkını veren, partisiz ve sınıfsız bir devlet olarak mı yoksa mülk sahibi azınlığın ve özellikle sanayi burjuvazisinin bir organı olarak mı göstermiştir kendini? Bunu en bariz şekilde, faşist programın en önemli talepleriyle bunların yerine getirilişini karşılaştırdığımızda görürüz.

Faşizm, vahşi görünümüyle Simson gibi dalgalı saçlarla ortaya atıldığında, siyasi olarak ne vaadetmişti? Seçim yasasında bir reform, aynen uygulanacak olan bir nispî seçim yasası. Ya ne görüyoruz? 1919'da getirilmiş olan eski yetersiz nispî seçim yasası kaldırılacak ve yerine nispîyet fikrinin en aşırı alaya alınması, gülünç düşürülmesi demek olan bir seçim yasası gelecek. Seçmen oylarının mutlak çoğunluğunu alan parti, meclisteki koltukların üçte ikisini alacak. Önce koltuk sayısının üçte iki mi, yoksa hattâ dörtte üç mü olması üzerine tartışma bile çıktı. Son gazete haberlerine göre faşistler en güçlü partinin ki— bu, faşist partidir— meclisteki koltukların üçte ikisini alması ve geri kalan üçte birin değişik partiler arasında nispî olarak pay edilmesiyle yetinecekler. Seçim yasasının eğlenceli bir reformu değil mi?

Mussolini kadınlara seçme ve seçilme hakkı vaadetmişti Geçenlerde Roma'da, burjuvaların uluslararası bir Kadınlara Oy Hakkı Kongresi yapıldı. Mussolini bayanlara şövalyeliğin gerektirdiği nezaket ziyaretini yaptı ve onlara, tatlı bir gülümsemeyle, kadınların seçme hakkına sahip olacağını, belediye seçimlerine katılma hakkı vereceklerini açıkladı. O halde siyasi haklardan mahrum kalmaya devam edeceklerdi. Her kadına da belediye seçimine katılma hakkı tanınmayacaktı. Sadece belirli bir eğitim düzeyine sahip olduklarını kanıtlayabilen, ayrıca «savaş süslü» kadınlar ve kocaları belirli vergiler ödemek için yeterince büyük bir para kesesine sahip olan

kadınlar. Kadınların eşitliği konusundaki vaatlerin yerine getirilişi böyle.

Faşizmin programında senatonun feshi ve siyasi parlamentonun yanısıra bir de Ekonomik parlamentosunun oluşturulması vardı. Ekonomi parlamentosunun sözü bile edilmiyor artık. Ancak Mussolini senato önünde yaptığı ilk konuşmada, onun geçmişteki hizmetlerini göklere çıkardı ve senatonun günümüzde çok şey vaadettiğini ve bu yüzden yasama üzerindeki etkisinin arttırılması gerektiğini açıkladı.

Faşistler programlarında, anayasada reform yapılması için hemen bir ulusal kurulun toplanmasını istiyorlardı. Ya bu ne oldu? Ulusal kurul toplantısı konusunda tek ses çıkmıyor, buna karşılık anayasa reformu şöyle: Yukarıda açmadığım gibi oluşan meclis, yani içindeki çoğunluk partisi, başbakanı öneriyor. Önerilen başbakan —faşizm çoğunlukta olduğu sürece, faşist başbakan— kral tarafından atanmak zorunda. Bu başbakan dilediği gibi hükümeti oluşturuyor, kendini ve kabinesini meclise sunuyor ve öyle bir güvenoyu alıyor ki, bu sayede parlamentoya boyun eğdirebiliyor; parlamentoyu dört yıl, yani seçilmiş olduğu süre boyunca erteleyebiliyor.

Şimdi de faşizmin sosyal alanda vaadettikleriyle gerçekleştirdiklerini karşılaştıralım. Faşizm, sekiz saatlik işgününün yasal olarak güvence altına alınmasını ve gerek sanayi gerek tarım işçileri için bir asgarî ücretin saptanacağını vaadetmişti. Sekiz saatlik işgünü için, yüz istisna öngören ve sonunda bir de sekiz saatlik işgününün başka durumlarda da yürürlükten kaldırılabileceği hükmünü taşıyan bir yasa önerisi verildi. Üstelik bugün, proletaryanın geniş kesimleri için artık sekiz saatlik işgünü yok. Özellikle, kendileri için «Hundsfott» (alçak) —Groener'in çalışma düzeni örnek alınarak sekiz saat hizmete hazır olma yerine sekiz saatlik gerçek çalışma süresinin doldurulması uygulamasının getirildiği demiryolcular, posta memurları ve trafik memurları için.

Bu asgarî ücretin saptanması konusunda şu söylenmeli ki, sendikaların terörist yöntemlerle etkisiz kılınması ve tahrip edilmeleri sayesinde, peygambervarî faşist «korporasyonlar» sayesinde, girişimciler her türlü ücret talebine karşı o denli güç kazandılar ki işçiler bu kötü ekonomik konjonktürde eski ücretlerini bile savunamaz hale geldiler. Ortalama yirmi ilâ otuz oranında ücret indirimleri oldu, birçok işçininki yüzde elli düştü, ücret indiriminin yüzde altmışı bulduğu vakalar bile var.

Faşizm inanları sefaletin en ağırından, acıların en beterinden koruyacak olan, ihtiyarlık ve malûliyet sigortaları vaadetmişti. Peki bu söz nasıl yerine getirildi? Bu amaçlar için ayrılmış elli milyon liretlik bir fon şeklindeki, yaşlıların, güçsüzlerin ve hastaların sosyal bakımına dair varolan o zayıf temel de, kaldırıldı. Bu elli milyon Liret «tutumluluktan dolayı» bütçeden tümüyle çıkarıldı, böylece emeğin yoksulları artık İtalya'da hiç yardım bekleyemez oldular. Ayrıca bütçedeki, işbulma ya da işsizlik yardımı için ayrılan elli milyon liret ve sendikaların kredi kuruluşlarına ayrılan altmış milyon liret de iptal edildi.

Faşizm, işçilerin işletmelerin teknik yönetimine katılması talebini ileri sürmüştü. Başka bir deyişle: üretimin denetimi. Faşizmin kamu kuruluşlarını işletme kurullarının teknik kontroluna sokacağı vaadedilmişti. Bugün, işletme kurullarının kurumlarını tümüyle kaldıran bir yasa düşünülmektedir. Bundan başka devlet kamu girişimlerini de özel girişimcilerin sömürüsüne teslim edecektir; kısmen etti bile. Şimdiye kadar devlet tekelinde bulunan kibrit imâli, şimdi özel çıkarcılığın konusu haline gelmiştir, aynı şekilde paket posta ulaşımı, telefon işletmesi, radyo-telgraf işletmesi ve demiryolları da özel sermayenin ellerine geçecek. Mussolini, faşistlerin «klasik anlamda liberaller olduğunu» açıkladı.

Faşizmin ekonomik alandaki bazı meyvelerini gözden geçirelim. Faşizm, köklü bir vergi reformu istiyordu. Onun «otoriter» devleti iktidarını, sermaye üzerinde genel, çabuk artan ilerici bir kademeli vergi uygulamak için kullanacaktı —hatta bu vergi kısmen «sermayenin mülksüzleştirilmesi» niteliğine sahip olacaktı.

Şimdi ise ekipaj otomobil vergisi v.b., gibi çeşitli lüks vergileri kaldırıldı, hem de böyle bir vergi ile «ulusal üretimin engellendiği ve mülkiyet ile ailenin tahrip edildiği» gerekçesiyle. Ayrıca dolaylı vergilerin genişletilmesi öngörülmekte; yine aynı derecede geniş bir tasavvur gücüne dayanan bir gerekçeyle, dolaysız vergilerin genişletilmesi ile tüketimin gerileyeceği ve dolayısıyla dış ülkelere ihracatın teşvik edilmiş olacağı düşüncesiyle yapılacak bu. Senet ve tahvillerin sahibinin adına çıkarılması, yani nominalite hükmü kaldırıldı, böylece vergi kaçakçılarına kapılar sonuna kadar açıldı.

Mussolini ve Muhafızları kilise mallarına el konulmasını talep ettiler. Bunun yerine faşist hükümet, kilisenin değişik eski, kaldırılmış haklarına yeniden geçerlilik kazandırdı. Din dersi elli yıldır kaldırılmışken, Mussolini tarafından yeniden getirildi ve her okulda bir istavruz asılı bulunması zorunlu. Kilisenin manevî gücüne karşı mücadele böyle.

Faşizm, devletin savaş siparişleri mukavelelerinin revize edilmesini ve savaş gelirlerinin yüzde seksenbeşe kadarlık bir kısmının devlete ait olmasını talep etmişti. Ne oldu? Parlamento, savaş siparişleri hakkındaki mukaveleleri gözden geçirecek bir komisyon görevlendirmişti. Bu komisyon, mecliste açık olarak rapor verecekti. Eğer bunu yapsaydı herhalde en başta ağır sanayiciler, faşistlerin velinimeti ve besleyicileri, söyleyecek söz bulamaz halde olacaklardı. Mussolini'nin ilk kararlarından biri, bu komisyonun sadece şahsına rapor vereceği ve bu rapor hakkında kamuoyuna bilgi sızdıran herkesin altı ay hapisle cezalandırılacağı oldu. Savaş gelirlerinin devlete verilmesi

hakkında bütün faşist propagandacıları susuyor, buna karşılık ağır sanayiye en değişik türden siparişler için milyarlar verilmesi onaylandı.

Askerî olarak da faşizm köklü bir yenilikçi olmak iddiasındaydı. Sürekli ordunun kaldırılmasını, kısa bir muvazzaflık süresi, ordunun emperyalist savaşlara göre değil de yalnızca ülke savunmasına göre düzenlenmesi vs Peki nasıl uyguladı programını? Sürekli ordu kaldırılmadı, muvazzaflık süresi sekiz aydan onsekiz aya çıkarıldı, bu da ordunun mevcudunun 250.000'den 350.000'e çıkarılması demek. Evet, Guardia Regia, bir tür askerî donanımlı ve askerî bir örgütlenişe sahip polis, tasfiye edildi. Fakat gösteri, grev vs. deki müdahalelerinden dolayı halk, hele işçiler arasında öfke topladığından mı? Aksine! Bu örgüt Mussolini için fazla «demokratik» idi, çünkü genelkurmayın emrine değil, İçişleri Bakanlığına bağlıydı ve Mussolini, bu birliğin birgün kendi müfrezeleri ile çatışıp kendisine karşı gelebileceğinden korkuyordu. Guarda Regia'nın gücü 35.000 kişilikti. Bunun yerine Carabinieri'lerin sayısı 65.000'den 90.000'e ayrıca polislerin sayısı iki katına çıkarıldı; dedektif ve gümrük polislerinin bile.

Bundan başka faşistlerin hükümeti «karagömlekli» müfrezelerini bir ulusla milis haline getirdi Bu milisin gücü ilkönce 100.000 olarak tahmin ediliyordu ve faşizmin kampındaki son bir karara göre gelecekte yarım milyonu bulacağı söyleniyor. Müfrezelerin içine milliyetçi «mavi gömlekliler»le birlikte çok sayıda kırsal —monarşist unsur girdiğinden Mussolini, diktatörlüğüne karşı bir ayaklanma ihtimalinden tir tir titremekteydi. Müfrezelerin oluştuğu ilk andan itibaren, bunları partinin siyasi egemenliği, yani kendi emri altına sokmak için büyük çaba sarfetti. Müfrezeleri parti yönetimince belirlenen bir milli Genel Üst Kumandanlığının emri altına sokarak başardığını sanmıştı. Ancak siyasi yönetim müfrezeler içindeki karşıtlıkları önleyemedi ve bu karşıtlıklar, milliyetçiler «mavi gömlekliler» müfrezelere girdiğinde arttıkça arttı. Milliyetçilerin oradaki nüfuzunu kırmak için Mussolini, her parti üyesinin ulusal milise girmekle yükümlü olduğu yolunda bir karar aldırdı, böylece onun sayısı da partininkine eşit oluyordu Bu şekilde, kendisine karşı koyan köylü unsurları siyasi olarak yenebileceğini umuyordu. Oysa parti üyelerinin milise girmesiyle siyasi karşıtlıklar da bu kuruluşun içine taşınmakta ve bunlar zorunlu olarak orada ayrışmaya yol açana kadar gelişmeye devam edecek.

Silahlı kuvvet yalnızca ana vatanın savunması için kullanılacak denmişti. Ancak ordunun mevcudunun arttırılması ve muazzam silahlanma, büyük emperyalist maceralara göre düzenlenmiştir. Topçu birlikleri olağanüstü geliştirilmekte, subaylar arttırılmakta, özellikle ağırlık kazanan ise donanma. Büyük sayıda kruvazör, hücumbot, denizaltı vs. sipariş edildi. Özellikle belirgin bir gelişme, hava filosunda görülüyor. Binlerce uçak sipariş edildi, birçok hava üssü kuruldu bile. Özel bir komisyon görevlendirildi ve ağır sanayiye en modern uçuş aygıtlarının ve askerî cinayet aletlerinin yapımı için yüzlerce milyon liretin ayrılması onaylandı.

İtalya'daki faşizmin programının gerçekleştirilişi ile karşılaştırılması halinde bugünden gün ışığına şu gerçek çıkar: bu hareketin tam anlamıyla ideolojik iflası. Faşizmin vaz'ettiği ile kitlelere getirdiği arasında en keskin çelişki vardır. Gerçekliğin havasında bir sabun köpüğü gibi dağılmıştır, faşist devlette millet çıkarının herşeyin üzerinde olduğu safsatası. «Millet»in burjuvazi olduğu, faşist ideal devletin kaba, insafsız bir burjuva sınıf devleti olduğu açığa çıktı. Bu ideolojik iflası er veya geç siyasi iflas da izleyecektir. Ve siyasi iflas da gelmekte. Faşizm, sessiz, istekli destekleriyle iktidara geldiği değişik burjuva güçlerini bile birarada tutmaktan âciz durumda. Faşizm, devletteki egemenliği eline geçirerek ve onun iktidar aygıtını hedeflerine hizmet eder hale getirerek toplumsal yeniden yaradılışı için gerekli gücü sağlamak istiyordu. Bürokratik aygıtı tamamıyla emirlerine uyar hale getirmeyi bile başaramadı henüz.

Eski oturmuş bürokrasi ile yeni faşist memur kadroları arasında amansız bir boğuşma çıkmıştır. Aynı karşıtlık meslekten subaylarıyla eski düzenli ordu ile yeni önderlerine sahip faşist milis arasında da vardır. Faşizm ile burjuva partileri arasındaki karşıtlık büyümekte. Mussolini faşist partinin varlığında, bütünsel bir burjuva sınıfsal örgütünü yaratmayı plânlamıştı; devrimci proletaryanın karşıtı bir örgüt. Bu yüzden, çabası bütün burjuva partilerini dağıtmak veya massetmeye yönelikti. Tek bir partiyi massetmeyi başardı: milliyetçilerinkini. Tekrar tekrar belirttiğimiz gibi bu kaynaşmanın iki yönü var. Burjuva liberal, cumhuriyetçi ve demokrat grupları tutuculuk temelinde bir parti halinde biraraya getirme denemesi acıklı bir şekilde son buldu. Tersine, faşist politika, burjuva demokrasisi kalıntılarının eski ideolojilerini hatırlamalarına yol açtı. Mussolini'nin güç ve şiddet politikası karşısında bunlar, «anayasanın savunulması ve eski, burjuva hürriyetinin yeniden sağlanması» mücadelesini başlattılar.

Faşizmin siyasi güç konumlarını elinde tutabilme ve genişletmedeki acizliği bakımından özellikle karakteristik olan, İtalya'da tartışmasız en büyük ve nüfuzlu burjuva partisi olan Katolik Halk Partisi ile olan ilişkisidir. Mussolini bu partinin sağ, tarımsal kanadını kalanından ayırıp faşistlerle birleşmesini sağlamayı, sol kanadı da bu yoldan zayıflatmayı ve çözülmeye terketmeyi başarabileceği üzerine hesap kurmuştu. Ancak olaylar başka türlü gelişti. Popolar[1] nin Turin'deki son kongresinde faşizme karşı gerçek bir protesto oldu. Sağ kanattan faşizme iyi niyetle ve koruyarak muamele eden kim çıktıysa susturuldu. Buna karşılık, politikasının en keskin eleştirisi coşkun destek buldu.

(Devamı gelecek sayıda)

ODTÜ'DE GELİŞEN OLAYLAR ÜZERİNE

Yeni öğretim yılının başlamasıyla birlikte, ODTÜ'de, «büyük» basının deyimiyle «olaylar» başladı. Olayların görünen başlama nedeni İstiklâl Marşı çalınırken bir grup öğrencinin ayağa kalkmaması ve arkasından Enternasyonal'in söylenmesiydi. Hemen ertesi gün bütün büyük gazetelerde ortak temaları paylaşan birtakım manşetler görüldü: «DEVLETİN ÖNÜNDE NELER OLUYOR», «ODTÜ'DE DEVLET YOK», «ÖĞRENCİLER İSTİKLÂL MARŞI'NDA AYAĞA KALKMADI».

Bu, doğal olarak Sıkıyönetimin harekete geçmesine neden oldu. Öte yandan bu «saygısızlıktan» rahatsız olan rektörlük, «İstiklâl Marşı'nı ve Bayrağa Saygı Yürüyüşü»nü gündeme getirdi. Olaylar artık ardarda gelişiyordu. Sıkıyönetimin beşbin jandarma ile okulu sararak «devletin gücünü gösterme» çabası, içeride «silahlı» bir öğrencinin olduğunu gerekçe göstererek hazırlık binasını sarıp 475 öğrenciyi gözaltına almasıyla sürdü. Sıkıyönetim ODTÜ ile ilgili «ilginç» bildiriler yayınlıyor, bu arada okul içinde «öğrenci avı»nı sürdürmeyi ihmal etmiyordu. Şu anda egemen güçlerin ve Sıkıyönetimin ODTÜ'ye yönelik doğrudan saldırısı tavrı devam etmektedir.

Bu olayların değerlendirmesine geçmeden önce «İstiklâl Marşı» hakkında birkaç söz söylemek gerek. «Büyük» basında, TV'de vb. dile gelen burjuva siyasî-ideolojik söylem, bu olayla neleri gösteriyor, neleri kazanıyordu?. İstiklâl Marşı'nda ayağa kalkmamak terörizme yakınlaştırılıyor, bu olgular aynılaştırılmaya çalışılıyordu. İstiklâl Marşı'nda ayağa kalkmayanlar ODTÜ öğrencileri değil, «bir avuç anarşist»ti, bunlar «terör eylemlerini» yapanlarla aynı kişilerdi, vb.. Böylelikle egemen sınıflar ve temsilcileri üniversiteye yapacakları saldırılar için, kamuoyu nezdinde meşru bir zemin hazırladılar.

ODTÜ'de gelişen bu olayları kavramak için, öncelikle ODTÜ'nün Türkiye'nin siyasî ve ideolojik konjonktürü içindeki özgünlüğünü kavramak gerekiyor. ODTÜ, devrimcilerin egemen olduğu herhangi bir okuldan farklı bir yer. Bu farklılık, ODTÜ'nün, Türkiye'nin siyasî sınıflar kavgasında etkili bir öge olması biçiminde tanımlanabilir. ODTÜ'de olan bir olay sadece bu üniversite ve çevresini değil, en geniş anlamda siyasî mücadeleleri ilgilendirmektedir. Genel siyasî mücadelenin içinde ODTÜ aktif bir öge olarak yer alır. Tek kelimeyle, ODTÜ, egemen sınıflar için siyasî bir olgudur. Egemen sınıflar ODTÜ'ye saldırırken sadece ODTÜ'nün kendisine ODTÜ adlı üniversiteye saldırmamaktadırlar; yani amaçları basitçe ODTÜ'de devrimci unsurları susturmak ve yoketmek değildir. Onlar bu hedefin yanı sıra, bir başka son derece önemli temayı daha işleyebilmektedirler. Sözkonusu tema anarşizm, terörizm temasıdır. Bu anlamda ODTÜ bir ideolojik mücadele aracı yapılmaktadır. Egemen sınıflar ODTÜ'yü anarşizm, terörizm, solculuk, eylemcilik «örneği» olarak sunmakla, sözkonusu olgulara karşı olmak bağlamında kitleleri kendine bağlamaya çalışmakta; öte yandan halka ve devrimcilere yöneltecekleri baskılar için devlet güçlerini canlı ve ayakta tutmanın, Sıkıyönetimin gerekliliğinin bir meşruiyet koşulunu daha sağlamaktadırlar.

«Öğrenciler» ve «anarşistler», «büyük» basından, «kibar» güvenlik görevlilerinin formlardaki uyarılarına kadar, her düzeyde ayırdedilmeye, birbirlerinden koparılmaya çalışılmaktadır. Egemen sınıfların bu eğilimi ODTÜ olayının sadece ODTÜ'nün kendisini değil, tüm devrimci hareketi bağladığı anlamına gelir. Öyleyse devrimciler, ODTÜ'ye yönelen fiilî saldırıları karşılamakla yetinemezler. Egemen sınıfların ideolojik saldırısına, yani ODTÜ'yü olumsuz bir «örnek» olarak işlemelerine karşı tüm toplum düzeyinde genel ve kapsamlı bir mücadele verilmeli, ODTÜ'yü olumsuz bir öge olarak gösteren siyasî-ideolojik propaganda kırılmalıdır. Bu mücadele, ayrıca, ODTÜ'nün kendi içinde somut ve kurucu çalışmalarla temellendirilmelidir.

Egemen sınıfların siyasî-ideolojik saldırısının boşa çıkarılması, öncelikle, ODTÜ'de verilecek doğru ve tutarlı mücadeleye bağlıdır. Bunun için de ODTÜ'de bugüne kadar verilen mücadelenin bir değerlendirmesi ve yeni tip bir mücadele perspektifinin inşâ edilmeye çalışılması zorunludur. ODTÜ'de bugüne kadarki devrimci mücadelenin bir analizi bu yazının sınırlarını aşmaktadır. Genelde ODTÜ'deki mücadelenin genel eksikleri kısaca belirtilebilir. Yıllardır uluslararası devrimci harekete egemen olan ekonomist anlayışlar, devrimcilerin tüm iyi niyetlerine rağmen, ODTÜ'ye de yansıdı. Bunun sonucu olarak sosyalistler genellikle varoldukları her birimde olduğu gibi, ODTÜ'yü de basit bir araç olarak gördüler. Böyle bir anlayış içinde burjuva eğitim pratiklerine karşı mücadele ve alternatif bir sosyalist eğitim kurma mücadelesi perspektifi küçümsendi. Aynı zamanda genel öğrenci kitlesinin, kitlesel faaliyetine dayalı birtakım çalışmalar, kurumlar yeterli ölçüde oluşturulamadı. Gerçi ODTÜ bu noktada, öteki üniversitelerden hayli ileri durumdadır. Ö.T.K. gibi gerçekten demokratik ve öğrenci kitlesini ortalama ölçülerimiz üzerinde eylemli kılabilen bir örgütlenme vardır. Nitekim bu yüzden ODTÜ'ye yö-

nelen saldırıların başlıca hedeflerinden biri de ÖTK örgütlülüğü oldu. ODTÜ öğrencilerinin kararlı mücadelesi içinde bunun bir ürünü olarak yerleşen ÖTK olgusu karşısında duyulan huzursuzluk, Sıkıyönetim bildirilerinde aynen yansımaktadır. Aranan öğrencilerin «anarşist» vb. sıfatlarının yanısıra ÖTK üyeliği sıfatının da eklenmesi, bazı gazetelerde ÖTK'dan neredeyse bir gizli örgütmüşçesine söz edilmesi bunun ilgiye değer kanıtlarıdır.

Fakat elbetteki amaç ODTÜ öğrencilerinin ÖTK örgütlülüğüyle vardıkları görece ileri düzeyin daha da yükseltilmesidir. Son zamanlarda ÖTK işleyişinde görülen durağanlaşma ve öğrenci kitlesinde görülebilir hale gelen toplumsal-politik ilgisizleşme eğilimi bunun zorunluluğunu ve güncelliğini göstermektedir.

Bundan sonra verilecek mücadele bütün bu eksiklikleri gözönüne almalıdır. Artık fiili saldırılara karşı anlık savunmalarla yetinilmemeli, kitle bağlarını güçlendirmeyi temel alan bir siyasî strateji izlenmelidir. Eğitim kurumlarında kitle bağlarını güçlendirmeyi temel alan bir siyasî strateji izlenmelidir. Eğitim kurumlarında kitle bağlarını güçlendirmek burjuva eğitimin sisteminin «kötülüğünü» göstermek temelinde değil, varolan eğitimin eleştirisini de kapsayacak şekilde alternatif sosyalist eğitim pratiklerinin üretilmesi temelinde verilen mücadeleyle mümkün olur. Bugün her ODTÜ'lü devrimci, alternatif eğitimin ve üniversite içinde sosyalistçe ilişkilerin örgütlenmesinin koşullarını düşünmeli ve bu doğrultuda mücadele vermelidir.

ODTÜ'LÜ
BİR GRUP DEVRİMCİ

«İSMAİL BEŞİKÇİ OLAYI»NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Sosyolog-Yazar İsmail Beşikçi, «Doğu Anadolu'nun Düzeni - Sosyo Ekonomik ve Etnik Temeller» adlı kitabının yayınlandığı 1969 yılından bu yana kamuoyunun yakından tanıdığı bir kişidir. Erzurum Atatürk Üniversitesinde doktor-asistan iken yayımladığı araştırmalar ve derslerinde anlattıkları nedeniyle şimşekleri üzerinde toplamaya başlayan İ. Beşikçi, adı geçen kitabının yayınlanmasından sonra, 1970 yılı ortalarında üniversiteden çıkarılmak istendi. 12 Mart'ta tutuklandı ve Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanarak TCK'nun 142/1 ve 142/3 maddeleri gereğince 13,5 yıl hapse mahkum edildi.

1974'de hapisten çıktıktan sonra çalışmalarını sürdüren İ. Beşikçi, çeşitli kitaplar yayımladı. Bunların hemen tümü kovuşturmaya uğradı ve yazar, 1979 yılı başlarında «Türk Tarih Tezi - Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu» adlı kitabından dolayı üç yıl, «Kürtlerin Mecburi İskânı» adlı kitabından dolayı da birbuçuk yıl hapis cezasına çarptırıldı. Her iki kitabında da T.C.K.'nun 142/3 maddesini ihlâl ettiği (millî duyguları zayıflatıcı ve bölücü mahiyette kürtçülük propagandası) öne sürülüyor. İlk kitap ayrıca «Atatürk'ün hatırasına neşir yoluyla hakarette bulunmak»tan dolayı da suçlu görülmüş.

Türkiye'de, yazdığı kitaplarından, düşüncelerinden dolayı mahküm olanların ne ilki ne de sonuncusudur İ. Beşikçi. Fakat gerek mahküm olduğu T.C.K.'nun 142/3'ncü maddesinin uygulanışı ve gerekse İ. Beşikçi'nin kitaplarında özeliikle vurguladığı bir nokta nedeniyle bu «olay», ilginç ve düşündürücüdür.

Öyle anlaşılmaktadır ki T.C.K.'nın 142/3'üncü maddesinden mahküm olmak için «Türkiye'de Kürt ulusu vardır» demek yeterlidir. Siyasî anlamı olan «Kürtçülük» suçunu işlemek için belli bir siyasî hedef göstermek, bu hedefin propagandasını yapmak gereklidir. Oysa uygulamada «Türk milletinden ayrı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yurdu, tarihi ve dili olan bir Kürt milletinin de varlığını iddia etmek»le 142/3 maddesi ihlâl edilmiş olmaktadır. Bu «iddia»nın hangi gerekçelere dayandırıldığı yargı makamını ilgilendirmemektedir. Ne mahkeme, ne savcılık ve ne de S. Dönmezer ve Yılmaz Altuğ gibi profesörlerden seçilen bilirkişiler, «iddia»nın gerekçelerini inceleme gereğini duymayarak, kitaplarda Kürt milletinin varolduğu yolunda bir «iddia»nın bulunup bulunmadığına bakıyorlar. «İddia» varsa suç işlenmiştir ve ceza kaçınılmazdır.

142/3'ncü maddenin uygulanmasındaki mantığa göre Türkiye devletinin hükümranlık alanında Kürt yoktur «herkes Türk'tür». Bu Türkiye sınırları içinde yaşayan herkesin Türkiye devletinin uyruğu olduğu anlamında doğrudur. Türk nitelemesi, burada, siyasal (ve hukukî) bir bağlantının, mensubiyetin ifadesidir.

İ. Beşikçi ve benzer biçimde başkaları, bu mensubiyeti, bu bağlantıyı ele almıyorlar. Onların konu aldıkları şey, sosyo-ekonomik, kültürel bağlantılardır. Buradan bakıldığında tespit edilen bir olgunun sözünü ediyorlar. Toplum bilimin yöntemiyle, sosyo-ekonomik, kültürel ilişkilerin, bağlantıların ölçütleriyle yola çıkıp, Türkiye Cumhuriyeti devletinin egemenlik alanında Kürt milletine mensup bir topluluk vardır sonucuna varıyorlar.

T.C.K. bunu suç sayıyor. Sosyo-ekonomik, kültürel ölçütlerden yola çıkılarak yapılmış bir tespitin karşısına, siyasî bağlantıyı ifade eden bir tespit konuluyor ve bu ayrı düzeylerdeki tespitlerden biri her düzeyde geçerli sayılarak, sosyo-ekonomik bir gerçekliğin, bir bilimsel tespitin ifade edilmesi, başlıbaşına bu iş, ceza konusu yapılıyor. Gerekçesi bu tespitin yanlışlığı değil elbette.

Gerekçe şu: Türkiye'de sosyo-ekonomik, kültürel olgu olarak bir Kürt milleti olduğu tespitinden yola çıkılarak, bu milletin ayrı bir devlet kurmasına kadar giden taleplere varılabilir. Kürt milleti vardır demek, Kürt-

lerin Türkiye devletiyle siyasal bağlantılarını koparacak ayrı bir devlet kurması gerektiğini savunan siyasal hareketlerin meşru dayanak noktası vardır demektir. O halde T.C. devleti, kendi egemenlik alanına sahip çıkmak gibi her devlet için doğal sayılan hakkını korumak isteyen T.C. devleti, «bütünlüğü»nü korumak için böylesi meşru dayanak noktalarının varlığını kabul edemez.

T.C. devleti açısından makul bir açıklama tarzı bu. Nitekim, kuruluşundan bu yana konuyla ilgili olarak doğan sorunlarını bu doğrultuda hareket ederek çözmeye çalışmıştır. Gerçi Türkiye'de bir Kürt milleti vardır tesbitinden hareket edilerek yukardakinden çok farklı siyasal-toplumsal taleplere de varılabilir. Bu konuya girmenin yeri burası değil. Burada devletin az önce anlatılan politikasının sonuçlarından biri ile ilgileneceğiz. İsmail Beşikçi olayının özellikle öne çıkardığı bu sonuç, sözkonusu politika ile Türkiye'deki toplumbilim arasındaki ilişkidir.

«T.C. sınırları içinde Türk milletinden ayrı yurdu, tarihi ve dili olan bir de Kürt milletinin varlığını» iddia etmek başlıbaşına suç sayılmıştır. Fakat «iddia»nın niteliği gereği, onun suç konusu sayılabilmesi için bazı bilimsel tespitlere ihtiyaç vardır. Kürt yoktur demek, Kürt denilenlerin ne olduğunu belirtmekle, bunu kanıtlamakla olur. Belli bir kesime Kürt denilirken sosyo-ekonomik, kültürel ölçütlerden hareket edildiği için, yanlışlığı da burada kanıtlanmalıdır.

İ. Beşikçi, üç yıl hapsine neden olan «Türk Tarih Tezi - Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu» adlı kitapta bu noktayı vurguluyor. Kitabın konusu, T.C.'nin kuruluşunun ertesinde, dönemin tarih, toplumbilim ve dil bilginlerinin önde gelenlerinin önemli bölümünün de katkılarıyla oluşturulan bu iki «teori-tez»dir. İ. Beşikçi, bunların oluşturulma nedenleri ile Kürt sorunu arasında temel bir bağıntı olduğunu belirtiyor. Gerçekten de eğer bu teoriler doğru olsa idi, bir Kürt milletinden söz etmek öncelikle bilimsel açıdan mahkûm edilebilirdi. Şüphe yok ki sözkonusu teoriler ortaya atılırken, amaç, bilimsel eylemde bulunmak değildi. Hükümranlık alanı üzerinde yeni bir siyasal düzen olarak kurulan T.C. devletinin, bu ilk kuruluş döneminde karşılaştığı sorunları çözebilmek için ihtiyaç duyduğu ideolojik araçlardı bu teoriler.

Bu bakımdan İ. Beşikçi, sözkonusu teorilerin oluşturulmasına katkıda bulunan ve halen yaşamakta olan «bilim adamları»na bu teorileri neden oluşturduklarını ve sonra neden terkettiklerini anlatıp cevap beklerken haksızdır. Çünkü bu «bilim adamları»mız, Osmanlı döneminde «sünuf-u devlet»ten (devlet sınıfları) sayılan «ilmiyye sınıfı»nın geleneğini sürdürmüşlerdir. Bilindiği üzere ilmiyye sınıfı bilimsel bilgi üretmek gibi bir işle uğraşmaz. Onun görevi devletin, egemenlerin varlığını sürdürmelerini meşru gösteren, bu amaç için yürütülen eylemleri onaylayan ideolojik araçları hazırlamaktır.

Dolayısıyla bilim adamlarına sorulan bir sorunun muhatabı olamazlar. Ama o soruları sorduğu ve cevap aradığı için şimdi toplam dörtbuçuk yıl hapse mahkûm edilen sosyolog İ. Beşikçi olayının yeniden öne çıkardığı soru, herhalde öncelikle bilim adamları tarafından cevaplandırılmalıdır. Belki «bilim»e siyaset karıştırıldığından yakınarak kendilerini saf bilime adayan bilim adamlarımız bu soruların kendilerini ilgilendirmediğini söyleyeceklerdir. Haklıdırlar. Çünkü Türkiye'de devlette temsil edilen siyaset ve bu saf resmî bilim, birbirlerinin alanına karışmamaktadır. Bundan dolayı bilimcilerimiz de, sorunun siyasete ait olduğunu peşinen kabul ederek Türkiye devletinin özellikle ilgilendiği Kürt sorununa karışmamaktadırlar. Şimdiye kadar bu «ilkesel titizlik»lerini sürdürmüş; sosyo-ekonomik ve kültürel bir olgu, bir gerçeklik olarak bir Kürt milleti yaşamaktadır diyen, bu «iddia»sını bilimsel yöntem ve ölçütlerle ileri sürenlere, sırf bu işi yapmış olanlara ağır cezalar verilirken, susabilmişlerdir. Kapitalizmin sürekli yeni ideolojiler üreterek varlığını koruyabilmesinde büyük katkıları olan bu tür bilim adamlarımız, dinî ideolojinin belli kalıpları içinde dönenip duran eskinin «ilmiyye» kesiminden ne kadar farklı olduklarına herhalde inanmamaktadırlar.

İ. Beşikçi, şu anda hapistedir. Hapse girerken, bununla, Türkiye'de bilimsel faaliyetin üzerindeki kısıtlamaları, baskıyı protesto etmek de istediğini söylemiştir. Yukarda da değindiğimiz gibi bu protesto, kimilerini hiç ilgilendirmeyecek, hatta onlar Beşikçi'yi protesto edeceklerdir. Çalışmalarında resmî ideolojinin önkabulleri ile çatışır sonuçlara varmamaya özel itina gösteren, hatta bunları kendi ilginç katkıları ile beslemeye çalışanlar, ya da bu önkabuller ile çatışmaya düşeceklerini bilip, sezip bu tür konulardan uzak kalmayı yeğleyenlerden başka tür tavır beklemek abes olur.

Fakat herhalde sıfatlarını gerçekten hak ediyorlarsa, demokrat ve sosyalist bilim adamları ve hukukçular. bu protestoya kulak vermelidirler.

Bir demokrat yalnızca kendisinin değil, başkalarının da «hak»ları çiğnendiğinde, özel olarak düşüncesini özgürce açıklaması engellenip, cezalandırıldığında —ki sözkonusu olay bir düşünce de değil, bir bilimsel tespitin açıklanmasıdır— buna tepki gösteren, engellemenin kaldırılması için mücadele eden kişidir. Kendisini bir demokrattan daha ileri sayan sosyalistler ise, bununla da yetinmemek; düşüncenin, bilgi üretiminin özgürce geliştirilmesi ve buna, toplumun, giderek daha geniş kesimlerinin katılmasını mümkün kılan koşulları; mücadelenin gerektirdiği örgütsel biçimleri oluşturmak durumundadırlar.

Şu ana kadar İ. Beşikçi'nin beklediği protestoları duymadık. Acaba biz sosyalist tutumu anlatırken fazla hayalci bir tanımlama mı yaptık; ve yine İ. Beşikçi protesto beklerken sosyalist hareket hakkında fazlasıyla iyimser mi düşünmüştür?

Eğer bu sonuçları çıkardıysak kendimizi rahat hissediyor muyuz?

SPARTAKÜS BALESİ'NİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Sovyet yapımı Spartaküs bale filmi İstanbul'dan sonra İzmir ve Ankara'da da gösterildi. SSCB'de baleye çok önem verildiğini duyanlardanım. SSCB'nin Spartaküs'e bir sembol olarak özenle sahip çıktığı da bilinen bir şey (Spartakolimpik'i hatırlayın). Bu kadar çok önem verilen bir konuya bu kadar çok önem verilen bir sanat dalında nasıl yaklaşılmış olduğunu görmek isteyen az değildi elbette. Çıkarken fikirlerini sorduğum kişiler gayet beğenmiş olduklarını söylediler. Kendileriyle hemfikir olmadığımı belirttiğimde ise sanırım biraz kızdılar. Böyle dört dörtlük bir eserde kusur bulmak için hayli zorlamak gerekmiyor muydu? Oysa, **Klasik bale ölçüleri içinden bakıldığında** başarılı olduğu söylenebilecek olan bu eserin kusuru, zaten, klasik bale ölçülerine sadık kalınarak gerçekleştirilmiş oluşuydu. Çünkü, en yumuşak deyişle, sadık kalınan bu ölçülerin «izin verdiği» yorum, Hollywood filmlerinin döküldüğü tarih anlayışı kalıbı ile dört dörtlük bir örtüşme halindeydi.

Görmüş olduğum tüm klasik bale eserlerinde ortak bir yan var: İki üç başbalete/balerine karşı geniş bir «figüranlar» kadrosunun bulunuşu. Bu figüranların görevi baş oyunculara fon oluşturmak, onların belirli niteliklerinin daha vurgulanmasını sağlamak. Baş oyuncuların ise bu kesime anlam katmak, önem kazandırmak gibi bir işlevi olmuyor. Geçen yaz seyrettiğim Nikolai dans topluluğu (New York) ise **modern bale** kapsamına giren çalışmalarında bu ayrıma yer vermemişti. Tüm oyuncular aynı derecede iyi olduğundan değildi bu. Ama eserin kuruluşu figüranlar / başbalet-başbalerin ayrımını temel almayarak, bu ayrımı reddederek gerçekleştirilmişti. Sonuçta, izlediğimiz oyuncular arasındaki bağıntılar, böylece, klasik balenin imkânlarını aşan bir çeşitlilik ve zenginlik taşıyabiliyor, **herkes herkese anlam katıyordu.**

Spartaküs olayında Spartaküs'ün tarafını tuttuğumuzda Marksist olduğumuzun anlaşılmasını hiç de bekleyemeyiz. İzlediğim Spartaküs'lü Spartaküs'süz bir sürü Hollywood filmi içinde kölelere karşı Romalı yöneticileri tutan bir burjuva yönetmene raslamadım. (Burjuva dünya görüşünde ücretsiz kölelik insanlık-dışıdır ya!) Marksist olup olmadığımız, o tarih olayını yorumlayışımızda ortaya çıkar. Yüksek bir kayaya fırlayıp bir el işaretiyle tüm köleleri peşine takan kahraman jön, Hollywood filmlerine alışmış bizler için hiç değişik değil.

Köleler Spartaküs kahraman olsun diye savaşmadı. Ama **onları figüran konumunda bıraktığımız sürece,** ortaya çıkan tablo ancak bunu gösterecektir. Spartaküs balesini seyrederken duyduğum kızgınlık **klasik baleye** değildi. O zaten Marksist olduğunu hiç iddia etmedi ki!

TARIK GÜNERSEL

SİNEMAMIZ POLİTİKLEŞİRKEN ÖNE ÇIKAN BAZI SORUNLAR

Bu sinema sezonunda peşpeşe seyrettiğimiz filmler, Türkiye sinemasında bir olguyu gün yüzüne çıkardı: Sinemanın politikleşmesi bu olgu. Bir başka deyişle politik sinema yapılması.

Politik sinema kavramını genelleştirmek yanlış elbet, ben bu kavramı bu sezon seyrettiğimiz, özellikle dört film için kullandım. Yoksa, politik film kavramı gereksizdir, çünkü politik olmayan bir film olamaz; çarpıtılmış, eğdirilmiş, bükülmüş olabilir, ama mutlaka politik bir işlev yüklenir, bu haliyle bile.

Politik sinema ya da politik sanat gibi terimlerin nereden kaynaklandığına kısaca bir göz atmakda yarar var. Politika hayatın içinde şöyle ya da böyle varolduğu için sanatta da yer alacaktı kuşkusuz. Gelişme böyle olmadı. Burjuva dünya görüşü «politika» işlevini çarpıtarak, onu sanattan kovdu. Politika çirkin, pis bir şeydi, sanatsa güzel. Güzelle çirkin bir arada bulunmamalıydı. Neden, bu kadar masum değil elbet. Gerçekliği eksik ve çarpıtılmış üreterek değişmeyi engellemekti. Bu tutuma karşı çeşitli karşı eleştiriler yöneltildi. Bunların başında da Marksistler geldi. Marksistlerin yaptığı iş şu oldu: Burjuva dünya görüşü sanatı «politikasızlığa» indirgemişti ya, bu yanlışın doğrusu sanatın politikaya indirgenmesiydi. Böylece burjuva dünya görüşünün zoraki olarak sanat yapıtından sürmeye çalıştığı «politika», Marksistlerde zoraki olarak gerçekliğe ters düşerek dışardan ithal edilmeye çalışılıyordu. Ters yönlerde gidilir gibi görünmesine karşın, aynı çukura düşmekti, bu. Bu söylediklerimiz Marksistler arasında egemen sanat anlayışı olan Resmî Sosyalist Gerçekçilik için geçerli. Bu konuda daha başka düşünen Marksistler de olduğu için, onları bu konuda sorumlu tutamayız.

Romanın, filmin, şiirin kısacası sanatın politik olup olmaması tartışmasının kaynağı böyle.

Yazımda politik sinema kavramını kullanmamın nedenini şimdi söyleyebilirim: Tartışmak istediğim beş filmden dördü yukarıda kısaca sözünü ettiğim türden politik yapımlardı. Bu dört film: Maden, Fırat'ın Cinleri, Kanal, Güneşli Bataklık. Bunlardan ayrı bir yeri olması gereken Sürü.

Yapmak istediğim filmleri tanıtmak değil. Filmlerde belirgin bir biçimde öne çıkan eğilimleri saptamak ve tartışmak. Buna geçmeden önce, bu iş yapılırken ölçütlerin ne olması gerektiği konusunda biraz durmalı.

Ne, nasıl üretildiğinin dışında belirli değildir, olamaz. Yani, öz biçimin dışında belirlenemez. Öz-biçim ayrımı bu yüzden de yanlış bir ayrımdır. Bu bilinen doğrulara bir de, gerçekciliğin temel yönteminin, bakış açısı olduğunu eklemeliyim. Bakış açısı sorununa gelip dayandığımızda, ayrımlar başlıyor demektir. Bakış açısı dediğimiz Bilimsel Sosyalizm. Buradan yola çıkıp, işçiyi, köylüyü konu edinen sanat yapıtlarına tam numara veren sanat anlayışları var, bir, bir de sanatı bilimsel sosyalizmin ölçütleriyle doğrudan, sanatın özgül yasalarıyla olan ilişkisinde değil, doğrudan yargılayan anlayışlar var, iki.

Bunların ikisine de katılmak mümkün değil. Konunun işçi ya da köylü olması, ezilen sınıfların konu edilmesi, sanatı sanat yapan yeterli bir koşul değildir. Sözkonusu olan bu konuya nasıl yaklaşıldığıdır, sanat gerçeğinin nasıl üretildiğidir.

Bilimsel sosyalist ölçütlerle, doğrudan sanat değerlendirmesine gelince, bu bilimsel bir sanat teorisinin yokluğundan doğan sonuçtur. Böyle bir sanat teorisinin ögeleri vardır, dünya Marksistlerince tartışılmaktadır, yapılmadığını söylediğimiz şey, bunun sistemleştirilmemiş olduğudur.

I — DEVRİMCİ ROMANTİZM:

Yapımlarda en belirgin eğilim olarak Devrimci Romantizmden sözetmemiz gerekiyor.

Devrimci Romantizmi Sosyalist Gerçekçilik akımının temel ögesidir diyebiliriz. Geleceğe dönük, olumlu, ideal kahramanların yaratılmasına dayanır.

Daha gerilere gidip Romantizmin tarihine kısaca bakalım, Devrimci Romantizmin geçmişini anlamak için gerekli.

Romantizm, kapitalist üretim tarzının, akıl-duygu ayrımını yaratıp, akıldan taraf çıkması (Realizm) duyguyu hiçlemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Romantikler duygudan yana yer alırken, geçmişe (Feodal döneme) özlem duyanlar, geleceğe (Kapitalizmi hem iyi, hem de kötü bulup, daha güzel bir dünya isteyenler) özlem duyanlar diye ayrılmalarına karşın, birleştikleri bir nokta vardı: Özledikleri dünyada, düşlerinde yaşayan ideal, olumlu kahramanlar yaratmak. Devrimci Romantizm de bu nokta da onlarla birliktedir. İki ayrı dünya görüşünün sanat akımları olmasına karşın, aynı sorunsal içinde kalabiliyorlar. Bu nasıl oluyor, niçin oluyor, Devrimci Romantizm diyenleri ve bütün Marksistleri düşündürtmelidir sanırım.

Pek çok Marksist sanatçının ürünlerine damgasını basmış olan bu anlayış, ülkemiz sanat ürünlerinde de, (sinemada da) etkisini geniş ölçüde sürdürmektedir.

a) Maden:

Baş ve olumlu kahraman İlyas'tır, Maden'de. Kimdir, nedir, nasıl yaşar, bunlar gösterilmez. Yaşadığı hayatla hangi insanî olgular aracılığıyla ilişki kurmaktadır, bu ilişki hangi düzeylerde gelişmektedir, nerden gelip, nereye nasıl gitmektedir? Bunlar İlyas için hiç söz konusu edilmeyen şeyler. İlyas demek, devrimci demek, İlyas demek, işçilerin birliğini sağlamaya çalışan kişi demek. Filmin İlyas'a değin söylediği bu. Bir de ötekilere bakalım. Başta bilinçsizken, sona doğru bilinçlenenlere. Bunlar yaşanan hayatın olgularına ilgisiz değildir. (Bu ilgi yanlış ya da doğru, o ayrı bir sorun, bizim saptamak istediğimiz, ilginin olup olmadığı). Nurettin, Ömer, İsmail, somut yaşantılarında ne kadar batıp çıkabilirlerse, düzenin pisliklerine ya da güzelliklerine o kadar batıp çıkmaktadırlar. İklim bu kadar basit işte. Bir yanda devrimci, düzenin pisliklerine batmayan İlyas, öbür yanda bilinçsiz pisliklere batıp çıkan Nurettin'ler. İlyas'ın hayatla niye insanî olgular düzeyinde ilişki kurmadığı (kurdurulmadığı) aydınlanır gibi. Yaşanandaki doğruların, yanlışların gerçek anlamı sanatta üretilemeyince, yanlışları sürekli tekzip edecek, kendisi yaşanan hayatın dışında olduğundan dolayı aynı yanlışlara düşmeyecek bir olumlu kahramana gereksinme vardır. Böyle tipler gerçek hayatta varmış yokmuş, önemli mi bu? Önemli olan bilimsel bir takım bilgileri filmde konuşacak birinin olması. Hani, matematikte tanıtlanmasına ayrıca gereksinme duyulmayan, sebebi karnında veriler vardır, biz onlara dayanarak çözümleme yaparız, Maden'de de İlyas böyle bir veridir, sinemacı bu bilinene dayanarak bilinmeyenleri bilinir kılar.

Böyle bir yaklaşım, yedeğinde başka yanlışları da taşır. Bunlardan biri, mücadelenin kötü yaşam koşulları, ücret düşüklüğü gibi ekonomik veriler üstüne kurulmasıdır. Şu söylenebilir: Genel olarak ülkemizde mücadele bu temel üzerinde yapılmakta. Katılırım buna. Ancak, film bir bilinçliliğin (sinemacıların) bilinçliliğidir. Sinemacının, ekonomik olgulara dayalı bir bilinçlendirme karşısındaki tavrı nedir? Ya yeterli görür ya da görmez. Maden yeterli gören bir anlayışı taşır. Bu anlayışa öylesine inanır ki, işçilerin birleşmesi için olumlu kahramanını filmin sonunda öldürmek zorunda kalır. Seyirci, göçük altında kalan dört kişiden üçünün kurtulup İlyas'ın ölmesini pek anlayamaz ama ondan sonra gelen işçilerin birleşmesi sahnesini görünce, pek durmaz bunun üzerinde. Bilinçlendirme kötü yaşam koşullarının düzeltilmesi olmamalıdır. Bu konuda mücadele verilmez demek istemiyorum, bunun gerekliliği verilirken yetersizliği de verilmek zorundadır. Sosyalist sinemacının olan biten karşısındaki değerlendirme gereğidir bu.

Filmin ortasında, İlyas'ın kızkardeşinin sesinden dinlediğimiz mektup, politikanın zorakı dışardan ithaline açık bir örnek.

Bu ve benzeri yanlış yakla-

şımlarına karşın, Maden filmi adımdır. Daha iyilerinin yapılması için bir atlama noktasıdır. Türkiye sinemasında bir ileri

b) Fırat'ın Cinleri:

Fırat'ın cinleri Devrimci Romantizmin en komik uygulamasını yapan film oldu. Adını anımsayamadığım, Menderes Samancı'nın oynadığı köylü, filmin sonunda bütün köylüyü isyan ettirebiliyordu. O sona gelinmeden önce, göğsü öne çıkık, başı yukarıda, bakışlarındaki kinle ödünsüz bir devrimci olduğunu görürüz Köylü'nün de, kim olduğunu, konuştuklarını nereden bellediğini bilemeyiz. Bildiğimiz tek şey Genco'nun arkadaşıdır. Genco (filmin baş kişilerinden) bir küçük üreticidir, Devrimci Köylü öyle mi değil mi, onu bile söylemez, göstermez bize, film. Maden'deki İlyas gibi o da yaşamayan devrimci tiplerden.

Filmin mantığına göre, Ağa-Genco çatışmasında, ağanın zulümleri köylüler üzerinde giderek büyüyen bir potansiyel oluşturuyor. Ağa-Genco çatışması en son noktaya gelindiğinde, potansiyel içindeki köylüleri ateşleyecek bir kıvılcım gerekmektedir. Bu kıvılcımda Menderes'tir. «Haydi bre» dediğinde, isyan başlar.

Oysa Ağa-Genco çatışması kendi başına önemli olabilecekken, bu son açısından geliştirildiği için etkinliğini yitiriyordu.

Fırat'ın Cinleri'nde belirgin bir başka eğilim, Doğal Gerçekcilik anlayışı. Kamera Film boyunca köyün yoksulluğunu saptar, resmeder. Bunların film içinde işlevi yoktur, çoğu kere. Film dia gösterisi yapar sanki, bu bölümlerde.

Kuduz, doğum gibi çarpıcı sahnelere yüklenen Fırat'ın Cinleri'nin bir etkinliği olacağı kanısında değilim.

c) Güneşli Bataklık

Güneşli Bataklık'ta sonuçta Maden ve Fırat'ın Cinleri'yle buluşur. Bu sonuca geliş yolu, yöntemi ayrıdır yalnız.

Güneşli Bataklık'ın gelişmesinde mutlaklaştırılmış ahlaki kategoriler önemli rol alırlar. Söylediğimizi anlatabilmek için kurguya kısaca bir göz atalım: Bir fabrika. Patron, memurlar, işçiler... Memurlarında Salih'le Zehra birbirlerini sevmektedirler. Salih şantajla patronundan önemli bir miktar para koparıp yüksek ihale işlerine dalar. Zehra kendi memurudur. Onun bu tutumuna herhangi bir şeyde söylemez. Ancaaakkk, Salih ne zaman başka kadınlarla ilişki kurmuştur, onurunun kırıldığını duyar, olayların gelişiminde patronunun kucağına düşer. Bu arada iflas eden Salih uzun bir tereddütden sonra patronunu vurur. Ön planda bunlar olurken, arka planda fabrika işçileri arasındaki kaynaşmayı, mücadeleyi izleriz. İşçiler grev yapmak isterler, bir takım satın alınmış işçiler ve faşistler bunları engellemek ister, v.b... Burada söylenmesi gereken şey şu: İşçi sahnelerinin «öylesine» çekimi. Sinema diline uygunluğu sinema gösterimine, düzenine uygunluğu diye bir kaygı yok. Alabildiğine başıboş, dağınık çekimler. Aynı şeyi, faşistleri ve devrimcileri gösterirken de yapıyor, film. Geliyorlar, bildirilerini dağıtıyorlar, ya da döğüşünü yapıyorlar, vurulan vuruluyor, ölen ölüyor, çekip gidiyorlar. Bunlar son dönemlerde herkesin yaşadığı, pek çok kişinin bildiği gördüğü şeyler. Sinemanın görevi bunları sözle bir kere daha söylemek değildir ki. Sözle diyorum, çünkü bu gelişme tümüyle konuşmalara dayandırılmıştır. Bu planda Hakan Balamir'in başarılı oyunuyla çizdiği Gümüşhaneli'den sözedilebilir bir tek.

Filmin gelişmesinde mutlaklaştırılmış ahlakî kategorilerin önemli rol aldığını söylemiştim. Bunu Salih, Zehra ikilisinde örnekliyelim. Zehra filmin odak noktasıdır. Onun ne onurlu, namuslu bir kız olduğunu filmin başlarında görürüz. Bu onurlu kız, sevgilisi Salih'in patronundan şantaj yoluyla para koparmasına ses çıkarmaz. Buradan anlamalıyız ki Zehra, filmin göstermeye çalıştığı gibi onurlu, namuslu biri değil, bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın mantığında bir küçük burjuvadır. Ne ki, filmin yapımcıları, Zehra'nın onurlu ve namuslu bir vatandaş olduğunu bildikleri için, onurlu ve namuslu vatandaşların layık olduğu yere, işçi sınıfının arasına göndermişlerdir. Buna karşılık «yüksek ihaleler» peşinde koşarken yoz bir yaşantı içine düşen Zehra'nın sevgilisi Salih, kötü olmasının karşılığı olarak hapishaneyi boylar.

Bu idealist, değişmeyi hiç mi hiç dikkate almayan yaklaşımı Zehra-Salih ikilisinin oyunlarında da görmek mümkün. Bu ikili film boyunca konumdan konuma geçtiği halde, oyuncuların (Semra Özdamar - Aytaç Arman) oyunlarında bu geçişi izleyemeyiz. Hangi ahlak kategorisi içindeyseler, bütün sahnelerde, o kategorilerin egemenliğinde bir oyunculuk görürüz.

Güneşli Bataklık'ta gerçeğin bir takım ahlak kategorileri açısından, zoraki, değişmez, «kafadan» üretilmesiyle karşı karşıyayız.

d) Kemalizmn İlericilik - Gericilik Kavramları ve Kanal

Kanal'ın olay iskeletinde şu var: Çeltik ekmek isteyen ağalarla, çeltik ekiminin köylüler üstündeki kötü etkisinden dolayı bu ekime karşı çıkan Kaymakam çatışır. Köylülerse bu çatışmada bir taraf olma çabası içindedirler.

Kaymakam bu tavrıyla ilerici, halktan yana bir kişidir, ağalarsa gerici, zulmedici.

Kanal'ın anlattığı bu olay yaşanmış bir olaydır. Benzeri olayların yaşanması olanağı Türkiye için oldukça çok. Benim sorum: böyle yaşanmış bir olay da olsa, bu olguyu sosyalist bir sinemacı nasıl değerlendirmelidir?

Adalet Bakanı Mehmet Can yaşadığı bu olayları filmdeki gibi değerlendirirdi. Bir sosyal demokrat olarak, halktan yana, ilerici bir kişi olarak filmdeki gibi değerlendirirdi. Ya sosyalist sinemacılar?

Burada nerede okuduğumu anımsayamadığım bir olayı aktarmak isterim: Yapılan bir istatistik sonucu bir ülkede hırsızlık sayısının 1 milyonu aştığı saptanmış. Bu saptamayı burjuva dünya görüşü içinde değerlendirenler, «ahlak bozuluyor» demişler, sosyalist dünya görüşü içinde değerlendirenler «yoksulluk artıyor.» Olay aynı olduğu halde, değerlendirme sonuçlarının ayrılığı nereden kaynaklanıyor? Olaya yaklaşımda kullanılan ölçütlerin ayrılığından.

Buradan asıl konumuza gelelim, Kaymakamın ilericiliği, Kemalist ilericilik ölçütü içinde doğrudur. Burjuva dünya görüşü içinde kendine eklektik bir yapı kuran Kemalizm, kendi dışındaki anlayışları, kendi mantığına göre ayrımlaştırmış, gerici, komünist vb. yakıştırmalarla susturmaya, yoketmeye çalışmıştır. Siyasal düzeyde Kemalizmin orunlayıcısı (temsilcisi) olan CHP ne zaman muhalefete düşmüşse «ilericiliğini», halktan yanalığını, ulusal satmaya çalışmıştır. Filmde de böyle bir durum söz konusu zaten. Ağa sık sık «Ankara bizi bilir» der. Toprak ağalarının iktidar da olduğunun göstergesidir bu.

Sosyalist sinema, olaya, ne idüğü belirsiz ilericilik, halktan yanacılık kavramları açısından mı yanaşmalıydı? O kadar belirsiz ki, Kaymakam çeltik ekimini durdurur, ama ektirtmediği toprakların ne olacağı konusunda herhangi bir fikri yoktur. Bu belirsiz ilericilik, halkcılık anlayışı sergilenebilirdi, Kaymakamın kişiliğinde. Sürekli halkı «kurtarmak» için yola çıkan halkçıların, kendilerini bile kurtaramayacakları gösterilebilirdi.

Kanal en başta, gerçeği Kemalist sınırlar içinde üreten bir film olmuştur.

Kanal'da sözünü etmeden geçemeyeceğim bir de doktor Zeynep var ki, daha önce üzerinde durduğum Devrimci Romantizm kalıpları içinde filme sürülmüş bir tip. Böyle uydurulmuş tipler hemen yalanlıyorlar kendini. Doktor Zeynep de Kaymakam gibi «ilerici», «halktan yana». Daha doğrusu film böyle sunuyor bize. Ağaların karşısında lafını sözünü esirgemiyor, yüzlerine karşı «eşkiya» filan diyor... Hemen bir soru: «İlerici» Kaymakamı apar topar etkisizleştiren ağalar, «ilerici» doktor Zeynep'in niye nazını çekmektedirler acaba?

Yanlış anlaşılmasın, gerçek hayatta «ilerici» Kaymakamlar, doktorlar var elbet, ama bu kaymakamlar, doktorlar filmde kendilerine bahşedilen, bahşedilmek istenen işlevlerde değil. Görülmesi, gösterilmesi gereken bu. Yoksa o ilerici Kaymakam Mehmet Can'ın bugün geldiği noktadan bir adım ileride olamayız.

II — BAŞARI: SÜRÜ

Sürü Türkiye sinemasında alışılagelmiş, kalıpları, formülleri kırarak gerçekliği sinema düzeyinde başarıyla üretebilmiş bir yapım. Onun için üzerinde uzun uzun durulup, konuşulması gerekir. Biz bunu bir başka çalışmaya bırakıp kısaca bu başarının nedenlerinden sözedelim.

1) Sürü'de insan ilişkileri, kişilerin «insanî öz»lerine, iki ya da kötü olmalarına indirgenmemiştir. Kahramanların bütün öznel girişimleri, çabaları nesnel toplumsal belirlenimin altındadır. Hamo Ağa dağılmakta olan aşireti toplama çabasındadır ama koşullar eski koşullar değildir. Bu birliği sağlamak için barış yaptığı, kız alıp verdiği Hililanlar'a yeniden savaş açmak istemektedir. Hamo Ağa'nın çabaları bunların gerçekleşmesi için yetersizdir. Aynı şey Hililanlar için de geçerli. Onların da Vesikanlar'a karşı savaşa girecek gücü yoktur. Bu durumu anlayanların başında Hamo Ağa'nın büyük oğlu gelir. Şehre gidip bir iş tutmak yanlısıdır büyük oğul ama şehirde iş tutmak rüşvete bağlı, paraya yani.

Sürü'de insanlar tarihsel zorunluluk yasalarının dışına çıkartılmaz. Çıkmak için uğraşırlar ama nesnel ve öznel gelişmelerin sonucu yapamazlar bunu.

2) Sürü, klasik olay örgüsünü aşar. Olayların gelişimi çok katlıdır. Bu çok katlılık bütünde birleşerek bir toplum örgütlenmesinin, bir başka toplum örgütlenmesi karşısındaki konumunu ve şansını bize gösterebiliyor, algılattırabiliyor.

3) Sürü, konuya doğru yaklaşımı sonucu, feodalizmin insana değin değerlerini ve kapitalizmin insana değin değerlerini birlikte ve aynı anlarda eleştirmesini başarıyor. Bu eleştiri birinin karşısında öbürünün yeğlenmesi de değildir.

4) Sürü'de sinemasal anlatıma büyük önem gösterilmiştir. Filmin gelişimi, kahramanlarının ağızlarından çıkacak sözlere bağlanmamıştır. Görüntülemeyi de söz olarak kullanma başarısını Sürü'de rahatlıkla görebiliriz.

Kısaca, başarısına değin sıraladığımız bu maddelerin yanında, filmi güncelleştirme çabasının sonucu olarak ortaya çıkan bir iki sahne de (durakta bir gencin vurulması, türkü söyleme...) zorlamaya gidildiğini söyleyebiliriz.

Bu kısa açıklamanın oldukça şematik olduğunun bilincindeyim. Sürüyü, hem kendi önemi açısından hem de, «politik» yapımlara seçenek olabilmesi açısından daha geniş olarak ele alıp, tartışmak zorundayız.

SÜLEYMAN BULUT

OKUYUCUYA NOT:

Kişi hep dışarıdan tekzip alacak değil ya, kimi zaman kendi kendisini de tekzip edebilir. **Birikim**'in Şubat 1979'da basılan, 46/47'nci sayısında yaptığım bir yanlışı düzeltmek istiyorum, ben de. Adı geçen sayıda Elia Kazan üstüne iki yazım (Değinmeler bölümü, s. 126) yayınlanmıştı. Bu yazılardan birinde, Kazan'ın gerçekte sahneye koyduğu «Jakobowsky and the Colonel» adlı yapıtı, yönettiği bir film olarak belirtmiş, böylece, aynı adlı ancak başka bir yönetmenin filmini ona maledivermişim.

126. sayfanın orta sütununda,

ikinci paragrafın başındaki iki cümlemi aynen aktarıyorum: «Kazan'ın ilk yönetmenlik denemesi, geçenlerde televizyonda gösterilen «Jakobowsky and the Colonel (Albay ve Ben) (1941) adlı filmdir. Savaşla tatlı tatlı alay eden bu komedi, Curd Jungers, Danny Kaye ve Akim Tamiroff'un başarılı oyunları ile iyi bir film olmuştur.»

İki cümledeki yanlış ve doğrular şöyle:

1. «Jakobowsky and the Colonel»in Kazan'ın yönetmenlik denemelerinden biri olduğu doğru, ama ilki değil, hem de film olarak değil, tiyatro yapıtı olarak.

2. Kazan bu yapıtı 1944 yılının Mart ayında, Martin Beek tiyatrosunda sahneye koymuştur. 1948 tarihli «Current Biography» (Who's News and Why) (ed. Anna Rothe, New York, N.Y.)nin 337'nci sayfasında da aynı bilgi aktarılıyor. Kitapta verilen bilgiye göre, oyunun yazarı Franz Werfel; yapıt tiyatroya uyarlanırken, metinde bazı değişiklikleri Clifford Odets ve S.N. Behrman yapmış.

3. Kazan'ın yönetmenliğini yaptığı «ilk» oyun ise, 1931 yılında sahneye koyduğu, S.N. Behrman'ın «The Second Man» idir.

4. «Albay ve Ben»in TV'de gösterildiği doğru, ama bu film için verilen 1941 tarihi, muhtemelen, yanlış.

5. «Jakobowsky and the Colonel»in savaşla tatlı tatlı alay ettiği, C. Jungers, D. Kaye ve A. Tamiroff'un başarılı oyunları ile iyi bir film olduğu (her ne kadar herkesin beğenisi bir olmayacaksa da) doğru.

Peki, filmin yönetmeni kim? Peter Glenville. Glenville 1913 yılında Londra'da doğmuş. Oxford'da okumuş. Sanat yaşamına Manchester Tiyatrosu'nda oyuncu olarak başlamış, 1939 yılında ise sinema oyuncusu olmuş. Bu arada tiyatro yönetmenliği de yapmış. Glenville, Manchester Tiyatrosu'nda, David Niven'in başroldeki oyunu ile Oscar kazandığı «Seperate Tables» adlı yapıtı sahnelemiş. Yönetmenin Londra ve New York City'de de çok sayıda oyun sahneye koyduğunu ekleyelim.

Glenville'in en önemli filmleri şunlar:

1. Summer and Smoke,
2. Becket,
3. Paradiso,
4. Comedians,
5. Jakobowsky and the Colonel.

JÜLİDE ERGÜDER

EL SALVADOR İÇİN SON HABER:

Ajanslar 16 Ekim 1979 günü, El Salvador'da ordunun bir darbe gerçekleştirdiğini ve devlet başkanı General Romero'nun ABD'ye sığındığı haberini geçti. Yönetime elkoyan silâhlı kuvvetler, Romero'nun ülkede anarşiyi durduramadığı için düşürüldüğünü açıkladılar. Böylece, darbeye ön gelen aylarda, siyasal gözlemcilerin ülkede ya iç savaş çıkacağı ya da bu olasılıktan ürken sağ kesimin bir şekilde müdahale edeceği yolundaki tahminlerinden ikincisi gerçekleşmiş oluyordu. Ülkede genel seçimlere kadar yarı asker - yarı sivil bir yönetimin iş başında olacağını açıklayan darbeciler, 5 kişilik bir cunta kurulduğunu da bildirdiler. Dört albayla bir sivilden oluşan cunta üyeleri şunlar: Abdol Gutierrez, Adolfo Arnaldo Majano, Guillermo Garci, Eugenio Vides ve Antonio Gonzales Elizando. İlk önlem olarak sokağa çıkma yasağı ilan eden cunta, parlamento ve Yüksek Mahkeme'nin feshedileceğini, (her zaman olduğu gibi) anayasanın değiştirileceğini ve daha sonra da başkanlık seçimi yapılacağını duyurdu. Cunta tedhişçilere silâhlarını bırakmaları çağrısında bulunurken, buna uyulmadığı takdirde, tedhişçilerin «başlarının ezileceği» tehdidini de savurdu. ABD darbe haberini ılımlı karşılarken, Sovyet TASS ajansı, Romero'nun 1977 seçim sonuçlarını hile yaparak iktidara geldiğini belirtti.

J.E.

DÜZELTME

52/53. sayıdaki tashih hatalarını düzeltir, özür dileriz:

- 4. sayfa, 2. kolon 19. satır sonundaki «unutmuştu» kelimesi: «ummuştu» olacaktır.
- 4. sayfa, 2. kolonda 27, 28, 29 ve 30. satırlardaki «İktidara ortak edilmiş, toplumsal muhalefete, sosyalist kadrolara karşı gerçek terör uygularken el altından hatta çoğu ciddi bir iktidar alternatifi sayılmamaktadır» ifadesi, ikinci defa ve karışık olarak dizilmiştir; çıkarılacaktır.
- 5. sayfa, 1. kolonda 23, 24, 25. satırlardaki «Devlet bu açılardan güçlenecek, etkinliğini arttığını, artırmakta olduklarını işleyen bir propaganda yürütmektedir.» ifadesi ikinci defa ve karışık olarak dizilmiştir; çıkarılacaktır.
- 5. sayfa, 1. kolon 31. satırda «uzanmasına» kelimesi, «uğraşmasına» olacaktır.
- 6. sayfa, 1. kolon, 5. paragrafın 5. satırı ikinci defa dizilmiştir; çıkarılacaktır.
- 25. sayfa, 1. kolon, 8. paragrafın 3. satırında «saldıran ve esnada...» ifadesi, «..saldıran ve o esnada...» olacaktır
- 27. sayfa, 1. kolon, 4. paragrafın 8. satırında «disiplinli» kelimesi, «disiplinl» olacaktır.
- 28. sayfa, 2. kolon 8. satırdaki «Bütün programlarda özelliği...» ifadesi «Bütün bu programların özelliği» şeklinde değişecektir.
- 30. sayfa, 2. kolon son paragrafın 3. satırından sonra bir satır düşmüştür; «sürebilmek, Marksist sosyalizm teorisinden hiçbir şey» ifadesi girecektir.
- 30. sayfa, 2. kolon, 5. paragrafın 5. satırındaki «zaman» kelimesi, «zamanda» olacaktır.
- 31. sayfa, 1. kolon, 4. paragrafın 2. satırında «verebilmekteydi iktidar..» ifadesi, «..verebilmekteydi: iktidar» şeklinde düzeltilecektir
- 31. sayfa, 1. kolon, 6. paragrafın 7. satırında «devleti» keilmesi «devletin» olarak olacaktır.
- 32. sayfa, 1. kolon, 4. paragrafın 3. satırında «personeli» kelimesi «personelli» olacaktır.
- 38. sayfa, 2. kolon, son paragrafın ilk satırında «Birinci» kelimesi «Birincisi» olacaktır.
- 39. sayfa, 1. kolon, 4. paragraf başında «Dördüncü» kelimesi «Dördüncüsü» olacaktır.
- 47. sayfa, 1. kolon, 20. satırda «diki» kelimesi «dizi» olacaktır.
- 49. sayfa, 1. kolon, 3. paragraf 3. satırda başlayan «Çünkü biliyoruz ki, üç kapitalist bunların hiçbirisi önde gelen kapitalist devletler olmasa bile,» ifadesi, «Çünkü biliyoruz ki, bunların hiçbirisi önde gelen kapitalist devletler olmasa bile, üç kapitalist devlette,» şeklinde düzelecektir.
- 50. sayfa, 2. kolon, 2. paragrafın 19. satırında «Lauenborurg'dan» kelimesi «Lauenbourg'dan» olacaktır.

BİRİKİM YAYINLARI

BROŞÜR DİZİSİ: 1

MARAŞ'DAN SONRA..?

— Türkiye toplumunun yaşadığı «geçiş bunalımı»nın bir analizi ve muhtemel siyasal gelişmeler...
— Düzen partileri AP-CHP
— MHP'ye karşı AP politikasının ipuçları
— Karar anında faşist hareket
— «Çorum-Erzurum-Gaziantep üçgeni»
— «Son koz»...
— Bunalım Karşısında Sosyalist Hareket
— Sosyalist Demokrasi Platformu...

BROŞÜR DİZİSİ: 2

Karolos Zahariadis / Yusuf Alp

KIBRIS

— Londra Konferansı
— 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası
— 1955-1960 Dönemine Eleştirel Değinmeler
— 1963 Çatışmasında ABD ve İngiltere
— Çatışmanın Yaratıldığı Toplumsal Yapı
— 1964 Olayları
— Kıbrıs Sorunu, ABD Siyaseti ve Yunanistan
— Yunanistan'da «Albaylar Cuntası» ve Kıbrıs
— 1967 Bunalımı
— 1960-1970 Dönemine Eleştirel Değinmeler
— Türkiye'nin Müdahalesi
— SSCB'nin Tavrı
— «Barış Harekâtı» Sonrasında Sosyalistlerin Görevleri

BROŞÜR DİZİSİ: 3

ÜMİT KIVANÇ

AFRİKA BOYNUZU'NDA NE OLDU

— Marksist Tarihi Gelişim Teorisi İçinde Devrim Kavramının Siyasal İçeriği
— SSCB Dış Politikası Üzerine Notlar
— Yaityopya Nigusa Nagast Manguist
— El-Cumhuriyye-Es-Somaliyye-El-Demokradya
— Etyopya: «Marksist Askeri Cunta 'Devrim'i»
— Ogaden Sorununun Tarihine Kısa Bir Bakış
— Ve Eritre
— Arap Gericiliğinin Eritre Kurtuluş Hareketiyle İlişkileri
— Reel Sosyalistlerin Eritre Kurtuluş Hareketiyle İlişkileri

BROŞÜR DİZİSİ: 4

ÜMİT KIVANÇ

NİKARAGUA: BİR KIVILCIM..?

(Çıkıyor)

Birikim

AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

MEGHNAD DESAI
marksist iktisat teorisi
25. - Lira

1927 komünist tevkifatı
İst. Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma
25. - Lira

LOUIS ALTHUSSER
ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları
(Tükendi) 25. - Lira

LOUIS ALTHUSSER
john lewis'e cevap
25. - Lira

U. ALBRECHT - D. ERNST
P. LOCK - H. WULF
silahlanma ve azgelişmişlik
iran, hindistan, yunanistan/ türkiye: keskinleşen militarizm
65. - Lira

maraş'dan sonra
15. - Lira

ÜMİT KIVANÇ
afrika boynuzu'nda ne oldu?
etyopya - somali çatışması
eritre'deki mücadele
batı ve sovyet etkileri
30. - Lira

LOUIS ALTHUSSER
lenin ve felsefe
25. - Lira (Tükendi)

W. T. STACE
hegel üstüne
25. - Lira (Tükendi)

ÇAĞLAR KEYDER
emperyalizm - azgelişmişlik ve türkiye
2. Baskı 30. - Lira

R. MILIBAND - N. POULANTZAS
E. LACLAU
kapitalist devlet sorunu
20. - Lira (Tükendi)

NORA ŞENİ
emperyalist sistemde "kontrol sanayii" ve ereğli demir - çelik
50 - Lira

ALPASLAN IŞIKLI
sendikacılık ve siyaset
125. - Lira

K. ZAHARİADİS - Y. ALP
kıbrıs
25. - Lira

HALDUN GÜLALP
yeni emperyalizm teorilerinin eleştirisi
35. - Lira

BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL